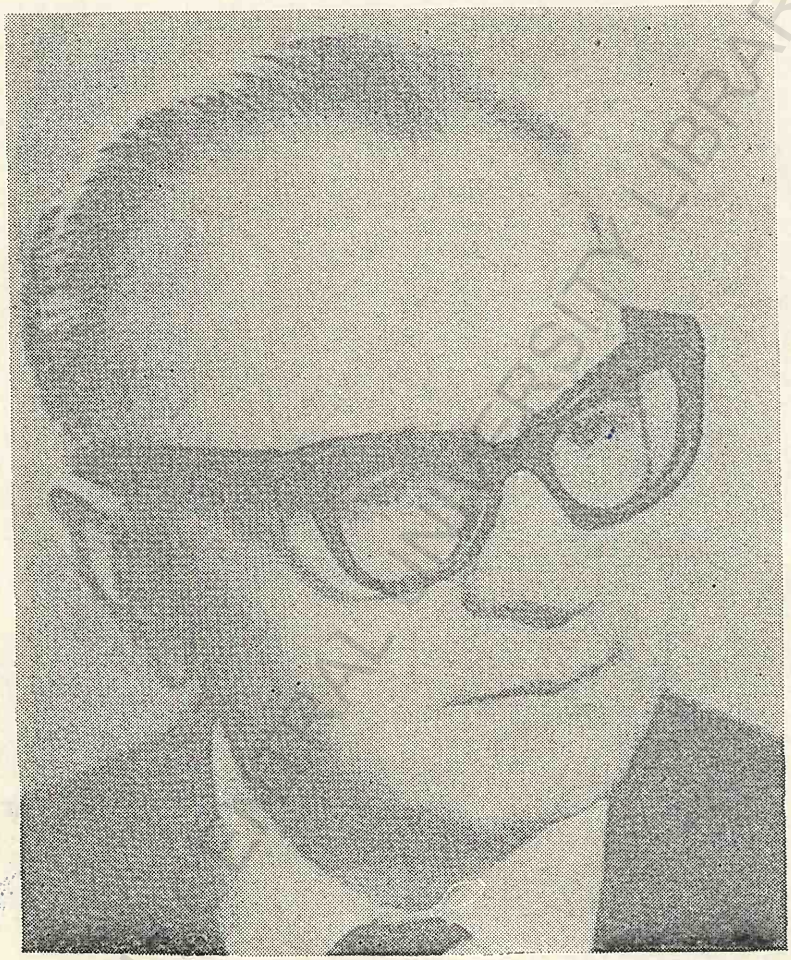

ANDREI OȚETEA
1894—1977

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ANDREI OȚETEA

SCRIERI ISTORICE ALESE

Prefața
de
Acad. DAVID PRODAN

Ediție și studiu introductiv
de
FLORIN CONSTANTINIU și ȘERBAN PAPACOSTEA

Indice
de
ANTOANETA CIOCÎLTAN

NATIONAL UNIVERSITY LIBRARY

CUPRINS

Prefaţă (Acad. D. Prodan) 7
Introducere 9
Notă asupra ediţiei 20

ISTORIE UNIVERSALĂ

Un exponent al Renaşterii italiene: Francesco Guicciardini 23
Agonia vechiului regim francez şi formarea spiritului revoluţionar 35
Contribuţie la chestiunea orientală 69

ISTORIA ROMÂNIEI

Romanitatea orientală 187
Influenţa Moldovei şi Ţării Româneşti asupra politicii Porţii 195
Un cartel fanariot pentru exploatarea ţărilor române 203
Valoarea documentară a memoriilor lui I. P. Liprandi 213
Geneza Regulamentului organic 229
Risorgimentul şi Unirea Principatelor 246
Note şi comentarii 255
Indice 261

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREFAȚĂ

Andrei Oțetea se numără fără îndoială printre numele de prim plan ale istoriografiei românești de totdeauna, și cu deosebire a ultimelor decenii. Plecat fizic nu de mult dintre noi, rămîne viu prin greutatea și prestigiul operei sale, o operă pe cît de întinsă pe atît de solid fundamentată științific. O operă de larg orizont, durabil clădită, menită nu numai temporalității, ci și duratei în timp. Durabilă pentru că ea nu numai adaugă vastul edificiu al istoriografiei românești, lărgindu-i orizontul, dar îi servește și solide pietre de temelie. Ea este o operă în esență de teme majore, de largi perspective universale. Și în același timp și o operă de idei istorice, de concepție, pornită clar pe drumul materialismului istoric, mărturisit deschis încă în 1938 în Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere. *În această concepție atacă și o temă capitală, ca cea a* Renașterii și Reformei, *una din lucrările sale fundamentale, punînd la temeliile lor, la însăși temelia lumii moderne pe care ele o deschid, dezvoltarea economică, în speță capitalismul, deviind sensibil optica comună de pînă aci.*

Privită din asemenea perspectivă, universală, primea noi dimensiuni istoria noastră însăși. Ceea ce istoricul demonstra în prima sa teză mai mare de această implicație, în Chestiunea orientală, *reprodusă în traducere românească chiar în acest volum de început a reeditării operei sale. Se proiecta astfel o nouă lumină asupra complicațiilor externe ale unei întregi epoci din istoria țărilor române, incluzînd-o acum firesc în ansamblul istoric al timpului.*

Pe această filieră ne-a venit apoi ca o adevărată surpriză lucrarea sa din 1945, Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești 1821—1822, *care a pus deodată întreaga mișcare, fără să-i nege, firește, individualitatea proprie, în perspectiva largă a istoriei Răsăritului Europei, în mișcarea generală de eliberare a popoarelor supuse din Imperiul otoman, în locul paralelismului mai îngust Tudor—Ipsilanti de pînă aci, stîrnind aprinse polemici, în care istoricul a trebuit să-și apere cu dîrzenie teza. Polemici în care și-a făcut proba de foc însăși metoda și soliditatea cercetării sale, materialele multe descoperite pe parcurs, mai ales în arhivele Moscovei și Budapestei, confirmîndu-l deplin. Lucrarea de atunci s-a lărgit astfel mereu, izbutind în cele din urmă într-o durabilă monografie,* Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821, *demonstrînd acum în toată complexitatea ei social-economică și politică și calificarea de revoluție a mișcării.*

Pe aceeași linie valorică și de largă perspectivă istorică se înscrie și ultima sa lucrare de proporții, Pătrunderea comerțului românesc în circuitul

internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism), *apărută postum.*

Acestea sînt temele care stau în centrul vastei și variatei sale opere, — presărate cu nenumărate alte teme, momente, personalități, priviri de ansamblu, sinteze din istoria generală mergînd de la tratate pînă la manuale școlare, cu întinse corpusuri documentare, — dar care sînt și definitorii pentru caracterul ei. O operă conceptual și structural unitară, care, cu toată diversitatea ei, se îmbină într-un tot coherent, organic, monumental. O operă perseverentă, rod al unei munci tenace, îndărătnice, moștenire prețioasă a originilor sale din acel rezervor de energie românească, notoriu sub renumele de Mărgineni. Operă de înaltă probitate străjuită neabătut de o etică științifică nicicînd dezmințită.

Andrei Oțetea a avut fericita șansă de a se forma la cea mai înaltă școală istorică, să-și facă șapte ani studiile la Sorbona, în preajma marilor maeștri ai genului, la lumina raționalismului francez, care și-au pus amprenta pe întreagă opera vieții sale. Nu însă fără nota personală: interogarea severă a materialelor sale documentare, pasiunea în susținerea tezelor sale, apărarea dîrză a convingerilor sale. Personal e apoi stilul său, perfect clar, concis, strict științific, personală e afirmația directă, fără echivoc, ocolind nuanța evazivă, ambiguă, falacioasă. Și în această privință opera sa poate servi un model de urmat. Iată de ce ne este atît de prețioasă, atît de necesară.

Din complexitatea ei cei doi elevi preferați și colaboratori ai săi, Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, ei înșiși acum pe primul plan al istoriografiei generației noi, au ales de început doar cîteva piese, nu din cele mai mari, dar nu mai puțin reprezentative. Printre ele și una mai întinsă, Contribuție la chestiunea orientală, *lucrare care, cu toată importanța ei, n-a ajuns să fie cunoscută și în limba română.*

Fie ca acest necesar și fericit început să-și aibă și urmarea cuvenită. Un cuvînt de recunoștință Editurii „Dacia", care se arată atît de sensibilă la asemenea inițiative.

D. PRODAN

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INTRODUCERE

Născut la Sibiel la 5 august 1894, Andrei Oţetea a desfăşurat o activitate ştiinţifică şi didactică de înaltă valoare, care l-a aşezat printre marile personalităţi ale istoriografiei şi învăţământului universitar din România. Andrei Oţetea a întruchipat cele mai alese însuşiri ale ţăranului român, căci oriunde l-a purtat setea de învăţătură şi de cunoaştere, el a păstrat firea de muncă aprigă, de cumpănire sănătoasă şi de vorbire măsurată a ţăranului nostru. Ogorul i-a fost istoria; unealta, condeiul; recolta, cartea.

După terminarea şcolii elementare din satul natal, Andrei Oţetea s-a înscris la Liceul de Stat din Sibiu, unde în curînd avea să se deştepte în el simţămîntul de combatant pentru drepturile poporului său oprimat de regimul dublei monarhii. Lovit în sentimentele sale româneşti de afirmaţiile denigratoare ale profesorului de istorie Thurzó Ferenc, el s-a asociat unui grup de 26 de elevi, care a editat o revistă litografiată, „Izvorul", cu scopul „cultivării limbii şi literaturii române"[1], limbă socotită de amintitul profesor ca fiind... slavă! Descoperirea de către Thurzó însuşi a revistei a dus la eliminarea tînărului Andrei Oţetea, care a trecut la Liceul din Braşov.

La terminarea studiilor, Andrei Oţetea a făcut parte din primul grup de tineri transilvăneni, trimişi, îndată după Unirea din 1918, la studii universitare în Franţa.

Cursurile urmate la Sorbona şi la Şcoala de ştiinţe politice i-au permis să cunoască un şir de remarcabile personalităţi ale vieţii culturale din capitala franceză: André Siegfried, Henri Hauvette, care i-au deşteptat interesul pentru Renaşterea italiană, Charles Diehl şi Henri Hauser, care, fără a fi un marxist, îşi întemeia expunerile pe doctrina lui Marx, făcîndu-l astfel pe tînărul student să se îndrepte el însuşi spre cunoaşterea concepţiei materialismului dialectic şi istoric, din care avea să facă fundamentul teoretic şi metodologic al întregii sale opere[2].

Înapoiat în ţară — după susţinerea doctoratului în litere la Paris, a ocupat succesiv posturile de conferenţiar (1927—1932), docent (1932—1934) şi profesor la Universitatea din Iaşi, de unde a trecut apoi la cea din Bucureşti, ocupînd postul de şef al catedrei de istorie universală (1948—1964).

---

[1] Andrei Oţetea, *Confessions*, în „Revue Roumaine d'Histoire", t. VIII (1969), nr. 3, p. 401.

[2] Vezi *Concepţia materialistă a istoriei ca metodă de cercetare şi de expunere*, în „Însemnări ieşene", III (1938), 7, p. 105—117.

Director al Institutului de Istorie „N. Iorga" (1947—1948 și 1956—1970), Andrei Oțetea și-a văzut recunoscută valoarea științifică a operei sale prin alegerea ca membru titular activ al Academiei R. S. România (din 1955) și ca vicepreședinte al Academiei Lumii Latine.

Opera istorică a lui Andrei Oțetea se distinge printr-o varietate de preocupări, care merge de la ediția de text și principiile de metodă pînă la sinteză și cercetare monografică. În cuprinsul acestei opere de conținut atît de divers[3], pot fi distinse cîteva direcții fundamentale de cercetare care au grupat contribuțiile majore ale istoricului: Renașterea și Reforma, Problema orientală, Revoluția din 1821 și trecerea de la feudalism la capitalism în țările române.

În rîndurile de mai jos, încercăm să prezentăm ideile fundamentale ale lui Andrei Oțetea, astfel cum ele s-au format și maturizat în permanent și direct contact cu sursele istorice, în care a găsit întotdeauna forța de înnoire a opiniilor și interpretărilor sale.

*

Primul domeniu istoriografic ilustrat de activitatea lui Andrei Oțetea a fost cel al Renașterii. Întîlnirea dintre istoricul român și această mare primenire a spiritului european, vast cîmp de investigație de care nu s-a despărțit niciodată, s-a realizat prin intermediul unuia din cei mai iluștri reprezentanți ai vieții politice italiene în primele decenii ale secolului al XVI-lea, Francesco Guicciardini, în activitatea politică și intelectuală a căruia s-au manifestat puternic unele din tendințele dominante ale epocii. „Autorul lucrării de față și-a făcut inițierea în istoria Renașterii cu o teză de doctorat în litere asupra istoricului florentin Francesco Guicciardini, susținută la Sorbona în 1926"[4]. Operă de erudiție sigură și de largă reînnoire documentară a domeniului, prin fecunde cercetări în arhivele din Florența, monografia consacrată lui Francesco Guicciardini — *François Guichardin. Sa vie publique et sa pensée politique*, Paris, 1926 — a fost temelia din care avea să se dezvolte treptat viziunea istoricului despre Renaștere.

Lărgirea unghiului de vedere adoptat de istoricul român în investigația sa asupra lui Guicciardini prevestește înțelegerea largă a fenomenului Renașterii în studiile sale ulterioare; mai mult decît atît, cercetarea consacrată marelui om politic și istoric florentin revelă trăsăturile fundamentale ale demersului intelectual al lui Andrei Oțetea.

Două au fost principiile călăuzitoare ale lucrării: integrarea omului și a gîndirii sale istorico-politice în marile realități ale vremii, în cadrul cărora și-a desfășurat activitatea politică, și înțelegerea interdependenței dintre acțiunea și gîndirea sa politică, temă înscrisă în titlul însuși al lucrării. „Țelul studiului nostru e să urmărim evoluția, dezvoltările și transformările gîndirii lui Guicciardini în cadrul împrejurărilor care au determinat-o... Deși

[3] Vezi bibliografia lucrărilor lui Andrei Oțetea, pînă în 1968, alcătuită de Ioan Chiper, în „Revue Roumaine d'Histoire", t. VIII (1969), nr. 3, p. 423—434.

[4] A. Oțetea, *Renașterea și Reforma*, București, 1968, p. 11.

ne-am limitat la cadrele riguros definite ale unei monografii, am fost siliţi să facem frecvente incursiuni în domeniul istoriei generale. Acţiunea lui Guicciardini a fost strîns legată de cele mai de seamă evenimente ale vremii sale. Chiar şi speculaţiile sale abstracte nu pot fi explicate decît în legătură cu răsturnările care, după expediţia lui Carol al VIII-lea, s-au petrecut în istoria Florenţei"[5]. Concepţia, deopotrivă, largă şi pătrunzătoare după care s-a îndrumat autorul, siguranţa metodei de investigaţie pe care singur şi-a făurit-o, au făcut din scrierea sa asupra lui Guicciardini o lucrare de referinţă obligatorie pentru toţi cei ce se ocupă de omul politic şi istoricul florentin: „Metoda sa sigură, armonioasa dispoziţie a numeroaselor izvoare de care se slujeşte, expunerea clară a complicatelor situaţii istorice ale secolului, ne obligă să considerăm opera ca biografia definitivă a istoricului florentin"[6].

Realizată după o concepţie atît de cuprinzătoare, lucrarea despre Guicciardini i-a deschis autorului o largă perspectivă asupra Renaşterii în cîteva din aspectele ei de seamă, îndeosebi asupra istoriei politice şi a gîndirii politico-istorice a epocii. Dar odată angajat în această direcţie, a studiilor asupra Renaşterii, el nu a mai părăsit-o pînă cînd a ajuns la capătul drumului, înţelegerea Renaşterii în ansamblul ei. Rînd pe rînd toate componentele esenţiale ale Renaşterii au intrat în obiectivul cercetării sale. O lentă şi sistematică operă de clarificare, realizată printr-o neîntreruptă confruntare a propriei sale gîndiri cu datele cele mai noi ale ştiinţei europene, a precedat închegarea viziunii de ansamblu. Rezultatele acestei apropieri succesive de ţelul final au fost încorporate într-un şir de studii speciale publicate în periodicele româneşti în anii 1927—1939 (*Consideraţiuni asupra genezei şi spiritului Renaşterii*, „Minerva", I, 1927; *Renaştere şi reformaţiune*, „Minerva", II, 1929; *Războaiele religioase din Franţa şi geneza ideii de toleranţă*, „Revista Fundaţiilor Regale", IV, 1937; *Cauzele economice ale Renaşterii*, „Viaţa Românească", XXXI, 1939; *Formarea statelor moderne*, „Viaţa Românească", XXXI, 1939; *Descoperirile geografice şi începutul expansiunii europene*, „Viaţa Românească", XXXI, 1939; *Lupta pentru supremaţia asupra Italiei şi formarea sistemului politic european*, „Viaţa Românească", XXXI, 1939; *Umanismul italian*, „Viaţa Românească", XXXI, 1939; *Problema Renaşterii*, „Revista Fundaţiilor Regale", VI, 1939; *Umanismul italian*, „Viaţa Românească", XXXI, 1939). Cincisprezece ani după teza consacrată lui Guicciardini apărea elaboratul final al acestui îndelungat efort, cartea *Renaşterea şi Reforma* (Bucureşti, 1941)[7], realizare superioară a istoriografiei române prin forţa integratoare a gîndirii autorului, care a reuşit să găsească elementele de unitate ale uneia din cele mai complexe realităţi istorice, şi prin claritatea expunerii.

[5] A. Oţetea, *François Guichardin*, p. VIII.

[6] Vincenzo Luciani, *Francesco Guicciardini e la fortuna dell'opera sua*, Florenţa, 1949, p. 29.

[7] Lucrarea a fost reeditată într-o nouă versiune după război, *Renaşterea*, Bucureşti, 1964, şi apoi din nou sub titlul iniţial, *Renaşterea şi Reforma*, Bucureşti, 1968. Această din urmă ediţie, a fost tradusă şi editată şi în limba maghiară la Budapesta. Trimiterile din text se referă la ultima ediţie românească a lucrării.

În viziunea nouă a lui Andrei Oţetea, Renaşterea e un fenomen global, o reînnoire generală a societăţii europene, care, pornită din zona economiei, s-a propagat treptat în toate domeniile vieţii social-politice. Dezvoltarea comerţului şi a industriei şi deplasarea centrului de greutate în viaţa socială de la ţară la oraş a fost, potrivit autorului, factorul primordial care a determinat toate celelalte orientări ale societăţii europene în tranziţia de la evul mediu la epoca modernă. Părăsind tiparele ei medievale, dominate de ideea de subzistenţă, care subordona producţia consumului, înţeles ca îndestulare a „nevoilor elementare de hrană, îmbrăcăminte şi locuinţă", — formulă specifică unei lumi rurale cu tonalităţi economice extrem de scăzute — economia europeană se orientează tot mai hotărît după regulile impuse de capital, cu tendinţa sa din ce în ce mai marcată de expansiune nelimitată. În acest dat primordial, autorul a văzut factorul decisiv al unei evoluţii globale al cărei rod avea să fie Renaşterea: „Forţa care a transformat repausul în nelinişte, inerţia în activitate, apatia în geniu calculator şi ambiţie nepotolită, forţa care a înlocuit o ordine statică cu alta esenţial dinamică şi a transferat de la ţară la oraş centrul de gravitate al vieţii, forţa care a aruncat în aer toate îngrădirile societăţii medievale a fost capitalismul"[8]. Răsturnare de tendinţă ale cărei începuturi îndepărtate se află în secolul XI, dar care nu a afectat întreaga societate decît în secolele XIV—XV, cînd componentele principale ale economiei capitaliste — dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti şi manufacturiere controlate de capital, accentuarea tot mai marcată a diviziunii muncii şi separarea oraşului de sat, tendinţa de concentrare a capitalului şi de reinvestire a sa în afaceri, subordonarea celui din urmă faţă de cel dintîi, dezvoltarea creditului şi multiplicarea pe această cale a capitalului, raţionalizarea vieţii economice în ansamblul ei prin adaptarea la concurenţă şi la principiul eficienţei, cu alte cuvinte formarea spiritului capitalist şi a burgheziei, promotoare şi beneficiară a acestor noi realităţi — se întrevăd limpede.

Urmărind primordial mişcarea petrecută în sfera activităţii economice şi direcţiile ei, Andrei Oţetea a integrat apoi în procesul declanşat de această înnoire toate aspectele esenţiale ale lumii moderne în devenire: lărgirea orizontului geografic prin explorări şi prin acţiunea conquistadorilor, apariţia statelor moderne şi a unui sistem politic european, renaşterea intelectuală şi artistică, în sfîrşit, Reforma. Într-o admirabilă înlănţuire organică sînt înfăţişate în *Renaşterea şi Reforma* toate consecinţele acestui impuls originar.

Nevoile unei economii în căutare febrilă de capital şi deci, de metale preţioase, consumul sporit de produse orientale de către o societate în care accesul la consum se lărgise simţitor, a dat o nouă intensitate efortului Apusului european de a stabili legături directe cu ţările Orientului. Explorările secolului XV—XVI se deosebesc de cele ale misionarilor şi negustorilor medievali nu numai prin direcţiile şi amploarea lor incomparabil mai mare, dar mai ales prin stabilirea unui flux continuu de produse şi, mai mult decît

[8] A. Oţetea, *Renaşterea şi Reforma*, p. 43.

atît, prin luarea în stăpînire directă a unor însemnate puncte de control sau a unor întinse teritorii. Dar pentru ca această lărgire considerabilă a orizontului geografic să devină posibilă şi să marcheze începutul procesului de integrare a lumii cunoscute sau în curs de descoperire, era necesar ca o forţă mult mai mare decît cea a asociaţiilor medievale de negustori să promoveze mişcarea. Această forţă a fost statul modern, produs el însuşi al noilor realităţi economice şi sociale dezvoltate la sfîrşitul evului mediu, capitalul şi burghezia în ascensiune. Apariţia marilor monarhii centralizatoare, mai tîrziu absolute, a fost nu numai o consecinţă a acţiunii acestor forţe, ci şi un puternic imbold pentru afirmarea lor. Consolidarea statelor moderne în Europa secolelor XV—XVI a modificat sensibil raporturile internaţionale şi a dus la crearea unui „sistem politic european", a cărui funcţionare autorul o pătrunsese încă din vremea cînd analizase acţiunea politică a lui Francesco Guicciardini.

Raportată la aceste coordonate, renaşterea intelectuală şi artistică nu mai apare ca un fenomen autonom ci ca rezultat necesar al unei evoluţii de ansamblu. Promotoare a unor realităţi economice şi a unor relaţii sociale noi, burghezia în ascensiune a creat şi un sistem de valori proprii, în opoziţie cu cele ale lumii medievale. Afirmînd superioritatea raţiunii asupra credinţei, a observaţiei şi experienţei asupra tradiţiei, a spiritului laic asupra celui bisericesc, a drepturilor individului asupra constrîngerilor societăţii medievale, noua forţă socială a subminat valorile tradiţionale ale bisericii şi feudalităţii. Străduindu-se să-şi dea o viziune şi un sistem de valori proprii, burghezia a redescoperit valorile antichităţii clasice: „Spiritul laic, pozitiv şi raţionalist, care deosebeşte omul modern de omul medieval şi pe care îl regăsim în toate domeniile vieţii moderne, e produsul noii clase burgheze şi nu al culturii umaniste, bazată pe studiul literaturii clasice. Literatura clasică ar fi rămas literă moartă dacă spiritul Renaşterii nu i-ar fi insuflat o nouă viaţă"[9]. Şi Reforma se integrează prin cîteva din trăsăturile ei esenţiale — desacralizarea clerului, exproprierea bisericii de imensele ei stăpîniri de pămînt şi de o parte însemnată a jurisdicţiei ei, constituirea bisericilor naţionale — în marele curent de înnoire al vremii.

Operă de maturitate a unui intelect cu puternică vocaţie pentru sinteză, *Renaşterea şi Reforma* a deschis cercetării un drum pe care l-au urmat apoi mulţi alţi specialişti.

Unei iniţiative a lui Nicolae Iorga i se datorează a doua direcţie de istorie universală în care s-a înscris activitatea istoriografică a lui Andrei Oţetea: *chestiunea orientală*. Punctul de pornire al investigaţiei întreprinse de istoricul român asupra chestiunii orientale a fost bogatul material documentar inedit care se păstra încă la acea dată în arhivele din Neapole, distruse aproape cu desăvîrşire în cursul celui de al doilea război mondial, şi anume: rapoartele plenipotenţiarilor Regatului celor două Sicilii la Istanbul în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea. Dar, ca şi în cazul scrierii consacrate lui Guicciardini, autorul nu s-a mulţumit să aducă

[9] A. Oţetea, *Renaşterea şi Reforma*, p. 20.

la lumină documentele inedite pe care le-a găsit şi să extragă din ele elementele noi, pentru a le adăuga faptelor cunoscute, ci a regîndit întreaga problematică a temei cercetate — chestiunea orientală — realizînd una din cele mai cuprinzătoare şi pătrunzătoare sinteze în acest domeniu atît de frecvent dezbătut în istoriografia europeană (*Contribution à la question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinople, 1741—1821*, Bucureşti, 1930).

„Contribuţia pe care socotim că o aducem la istoria chestiunii orientale în secolul al XVIII-lea — scria autorul în cuvîntul său înainte — constă într-o serie de documente inedite şi în planul schiţei noastre istorice"[10]; prin plan, autorul desemna modest viziunea de ansamblu nouă pe care a adus-o în cunoaşterea unui aspect esenţial al relaţiilor internaţionale, în plină transformare, în secolul luminilor, al Revoluţiei franceze şi în timpul Imperiului napoleonian. Şi în această lucrare s-a manifestat una din trăsăturile dominante ale intelectului lui Andrei Oţetea, capacitatea sa de a cuprinde într-un plan unitar realităţile multiple din interacţiunea cărora a rezultat problema cercetată în toată complexitatea şi în toate vicisitudinile ei.

„Chestiunea orientală se înfăţişează ca o problemă de succesiune din ziua în care victoriile prinţului Eugeniu (de Savoia) au revelat Europei decăderea Imperiului otoman. Dar criza nu a luat forme acute decît din ziua în care Rusia, după ce i-a înfrînt pe suedezi şi poloni, a apăsat cu toată greutatea asupra Turciei"[11]. Premiza întregii probleme fiind astfel stabilită în urma unei investigaţii concepute după planul cel mai larg, nu-i rămînea autorului decît să definească factorii chestiunii orientale şi să le urmărească acţiunea.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, după epuizarea avîntului ofensiv al Austriei care, în vremea lui Eugeniu de Savoia, păruse chemată să pună capăt dominaţiei otomane în sud-estul Europei, problema orientală, „marea afacere" a politicii europene, a fost dominată de interesele economice ale Franţei şi Angliei, pentru care Imperiul otoman se dovedea din ce în ce mai mult o excelentă piaţă de desfacere a produselor lor. Modificarea echilibrului european ca urmare a intrării masive a Rusiei în jocul puterilor europene în vremea Ecaterinei a II-a a schimbat însă radical datele problemei. Prin forţa pe care a manifestat-o în războaiele purtate împotriva Suediei, prin succesele înregistrate de politica sa polonă şi prin puterea de atracţie pe care o exercita asupra popoarelor ortodoxe supuse dominaţiei otomane, Rusia se afla în situaţia de a rezolva problema orientală în sensul aspiraţiilor ei de cucerire a strîmtorilor; succesiunea imperiului în declin părea destinată să fie preluată de imperiul ţarilor în plină ascensiune. Dar intervenţia Franţei, Angliei şi Austriei, ostile unei soluţii care le periclita grav interesele, a înlăturat primejdia acestei rezolvări unilaterale a chestiunii orientale şi a dat naştere la două formule diplomatice din care aveau să se inspire toate încercările de soluţionare a problemei succesiunii Imperiului otoman: aceea a împărţirilor, promovată cu precădere de Rusia şi Austria, şi

[10] A. Oţetea, *Contribution à la question d'Orient*, p. IV.
[11] *Ibidem*, p. 153.

aceea a menţinerii integrităţii Imperiului otoman, preconizată de Franţa şi Anglia. Cu excepţia perioadei războaielor napoleoniene, cînd lupta împotriva Angliei a determinat-o să se lase tentată la rîndul ei de soluţia împărţirii, în cooperare cu Rusia, Franţa a acţionat în direcţia menţinerii integrităţii teritoriale a Imperiului otoman.

„Incapabilă să rezolve singură chestiunea orientală în folosul ei exclusiv, Rusia a încercat să-şi asigure complicitatea rivalelor ei, inaugurînd astfel politica împărţirilor. Cu Austria mai întîi, apoi cu Franţa, ea a visat să-i izgonească pe turci din Europa şi să încununeze astfel eforturile politicii ei perseverente prin dobîndirea Constantinopolului"[12]. O piedică de neînlăturat a făcut însă ca politica de împărţire să eşueze: imposibilitatea de a găsi „părţi echivalente" pentru cei care aspirau să participe la dezmembrarea Imperiului otoman. Dar tocmai această incompatibilitate între formula împărţirilor şi echilibrul european a asigurat triumful principiului integrităţii Imperiului otoman, la care rînd pe rînd au fost silite să adere toate puterile europene. Urmărind oscilaţiile marii politici europene între aceste două soluţii şi succesivele iniţiative ale puterilor care aveau interese decisive în Imperiul otoman, autorul a reconstituit trăsăturile esenţiale ale problemei orientale şi a schiţat marile etape ale evoluţiei ei pînă în vremea Restauraţiei şi a Sfintei Alianţe. Documentaţia asupra acestei perioade s-a îmbogăţit simţitor din vremea cînd Andrei Oţetea şi-a redactat scrierea, numeroase noi lucrări de interpretare au apărut între timp, dar viziunea istoricului român asupra problemei orientale îşi păstrează astăzi încă întreaga valoare[13].

După propria mărturie a lui Andrei Oţetea, intenţia de a scrie o carte despre Tudor Vladimirescu nu existase în ceea ce s-ar fi putut numi planul său iniţial de activitate. Angajat în cercetarea şi editarea corespondenţei Legaţiei Regatului celor două Sicilii la Constantinopol (1821—1860), el a citit, în vederea întocmirii unui studiu introductiv la ediţia de documente, literatura consacrată eroului oltean şi a rămas surprins de ceea ce i se părea a fi marea distanţă între datele furnizate de izvoare şi imaginea creată de istorici, imagine inexactă şi contradictorie.

Convins că istoria naţională nu poate fi înţeleasă decît în cadrul internaţional căruia îi aparţine, Andrei Oţetea a întemeiat demersul lucrării sale *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în Ţările Româneşti 1821—1822*, Bucureşti, 1945, pe cuprinderea acţiunii lui Tudor Vladimirescu în mişcarea de emancipare naţională a popoarelor balcanice, care şi-a găsit expresia în acţiunea Eteriei. Din această perspectivă, autorul a putut oferi o explicaţie coerentă a desfăşurării evenimentelor. Acţiunea lui Tudor se integrează în

[12] *Ibidem*, p. 153—154.

[13] Derivate direct din lucrarea sa asupra chestiunii orientale sînt şi alte trei studii ale autorului: *L'établissement de la Légation napolitaine à Constantinople (1740)*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", XV, 1929, p. 59—72 (textul comunicării susţinute de autor la cel de al şaptelea Congres internaţional de istorie de la Oslo); *Înfiinţarea consulatelor franceze în ţările române*, în „Revista istorică", XVIII, 1932, nr. 10—12, p. 330—349; *Politica Rusiei în Orient în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în vol. *Studii şi comentarii de istorie şi lingvistică*, Bucureşti, 1947, p. 73—89.

efortul de înlăturare a dominației otomane, care a solidarizat toate forțele social-politice ale societății românești. De aici colaborarea sa cu boierii din Țara Românească, toți partenerii acestei înțelegeri fiind convinși că în spatele Eteriei se afla Rusia. Imprudența lui Alexandru Ipsilanti, care a dezvăluit rolul important al Rusiei, a determinat dezavuarea de către țar a ambelor acțiuni — a lui Tudor Vladimirescu și a Eteriei — și a provocat panică în rîndurile boierimii.

Intrat în conflict cu Alexandru Ipsilanti și expus, după dezavuarea țarului, represaliilor turcești, Tudor Vladimirescu a fost silit să dea o aparență de legalitate acțiunii sale, acceptînd o cîrmuire formală a boierilor rămași la București și intrînd în negocieri cu turcii pentru a salva țara de o invazie. Aceste tratative au agravat conflictul cu eteriștii, încheiat prin deznodămîntul tragic al asasinării conducătorului pandurilor.

La data cînd Andrei Oțetea formula aceste concluzii, atît de deosebite față de cele ale predecesorilor săi, el nu dispunea de piese documentare justificative pentru fiecare articulație a raționamentului său. Viziunea de istorie est- și sud-est europeană asociată cu o forță de analiză de remarcabilă pătrundere îi permiseseră formularea unei explicații care se distingea prin riguroasa ei logică.

Noua interpretare a lui 1821 avea să-și găsească confirmarea documentară în descoperiri ulterioare, uneori în chip destul de neobișnuit. Astfel, Constant Grecescu, care avea copia actului prin care marii boieri Gr. Brîncoveanu, Gr. Ghica și Barbu Văcărescu încredințau lui Tudor misiunea de a ridica poporul în arme, l-a dat în sfîrșit publicității, după ce ezitase, timp de 15 ani să o facă, de teama reacției față de răsturnarea desăvîrșită a unor opinii cu vechi drepturi de cetate în istoriografia românească. I-a urmat Marcel Romanescu care a editat înțelegerea acelorași mari boieri cu Pavel Macedonski, pentru ca, în 1955, Andrei Oțetea însuși să descopere în Arhivele de la Budapesta, documentul capital pentru demonstrația tezei sale privind încadrarea luptei lui Tudor Vladimirescu în marea mișcare de eliberare națională a popoarelor din sud-estul Europei: legămîntul lui cu Eteria.

Cercetările în arhivele maghiare și sovietice au permis autorului să sporească în chip însemnat baza documentară a lucrării sale, care a avut o nouă ediție, — *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971 — substanțial revăzută și adăugită. Sursele recent descoperite au pus în lumină planul lui Alexandru I de a rezolva problema orientală în beneficiul Rusiei prin sprijinirea pregătirilor de răscoală ale Eteriei, pentru ca odată acțiunea antiotomană declanșată făți§, el să poată interveni în Balcani, ca mandatar al Sfintei Alianțe, și să-și poarte trupele pe drumul mult și vechi rîvnitului Țarigrad. „Imprudența fatală" a lui Alexandru Ipsilanti, care a dat în vileag marea putere aflată în spatele lui, l-a obligat pe țar să se desolidarizeze de o acțiune care îl „compromitea" și i-a năruit planurile.

Un aspect necunoscut, pus în lumină de noile izvoare, a fost și solidaritatea românilor din Transilvania cu revoluția lui Tudor Vladimirescu, în

care ei au văzut un nou Horea, venit să aducă peste Carpaţi justiţia socială şi libertatea naţională.

Studiul revoluţiei din 1821 a deschis lui Andrei Oţetea un nou şi amplu cîmp de investigaţie, reprezentat de perioada de trecere de la feudalism la capitalism în ţările române. Aspectele fundamentale ale problematicii acestei epoci de tranziţie au fost prezentate în comunicarea sa despre *Constrîngerea extraeconomică a clăcaşilor la începutul secolului al XIX-lea*[14], al cărei cuprins indica deja interesul deosebit arătat de autor relaţiilor dintre stăpînii de moşii şi ţăranii clăcaşi. Tema avea să fie reluată şi aprofundată într-un şir de studii axate pe ideea de bază a existenţei celei de a doua iobăgii în Moldova şi Ţara Românească.

Ca şi în cazul studiului revoluţiei din 1821, unde soluţia s-a desprins din integrarea acţiunii lui Tudor Vladimirescu în marele curent de emancipare a popoarelor din sud-estul Europei de sub dominaţia otomană, Andrei Oţetea a avut şi aici drept punct de plecare încadrarea regimului agrar din Principatele române în marea zonă de la răsărit de Elba, în ale cărei limite se constată agravarea considerabilă a obligaţiilor ţărănimii, îndeosebi a celor în muncă, în beneficiul stăpînilor de domenii, ca urmare a trecerii de la economia de subzistenţă la cea de schimb. Existenţa unui debuşeu permanent şi remunerator a fost factorul decisiv al transformării marelui domeniu feudal, cu o producţie destinată consumului pe loc, într-o mare întreprindere agricolă, întemeiată pe clacă şi a cărui producţie cerealieră urma a fi desfăcută pe piaţă, mai ales pe cea externă (*folwark* în Polonia, *Gutsherrschaft*, în Germania).

Principala contribuţie a lui Andrei Oţetea în fundamentarea tezei celei de a doua iobăgii în Principatele române o constituie amplul său studiu *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Românească*[15]. Autorul relevă similitudinile constatate în evoluţia relaţiilor agrare din cele două ţări româneşti în raport cu regiunile de la est de Elba şi degajă, în acelaşi timp, aspectele specific româneşti ale procesului de aservire a ţăranilor şerbi, emancipaţi prin reforma lui Constantin Mavrocordat. Înlocuirea servituţii personale prin servitutea reală a fost urmărită de autor în cadrul unui proces de modificare a structurilor domaniale, caracterizat prin extinderea rezervei cerealiere şi, consecinţă a acestui fenomen, creşterea cuantumului clăcii necesare pentru punerea în valoare a rezervei.

Începută în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, evoluţia marelui domeniu spre o mare întreprindere agricolă bazată pe clacă, furnizînd pieţii externe cantităţi sporite de cereale, nu s-a maturizat decît după 1829, cînd tratatul de la Adrianopol, prin abolirea monopolului otoman, a deschis grînelor româneşti piaţa europeană. Interesul marilor stăpîni de pămînt pentru

[14] *Studii şi referate privind istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1954, p. 1055—1076.
[15] *Studii şi materiale de istorie medie*, IV (1960), p. 307—390, căruia i se adaugă *Le second asservissement des payans roumains (1746—1821)* în *Nouvelles études d'histoire*, Bucarest, 1955, p. 299—312 şi *Le second servage dans les Principautés Danubiennes (1831—1864), idem*, vol. II, Bucarest, 1960, p. 325—346.

o rentă în muncă susbtanţial sporită şi-a găsit expresia în prevederile *Regulamentului organic*, numit cu drept cuvînt de K. Marx „codicele muncii de clacă". Pe măsura antrenării producţiei cerealiere a marilor domenii din Moldova şi Ţara Românească în circuitul european au căpătat contur în cele două Principate aspectele caracteristice ale celei de a doua iobăgii, care se confundă, deci, cu epoca regulamentară. Factorul care a permis — dacă nu chiar facilitat — acest proces a fost atotputernicia marii boierimi, care n-a găsit nici un fel de contrapondere nici din partea burgheziei, aflată la începuturile dezvoltării sale, nici din partea domniei, privată de mijloace eficiente de putere. „Iobăgia a doua — conchide A. Oţetea — n-a fost deci restabilirea vechii iobăgii, ci cel mult o „nouă ediţie", puternic remaniată. Ea a fost forma de aservire specifică unor anumite condiţii istorice care orientau economia agrară spre producţia pentru piaţă, dar, din lipsă de capital şi de braţe de muncă libere, nu-i permiteau să se organizeze pe baze net capitaliste"[16].

Teza lui Andrei Oţetea despre cea de a doua iobăgie în Moldova şi Ţara Românească a declanşat o vie controversă, vederile sale fiind atacate deopotrivă în esenţa lor cît şi în aspecte particulare, principalele obiecţii fiind suprafaţa redusă a rezervei cerealiere pe moşiile din Ţara Românească, convertirea clăcii în bani şi ponderea superioară a cantităţilor de cereale provenite din dijme, în raport cu cele recoltate pe rezerva seniorială. În imposibilitate de a prezenta aici argumentele pro şi contra în jurul tezei lui Andrei Oţetea, este suficient să fie reproduse declaraţiile reprezentanţilor ţărănimii în Comisia proprietăţii în 1848, după care „pînă la Regulament n-a fost robia aşa de aspră ca de atuncea încoace". În aşteptarea unor cercetări de istorie micro-economică, destinate să determine cantitativ principalii indici ai producţiei domaniale, se poate afirma, fără teama de a greşi, că, indiferent de confirmarea sau invalidarea tezei de bază a lui Andrei Oţetea asupra celei de a doua iobăgii, ideile sale în această privinţă au deschis o foarte fertilă direcţie de cercetare.

Din studiul fazei de tranziţie de la feudalism la capitalism s-au născut şi lucrările lui Andrei Oţetea consacrate istoriei comerţului românesc în această epocă. Lucrarea sa, publicată postum, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional* (Bucureşti, 1977) face sinteza acestor preocupări. Monopolul otoman şi regimul capitulaţiilor au constituit, în optica autorului, principalele obstacole în calea dezvoltării comerţului românesc la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor. Hatişerifurile de privilegii smulse Porţii după 1774 — în ciuda încălcărilor de către autorităţile turceşti —, expansiunea austriacă în răsărit şi, în cadrul acesteia, activitatea companiilor de la Braşov şi Sibiu — îndeosebi a casei Hagi Constantin Pop — au creat condiţii pentru integrarea progresivă a comerţului românesc în circuitul european, fenomen economic cu largi repercusiuni sociale şi politice, printre care una dintre cele mai însemnate a fost dezvol-

[16] *Consideraţii* . . ., loc. cit., p. 385.

tarea unei pături de negustori autohtoni, element constitutiv al viitoarei burghezii românești.

Această succintă privire asupra principalelor direcții de cercetare în opera istorică a lui Andrei Oțetea n-ar putea fi încheiată fără a aminti cîteva contribuții, care, fără să se fi închegat într-o preocupare constantă, n-au constituit mai puțin prețioase aporturi la cunoașterea unor momente sau personalități ale istoriei moderne. Printre aceste sînt de menționat în primul rînd studiile privind activitatea și concepția istorică a lui M. Kogălniceanu[17] și cercetarea înnoitoare a acordului de la Osborne între Napoleon al III-lea și regina Victoria, analiză exemplară a unui moment important al relațiilor internaționale în general și a celor franco-britanice în special, care a jucat un rol favorabil, dintre cele mai importante, în realizarea Unirii Principatelor[18].

În sfîrșit prin editarea (în colaborare) a manuscriselor inedite ale lui K. Marx privind istoria românilor (K. Marx, *Însemnări despre români*, București, 1964), Andrei Oțetea a pus la dispoziția cercetătorilor un șir de observații de cel mai mare interes ale întemeietorului concepției materialist-dialectice și istorice despre trecutul poporului român.

La 28 martie 1977, Andrei Oțetea a reintegrat pămîntul satului natal în cimitirul bisericii din Sibiel. Traiectoria consecventă a carierei sale intelectuale a dat istoriografiei române, atît de variată în manifestările ei și prin personalitățile care au ilustrat-o, o operă care se distinge prin forța excepțională de analiză și încadrare a faptelor și prin claritatea exemplară a expunerii.

[17] *Kogălniceanu, istoric*, „Revista Fundațiilor Regale", X (1943), p. 94—117.

[18] *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, „Revue Roumaine d'Histoire", III (1964), 4, p. 677—696.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față cuprinde o selecție reprezentativă din opera lui Andrei Oțetea avînd drept scop să ilustreze principalele direcții în care s-a înscris activitatea sa de cercetare. În cadrul acestei selecții prioritatea a fost acordată lucrărilor tipărite mai demult și care nefiind integrate în lucrările de ansamblu ale autorului deveniseră greu accesibile publicului cititor. Cea mai reprezentativă lucrare din această categorie este *Contribution à la question d'Orient*, care a rămas în mare măsură necunoscută cititorilor români, în ciuda deosebitei ei valori științifice. A fost lăsată deoparte, firește, culegerea de documente publicată în anexa ediției franceze a lucrării, păstrîndu-se însă trimiterile din note la aceste documente pentru a permite cititorului eventuale confruntări.

Nu au fost incluse în culegerea de față lucrări care au constituit studii preliminare ale sintezelor *Renașterea și Reforma* și *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821* sau au fost integrate în acestea. O excepție s-a făcut pentru studiul *Valoarea documentară a memoriilor lui I. P. Liprandi* care, aparținînd cercetărilor preliminarii pentru cea de a doua ediție a monografiei despre Tudor Vladimirescu, are o valoare de sine stătătoare ca analiză critică a unei surse importante asupra evenimentelor din 1821.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISTORIE UNIVERSALĂ

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

UN EXPONENT AL RENAŞTERII ITALIENE: FRANCESCO GUICCIARDINI

La 22 mai 1940 s-au împlinit patru sute de ani de la moartea marelui istoric şi om politic Francesco Guicciardini. Ambasador al Republicii florentine în Spania (1511—1512), guvernator al provinciei Modena şi Reggio, recent anexate la Statele pontificale (1516—1524), comisar general al lui Leon al X-lea în războiul contra Franţei (1521), prezident al Romagnei (1524—1526) şi locotenent general al lui Clemente al VII-lea în războiul Ligii de la Cognac (1526—1527), guvernator al Bolognei (1531—1534) şi, între 1532 şi 1539, sfetnic al ducilor Alexandru (1532—1537) şi Cosimo de Medici (1537—1574), Guicciardini a jucat un rol însemnat în politica italiană din timpul său. Obligaţiile serviciului, obiceiul de a trata în scris problemele care îl preocupau şi criticile care s-au adus activităţii sale politice l-au împins să scrie şi au făcut din el un istoric şi un publicist de primul ordin. Dar scrierile lui, afară de *Istoria Italiei*, publicată mai întîi la Florenţa, în 1561, apoi la Veneţia în 1567, au rămas în manuscris pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd, prin îngrijirea descendenţilor familiei sale, au fost publicate zece volume de *Opere inedite* (1857—1867). Figura lui Guicciardini s-a eclipsat deci odată cu pierderea independenţei Italiei, pentru a reapare odată cu mişcarea Risorgimentului, şi de atunci operele sale n-au încetat de a fi editate şi studiate în condiţii critice din ce în ce mai satisfăcătoare.

Studiile care s-au publicat în Italia au fost, în general, scrise sub influenţa ideilor Risorgimentului şi au fost defavorabile lui Guicciardini. Ideile şi acţiunea lui politică au fost apreciate din punctul de vedere al „italianităţii", şi astfel Guicciardini a ajuns un fel de replică negativă a lui Machiavelli, înfăţişat ca un precursor al unităţii şi independenţei Italiei.

Într-o monografie publicată la Paris, în 1926, am reexaminat viaţa publică şi gîndirea politică a lui Guicciardini, independent de orice preocupare de „italianită", în funcţie de ideile şi de împrejurările secolului al XVI-lea, şi tabloul care a rezultat a fost unanim aprobat de criticii italieni şi străini. În loc de a căuta în Guicciardini un precursor al Risorgimentului, am găsit în el un interpret fidel şi genial al timpului său şi al societăţii precapitaliste din care a ieşit societatea modernă.

Idealul politic al lui Guicciardini se poate rezuma în trei idei, formulate de el însuşi, într-unul din *Ricordi*-i săi. „Tre cose desidero vedere innanzi alla mia morte; ma dubito, ancora che io vivessi molto, non ne vedere alcuna: uno vivere di republica bene ordinata nella cità nostra, Italia

liberata da tutti i Barbari, e liberato il mondo dalla tirannide di questi scelerati preti"[1] (*Ricordo* Nr. 236).

Independența Florenței republicane, libertatea Italiei și triumful elementului laic în viață și cultură — iată idealul a cărui realizare Guicciardini a urmărit-o toată viața. Toate actele și scrierile lui pot fi grupate în jurul acestor idei, care definesc în același timp spiritul noii societăți florentine ridicate pe ruina vechii organizații feudale.

I

Independența Florenței republicane

Problema unui regim republican „bene ordinato" constituie tema fundamentală a cugetării sale politice. Autorul a discutat-o de la 1509 pînă la sfîrșitul vieții în toate scrierile sale, în *Storia fiorentina* (1509), în diverși *Discorsi e Considerazioni*, *Discorso di Logrogno* (1512), *Discorsi IV e V sulle Mutazioni e Riforme*, *Dialogo sul regimento di Firenze* (*1521—1522*), *Considerazioni sui Discorsi del Machiavelli* (1529), discursurile (VII—X) asupra reformelor din 1530 și în condițiile puse la alegerea lui Cosimo I (1537). Guicciardini a încercat să-l adapteze la toate împrejurările și l-a susținut în timpul tuturor crizelor constituționale prin care a trecut Florența.

Guicciardini e pentru regimul republican, fiindcă, toate statele sînt întemeiate pe violență „nè ci è potestà che sia legittima dalle republiche în fuora, nella loro patria e non più oltra", e perchè „le buone leggi e i buoni ordini" „sono più sicuri nel vivere libero che sotto la potestà di uno o pochi" e, infine, perchè i Fiorentini avevano „gustato la libertà e il vivero largo" e „la memoria del vivere populare continuata dal 1494 al 1512 si è appicata tanto nel populo che, eccetto quelli pochi che in uno Stato stretto confidano di potere soprafare gli altri, il resto è nemico di chi è padrone dello Stato, parendogli sia stato tolto a sè medesimo"[2] (*Ricordi*, 109, 212, 314, 317, 365, 376). Liberul asentiment al guvernaților e, pentru el, condiția esențială a unui guvern legitim. A doua condiție e binele public. „Non furono trovati

[1] „Trei lucruri vreau să văd înainte de moarte; dar mă tem că, oricît aș trăi, n-am să ajung să văd niciunul: un regim republican ordonat în orașul nostru, Italia liberată de toți barbarii și lumea scăpată de tirania acestor preoți ticăloși".

[2] „Căci nu e putere care să fie legitimă în afară de republici, în patria lor și nu mai departe" și fiindcă „legile bune și așezămintele bune", „sînt mai garantate într-un regim de libertate decît sub stăpînirea unui principe sau unei oligarhii" și, în sfîrșit, fiindcă florentinii „au gustat din libertate și din democrație" și „amintirea regimului popular, care durase din 1494 pînă în 1512, s-a înrădăcinat atît de mult în popor încît, afară de cîțiva care speră să întreacă pe alții într-un regim restrîns, restul e împotriva aceluia care e stăpîn pe guvern, părîndu-i că guvernul i-a fost luat lui însuși".

e principi per fare beneficio a loro, perchè nessuno si sarebbe messo in servitù gratis; ma per interesse de 'populi, perchè fussino bene guvernati; però, come uno principe non ha rispetto a'populi, non è più principe, ma tiranno"[3] (*R.* 314). Suveranitatea, care aparține poporului, n-a fost deci delegată principilor decît în interesul poporului și e revocabilă cînd nu e exercitată în folosul lui.

Aceste idei, cristalizate pe la 1529 în maxime politice, se găsesc în germene în prima lui scriere mai importantă, în *Storia fiorentina* (terminată în 1509). Luptele constituționale la care asistă și nerăbdarea de a juca un rol politic activ i-au inspirat dorința de a descoperi, cu ajutorul experienței trecutului, forma de guvern cea mai potrivită pentru Florența. Rezultatul anchetei lui a fost că discordiile civile au dus la stăpînirea Medicilor, că orașul a suferit ori de cîte ori „oameni de frunte" au fost îndepărtați de la cîrmă și că la Florența nu va domni ordine și stabilitate decît sub un guvern de bărbați eminenți care se bucură de încrederea poporului.

Guvernul popular din 1494—1512 s-ar fi apropiat de această formă de guvernămînt, dacă ar fi fost reformat și ar fi făcut loc la cîrmă oamenilor de calitate. În discursul de la Logrogno, Guicciardini arăta reformele pe care le credea susceptibile de a înlătura defectele guvernului popular, restabilind autoritatea legilor și a magistraților, ierarhia valorilor, ordinea în gospodăria publică, munca și sobrietatea în viață particulară, dezvoltarea forței militare.

Restaurarea Medicilor în 1512 lua acestui plan orice valoare practică. Problema care se punea atunci era de a concilia autoritatea Medicilor cu atașamentul florentinilor pentru guvernul popular. După metoda sa obișnuită, Guicciardini pleacă de la faptele concrete, fără să-și facă iluzii asupra situației. Cucerind statul cu ajutorul spaniolilor, Medicii nu mai puteau invoca interesul public pentru a justifica uzurparea puterii, și nu se puteau nici prevala de simpatia populară, ca în 1434. În 1512, ei n-au despoiat de drepturile sale o oligarhie urgisită, ca în 1434, ci poporul întreg. Prin urmare, ei nu puteau dezarma ostilitatea populară decît asigurînd o bună administrație și o justiție exactă, protejînd viața și averea cetățenilor împotriva abuzurilor și distribuind după merit avantajele și onorurile. Uzurpația rămîne deci, în ochii lui Guicciardini, viciul fundamental al stăpînirii mediceene, căreia nici avantajele pontificatului n-aveau să-i concilieze simpatia poporului.

N-au trecut trei ani de la alegerea lui Leon al X-lea și toate prevederile lui Guicciardini erau confirmate. Cu toate avantajele pe care pontificatul le oferea florentinilor, Medicii n-au izbutit nici să-și atragă simpatiile poporului, nici să-și creeze un partid devotat. Stăpînirea lor, care nu se întemeia decît pe prestigiul pontificatului, se putea prăbuși odată cu dispariția lui Leon al X-lea. Un singur mijloc îi putea salva: aplicarea unui regim

[3] „Principii n-au fost inventați în folosul lor, fiindcă nimeni nu s-ar fi făcut rob pe degeaba; ci în interesul popoarelor, pentru ca acestea să fie bine guvernate; prin urmare, de îndată ce un principe nu ține seamă de popor nu mai e principe, ci tiran".

asemănător cu al lui Laurențiu cel Măreț, care ar fi respectat instituțiile republicane și s-ar fi sprijinit pe noua aristocrație a meritului — „sui cittadini principali e di più qualità".

În 1519, cînd cu Lorenzo, duce de Urbino, s-a stins descendența legitimă și directă a lui Cosimo il Vecchio, se atribuia familiei Medici, îndeosebi cardinalului Giulio de'Medici, intenția de a reda Florenței, după moartea lui Leon al X-lea, libertatea și independența. Perspectiva aceasta a inspirat o serie de proiecte constituționale, cuprinse în discursurile lui Machiavelli, Zanobi Buondelmonti, Alessandro Pazzi și în *Dialogo sul regimento di Firenze* al lui Guicciardini.

Și această scriere politică a lui Guicciardini se leagă deci de una din crizele constituționale ale Florenței și urmărește să contribuie la instituirea unui regim de stabilitate, care să garanteze independența și libertatea Florenței.

Început în 1521, „a tempo di Leone, trovandomi per lui commissario generale nell'esercito cesareo e suo nella guerra contro i Francesi", *Dialogul* a fost terminat cel mai tîrziu la începutul anului 1526, cînd Clemente al VII-lea era „mai puternic decît oricînd".

Ca toți marii publiciști din timpul său, începînd cu Savonarola și sfîrșind cu Machiavelli, Guicciardini cunoaște teoria celor trei forme de guvernămînt — monarhia, aristocrația și democrația — și convine cu filozofii că „dintre cele trei forme de guvernămînt, cînd sînt bune, monarhia e cea mai bună", fiindcă e mai unită și oferă mai multe garanții de continuitate și de rapiditate în expedierea afacerilor. Dar în mod practic, aceste considerații nu prezintă nici un interes pentru el. Florența nu se găsește în nici unul dintre cazurile prevăzute de filozofi. Neputînd face *tabula rasa* din trecut, Florența nu poate alege decît între stăpînirea Medicilor și guvernul popular. Orice alt guvern ar fi neputincios sau dăunător. Cel mai funest ar fi al *Ottimati*-lor, care a umplut de violență istoria Florenței și a condus infailibil la tirania unui om sau la anarhia plebei.

După ce criterii se va alege între cele două forme de guvernămînt? După criteriul legitimității, care se definește prin interesul public și asentimentul popular. Funcția statului fiind conservarea și ocrotirea membrilor care-l compun, numai guvernul care consideră interesul public ca scopul său suprem poate fi considerat ca legitim. În sfîrșit, acest guvern trebuie să fie liber acceptat de către guvernați; cu alte cuvinte, trebuie să fie acord între guvern și guvernați asupra modului de a înțelege interesul public. În cazul Florenței, numai regimul republican și popular întrunea aceste condiții. Guicciardini se pronunță deci pentru „guvernul popular", așa cum a funcționat între 1494 și 1512, dar amendat cu toate reformele recomandate de experiență. Idealul lui e un sistem care să concilieze instituțiile tradiționale ale Florenței cu nevoia de unitate, continuitate și dreptate a oricărui guvern adevărat.

Florentinii, întocmai ca democrația ateniană, identifică libertatea cu dreptul de a participa la guvern. Pentru ei, guvern liber și guvern popular erau același lucru. Guicciardini se ridică la o concepție mult mai modernă.

Libertatea pentru el nu e participare la guvern, ci un sistem de garanții contra abuzurilor de autoritate. De aceea, păstrează Marele Consiliu, care cuprinde pe toți cetățenii „beneficiați", adică descendenți ai unor părinți care au făcut parte din vreun consiliu al statului, — vreo 3.200 cetățeni la o populație de 90.000 suflete — dar îi reduce competența la aprobarea legilor și la apărarea regimului. Adevăratul „timone della città", va fi Senatul, organizat după modelul celebrului „Consiglio de 'Pregadi" din Veneția. Compus din 150 „cittadini principali e di più qualità", el va decide toate afacerile importante și va însărcina cu execuția lor un *Consiliu de Zece*, inspirat tot din Constituția venețiană.

Proiectul lui Guicciardini încredințează deci realitatea puterii unei aristocrații. Regimul ideal spre care tindea era guvernul popular dintre 1494 și 1512, reformat după modelul constituției venețiene, cu o deosebire care arată progresul ideilor moderne în spiritul florentinilor. Aristocrația căreia Guicciardini vrea să-i încredințeze puterea nu e aristocrația de sînge — *Ottimati* — ci noua aristocrație a inteligenței, a culturii și a meritului.

În 1531, după restaurarea Medicilor, cînd principalii cetățeni au fost din nou consultați asupra reformei constituției, Guicciardini recomandă Medicilor să păstreze măcar un simulacru al instituțiilor republicane, adică toate consiliile prevăzute în *Dialog*, afară de Consiliul cel Mare. Ei nu acordă ducelui decît un rol de paradă, asemănător cu al dogelui venețian. Toată puterea ar fi în Senat, organ al aristocrației.

Proiectul lui Guicciardini n-a fost adoptat. Clemente al VII-lea a suprimat Signoria, Consiliile și celelalte instituții republicane, și a instituit principatul absolut, în folosul bastardului Alexandru de'Medici care a dezonorat regimul prin nelegiuirile lui. Cu toate acestea, cînd proscrișii au făcut apel la intervenția lui Carol Quintul, Guicciardini a luat apărarea ducelui, fiindcă citîndu-l în fața împăratului, proscrișii au pus în cauză ultimul rest al independenței florentine. Pus în situația de a apăra un regim pe care-l combătuse, de a justifica abuzurile pe care le dezaprobase și de a lua atitudine contra proscrișilor, dintre care cei mai de seamă erau prietenii săi și pentru repatrierea cărora luptase din răsputeri, Guicciardini a susținut cauza ducelui, fiindcă numai așa se putea salva independența Florenței.

După asasinarea lui Alexandru, Guicciardini a refuzat „să facă pe Brutus și pe Cassius", încercînd să restaureze republica la Florența, fiindcă aceasta ar fi provocat intervenția imperială. Raliindu-se la cauza lui Cosimo I, el a pus în cumpănă toată autoritatea sa pentru a realiza măcar o parte din proiectul său constituțional și de a concilia supremația aristocrației cu principatul pe care îl impuneau contigențele externe. Acesta e sensul condițiilor puse lui Cosimo de'Medici la alegerea sa.

Astfel, sub toate regimurile și în toate împrejurările, Guicciardini a căutat să restaureze principiul aristocrației de merit, care singur putea, după părerea lui, să salveze independența și libertatea Florenței. Fidelitatea față de acest ideal constituie unitatea acțiunii și gîndirii sale politice.

II

Libertatea Italiei

Florența nu se putea bucura de „un regim republican bine ordonat" și stabil decît într-o Italie „liberată de toți barbarii".

Or, spaniolii care stăpîneau Regatul napolitan dobîndiseră în 1522 și ducatul din Milano. Încercarea francezilor de a recuceri Lombardia dusese, în 1525, la dezastrul de la Pavia, care făcea din imperiali arbitrii întregii Italii. Republica venețiană și statele din centru erau la discreția lor.

Încă din timpul ambasadei sale din Spania (1511—1512), Guicciardini ajunsese la convingerea că statele italiene nu-și vor putea apăra independența decît manevrînd strîns între cele două puteri rivale, Franța și Spania. Dacă cele două puteri nu vor putea fi amîndouă alungate din Italia, italienii trebuie să împiedice ca cel puțin una și aceeași putere să ocupe cele două extremități ale peninsulei și să încercuiască statele din centru, Florența și Roma. După bătălia de la Pavia, el își dă seama că, dacă statele italiene nu se vor uni contra imperialilor, toate își vor pierde independența. Prin unire, el nu înțelege unificarea și centralizarea, ci o coaliție. Inițiativa unei astfel de politici revenea papei, al cărui interes se confunda cu al tuturor statelor italiene.

Aceste considerații au inspirat politica pe care Guicciardini a susținut-o pe lîngă Clemente al VII-lea și care s-a concretizat în Liga de la Cognac (1526). Scopul mărturisit al Ligii era să libereze pe Francisc I de condițiile tratatului de la Madrid. Scopul real era de a izgoni pe spanioli din Italia și de a preveni orice intervenție franceză. De aceea papa lua contra lui Francisc I aceleași măsuri de precauțiune ca și împotriva lui Carol Quintul. Abia cînd lucrurile începură să ia o întorsătură defavorabilă pentru aliați, papa se arătă dispus să cedeze Franței Milanul, în schimbul unui concurs militar efectiv.

Principalul inspirator al Ligii de la Cognac, Guicciardini, a fost numit locotenent general al papei și investit cu puteri discreționare pentru conducerea războiului. Cu toată capacitatea și zelul lui, el n-a putut împiedica dezastrul care s-a sfîrșit cu celebrul *Sacco di Roma* (mai 1527).

Cea mai serioasă și mai vastă încercare făcută în secolul al XVI-lea de a cuceri libertatea Italiei n-a izbutit, fiindcă oamenii nu erau pregătiți pentru sacrificiile necesare și fiindcă chiar și spiritele cele mai înalte, în frunte cu Guicciardini, au conceput libertatea Italiei nu ca un mijloc de a organiza peninsula într-un stat unitar, ci ca o întoarcere la forme politice învechite.

Idealul lui Guicciardini e „di ridurre le cose in termini che in Italia non ci fussi principe che potessi dare le leggi agli altri". E politica de echilibru care reușise lui Laurențiu cel Măreț și care singură ar fi putut ralia

toate statele Italiei. În *Storia d'Italia*, Guicciardini a descris cu preciziune și pătrundere starea de inferioritate în care Italia, divizată în mai multe state rivale, se găsea față de marile monarhii centralizate care o înconjurau. Cu toate acestea el rămîne particularist, fiindcă unitatea Italiei nu se putea face în folosul Florenței, și el nu se putea hotărî să-și vadă „patria" redusă la condiția de „oraș supus". Ca și Machiavelli, Guicciardini iubea Florența „mai mult decît sufletul său". Și în această privință, el exprimă tendințele cele mai profunde ale timpului său. Gelozia între diferitele state italiene era încă atît de puternică încît toate, fără excepție, ar fi preferat supremației uneia din ele stăpînirea străină.

Acest particularism îngust era efectul splendidei dezvoltări a comunelor medievale. El era rezultatul unor diferite orientări economice și legat de atîtea interese încît beneficiarii lui nu puteau să admită că nu mai corespundea exigențelor timpurilor noi. Italienii Renașterii își închipuiau — și Guicciardini împărtășea iluzia — că ajunge ca Italia să scape de barbari pentru a-și redobîndi prosperitatea și strălucirea de altă dată.

Victoria Habsburgilor asupra Franței și întinderea stăpînirii spaniole asupra Italiei a accentuat și mai mult diviziunea statelor care o compuneau. Ea înseamnă sfîrșitul puterii internaționale a finanței florentine. Bancherii și negustorii florentini sînt alungați de la Napoli și de la Roma de către genovezi, din Țările de Jos de germani și de genovezi, din Insulele britanice de englezi. Cîmpul de acțiune al finanței florentine se reduce aproape exclusiv la Franța. Instalarea imperialilor în Milano a avut ca urmare căderea Genovei sub controlul Spaniei. Astfel victoria Habsburgilor a aruncat capitalul genovez în tabăra imperială și pe cel florentin în tabăra franceză.

În același timp, veneții pierd monopolul comerțului cu aromatele. Descoperirile geografice mută axa comercială a lumii din Mediterana în Oceanul Atlantic și răpesc Italiei poziția predominantă pe care o deținea de la cruciade în comerțul mondial. Organizarea ei politică înapoiată nu-i permite să reacționeze în mod eficace împotriva acestei schimbări și Italia pierde chiar privilegiile comerțului mediteranean. Or, cu dispariția supremației economice și a independenței sale politice, Italia pierde condițiile esențiale ale supremației culturale și artistice pe care o cucerise în timpul Renașterii.

III

Triumful elementului laic

A treia dorință a lui Guicciardini a fost să vadă „liberato il mondo dalla tirania di questi preti scelerati". Guicciardini își petrecuse cei mai buni ani din viață în slujba celor doi papi mediceeni, Leon al X-lea și Clemente al VII-lea, care îl copleșiseră de beneficii și de onoruri. Fără aceste îndatoriri,

spune el, „arei amato Martino Lutero quanto me medisimo, non per liberarmi dalle leggi indotte dalla religione cristiana, nel modo che è interpretata e intesa comunemente, ma per vedere ridurre questa caterva di scelerati a' termini debiti, cioè a restare senza vizii o senza autorità" (*Ricordi*, 28).

Pasajul acesta, foarte preţios pentru lămurirea raporturilor dintre umanismul italian şi Reformă, arată cît de mult a cîntărit în Italia faptul că papii erau suverani italieni şi că interesele bisericii erau girate de italieni.

Guicciardini îşi însuşeşte atacurile partizanilor Reformei contra „la ambizione, la avarizia e le mollizie de'preti, si perchè ognuno di questi vizii in sè è odioso, sì perchè ciascuno e tutti insieme si convengono poco a chi fa professione di vita dipendente da Dio; e ancora perchè sono vizii si contrarii che non possono stare insieme se non in un subietto molto strano"[4]. (*R.* 28).

Putem deduce din acest pasaj că Guicciardini era nereligios? Nu numai decît. Istoricul elveţian Ernst Walser (*Geistesgeschichte der Renaissance*, în „Gesammelte Werke", Basel, 1933) s-a ridicat cu bună dreptate împotriva teoriei lui Burckhardt care vede în păgînism una din notele caracteristice ale omului Renaşterii. El arată că atacurile contra moleşimii, lăcomiei şi ignoranţei clerului sînt o veche tradiţie medievală şi exprimă mai mult o opoziţie socială decît o pornire contra bisericii. Nici chiar criticii textelor sacre care aveau să făurească Reformei cele mai redutabile arme contra autorităţii pontificale, nu sînt însufleţiţi de sentimente antireligioase. Erasm pretinde chiar că, îndreptînd textul Sfintei Scripturi, înlesneşte înţelegerea cuvintelor lui Christos, şi astfel contribuie la purificarea şi întărirea credinţei. Raţionalismul umanist nu s-a îndreptat împotriva credinţei, ci împotriva justificării ei scolastice şi, dacă au fost umanişti indiferenţi în materie de credinţă, numărul lor n-a fost mai mare în timpul Renaşterii decît în evul mediu.

E incontestabil că Guicciardini făcea parte dintre aceştia din urmă. Deşi ideea unui Dumnezeu persistă în el şi se exprimă întotdeauna cu gravitate, deismul lui e lipsit de căldură interioară. Principiul interior al religiei, caracterul consolant şi civilizator al creştinismului îi scapă. Instinctele sale autoritare repugnă acestei religii care predică smerenia şi face din orgoliul, „fără de care acţiunile oamenilor sînt moarte", un păcat capital. Inteligenţa sa practică şi pozitivă e insensibilă la mister şi la misticism. „I filosofi e i teologi e tutti gli altri che scrivono le case sopra natura, o che non si veggono, dicono mille pazzie"[5] (*R.* 125). Dacă recunoaşte puterea credinţei, e că i-a găsit o explicaţie raţională: credinţa mută munţii, ca în cazul asediului Florenţei, fiindcă „îndîrjeşte". El se îndoieşte de adevărul revelaţiei

[4] Guicciardini detestă „ambiţia, lăcomia şi moleşimea preoţilor, atît fiindcă fiecare din aceste vicii e odios în sine, atît fiindcă fiecare şi toate împreună se potrivesc puţin cu aceia care mărturisesc că şi-au închinat viaţa lui Dumnezeu; şi, în sfîrşit, fiindcă sînt vicii atît de contrare încît nu pot sta împreună decît într-un subiect cu totul straniu".

[5] „Filozofii şi teologii şi toţi ceilalţi care scriu despre lucruri supranaturale, sau care nu se văd, spun mii de prostii".

și neagă minunile, fiindcă nu le poate reduce la forme raționale. Lucrurile supranaturale, ca tot ce depășește natura omenească, îi inspiră un prudent scepticism. De altfel, „ogni religione ha avuto i suoi miracoli, in modo che della verità di una fede più che di una altra è debole prova il miracolo"[6]. (*R.* 123). El rîde de predicatorii care vorbesc despre Predestinație, Sfînta Treime și celelalte articole subtile ale credinței, atrăgînd astfel atenția poporului asupra dogmelor imposibil de demonstrat și semănînd îndoială în sufletul credincioșilor.

În ceea ce privește operele pioase (post, rugăciuni, milostenie) „che ci sono ordinate dalla Chiesa", morala lui se reduce la preceptul de „non nuocere a alcuno, giovare in quanto tu puoi a ciascuno" (*R.* 159).

Dar dacă nu caută în creștinism norma de conduită sau principii de consolare, Guicciardini ține seamă de el ca de o forță socială. El se ferește să se atingă de lucrurile „che pare che dipendono da Dio, perchè questo obietto ha troppa forza nella mente degli sciocchi" (*R.* 253).

Dar respectul pentru convenințe și tactul diplomatic nu pot ascunde preferința sa pentru doctrinele antice care exaltă forța individuală și libera expansiune a personalității. Cu o rezervă pur formală (la „*troppa* religione"), Guicciardini se raliază la părerea lui Machiavelli care vede în creștinism una din cauzele principale ale coruptiei din timpul său. „Fu detto veramente che troppa religione guasta il mondo, perchè effemina gli animi, avviluppa gli uomini in mille errori, e divertisceli da molte imprese generose e virili"[7]. (*R.* 254).

Scepticismul religios al lui Guicciardini nu cunoaște alte limite decît ale științei din timpul său. El prevede că marile descoperiri geografice vor clătina interpretarea biblică a lumii fizice. Dar din lipsa unei baze științifice, care nu se va constitui decît în secolul al XVII-lea cu Galileo, Descartes și Newton, el consideră biserica inatacabilă pe terenul dogmei. El se îndoiește de izbînda acțiunii lui Luther, fiindcă a atacat dogma în loc să se mențină pe teren anticlerical, unde toată Italia l-ar fi urmat.

Guicciardini rămîne deci în cadrul bisericii, nu numai din considerare pentru „interesul său particular", ci fiindcă știința nu i-a oferit mijlocul de a nega dogma. De aceea a murit și a fost înmormîntat ca un creștin adevărat. Dispozițiile sale testamentare sînt ale unui fiu credincios al bisericii care-și recomandă sufletul „Deo omnipotenti Patri, Filio et Spiritui Sancto et gloriosissimae matri Mariae, semper virgini et totae Caelesti Curiae", își alege sepultura în Santa Felicità, unde odihnesc strămoșii săi și lasă o mică sumă de bani pentru opera Catedralei Santa Maria del Fiore și Societății San Martino pentru ajutorarea „săracilor rușinoși din Florența".

Scepticismul religios al lui Guicciardini se răsfrînge și asupra conduitei

---

[6] „Fiecare religie a avut minunile sale, încît minunea e slabă dovadă pentru superioritatea unei credințe față de alta".

[7] „S-a spus cu drept cuvînt că prea multă religie strică lumea, fiindcă moleșește sufletele, înconjură oamenii cu mii de erori și-i abate de la multe fapte generoase și virile".

sale politice. În calculele sale politice, el face abstracție completă de morală. El crede că salvgardarea societății poate cere uneori măsuri care să fie în contradicție cu legea morală și pe care totuși omul de stat nu le poate repudia fără a-și călca datoria, care nu e datoria comună. Cînd poate, trebuie să dea dovadă de lealitate, de milă și de bunătate, dar cînd nu poate altfel, trebuie să recurgă la violenie, la cruzime și la „poca coscienza". Fără să împingă indiferența morală pînă la cinism, el nu se lasă stînjenit de scrupule morale în acțiunea sa politică.

Scrupulul moral e înlocuit prin sentimentul de onoare, înțeles nu în sens feudal, ci modern. Spre deosebire de morala feudală, care constituia apanajul unei clase, noțiunea de onoare a lui Guicciardini și a contemporanilor săi are un caracter profesional și derivă din noile raporturi ale societății mercantile a Renașterii (*R.* 32, 118). Onoarea se confundă cu onestitatea și înseamnă respect al angajamentelor și lealitate în relațiile individuale ale unei societăți, a cărei activitate se întemeiază pe credit, deci pe încredere.

După cum acțiunea lui politică nu se încurcă în scrupule morale, activitatea lui intelectuală nu se lasă stînjenită de prejudecăți. Spiritul, judecata, discernămîntul, au domnit suveran în Guicciardini. La darul superior de a descurca afacerile și de a prinde, în multiplicitatea faptelor și confuzia amănuntelor, elementul esențial care rezumă tot restul, Guicciardini adaugă o experiență sigură și bogată a naturii omenești și a societății din timpul său, o vie intuiție a evenimentelor, simțul ascuțit al posibilului și, în sfîrșit, o desăvîrșită supunere la necesitățile acțiunii — toate calități care disting pe adevărații oameni politici.

Pozitiv și practic, Guicciardini a arătat totdeauna cel mai mare dispreț pentru judecățile generale și absolute. „E grande errore parlare delle cose del mondo indistintamente e assolutamente, e, per cosi dire, per regola"[8] (*R.* 6). Experiența și observația nu i-au arătat decît ființe originale și fapte individuale, și i-au inspirat o invincibilă repulsiune pentru construcțiile abstracte. „Si vede per esperienza" — e una din expresiile lui familiare și caracteristice.

Prin caracterul și ideile sale, Guicciardini exprimă exact caracterul și spiritul societății burgheze din timpul său. Cîștigul fiind o condiție de existență pentru orice întreprindere industrială și comercială, calculul rece devine principiul fundamental al activității burgheze. Toate ideile politice, economice și morale ale lui Guicciardini se pot reduce la acest principiu. Secretul economiei stă, spune el, „in sapere spendere con vantaggio, cioè un grosso per ventiquattro quattrini" (*R.* 56). Aceeași prudență cere „di non spendere in sullo assegnamento dei guadagni futuri, perchè molte volte o ti mancano o riescono minori del disegno" (*R.* 55). Tipul burghezului așa cum ne apare cu toate notele sale caracteristice în *I libri della famiglia* a lui Leon-Battista Alberti, e precizat și adîncit în *Ricordi*-i lui Guicciardini.

[8] „E mare greșeală să vorbești de lucrurile lumești fără distincție și în termeni absoluți și, cum s-ar zice, după reguli".

„Mai sperando se non ha in mano", nu se mulțumește să excludă orice iluzie din calculele sale, ci caută să cheltuiască mai puțin decît cîștigă, adică să facă economii. Cruțarea liber acceptată e pentru el o virtute; orice cheltuială de prisos, un act de nebunie. „Più onore ti fa un ducato che tu hai in borsa, che dieci che tu n'hai spesi"[9] (*R.* 45).

Principiul economic se aplică la orice fel de activitate, chiar religioasă și morală. „Pregate Dio di non vi trovare dove si perde" (*R.* 368) și „guardatevi da tutto quello che vi può nuocere e non giuovare"[10] (*R.* 310), sînt normele morale ale unei societăți inexorabil supuse regimului întemeiat pe cîștig.

În virtutea aceluiași principiu, timpul e considerat ca un capital care trebuie întrebuințat rațional, adică economic. „Benchè la vita degli uomini sia breve, pure a chi sa fare capitale del tempo e non lo consumare vanamente, avanza tempo assai"[11] (*R.* 145). Omul medieval nu prețuia timpul, fiindcă n-avea ce face cu el. Pentru omul Renașterii timpul e unul din factorii esențiali ai producției și ai succesului, de aceea îl menajează și îl măsoară. Orologiile au apărut pentru prima oară în secolul al XIV-lea, în orașele Italiei. Și în această privință, Guicciardini e un pionier al timpurilor moderne. După precipitare, ușurință și risipă, ceea ce el detestă mai mult e inactivitatea: „Se bene lo ozio solo non fa ghiribizzi, pure male si fanno e ghiribizzi senza ozio"[12] (*R.* 222).

Munca rațională și metodică, săvîrșită dintr-o necesitate interioară, ca cea mai puternică afirmare a personalității, a constituit baza unei noi culturi, care a înlocuit cultura plăcerii subordonată, în evul mediu, ideii de subzistență. Înlocuind însă cultura plăcerii prin cultura muncii, Renașterea a răsturnat toate valorile admise în evul mediu, și în această privință Guicciardini e, de asemenea, un fidel interpret al timpului său.

Însușirile sufletești sînt evaluate după același principiu al folosului și al pierderii, pe care sînt întemeiate și regulile de conduită. „Assai si vale chi ha buono giudicio di chi ha buono ingegno"[13] (R. 232). „Più tengono a memoria gli uomini le ingiurie che e beneficii... però, *dove gli altri termini sono pari*, guardatevi da fare piacere a uno, che di necessità faccia a uno altro dispiacere eguale" (*R.* 263). „Più fondamento potete fare in uno che habbia bisogno di voi... che in uno beneficato da voi... Però, se non volete ingannarvi, *fate i calcoli vostri con questa misura*"[14] (*R.* 264). To-

[9] „Mai multă cinste îți face un galben pe care-l ai în pungă, decît zece pe care i-ai cheltuit".

[10] „Rugați-vă lui Dumnezeu să nu vă aflați unde se pierde" și „păziți-vă de tot ceea ce vă poate face rău și nu bine".

[11] „Deși viața oamenilor e scurtă, totuși, cine știe să prețuiască timpul și nu-l pierde degeaba face progrese destule".

[12] „Deși trîndăvia singură nu face încurcături, greu se fac încurcături fără trîndăvie".

[13] „Mult mai ușor izbutește acela care are judecată decît acela ce are talent".

[14] „Oamenii țin minte mai mult injuriile decît binefacerile. De aceea, cînd termenii sînt asemănători, păziți-vă să faceți cuiva o plăcere care în mod necesar să pricinuiască altuia neplăcere egală". — „Mult mai mult temei poți pune pe cineva care are nevoie de voi, decît pe cineva pe care l-ați îndatorat... De aceea, ca să nu vă înșelați, întemeiați-vă calculele pe această măsură".

tul e obiect de calcul, de măsură, de cîntar, izbucnirile violente ale pasiunii, ca și pornirile generoase ale inimii. „Lo sforgarsi qualche volta de 'piaceri suoi è cosa di grande conforto, ma è nociva, però è saviezza lo astenersene" (*R.* 279). „Piace universalmente chi e di natura vera e libera, e è cosa generosa ma talvolta noce... d'onde non so quale sia da eleggere"[15] (*R.* 267).

Rezumînd calitățile și ideile pe care Guicciardini le are sau le admiră — discernămîntul, sensul critic, prudența, spiritul de observație, experiența, etica muncii și a economiei, setea de glorie și voința de stăpînire — și comparîndu-le cu ceea ce condamnă sau respinge — sensul mistic și religios, credința în minuni și în providență, supunerea fără critică la autoritate, raționarea în abstract, neprevederea, pasivitatea etc. — constatăm că în opoziție cu mentalitatea vechii lumi, întemeiate pe o ordine statică și subordonată ideii de subzistență, Guicciardini reprezintă însușirile dinamice ale noii societăți capitaliste care atinsese la Florența cel mai precoce și mai înalt grad de dezvoltare. „L'uomo del Guicciardini" așa de sever judecat în numele moralei absolute sau al „italianității" Risorgimentului, a fost în realitate omul Renașterii, adică reprezentantul autentic al timpului său și tocmai prin aceasta unul din marile nume ale Italiei și ale civilizației universale.

Extras din „Italica". Bolletino annuale del seminario d'italiano dell'Università di Iasii, I. 1942. p. 12—27.

[15] „A da uneori drum plăcerilor e lucru de mare mulțumire, dar e dăunător, de aceea e cuminte să te abții" —, „În general plac oamenii cu firea deschisă și sinceră, și e lucru frumos, dar uneori strică... de aceea nu știu care e de ales".

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

AGONIA VECHIULUI REGIM FRANCEZ ŞI FORMAREA SPIRITULUI REVOLUŢIONAR[1]

La révolution était accomplie quand elle a éclaté.
Chateaubriand

Revoluţia franceză[2] nu s-a mărginit să schimbe regimul politic şi personalul administrativ, ci a modificat profund repartiţia proprietăţii şi spiritul public şi a pus bazele unei noi organizaţii sociale, care a rezistat tuturor tentativelor contrarevoluţionare. Această schimbare a fost opera mai multor secole care, încet şi pe nesimţite, au înlocuit un regim întemeiat pe agricultură, printr-un regim întemeiat pe credit şi pe bani. Vechiul regim n-a format, decît în închipuirea unor istorici, un bloc care s-a prăbuşit brusc în 1789, nici Revoluţia n-a fost aplicarea preconceputǎ şi sistematică a programului de reforme elaborat de filozofia secolului al XVIII-lea. Revoluţia franceză a fost deznodămîntul fatal şi logic al luptei întreprinse de clasa mijlocie, încă de la sfîrşitul evului mediu, pentru abolirea privilegiilor feudale. Pe măsură ce burghezia se ridică prin bogăţia şi cultura ei, rolul aristocraţiei feudale scade, iar în locul organizaţiei sociale întemeiate pe un sis-

---

[1] Acest articol conţine ideile esenţiale din primele patru lecţii ale cursului din anul curent, consacrat revoluţiei franceze.

[2] Bibliografie: I. Istoria revoluţiei: A. Mathiez, *La Révolution française*, Coll. A Colin, 3 vol., în 16, Paris, 1928; J. Jaurès, *Histoire socialiste de la Révolution française*, 2e éd., 8 vol., in 8°, Paris, 1927. G. Lefebvre, R. Guyot et P. Sagnac, *La Révolution française*, Col. Peuples et Civilisations, vol. XIII, Paris, 1930; A. Aluard, *Histoire politique de la Révolution française*, 6e éd., Paris, 1926; M. Marion, *Histoire financière de la France*, vol. I, Paris, 1927; A. Wahl, *Vorgeschichte der französichen Revolution*, I, vol. in 8°, Tübingen, 1905—1906; H. Sée, *La vie économique et les classes sociales en France au XVIII siècle*, Paris, 1924; *La France économique et sociale au XVIII siècle*, Col. A. Colin, Paris, 1925 şi *L'évolution commerciale et industrielle sous l'Ancien régime*, Paris, 1925; E. Lavisse, *Histoire de France*, vol. IX[1]; P. Kropotkin, *La Grande Révolution*, Paris, 1925; N. Iorga, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, vol. IV, Paris, 1926.

Dintre studiile mai vechi, sînt indispensabile încă: A. de Tocqueville, *L'Ancien régime et la Révolution*, Paris, 1856; H. Taine, *Les origines de la France contemporaine*, Paris, ed. nouă f. d.; A. Sorel, *L'Europe et la Révolution française*, Paris, 1895; H. von Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit*, Düsseldorf, 5 vol., 1853—1859; W. Oncken, *Das Zeitalter der Revolution, des Kaiserreichs und der Befreiungskriege*, Berlin, 1884; *The Cambridge Modern History*, vol. VII; Th. Carlyle, *The French Revolution*, London, 1873 (Trad. fr. 1865, 1912, 1930).

II. Sociologia Revoluţiei: P. Andrei, *Sociologia Revoluţiei*, Iaşi, 1920; M. Ralea, *Ideea de revoluţie în doctrinele socialiste*, Bucureşti, 1930; W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, Berlin, 1922; *Le bourgeois*, 1922, trad. fr. Paris, 1925; L. Brentano, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, München, 1916; K. Kautsky, *Die Klassengegensätze im Zeitalter der französischen Revolution*, Stuttgart, 1908.

tem de privilegii își face drum idealul unui regim întemeiat pe principiul egalității civile și al suveranității naționale. Sistemul parlamentar și monarhia constituțională (sau regimul republican) care derivă din această concepție vor constitui programul luptelor politice din sec. al XIX-lea și, mai curînd sau mai tîrziu, se vor impune în întreaga Europă. Prin aceasta, importanța Revoluției franceze depășește cadrul ei originar și devine evenimentul capital al istoriei universale de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea.

Considerată în originea, dezvoltarea și efectele ei, Revoluția franceză apare ca un gigantic efort de adaptare a instituțiilor politice și sociale la necesitățile morale și materiale ale epocii. Cum a arătat-o Karl Marx[3], societatea franceză ajunsese în sec. al XVIII-lea la un grad de dezvoltare în care forțele de producție materială se văd contrariate de raporturile de proprietate în care au progresat pînă atunci și care, din forme de dezvoltare a forțelor productive, devin simple obstacole. Prin aceasta, baza vieții economice s-a schimbat și cu schimbarea bazei economice avea, fatal, să se prăbușească întreaga suprastructură socială și politică. Necesitățile unui stat modern și centralizat nu mai puteau fi satisfăcute printr-o fiscalitate feudală. Prestațiile în natură deveniseră un anacronism într-un regim întemeiat pe credit și pe bani. Restricțiile impuse muncii și comerțului prin sistemul reglementărilor, prin regimul corporațiilor și prin menținerea vămilor interne constituiau piedici supărătoare în calea dezvoltării economice. Dreptul preeminent al proprietății funciare nu mai era îndreptățit, de cînd a încetat de a mai fi unicul izvor de bogăție al țării. Averea mobiliară și industrială a creat o democrație burgheză care tinde să înlocuiască aristocrația feudală, și totuși după cod, munca rămîne un defect și un semn de inferioritate. Un nobil nu poate munci fără a deroga. „El e nobil în măsura în care e inutil".

Prin legăturile multiple ale comerțului, burghezia a creat o unitate care nu mai admitea împărțirea națiunii în ordine privilegiate și în provincii privilegiate, în regimuri de drept scris și de drept consuetudinar, în *pays d'États* și *pays d'élections*[4], în regimuri diverse de biruri, jurisdicții, măsuri și greutăți. Preeminența clerului și a nobilimii devenise o anomalie de cînd burghezia a ajuns să domine activitatea economică și viața intelectuală a țării, iar inegalitatea socială o inutilă și iritantă rămășiță feudală de cînd averea imobiliară și progresul instrucției au început să confunde burghezia capitalistă și nobilimea de rasă. Astfel, instituțiile în care s-a concentrat viața publică a vechiului regim nu mai corespund funcției pentru care au fost create. Revoluția a izbucnit din acest dezacord între realitate și instituții, între moravuri și legi, între tradiție și progres. Rostul ei principal a fost să suprime distincțiile juridice dintre clase, să readapteze instituțiile la realitățile economice și să repartizeze din nou clasele sociale după rolul lor economic.

---

[3] *Critique de l'économie politique*, Paris, 1928, Préface.

[4] *Les pays d'États*, erau provincii privilegiate, înzestrate cu stări provinciale, care repartizau și percepeau impozitele, *les pays d'élections* erau provincii în care impozitele erau încasate de funcționari regali, numiți *élus*.

I

Deformaţia monarhiei absolute[5]

Piatra unghiulară a vechiului regim, monarhia absolută, printr-o serie de modificări insensibile, s-a îndepărtat de principiul ei constitutiv şi a încetat de a mai corespunde funcţiei sale. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, dezacordul între ceea ce regele pretinde a fi şi ceea ce este în realitate, e izbitor.

În teorie, regele e inviolabil şi absolut. El reuneşte în mîinile sale puterea legislativă, judiciară şi executivă, şi aceste puteri sînt în principiu nelimitate. El n-are să dea socoteală de actele sale decît lui D-zeu şi conştiinţei sale. Autoritatea sa, delegaţie a autorităţii divine, e mai presus de controlul supuşilor săi. *Rex, lex. — Si veut le roi, si veut la loi.* O tradiţie străveche a confirmat şi sporit prestigiul aproape religios al regelui Franţei. Veacuri de-a rîndul coroana a fost pentru francezi o chezăşie o unităţii naţionale şi un instrument de progres. Triumful monarhiei absolute în Franţa a coincis cu epoca supremaţiei ei în Europa. Cauza dinastiei s-a identificat cu cauza naţiunii. Poporul a acceptat absolutismul şi a fost mîndru de regele său. Patriotismul nu era decît expresia lealismului: *une foi, une loi, un roi.* După domnia lui Ludovic al XIV-lea nici o instituţie, nici o categorie socială nu mai era în stare să reziste regelui. Stările generale n-au mai fost convocate din 1614. Parlamentul[6] care prin dreptul de remontranţă avea o vagă putere de control asupra activităţii guvernului, putea fi silit să înregistreze edictele în şedinţe regale, şi nu o dată a fost vorba de desfiinţarea lor. Regele e legislator suveran, comandant suprem al armatei şi stăpîn absolut al tuturor veniturilor statului. Domnitor într-o ţară unificată de 25 de milioane de locuitori, regele Franţei pare un adevărat „împărat", nu numai în regatul său, ci în întreaga Europă occidentală.

În realitate, urmaşii lui Ludovic al XIV-lea nu mai comandau nici antu-

---

[5] G. Pagès, *La monarchie d'Ancien régime,* Coll. A. Colin, Paris, 1928; Ph. Sagnac, *La chute de la royauté,* Paris, 1909; P. Viollet, *Le roi et ses ministres pendant les trois derniers siècles de la monarchie,* Paris, 1912; E. Lavisse, *Histoire de France,* vol. IX[1], Paris, 1909; F. C. Montague, *The government of France,* în *The Cambridge Modern History,* vol. VII; A. Chérest, *La chute de l'Ancien régime,* 3. vol., Paris, 1884—1887.

[6] Parlamentul nu era un corp reprezentativ şi legislativ, ci o instituţie judiciară, principalul corp de justiţie al vechiului regim francez. Existau treisprezece parlamente, dintre care cel din Paris a jucat un rol politic important, mai ales în sec. al XVIII-lea. Chemat să ţină registrul legilor pe care avea să le aplice, Parlamentul din Paris şi-a arogat dreptul de-a examina, de-a *remontra,* de-a modifica şi de-a respinge legile care-i erau prezentate spre înregistrare. E adevărat că regele putea impune înregistrarea în şedinţe regale *(lits de justice),* dar *remontranţele* Parlamentului dădeau loc la discuţii în care opinia publică găsea prilejul să intervină şi să critice guvernul. Conflictul monarhiei cu Parlamentul a fost unul din episoadele cele mai dramatice din istoria Franţei în sec. al XVIII-lea şi una din principalele cauze ale convocării stărilor generale.

rajului lor imediat. Instituția monarhică, așa cum a fost organizată de Richelieu și de Ludovic al XIV-lea, implica o concentrare a afacerilor care întrecea puterile fizice ale unui om, oricît de excepțional ar fi fost. Cu tot autoritarismul său, Ludovic al XIV-lea a trebuit să recurgă la ajutorul birourilor și al comișilor. Pe măsură ce monarhia se centralizează, secretarii de stat devin mai influenți și birourile mai independente. Cum înmulțirea necontenită a afacerilor nu mai permite regelui să-și dea avizul asupra tuturor chestiunilor, ele sunt rezolvate de birouri. Astfel se constituie o puternică birocrație care acaparează toate afacerile statului. Centrul puterii trece din mîinile regelui, în mîinile consiliilor regale și dacă, cu toate acestea, Ludovic al XIV-lea și-a păstrat pînă la sfîrșit autoritatea, e că el a rămas stăpîn pe alegerea miniștrilor săi și a știut să le coordoneze activitatea. Succesorii săi pierd și acest privilegiu. Coteriile de la curte sau intrigile favoritelor decid de alegerea miniștrilor, fără a lua în considerație capacitatea și competența lor. Miniștrii pierd orice stabilitate. La sfîrșitul vechiului regim, Franța a avut 19 controlori generali (miniștri de finanțe) în 25 de ani.

În absența inițiativei regale, primul ministru ar fi putut, ca în Anglia, să coordoneze activitatea colegilor săi. Dar Ludovic al XV-lea desființează acest post și prin aceasta agravează anarhia ministerială. Fiecare ministru își are politica sa, fiecare vrea să inoveze, fiecare procedează după bunul său plac, fără să țină seamă de programul și de activitatea colegilor săi. Ministrul marinei, Sartine, angajează în 1780 cheltuieli de milioane fără știrea și aprobarea colegului său de la finanțe. Rezultatul e haos, arbitrar și prepotență. În toată Franța nu-i decît un strigăt contra „despotismului ministerial".

În administrația provincială, aceeași evoluție. Reprezentanți și organe ale puterilor centrale, intendenții nu erau la început decît niște simpli anchetatori. Ei n-aveau birouri și administrau prin subdelegați. Dar la sfîrșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, competența lor s-a lărgit considerabil. Distanța de la centru și dificultățile comunicațiilor le lasă o largă inițiativă pe care o folosesc pentru a se face aproape independenți. Treptat-treptat, ei se ocupă de totul, intervin pretutindeni, repartizează impozitele, supraveghează corporațiile industriale și asumă tutela comunelor rurale, — într-un cuvînt acaparează un număr așa de mare de chestiuni încît nu le mai pot rezolva fără avizul subordonaților lor, adică al birourilor, care iau în provincie o dezvoltare tot așa de mare ca și la centru. Din precedente acumulate, intendența își creează tradiția și regulile ei. Franța ajunge astfel să fie guvernată de treizeci de intendenți, care în ochii supușilor reprezentau statul și regimul monarhic.

Evoluția aceasta a fost cu atît mai rapidă și mai completă cu cît autoritatea cotropitoare a intendenților n-a fost îngrădită de nici o putere locală. Elemente pentru o autonomie provincială au existat, dar ele au fost înăbușite. Franța s-a alcătuit din provincii cu origine, populație, tradiție și economie diverse, cu un patriotism local. Dar evoluția istorică a statului francez a nivelat aceste diferențe și a modelat viața provincială după viața

capitalei. Organele vieţii provinciale, stările, au fost desfiinţate, cu excepţia unora dintre provinciile periferice sau recent anexate. La fel s-a întîmplat cu instituţiile municipale. Atîta vreme cît oraşele au avut de luptat cu feudalitatea, regele le-a susţinut. El le-a înzestrat cu libertăţi şi le-a încurajat efortul spre autonomie. Dar cînd feudalitatea a încetat de a mai fi primejdioasă, coroana n-a mai lăsat oraşelor decît o umbră de autonomie. Funcţiile municipiilor au fost scoase la mezat întocmai ca celelalte funcţii ale statului, constituţiile municipale modificate, gestiunea financiară pusă sub controlul intendentului.

Încercarea de-a asocia poporul la opera de guvernămînt, creînd adunări provinciale care să repartizeze şi să perceapă impozitele, să execute lucrările publice şi să exprime dorinţele provinciei, venea prea tîrziu şi a fost prea limitată pentru a mai putea transforma Franţa, pe cale paşnică, într-o monarhie constituţională. Necker a instituit în 1778 două adunări provinciale în Berry şi Haute-Guyenne, şi reforma a fost extinsă în 1787 asupra tuturor provinciilor în care nu existau stări provinciale. Dar Parlamentul a răsculat poporul şi a împiedicat constituirea adunărilor. Reforma era impopulară, fiindcă venea de sus. Înseşi binefacerile regelui deveniseră suspecte şi de aceea proiectul, izvorît din intenţiile cele mai bune, n-a fost decît un prilej de teribile umiliri pentru coroană.

Întreaga Franţă a ajuns astfel sub stăpînirea unei birocraţii cu competenţă nelimitată. În comparaţie cu administraţia altor ţări, birocraţia franceză a fost luminată şi progresistă. Unii din conducătorii ei, pătrunşi de spiritul umanitar şi ştiinţific al secolului, au contribuit din toate puterile la ridicarea nivelului de cultură şi de bunăstare a populaţiei. Din mijlocul intendenţilor s-au ridicat toţi miniştrii de finanţe din secolul al XVIII-lea şi o seamă de economişti de valoare, ca d'Aguesseau, Dupont de Nemours şi, cel mai ilustru dintre toţi, Turgot.

Cu toate acestea, viciile sistemului au fost enorme şi grave. Acţiunea cotropitoare a statului a înăbuşit iniţiativa particulară şi a împiedicat asociaţia spontană. Astfel s-a înrădăcinat obiceiul de-a aştepta totul de la stat, şi urmarea a fost că statul a fost făcut responsabil de toate relele de care suferea societatea. Mai ales în perioade de criză, cînd nemulţumirile izbucneau în revolte, birocraţia s-a dovedit incapabilă de-a face faţă situaţiei. Mecanismul ei, îngreuiat de numărul excesiv al funcţionarilor, creaţi prin sistemul venalităţii, nu s-a putut adapta cu destulă uşurinţă şi energie la greutăţile cu care avea să lupte.

De aceste defecte suferea îndeosebi organizaţia justiţiei. Coexistenţa, pe lîngă justiţia regală, a unor justiţii senioriale, eclesiastice şi municipale, numărul excesiv al gradelor de jurisdicţie, multiplicitatea neînchipuită a tribunalelor, imprecizia sferei lor de competenţă, repartiţia inegală a jurisdicţiilor inferioare, complicaţia procedurii, durata indefinită a proceselor şi „tîlhăria" oamenilor justiţiei, au făcut din această instituţie cel mai odios mijloc

de opresiune al vechiului regim. „Administrația justiției, scrie Arthur Young, era infam de parțială și de coruptă... În aproape toate cauzele decidea interesul, și vai de cel ce n-avea, pentru a-și cîștiga bunăvoința judecătorilor, o femeie frumoasă sau altceva". Procedura penală, barbară și arhaică, era odioasă îndeosebi prin regimul de favoare aplicat privilegiaților: caietul stării a treia de la Rochelle cere egalitatea pedepsei capitale, indignat că omul de rînd era spînzurat, iar nobilul decapitat. Dreptul de suveran judecător al regelui nu mai servește decît pentru a adăuga la viciile magistraturii inconvenientele arbitrariului regal. Regele poate cita pe oricine înaintea unei comisii extraordinare și poate condamna la închisoare pe oricine și fără judecată prin așa-numite *lettres de cachet*.

Nicăieri însă arbitrariul, neprevederea și incoerența guvernului regal n-apar mai limpede decît în istoria finanțelor. Regele considera țara ca domeniul său propriu, de administrarea căreia n-avea să dea nimănuia socoteală, și, ca orice mare senior, el cheltuia fără să numere. Potrivit unei declarații a contelui d'Artois, regele n-avea să-și potrivească cheltuielile după veniturile sale, ci veniturile după cheltuielile sale. De aceea, cu toată prosperitatea necontenită a economiei franceze în sec. al XVIII-lea, guvernul nu mai găsește, nici în timp de pace, mijloacele de existență și e silit, din ce în ce mai des, să facă apel la împrumut și să uzeze de expediente ca vînzări de slujbe, anticipații, alienări de domenii, consolidări forțate și reduceri de rente. La sfîrșitul vechiului regim, toate expedientele au fost epuizate. Falimentul general era pe buzele tuturor, dar, de teama unui război civil, nici un ministru nu îndrăznea să-l propună. Rămînea remediul, preconizat deja de Vauban în *La dîme royale*, încercat de Necker și de Calonne, dar totdeauna ocolit de privilegiați: repartizarea impozitelor asupra tuturor cetățenilor. Refuzînd în 1788, sub presiunea opiniei publice, înregistrarea unor noi impozite și împrumuturi, Parlamentul a silit monarhia să convoace stările generale. Starea a treia, pătrunsă de adevărul cuvintelor lui Mirabeau că „deficitul e tezaurul națiunii", s-a folosit de strîmtoarea financiară a monarhiei pentru a lua garanții contra despotismului și pentru a obține o constituție națională.

Fapt și mai grav, regele nu mai poate conta nici pe armată. Sub influența ideilor noi și sub presiunea evenimentelor, armata se descompune. Ofițerii superiori, înaintați prin favoare, erau lipsiți de autoritate și detestați. Ofițerii inferiori erau nemulțumiți din cauza edictului din 1781 care, cerînd patru grade de nobleță pentru a ajunge căpitan, le închidea accesul la gradele superioare. Trupa, atinsă de propaganda revoluționară, e nemulțumită de tratamentul brutal, de micimea soldei și de neregularitatea plăților. Soldații discută ordinele, fac politică, sînt gata de revoltă. În cursul agitației parlamentare din 1788 s-au produs simptome caracteristice de defecțiune. La Rennes, trupa a refuzat să tragă asupra mulțimii, iar la Grenoble soldații au fraternizat cu manifestanții. La Melun, ofițerii preferă să-și dea de-

misia decît să verse sîngele concetăţenilor lor. Ei sacrifică interesul regelui sentimentelor lor de onoare sau de umanitate şi intereselor lor de castă. Convingerea generală e că „soldaţii francezi nu vor trage niciodată asupra poporului". Spiritul general care anima naţiunea a pătruns şi în armată.

În rezumat, regele, absolut şi inviolabil în teorie, a pierdut direcţia şi controlul administraţiei publice. Puterea a trecut în mîna secretarilor de stat, dominaţi şi ei de coteriile de la curte, şi în mîna intendenţilor, demoralizaţi sau atinşi de spiritul de libertate. Regele a încetat de a mai fi un factor de progres înăuntru, un instrument de glorie în afară.

Domnia lui Ludovic al XV-lea şi a lui Ludovic al XVI-lea n-a fost decît un şir neîntrerupt de greşeli şi de umiliri. Şi totuşi, prin forţa tradiţiei, prestigiul regelui e încă imens. Pentru marea majoritate a poporului francez, regele e încă şeful apărării naţionale, paznicul liniştii dinăuntru, proteguitorul natural al celor năpăstuiţi. Nimeni nu-şi închipuia că o ţară mare ca Franţa ar putea trăi ca republică. Caietele, care exprimă mai fidel sentimentele ţării în preajma revoluţiei, nu conţin nici o critică la adresa regelui. Nici un ţăran, nici un muncitor nu se gîndeşte să-i atribuie relele de care suferă sau să-l facă răspunzător de abuzurile agenţilor săi. Credinţa universal răspîndită e că răul vine de la anturajul regelui şi că toate abuzurile ar fi îndreptate dacă ele ar ajunge la urechile regelui: *Ah, si le roi le savait!*

Pătura cultă a societăţii nu era mai puţin monarhistă. Dar ea visa o monarhie organizată şi *raţională*, respectînd „drepturile omului" şi guvernînd după legi. Ea a căutat să fixeze limite puterii arbitrare a monarhului, şi prin aceasta a pus în discuţie problema originii suveranităţii şi esenţa regimului monarhic. Voind să organizeze monarhia, opinia luminată a despoiat-o de atributele divine ale suveranităţii şi a pus în circulaţie idei republicane. Astfel, dacă în 1789 nimeni nu se gîndea la abolirea monarhiei, starea de spirit a păturii conducătoare era deja republicană. Aşa se explică uşurinţa cu care naţiunea s-a raliat la republică, cînd regele s-a dovedit infidel funcţiei sale de monarh constituţional şi de apărător ereditar al independenţei naţionale.

Aşadar, instituţia monarhică nu mai păstrează decît aparenţele puterii şi strălucirii de odinioară. Forţele care susţineau clădirea impozantă a vechiului regim, puterea militară şi disciplina socială, erau ruinate la bază. În faţa naţiunii, unanim pătrunsă de necesitatea unei reorganizări a statului, regele nu va putea opune, în momentul crizei hotărîtoare, decît o voinţă şovăielnică şi o totală lipsă de înţelegere a situaţiei. Iar aceia care ar fi avut interesul şi dorinţa să apere monarhia au fost dezarmaţi de mai înainte prin politica tradiţională care i-a scos din viaţa publică. Înlăturînd orice rezistenţă şi orice opoziţie, monarhia franceză a distrus ea însăşi forţele pe care s-ar fi putut sprijini în momentul crizei supreme.

II

Dezagregarea claselor privilegiate[7]

O subversiune tot așa de radicală s-a produs în raporturile de avere, de influență și de cultură a diferitelor clase, fără ca o schimbare corespondentă să se fi săvîrșit în constituția politică a țării. Cele două ordine privilegiate, clerul și nobilimea, păstrează, din punct de vedere juridic, o situație preeminentă, deși de mai bine de un secol au pierdut direcția activității economice și intelectuale a națiunii.

Primul ordin al societății și cel mai bine organizat, clerul, a fost principalul susținător al monarhiei absolute. Principiile de bază ale monarhiei și ale bisericii erau aceleași. Soarta lor era indisolubil legată. Veacuri de-a rîndul, clerul catolic a susținut năzuințele poporului francez spre cultură, unitate și putere, i-a comunicat idealul său de disciplină și de autoritate, l-a format după tradiția romană. Biserica i-a protejat adolescența și i-a călăuzit primii pași ai maturității. Iar cînd, din anarhia feudală, s-a ridicat monarhia modernă, biserica a dat regilor Franței, prin ungerea din catedrala de la Reims, consacrarea religioasă și i-a proclamat reprezentanți ai autorității divine pe pămînt. În schimb, monarhia a confirmat situația privilegiată a clerului. Catolicismul era singura religie recunoscută de lege. Clerul era singurul ordin înzestrat cu instituții autonome. El dispunea de jurisdicții particulare și era reprezentat pe lîngă suveran de o instituție autonomă, „adunarea generală a clerului". El ținea registrele stării civile și poseda monopolul învățămîntului public.

Tot așa de puternic era clerul prin bogăția lui. Compus din circa 130.000 de membri (70.000 de preoți și vicari, 60.000 de călugări și călugărițe), clerul poseda o avere imobilă de 4 miliarde livre[8], aducînd un venit anual de 80—100 de milioane livre, la care se adaugă 120 milioane livre provenind din dijme — un venit egal cu jumătate din bugetul statului. Aceste bogății erau cu atît mai invidiate cu cît erau privilegiate. Clerul era scutit de impozite și nu contribuia la sarcinile publice decît cu o parte infimă în raport cu veniturile sale: 5—6 milioane consimțite voluntar și acoperite prin împrumuturi ale căror interese le plătea, în mare parte, regele, adică tot statul.

---

[7] A. Aulard, *La Révolution et la féodalité*, Paris, 1914; G. Lefebvre, *Les recherches relatives à la répartition de la propriété et de l'exploitation foncière à la fin de l'Ancien régime* (în *Revue d'histoire moderne*, 1928); A. Babeau, *La Province sous l'Ancien régime*, Paris, 1874; H. Doniol, *La Révolution française et la féodalité*, Paris, 1874; E. de Pressensé, *L'Eglise et la Révolution française*, Paris, 1889; P. de la Gorce, *Histoire religieuse de la Révolution*, 5 vol., Paris, 1909—1922; A. Sicard, *L'ancien clergé de France*, Paris, 1893; A. Aulard, *Le christianisme et la Révolution*, Paris, 1924.

[8] Livra avea la sfîrșitul secolului al XVIII-lea valoarea intrinsecă a unui franc aur, dar puterea ei de cumpărare era de două sau de trei ori mai mare.

Repartiţia acestor bogăţii a constituit un adevărat obiect de scandal. Cîtă vreme episcopii dispun în medie de un venit anual de 100.000 livre, unii de 200, 300.000, şi chiar de 800.000 livre, imensa majoritate a preoţilor de la ţară sînt reduşi la „congrua" de 700 livre pe an pentru preoţi şi 350 pentru vicarii lor. Preoţii de la ţară formau un adevărat proletariat ecleziastic, animat pe de o parte de puternice resentimente contra clerului înalt de care se vede exploatat şi dispreţuit, iar pe de alta, de o vie simpatie pentru poporul de jos cu care se simţea solidar. „Interesul poporului şi al preoţilor este inseparabil, declară în 1788 clerul din Dauphiné. Dacă poporul scapă de opresiune, preoţii se vor ridica şi ei din starea de degradare în care i-a aruncat clerul înalt". Astfel, o prăpastie s-a săpat între clerul de sus şi clerul de jos, şi antagonismul care-i desparte va permite în 17 iunie 1789, transformarea stărilor generale în Adunare naţională.

Situaţia socială şi materială a clerului este deci aproape aceeaşi pe care a avut-o în evul mediu. Dar spiritul care îl animă s-a schimbat. Zelul apostolic s-a răcit, disciplina a slăbit, indiferenţa religioasă, chiar şi ateismul, erau foarte răspîndite, mai ales în sînul clerului înalt. Scepticismul deveni un indiciu de educaţie aleasă. „Un preot simplu trebuie să creadă puţin, a spus Chamfort, altfel ar trece drept ipocrit, dar nu trebuie să pară nici prea convins, altfel ar trece drept intolerant. Dar marele vicar poate surîde la un cuvînt de spirit contra religiei, episcopul va rîde de-a binelea, iar cardinalul va adăuga un cuvînt de la sine". Episcopi ca Talleyrand, Rohan şi Brienne îşi afişau ostentativ necredinţa şi imoralitatea.

Membrii clerului superior, care dau tonul şi atrag atenţia publicului, stau la Curte sau la Paris, duc viaţa mondenă a aristocraţiei laice. Din 135 de episcopi şi arhiepiscopi, nici unul care să nu fie nobil. Ei ţin casă deschisă, dau serbări şi vînează. Au palate la Paris şi vile de plăcere la ţară. Louis-Joseph de Montmorency-Laval, episcop de Metz, ţinea la Frascati, lîngă Metz, casă deschisă pentru ofiţerii garnizoanei din Lorena şi pentru toţi ofiţerii în misiune care treceau pe acolo. Arhiepiscopul de Toulouse şi-a construit la Brienne un palat înzestrat cu luxul şi cu confortul unei „case princiare". O sută de cai şi o sută cincizeci de cîini de vînătoare stăteau întotdeauna la dispoziţia oaspeţilor. Arhiepiscopul de Narbonne, Dillon, stătea două săptămîni pe an la Narbonne, şase la Montpellier, unde prezida stările provinciale, iar restul timpului îl petrecea la Paris şi la Hautefontaine, în Normandia, unde vîna de trei ori pe săptămînă şi întreţinea o trupă de actori. Cardinalul Louis de Rohan, arhiepiscop de Strasbourg şi conte imperial, care putea găzdui în castelul său din Saverna 600 de oaspeţi, dădea cele mai vestite şi mai somptuoase serbări din Franţa şi Germania întreagă.

Cea mai mare parte a episcopilor lasă în seama unor vicari îndeplinirea îndatoririlor lor canonice. Ei nu predică şi nu fac vizite canonice nici chiar în timpul scurt pe care-l petrec în diocesele lor. Clerul înalt uită tot mai des obligaţiile legate de funcţiile şi averile ecleziastice. Astfel, caietele se

plîng de neglijența cu care prelații își îndeplinesc datoriile de caritate, de asistență și de instrucțiune.

Cu tot progresul spiritului „filosofic", laic, clerul rămîne tot așa de intolerant, ca în secolul precedent. El refuză să recunoască protestanților existența legală și continuă pînă la revoluție să ceară închiderea templelor, dizolvarea adunărilor protestante și arestarea pastorilor. Dar legile contra ereticilor au devenit inaplicabile și biserica însăși e silită s-o recunoască și să ceară o altă legislație mai „puțin severă, dar mai riguros aplicată". Cauza intoleranței e definitiv pierdută, către 1770 ultimii protestanți condamnați la galere sînt puși în libertate, iar în 1787 regele acordă protestanților starea civilă și drepturile cetățenești.

Clerul rămîne strîns legat de vechiul regim. Dacă unii prelați „liberali" și „naționali" visează o monarhie temporală e că miniștrii reformatori ca Turgot i-au amenințat privilegiile. Contra împietărilor „despotismului luminat", clerul înțelege să rămînă primul ordin al țării și să-și conserve intacte privilegiile, și de aceea ar fi făcut bloc contra revoluției, dacă clerul de jos, din primele zile ale revoluției, n-ar fi făcut cauză comună cu starea a treia, din resentiment pentru clerul înalt, frivol, egoist și asupritor.

În termenii actelor oficiale, nobilimea forma „al doilea ordin", „brațul drept" și „cel mai puternic sprijin al coroanei". În realitate nobilimea nu era decît o masă inorganică și amorfă, fără cadre bine definite și fără conștiința unor interese colective. Nașterea încetase, de la sfîrșitul evului mediu, de a mai constitui baza esențială a nobilimii. Vechea nobilime militară, nobilimea de rasă, a dispărut în mare parte. Locul ei l-a luat nobilimea nouă, în mare parte de origine parlamentară. În afară de dreptul regelui de a acorda sau de a vinde scrisori de nobleță, 4000 de funcții administrative, judiciare și financiare confereau calitatea de nobil. Venalitatea funcțiilor și prețul relativ mic al diplomelor de nobleță permiteau oricărui îmbogățit să pătrundă în mijlocul nobilimii, și în adevăr, de la sfîrșitul evului mediu, ascensiunea clasei de mijloc către nobilime a fost neîntreruptă. Astfel corpul nobilimii, a ajuns la sfîrșitul vechiului regim să cuprindă aproape toți oamenii bogați, încît, după expresia lui Turgot, „cauza privilegiaților a devenit cauza celor bogați contra celor săraci". Dar unul din mijloacele principale de înnobilare a fost întotdeauna uzurpația. Colbert a încercat să alcătuiască un tablou general și complet al nobilimii și să ia măsuri contra uzurpatorilor de titluri nobiliare. Dar încercarea lui a eșuat din lipsa unui criteriu sigur care să permită deosebirea nobililor adevărați de cei falși și din cauza abuzurilor la care operația a dat loc. La începutul secolului al XVIII-lea s-a renunțat la asemenea încercări, dovedite zadarnice. De aici dificultatea enormă de-a defini exact ordinul nobilimii.

Talleyrand a distins șapte sau opt nobilimi: o nobilime militară și una administrativă (*noblesse d'épée et noblesse de robe*); o nobilime de curte și una de provincie, o nobilime veche și una nouă, o nobilime mare și una mică. În realitate, diviziunea nobilimii era și mai mare. Taine evaluează numărul privilegiaților la 270.000, dintre care 140.000 în nobilime, iar

130.000 în cler. În mijlocul acestor privilegiaţi, cele 4000 de familii (circa 20.000 persoane) *prezentate* regelui, adică admise la curte, formează o categorie aparte, o aristocraţie în mijlocul unei aristocraţii. Membrii ei posedă domeniile cele mai întinse şi se bucură de favorurile cele mai mari. Toate funcţiile importante şi lucrative sînt pentru ei. Toate sinecurile, laice sau ecleziastice, sînt pentru ei sau pentru ai lor. Ei consumă jumătate din bugetul bisericii şi a şasea parte din bugetul statului.

Nouăsprezece capitole nobile de bărbaţi, douăzeci şi cinci capitole nobile de femei, o sută şaizeci comanderii de Malta sînt pentru ei. Episcopatul, ilustrat în secolul al XVIII-lea de atîtea nume fără strămoşi, se închide acum candidaţilor ridicaţi de jos. În 1789, toţi episcopii sînt descendenţii unor familii nobile. Din 1100 abaţii de bărbaţi şi 668 abaţii de femei, trei sferturi erau ale lor. Într-un cuvînt, cele 1500 de sinecuri ecleziastice, de care dispune regele, le sînt atribuite lor printr-un sistem de gratificare şi de remunerare scandalos.

La fel cu beneficiile laice, curtea şi administraţia sînt pline de posturi considerate oficial ca sinecure: demnităţi de curte, care nu mai sînt decît titluri onorifice, însoţite de dotaţii splendide, posturi administrative, fără obligaţia pentru titular de-a presta vreun serviciu util societăţii sau retribuite în afară de orice proporţie cu serviciul prestat, slujbe îndeplinite de suplinitori în timp ce titularul rezidă la curte şi încasează cea mai mare parte din leafă. Marii ofiţeri ai palatului, guvernatorii caselor regale, căpitanii căpităniilor, şambelani, paji, dame de onoare, gentilomi ordinari, secretarii camerei, lectorii şi scriitorii cabinetului, medici, capelani, duhovnici, pe lîngă rege, regină, conte de Provense, conte de Artois, surorile, mătuşile regelui, copiii lor, membrii casei militare, toţi aparţin nobilimii mari şi costă 30 milioane pe an, 1/16 din bugetul statului. Lor le sînt rezervate 44 posturi de guvernatori generali de provincie, cele 407 posturi de guvernatori particulari, cele 66 locotenenţe generale etc. — funcţii de paradă, plătite între 16 şi 160.000 livre şi lipsite de orice atribuţie. In Languedoc, *pays d'États*, cele trei comandamente de Tournon, Alais, Montpellier, create în timpul războaielor religioase pentru a-i supraveghea pe protestanţi, aduc titularilor lor 16.000 livre pe an, deşi şi-au pierdut de mult orice raţiune de-a fi. Secretarul general al dragonilor şi cel al elveţienilor cîştigă fiecare, pentru o funcţie fictivă, 20.000 şi 30.000 de livre. Fiul lui Machault, ca intendent al marinei, încasează 18.000 de livre pentru două semnături pe an.

În afară de aceste dotaţii ordinare, nobilii de la curte primesc sume enorme în pensii şi gratificaţii. Principii coroanei sînt, firește, în fruntea beneficiarilor. Contele de Toulouse, care are un venit de 1.700.000 livre, primeşte 100.000 livre pe an, iar ducele de Chartres 150.000. Fraţii lui Ludovic al XVI-lea, contele de Provense şi contele de Artois, primesc în gratificaţii, primul 25 milioane, al doilea 56 de milioane. Ducele de Orléans, vărul regelui, pe lîngă un venit anual de 8 sau 9 milioane livre mai obţine o pensie de 50.000 livre şi izbuteşte cu toate acestea să lase în 1789 o datorie de 75 milioane. Ceilalţi principi primesc în proporţie cu rangul şi gradul lor de

înrudire: Condé 12 milioane în total, Noailles două milioane pe an. Regele plăteşte datoriile, răscumpără moşiile şi dotează fiicele curtezanilor săi. El a plătit de nenumărate ori pierderile de joc ale reginei, două milioane pierdute de Artois. Favorita Mariei Antoinetta, contesa de Polignac, primeşte, în afară de pensia de 700.000 livre pe an, 500.000 livre pentru a-şi mărita fiica, 400.000 livre pentru a-şi plăti datoriile. Trei moşii ale familiei Polignac în valoare de 4 milioane livre, au fost răscumpărate de rege pe preţul de 12 milioane. Dintr-un împrumut de 100 milioane realizat de Calonne, 75 de milioane au fost acaparate de curtezani. Şi aceste prodigalităţi par atît de naturale încît sînt specificate în registrele ministerului.

Rezultatul sistemului e că toată lumea de la curte întinde mîna. Principala preocupare a curtezanilor e să facă curte persoanelor influente: favoritelor pe timpul lui Ludovic al XV-lea, miniştrilor şi prietenilor Mariei Antoinetta pe timpul lui Ludovic al XVI-lea. După expresia energică şi justă a lui Chamfort, „curtezanii sînt cerşetori îmbogăţiţi din cerşit". Nici o mirare, dacă curtea apare ca „mormîntul naţiunii", cînd, în 1781, „Darea de seamă" a lui Necker, dezveleşte publicului enormitatea sumelor distribuite în pensiuni, nici o mirare dacă publicul repetă ca o osîndă, spirituala invectivă a lui Beaumarchais: „*Noblesse, fortune, un rang, des places... Qu'avez-vous fait pour tant de biens? Vous vous êtes donné la peine de naître!*" ...

În timp ce nobilimea de la curte ducea, din prodigalitatea regelui, o viaţă de lux şi de plăceri, restul clasei nobile era obligat să se mulţumească cu rentele feudale, rău definite şi foarte impopulare. Nobilimea mijlocie, care petrece o parte a anului la oraş, iar restul la ţară, servea un timp în armată sau în marină, apoi se consacra agriculturii şi, uneori, literelor. Cu tot traiul lor „nobil", cei mai mulţi o duceau greu. Dar nobilimea mică trăia în mizerie. Condiţia ei nu se deosebeşte de a ţăranilor decît prin scutirea de impozite. Dar cum, în ceea ce privea proprietatea, scutirea nu se aplica decît unui lot de patru „pluguri" proprietarul nobil, chiar cînd ar fi avut gustul şi puterea de a-şi cultiva însuşi toată moşia, era obligat să arendeze sau să dea în parte restul şi să se mulţumească cu veniturile slabe şi nesigure ale unui mod primitiv de exploatare. Prejudecăţile contra muncii, considerată ca servilă, şi majoratul au desăvîrşit ruina nobilimii. Instituit pentru a menţine intactă autoritatea publică a nobilimii, majoratul a devenit o cauză de ruină de cînd nobilimea şi-a pierdut dreptul de poliţie şi de justiţie. Fiul cel mai mare moşteneşte 2/3 din patrimoniul părintesc, iar cadeţii împart între dînşii 1/3 parte, apoi 1/3 din 1/3 pînă cînd ajung să se certe pentru un porumbel, un iepure de casă sau un cîine de vînătoare. Astfel, o adevărată plebe nobiliară s-a format, mai ales, în Bretagne, Poitou, Boulonnais. Toate familiile vechi, afară de două-trei sute, sînt ruinate. În unele provincii, ca în Berry, trei sferturi dintre nobili mor de foame, iar în altele ca Franche-Comté, Bretagne, Rouergue cei mai mulţi sînt reduşi la o rentă de 100 sau de 500 de livre. De aceea mulţi trăiesc în cocioabe sărăcăcioase, pe care uneori nu le mai pot repara, duc o viaţă care i-ar confunda cu ţăranii dacă

n-ar fi păstrat, chiar în mijlocul celei mai negre mizerii, conştiinţa unei esenţe superioare şi morga lor de odinioară.

În asemenea condiţii, e uşor de înţeles că nobilimea a căutat să-şi încaseze cu toată asprimea redevenţele senioriale. În virtutea serviciilor publice, prestate odinioară, ei au fost scutiţi de cele mai multe şi mai grele impozite care au căzut astfel asupra claselor muncitoare. Toate încercările vechiului regim de a obliga clasele privilegiate să contribuie la sarcinile publice au rămas zadarnice. Nobilii s-au apărat cu atît mai energic contra impozitului, cu cît nu vedeau în el numai o vătămare a intereselor lor materiale, ci o jignire a demnităţii lor. Ca mari proprietari şi şefi de exploatare, ei se bucură de avantaje şi conservă servituţi asupra proprietăţilor pe care le-au cedat sau înstrăinat. Ţăranii erau obligaţi la plata unei redevenţe în bani şi în natură (cens şi zeciuială, *champart);* ei trebuiau să se supună la o serie de măsuri oneroase şi restrictive. În virtutea dreptului de a-şi strînge recolta înaintea celorlalţi proprietari, seniorul dispune de braţele de muncă pe care le plăteşte după plac, în baza privilegiului cunoscut sub numele de *banvin*, el are dreptul să-şi vîndă vinul înaintea celorlalţi podgoreni şi să producă astfel o raritate artificială pentru desfacerea cît mai avantajoasă a produselor sale. Ţăranii erau apoi siliţi să se folosească de moara, de teascul, de cuptorul, de taurul moşierului, şi să-i plătească taxele corespunzătoare. Aceste monopoluri, *banalités*, binefăcătoare în evul mediu, cînd seniorul era singurul în stare să construiască o moară sau să cumpere un taur, constituie acum privilegii oneroase şi vexatorii — cu atît mai vexatorii, cu cît pentru a-şi cruţa neplăcerile exerciţiului acestor drepturi, proprietarul le arendează şi, în cazul acesta, la asprimea exigenţelor lui se adaugă lăcomia arendaşului interesat să scoată cît mai mult peste preţul arenzii.

Nu există act în viaţa ţăranului din care seniorul să nu tragă profit: întrebuinţarea unui drum, unui pod, unui lac, depozitarea mărfurilor în piaţă, pescuitul — totul e taxat şi reglementat. Actele de succesiune şi de mutaţie (*lods et ventes*) apasă greu asupra proprietăţii ţărăneşti. La fiecare mutaţie, a şasea parte din valoarea imobilului îi revine seniorului. În afară de pagubele pe care le cauzează ţăranilor, această reglementare îngreuiază considerabil tranzacţiile comerciale şi circulaţia cerealelor.

Corvezile, derivînd din ideea romană, că toată lumea trebuie să participe la construcţia şi întreţinerea drumurilor, s-au înmulţit şi agravat încît au devenit un mijloc de revoltătoare apăsare. Drumurile, degradate de intensitatea circulaţiei comerciale şi de cursele celor bogaţi, nu sînt reparate decît pe cheltuiala şi cu munca celor săraci.

Nobilii au procedat la fel cu dreptul de jurisdicţie care le-a rămas. Puterea de jurisdicţie a nobilimii a fost redusă de autoritatea regală la anumite categorii de litigii: cele ce priveau drepturile feudale. Dar cum principalele interese ale sătenilor erau legate de aceste drepturi, jurisdicţia seniorială continuă să fie un instrument de jaf şi de opresiune. Ea a permis îndeosebi acapararea de către nobili a terenurilor comunale. „Domeniile comunale", islazuri, păduri şi bălţi, erau din cele mai vechi timpuri întrebuin-

ţate în comun de toţi locuitorii satului. Acest regim era folositor mai ales oamenilor săraci cărora le permitea să ţină un cap, două de vită şi să-şi procure lemnele de încălzit. În secolul al XVIII-lea, domeniile comunale sînt ameninţate de progresele agriculturii şi de aviditatea nobililor. Economiştii susţin că aceste terenuri, rău administrate, ar produce mai mult, dacă ar fi împărţite şi distribuite ţăranilor mai cu stare, care ar putea investi ceva capital în ele. Pe de altă parte, seniorii încearcă să-şi însuşească o parte din aceste terenuri pentru a-şi spori veniturile. Sub presiunea acestor două forţe, guvernul autorizează prin o serie de edicte, publicate între 1770 şi 1789, împărţirea terenurilor comunale. Prin edictul din 1770, seniorul a fost autorizat să ia o parte, cu condiţia să lase sătenilor celelalte două părţi. Procedeul acesta, numit *le triage* şi aplicat fără control, a permis în multe provincii nobililor să acapareze cea mai mare parte a bunurilor comunale. Muncitorii săraci nu mai au unde să-şi ţină o vacă, o capră sau o oaie, şi plîngerile lor contra regimului seniorial se înmulţesc şi se înteţesc. Iată cum dreptul de jurisdicţie devine pentru marele proprietar un instrument de opresiune, care-i permite să rezolve o mulţime de chestiuni în care e şi parte şi judecător şi în care proprietatea sa e direct interesată.

Cel mai odios dintre privilegiile nobilimii şi cel mai vexatoriu e însă dreptul de vînătoare. Considerat ca sportul nobil prin excelenţă şi ca un semn distinctiv al rasei, nobilii şi-l apără cu o vigilenţă şi o gelozie feroce. Corpuri de gardă speciale (*capitaineries*) şi o legislaţie extrem de severă veghează la protecţia vînatului. Contra stricăciunilor acestor animale, ţăranul e fără nici o apărare. El nu poate să-şi plivească holda, nici să-şi îngrădească proprietatea fără autorizaţie specială. Între 1 mai şi 24 iunie, cînd potîrnichile clocesc, îi e interzis să-şi viziteze lunca şi să-şi coseasca lucerna, înainte ca paznicul seniorului să fi constatat şi protejat cuiburile de potîrnichi şi de fazani. Omul de rînd prins în contravenţie de vînat e omorît pe loc. Astfel, după expresia lui Taine, „sălbăticiunile au fost protejate parcă ar fi fost oameni, iar oamenii persecutaţi parc-ar fi fost sălbăticiuni".

Rezultatul e că în Normandia, de pildă, cerbii şi căprioarele vin pînă-n apropierea satelor, iar iepurii distrug vegetaţia pînă-n pragul caselor. La Vaux, în Ile-de-France, iepurii distrug o recoltă care ar fi ajuns pentru hrana a 800 de oameni, iar în jur de Fontainebleau, unde se întîlnesc cete de 70—80 de cerbi, sate întregi au renunţat să mai semene deoarece recolta le era devorată de sălbăticiuni. Nici unul din privilegiile nobiliare nu învedera mai limpede decît dreptul de vînătoare transformarea care s-a operat în rolul social al nobilimii: transformarea datoriei de protecţie în drept de devastare.

La fel cu dreptul de porumbar, *droit de grand-colombier*. Mii de porumbei cutreieră toate regiunile, hrănindu-se pe toate proprietăţile şi în toate anotimpurile, fără ca cineva să-i poată prinde sau omorî. Cutare senior posedă pînă la 50.000 de porumbei care se hrănesc din avutul sătenilor. De îndată ce au aruncat seminţe, ogorul e acoperit de mii de porumbei. Pagubele cauzate de toate aceste animale: porumbei, iepuri, potîrnichi, căprioare,

cerbi, mistreţi sînt atît de mari încît el ocupă locul întîi în doleanţele caietelor.

Avantajele nobilimii par cu atît mai neîndreptăţite cu cît nici un serviciu real nu le mai compensa. Nobilimea nu mai avea o funcţie socială proprie care s-o distingă de restul naţiunii. Regele a dispensat-o de serviciile publice pe care le aducea în calitate de administrator, judecător şi protector. Ea continua deci să fie plătită pentru o funcţie pe care nu o mai îndeplinea şi să impună ţării sarcinile unui guvern suplimentar, care nu mai guverna. Feudele comportau încă anume obligaţii militare, dar aceste obligaţii au devenit fictive de cînd regele a înlocuit miliţiile feudale prin armata profesională. Apoi, de cînd a fost exclusă din serviciile centrale ale statului şi din administraţia locală, nobilimea a pierdut, ca clasă, orice influenţă politică. Nemaiavînd nici o parte în administraţia comunală şi provincială, în stabilirea şi repartiţia impozitelor, în întreprinderea lucrărilor publice, în organizaţia asistenţei sociale, în îndrumarea comerţului şi a industriei, nobilii devin din ce în ce mai străini de viaţa adevărată a naţiunii. Moravurile dominante şi prejudecăţile de castă îi îndepărtează de mediul şi de îndeletnicirile pe care s-a întemeiat mărirea lor de odinioară. Venalitatea funcţiilor şi preţurile urcate le închid drumul în magistratură. O serie de ordonanţe din sec. al XIV-lea, al XV-lea le-a interzis accesul în industrie şi comerţ spre a-i rezerva exclusiv serviciului militar. Un edict din 1611, limitînd la patru „pluguri" terenul pe care privilegiaţii puteau să-l cultive ei înşişi, le ia gustul de a deveni mari proprietari şi-i încurajează să intre în serviciul curţii.

Dar marele senior, care rezidă la Versailles sau în capitala privinciei, nu mai cunoaşte decît arendaşul, pe care îl stoarce cît poate şi care la rîndul său stoarce ţăranii. El nu se mai îngrijeşte nici de întreţinerea, nici de reparaţiile cele mai necesare, necum de ameliorări. Rezultatul e ruina agriculturii şi alienarea unui mare număr de moşii care devin apanajul bisericii şi al financiarilor. Celelalte, cu puţine excepţii, sînt încărcate de ipoteci. La sfîrşitul vechiului regim, după expresia lui Mirabeau, „tronul nu mai era înconjurat decît de nobili ruinaţi".

Aceste fapte au avut consecinţe revoluţionare, ele au subminat ordinea existentă, confundînd clasele şi accentuînd neîndreptăţirea distincţiilor juridice.

Nobilimea însăşi e plină de nemulţumiţi. Ea recunoaşte că „aşa nu mai merge". Ea suferă din cauza „despotismului" şi reclamă o constituţie care să pună capăt arbitrariului „ministerial". Generaţia tînără e însufleţită de sentimente liberale şi umanitare. În locul absolutismului care o condamnă la un rol pur decorativ, ea aspiră la un regim de libertate politică care să-i asigure un rol activ şi onorabil în stat. Astfel chiar şi nobilimea mare, cea mai interesată la menţinerea vechiului regim, doreşte o „schimbare". Ea însăşi e atinsă de spiritul revoluţionar al secolului.

Iar atunci cînd, remarcînd pericolul care-i ameninţă privilegiile, va încerca o rezistenţă, conflictele interne îi vor paraliza acţiunea. Nobilimea

franceză, spre deosebire de cea engleză, n-avea conștiința unor interese comune care s-o unească. Nobilimea de la curte nu avea decît dispreț pentru nobilii de la țară, iar aceștia nu priveau decît cu ură spre nobilii de la curte. Monarhia absolută, neștiind să atribuie nobilimii o funcție socială utilă și năzuințelor sale un ideal de atins, a lăsat-o pradă geloziilor care au divizat-o și prejudecăților contra muncii care au ruinat-o. Divizată, sărăcită și demoralizată, nobilimea franceză nu va ști în ora primejdiei supreme decît să moară elegant sau să emigreze.

III

Ascensiunea burgheziei[9]

Împotriva sistemului de arbitrar și de privilegii al vechiului regim se ridică două forțe revoluționare: burghezia și „spiritul filozofic". Revoluția franceză n-a fost, cum s-a crezut atîta vreme, o explozie a mizeriei. Mizeria produce răscoale, nu revoluții. Revoluția franceză a fost în primul rînd opera burgheziei ajunsă la maturitate politică.

Burghezia forma, împreună cu proletariatul urban și cu țărănimea, ordinul al treilea, *le Tiers État*. Spre deosebire de Anglia, în Franța clasa mijlocie era esențialmente urbană, *burghezie* în înțelesul strict al cuvîntului. Comerțul și industria, în necontenită dezvoltare de la moartea lui Ludovic al XIV-lea, au sporit considerabil bogăția și influența acestei clase. După calculele lui Necker, Franța deținea jumătate din capitalul mobiliar al Europei. Cea mai mare parte din acest capital era în mîinile burgheziei.

Cu toate prescripțiile regimului corporativ, industria și comerțul au luat un avînt prodigios în secolul al XVIII-lea. De la 1715 la 1789, comerțul exterior al Franței a crescut de cinci ori, trecînd de la 210 la 1062 milioane. Marile întreprinderi, care se înmulțesc și în care capitalismul începe să predomine, rup cadrele înguste ale regimului corporativ. Comerțul mare, prin

[9] Bibliografie: La operele deja citate ale lui Mathiez, Jaurès, Sée, Taine, Aulard, a se adăuga: Loutschisky, *L'état des classes agricoles en France à la veille de la Révolution*, Paris, 1911; Loutschisky, *La propriété paysanne en France à la veille de la Révolution*, Paris, 1912; M. Kovalewsky, *La France économique et sociale à la veille de la Révolution*, 2 vol., Paris, 1904; Ch. Ballot, *L'introduction du machinisme dans l'industrie française*, Lille, 1923; E. Levasseur, *Histoire du commerce en France*, 2 vol., Paris, 1912; L. Nussbaum, *Commercial policy in the French Revolution*, Washington, 1923; H. et G. Bourgin, *L'industrie sidérurgique en France à la veille de la Révolution*, Paris, 1920; P. Mantout, *La révolution industrielle au XVIIIe siècle*, Paris, 1905; C. Bloch, *Etudes d'histoire économique de la France (1760—1789)*, Paris, 1900; G. Martin, *Les associations ouvrières au XVIIIe siècle*, Paris, 1900; P. Harsin, *Les doctrines monétaires et financières du XVIe au XVIIIe siècle*, Paris, 1929; P. Sagnac, *Le crédit de l'État et les banquiers à la fin du XVIIe et au commencement du XVIIIe siècle*, în „Revue d'hist. mod"., 1908; H. Hauser, *Les origines historiques des problèmes économiques actuels*, Paris, 1930.

varietatea şi întinderea operaţiilor sale, s-a emancipat de sub tutela acestui regim. Operaţiile de bancă pe care se întemeiază îi împrumută ceva din varietatea şi libertatea de acţiune a băncii. Pe de altă parte, muncitorii industriilor rurale erau prin însăşi izolarea lor ocrotiţi contra regulamentelor regimului corporativ. Dar chiar şi în domeniul său propiu, în industria mică urbană şi în comerţul mijlociu şi mic, regimul corporativ a fost atenuat sau ocolit. La Paris erau cartiere întregi în care industria era complet liberă. Guvernul a acordat apoi unor manufacturi privilegii de fabricaţie care le scoteau de sub controlul regimului corporativ. Acesta n-a putut deci împiedica formarea marii industrii şi dezvoltarea comerţului. Abolite de Turgot în 1775, corporaţiile n-au fost restabilite în forma lor primitivă. Restauratorul lor, Clugny, a trebuit să facă concesii spiritului timpului: numărul corporaţiilor a fost redus şi regulamentele lor au fost simplificate. În ajunul revoluţiei, Franţa era aproape de regimul libertăţii muncii şi a comerţului. Rostul revoluţiei va fi nu atît să cucerească această libertate, cît s-o completeze, s-o consacre şi s-o garanteze.

Astfel libertatea comerţului de grîne înăuntru şi a exportului în alte ţări se impune definitiv în 1789. Legăturile comerciale cu ţările străine se strîng. Cantitatea mărfurilor exportate în Italia, Germania, Ţările Scandinave, Rusia creşte necontenit în sec. al XVIII-lea. Părăsind ideile prea înguste ale mercantilismului, guvernul francez inaugurează o nouă politică comercială încheind tratate de comerţ cu Statele Unite în 1778 şi cu Anglia în 1786 pe baza clauzei naţiunii celei mai favorizate. Comerţul oriental, după o perioadă de declin la începutul veacului, ia un puternic avînt şi elimină aproape cu desăvîrşire concurenţa engleză.

Mult mai important e însă comerţul cu Antilele. Franţa importă din „insulele americane", Guadelupa, Martinica şi San Domingo trestie de zahăr, cafea, indigo şi bumbac în valoare de 185 milioane şi le trimite în schimb articole de manufactură în valoare de 78 milioane livre. Numai din San Domingo, Franţa extrage jumătate din zahărul consumat în lumea întreagă.

Dar pentru a arma aceste flote, a cumpăra mărfuri şi a aştepta momentul cel mai favorabil al vînzării e nevoie de capitaluri pe care averea particulară şi sistemul bancherilor-zarafi nu le mai pot procura. Acestei necesităţi i se datoreşte crearea *Casei de Scont*. Intemeiată de o societate în comandită, în 1776, cu un capital de 15 milioane (în 5.000 acţiuni de 3.000 l.), care a fost ridicat în 1789 la 100 milioane. Banca sconta efecte comerciale, cu 4%, primea depozite şi emitea bilete de circulaţie, care, deşi limitate la interiorul Parisului, se bucurau de o încredere universală. Ea corespundea unei necesităţi atît de profunde încît a putut să se suprapună comerţului zarafilor şi să suporte, fără să se clatine, împrumuturile forţate ale statului.

Intensitatea acestei activităţi comerciale a dat o puternică impulsiune dezvoltării porturilor maritime şi a populaţiei lor. Le Havre, Nantes, Bordeaux şi Marsilia joacă un rol de primul ordin în traficul internaţional. Arthur Young găseşte că Bordeaux e mai activ şi mai bogat decît orice port englez,

afară de Londra. Împreună cu Nantes, el deține monopolul comerțului de coloniale. În cincisprezece ani, de la 1763 la 1778, șantierele acestui oraș lansează 245 corăbii, care răspîndesc în lumea întreagă produsele podgoriilor, rafinăriilor, sticlăriilor și distileriilor regiunii. Averi colosale se constituie în cîteva decenii. Bonnafé l'Heureux, simplu comis în 1740, posedă în 1791, 30 de vase de comerț și 16 milioane de livre. Aceeași admirație la Young pentru Le Havre și Nantes. Pretutindeni case noi: semn de prosperitate care nu înșeală niciodată. Aceste porturi combinau comerțul colonial, cu comerțul de negri. Negustorii din Nantes luau sclavi negri pe coasta Guineei și-i transportau în Antile, de unde aduceau zahăr, cafea, bumbac și rom. Marsilia are monopolul comerțului oriental. În magazinele și docurile ei se îngrămădesc, pe lîngă produsele Languedoc-ului, toate produsele orientului: covoare indiene, museline, piei, săpunuri, stofe, *liqueurs*-uri, orezuri, vinuri, uleiuri, grîne și aromate. Viața economică, așa de prosperă în aceste porturi, dă naștere unei burghezii bogate și îndrăznețe, menite să joace un rol capital în mișcarea revoluționară[10]. Marsilia avea să fie unul din orașele cele mai revoluționare.

Comerțul intern s-a dezvoltat de asemenea în mod prodigios. Luxul și bogăția prăvăliilor îi umplu de admirație pe străini. Apoi căile de comunicație s-au înmulțit și dezvoltat necontenit. Franța, care n-avea în 1715 decît drumuri desfundate și primitive, dispune în 1789 de o admirabilă rețea de șosele pietruite de 50.000 km, în afară de alta de 50.000 km în construcție. Poștalioanele, reorganizate de Turgot, sînt cele mai ieftine și mai rapide din lume. În nici o țară călătoria nu-i mai ieftină și mai confortabilă decît în Franța. Arthur Young, așa de sever cu rînduielile din Franța, n-are destule cuvinte de laudă pentru soliditatea și frumusețea șoselelor franceze.

Dar fenomenul capital al vieții economice din sec. al XVIII-lea îl constituie apariția marii industrii. Capitalurile acumulate de comerțul maritim și colonial încep să fie investite în întreprinderile industriale și să înlesnească concentrarea reclamată de invențiile tehnice. Mașinismul importat din Anglia transformă industria textilă și dă un mare avînt industriei metalurgice. Industria lyoneză de mătăsuri fine și de stofe de aur devine exportatoare. Cotonadele se introduc în Normandia, boneteria se stabilește la Troyes. Stofele de lînă se dezvoltă la Sedan, Abbeville și Elbeuf, papetăria în Dauphiné, industria metalurgică și minieră în nord și în jurul Masivului Central. Celebrele uzine Creuzot iau ființă în 1781. Așa se constituie, încă din sec. al XVIII-lea, fizionomia clasică a Franței industriale și miniere.

În acest prodigios efort de invenție și de muncă, Parisul joacă rolul principal. El deține deja monopolul tuturor articolelor cunoscute sub numele de

[10] Nantes, scrie A. Young, în sept. 1788, e mai înflăcărat de iubirea de libertate decît orice alt oraș din Franța, conversațiile pe care le-am auzit aici dovedesc că o mare schimbare s-a produs în spiritul francezilor și nu cred că regimul actual mai poate dura o jumătate de secol, afară de cazul că va avea în fruntea afacerilor oameni de un merit recunoscut și de un caracter ferm.

„articole de Paris", opere de artă, toalete, bijuterii, mobile, trăsuri, obiecte de modă. Comerţul de librărie atinge în 1774 cifra de 45 de milioane, de patru ori mai mare decît a librăriei londoneze. Îmbogăţită prin muncă şi economie, burghezia pune stăpînire pe capitală. Din cele 25.000 de clădiri, care adăpostesc o populaţie de 700.000 de suflete, abia cîteva sute aparţin nobilimii. Restul e în mîna burgheziei. Această clasă concepe, finanţează şi execută lucrările care vor face din Parisul medieval, cu străzi întortochiate şi strîmte, un oraş modern cu bulevarde largi şi drepte. În locul mlaştinilor de pe malul drept al Senei apar unele din cartierele şi squarele elegante de azi. Cursul Senei e regularizat şi fixat între cheiuri de piatră. Un corp de arhitecţi, ingineri şi antreprenori bine organizaţi, lucrează la modernizarea oraşului. Financiarii, industriaşii şi comercianţii bogaţi îşi construiesc palate care întrec în frumuseţe şi confort tot ceea ce vechea nobilime a putut concepe.

Burghezia comercială şi industrială a atins deci în secolul al XVIII-lea un grad aşa de înalt de dezvoltare economică şi socială încît e matură pentru conducerea politică. De altfel, însăşi evoluţia monarhiei moderne a stabilit între guvern şi capital legături care aveau să ducă fatal la supremaţia politică a burgheziei. Monarhia franceză, aşa cum s-a constituit în sec. al XVI-lea, prezenta aspectul paradoxal al unui stat centralizat şi modern, care era nevoit să-şi satisfacă necesităţile cu sistemul de venituri al unui stat feudal. În adevăr, războaiele necontenite şi cheltuielile din ce în ce mai mari ale curţii reclamă resurse importante şi imediate, pe cînd tezaurul nu dispune decît de venituri eşalonate la epoci îndepărtate şi în locuri diferite. Pentru a-şi procura banii de care are nevoie imediat, guvernul e silit să-şi sconteze disponibilităţile viitoare, cu alte cuvinte să recurgă la credit. Or, burghezia fiind aproape singura clasă care cîştigă şi economiseşte e singura care dispune de rezerve financiare şi care poate da cu împrumut.

La financiarii care împrumută fonduri se adaugă mulţimea furnizorilor şi antreprenorilor care avansează marfă şi muncă. Numărul lor creşte necontenit de cînd statul e într-o stare de război aproape permanentă şi de cînd, sub presiunea opiniei publice, e silit să multiplice lucrările de interes general sau de utilitate publică: fabrici, şosele, canale, porturi, spitale etc. Astfel s-a constituit o înaltă burghezie capitalistă şi industrială care se compune din fermierii generali, din furnizorii armatei, din bancherii şi din acţionarii marilor companii.

În fruntea acestei categorii sociale stau fermierii generali. Din nevoie urgentă de bani şi pentru a-şi cruţa neplăcerile perceperii, monarhia vechiului regim arendează impozitele indirecte unui particular pentru o sumă fixată de mai înainte şi garantată de un grup de financiari, numiţi impropriu *fermieri generali*. Împreună cu slujbaşii diferitelor administraţii financiare, care primesc o cotă din impozitele încasate, ei formează o clasă numeroasă, bogată şi influentă. Ferma generală devine una din instituţiile cele mai celebre şi mai importante ale vechiului regim. Urcarea neîncetată a contrac-

telor de fermă (1726: 80 mil., 1744: 92 mil., 1756: 110 mil., 1768: 132 mil., 1774: 152 mil., 1789: 250 mil.) atestă limpede, pe de o parte, sporul venitului lor, iar pe de alta creşterea populaţiei şi a consumaţiei. Fermierii generali au acumulat averi imense. Ei îşi construiesc palate elegante la Paris şi vile superbe la ţară. Pentru a le decora şi a le mobila, ei fac apel la cei mai buni sculptori şi pictori ai vremii. Luxul şi generozitatea lor le asigură un loc important în mişcarea artistică, ei devin mecenaţii vremii. Lor li se datoreşte în mare măsură strălucirea vieţii pariziene din sec. al XVIII-lea. Ei dau tonul vieţii elegante şi al modei. În saloanele lor se reunesc spiritele cele mai alese ale epocii. Prin cultura şi prin inteligenţa lor, unii fermieri ca Trudaine, Helvétius şi Lavoisier se ridică la rangul întîi al societăţii franceze. Prin interesele lor, fermierii erau legaţi de vechiul regim. Situaţia lor depindea de menţinerea sistemului fiscal existent. Dar averea şi cultura lor îi ridică deasupra aristocraţiei feudale şi-i fac să aspire la o ordine de drept care să le consacre superioritatea de fapt. Prin aceasta, deşi detestaţi de opinia publică care-i identifică cu cele mai odioase abuzuri ale vechiului regim, fermierii generali constituiesc o forţă revoluţionară. Ei reprezintă forţa modernă a capitalului.

În al doilea rînd vin rentierii, adică creditorii statului. Numărul şi importanţa creanţei lor a crescut necontenit în cursul sec. al XVIII-lea. După calculele lui Necker, datoria publică a Franţei se ridică în 1789 la patru miliarde şi jumătate, reprezentînd o dobîndă anuală de 250 milioane, jumătate din bugetul statului. Numai sub Ludovic al XVI-lea, datoria publică a crescut cu 1630 de milioane în zece ani. Cum burghezia e singura clasă care cîştigă şi economiseşte, creditorii statului se recrutează mai ales din mijlocul ei.

Prin aceste împrumuturi, burghezia devine creditorul universal. Afacerile regelui devin propriile ei afaceri. De felul în care va fi administrată averea publică depinde prosperitatea sau ruina lor. Ei se preocupă din ce în ce mai viu de cheltuielile curţii fiindcă banii care se risipesc sînt ai lor. Ei cer să li se comunice bugetul şi să li se dea posibilitatea să verifice registrele, ei vor să-şi supravegheze ipoteca. Cum nici un regim nu poate rezista unei asemenea presiuni, rentierii devin, practic, stăpînii statului, şi stăpîni cu atît mai nemulţumiţi cu cît statul ameninţă periodic cu falimentul. Pentru a-şi asigura creanţa, ei încep să aspire la o nouă ordine legală. Rentierul este duşmanul firesc al arbitrariului ministerial, care poate schimba legea de pe o zi pe alta, el ştie că statul nu-i va putea asigura plata regulată a cuponului decît expropriind averea clerului şi a nobilimii. El va face deci cauză comună cu ţăranul care vrea pămînt. Principiul suveranităţii naţionale va însemna pentru rentieri garantarea de către naţiune a creanţei lor. Şi în adevăr, primul act al Adunării naţionale va fi să pună datoria publică sub scutul onoarei şi lealităţii naţionale.

Forţa de opoziţie a rentierilor e cu atît mai redutabilă cu cît ei sînt concentraţi la Paris. Fie că mecanismul care permite azi negocierea titlurilor la distanţă era încă rudimentar, fie că economiile provincialilor erau

investite îndeosebi în agricultură, industrie şi comerţ, creditorii statului se recrutează mai ales din burghezia capitalei. Acest fapt explică îndeajuns rolul capital al Parisului în mişcarea revoluţionară.

Proletariatul ar fi putut împiedica libertatea de mişcare a burgheziei, dacă ar fi fost organizat şi stăpînit de o puternică conştiinţă de clasă. Dar el nu forma nicăieri grupuri compacte. Marea industrie era abia la începuturile ei. Calfele corporaţiilor, paralizate de rivalităţile intestine, nu se gîndeau decît să ajungă patroni. Dintre muncitorii industriilor rurale cei mai mulţi erau ţărani care nu vedeau în salariul industrial decît un supliment la veniturile lor agricole. Ei se simţeau atît de solidari cu antreprenorii care le dădeau de lucru încît îi considerau ca reprezentanţii lor. Cei care în 1789 au putut să voteze, au votat pentru ei. Cu toată agitaţia lor periodică pentru sporirea salariilor, ei n-au conştiinţa că formează o categorie socială distinctă de starea a treia. Proletarii n-au făcut nici o încercare serioasă pentru a obţine dreptul de vot. Ei n-au încercat măcar să-şi însereze doleanţele lor printre revendicările celorlalte categorii ale stării a treia. Astfel, nici un caiet nu reclamă extinderea dreptului de vot asupra celor săraci, asupra muncitorilor şi salariaţilor, nici un caiet nu lasă să se întrevadă o cît de palidă licărire de idee socialistă sau de tendinţă de emancipare proletară. Proletarii nu constituie o forţă revoluţionară decît în măsura în care se asociază acţiunii clasei burgheze. Însăşi lipsa revendicărilor proletare în caietele stărilor generale dovedeşte că numai burghezia era pregătită pentru o acţiune revoluţionară în vederea unei noi ordini legale.

Dar cu toată prosperitatea şi importanţa populaţiei urbane, Franţa rămîne în ajunul revoluţiei o ţară de agricultori. Patru cincimi din populaţia ţării, douăzeci din cele douăzeci şi cinci de milioane de suflete trăiesc la ţară. Cu excepţia unor provincii din nord ca Normandia, Picardia, Artois şi Flandra, Franţa nu posedă o clasă ţărănească mijlocie, ca aceia a *yeomen*ilor englezi. Imensa majoritate a ţăranilor francezi se compunea din mici proprietari, din *métayers* (mici arendaşi cu cîştigul pe jumătate) şi din muncitori cu ziua. Cum marile exploatări sînt rare, numărul acestora din urmă e relativ mic.

Condiţia acestor diverse categorii de ţărani a variat după regiuni. Servajul, în declin din secolul al XIV-lea, a dispărut pretutindeni, cu excepţia unor domenii ecleziastice, în Jura, Nivernais şi Burgundia. Numărul lor nu trecea de un milion şi jumătate. Restul ţăranilor erau liberi, dar rolul lor politic era nul.

Fapt remarcabil şi extrem de important, numărul micilor proprietari liberi e în continuă creştere. În ajunul revoluţiei, ei deţin a treia parte, poate chiar jumătate din solul cultivabil al Franţei. Aşa de pildă, în regiunea Soissons ţăranii au cîştigat între 1750—1789 de patru ori mai mult pămînt decît au pierdut. În Brive, 80 la sută din ţărani sînt proprietari. În sudul şi estul ţării mica proprietate predomină.

Cu toate acestea, modul de exploatare cel mai răspîndit era arenda cu cîştigul pe jumătate (*métayage*). În general loturile micilor proprietari sînt

prea mici pentru a satisface necesitățile familiei lor. De aceea ei iau cu arendă un lot suplimentar pe care îl cultivă în parte sau practică în anotimpul mort o industrie la domiciliu (țesătoria). În adevăr nenorociți sînt cei ce n-au o bucată de pămînt și sînt reduși la condiția de muncitori cu ziua sau la aceea de *métayers*. Aceștia nu dispuneau, după Turgot, decît de strictul necesar pentru a nu muri de foame. Mulți din ei sînt nevoiți să împrumute de la proprietar pîinea care să le permită să aștepte noua recoltă. Regiunile în care acest mod de cultură a prevalat au fost cele dintîi care s-au răsculat contra marilor proprietari.

În general, condiția țăranilor e aspră și grea. Asupra lor apasă toate sarcinile publice: impozitele regale, dijma bisericii și redevențele seniorului. Tentativele de-a stabili egalitatea sarcinilor, prin impozite aplicabile tuturor cetățenilor, n-au făcut decît să agraveze situația țăranilor: privilegiații au reușit să arunce asupra acestora noile contribuții. Impozitele nu-i luau numai cea mai mare parte din cîștig, dar, prin modul lor primitiv de repartizare și de percepție, făceau din aparențele de mizerie o condiție de emancipare pentru țăran. Credința universal răspîndită e că singurul mijloc de a nu plăti pentru alții e să pari lipsit de orice resurse. De aceea contribuabilii nu plătesc decît la ultima extremitate, cînd nu pot face altfel. Decît să-și mărturisească starea, ei preferă să fie dați în judecată și executați. Cel puțin așa sînt siguri că la anul nu vor fi taxați la dublu. La fel cu drepturile feudale. Ele erau mai apăsătoare prin abuzurile decît prin greutatea lor. Dreptul de vînătoare și de porumbar și diversele monopoluri cauzau țăranilor pierderi disproporționate față cu folosul seniorului. Justiția seniorială era un pretext nesfîrșit de șicane, cu atît mai intolerabil cu cît ideile înaintate ale timpului o condamnau mai sever.

Și cu toate acestea soarta țăranilor e mai puțin nenorocită decît cu un secol mai înainte. Mișcarea generală de prosperitate le-a folosit și lor. Urcarea prețurilor articolelor alimentare le-a permis multora să se elibereze. Printr-un efort necontenit de muncă și de economie, unii au ajuns să-și cumpere o bucată de pămînt.

Pătura conducătoare începe să se intereseze de soarta lor. Fiziocrații atrag atenția publicului asupra importanței economice a țărănimii. Guvernul și particularii arată o înțelegere din ce în ce mai luminată pentru datoria de asistență a societății.

Și totuși, niciodată protestele și plîngerile țărănimii n-au fost mai violente. Înlăturarea unor abuzuri făcu să apară și mai intolerabile abuzurile care rămîneau. Corvoada părea mult mai apăsătoare de cînd Turgot a încercat în zadar s-o suprime. Experiența de pretutindeni a dovedit că atunci cînd un țăran ajunge să se simtă proprietar, nu clăcaș, orice sarcină și servitute feudală îi par intolerabile. Ideile de libertate și de egalitate care răzbat pînă la el, îl dezgustă de prezent și-l fac să aspire și el la o nouă rînduială socială. Preoții, care citesc scrierile filozofilor și cunosc scandalurile vieții privilegiaților, îi strecoară în spirit ceva din revolta care clocotește în sufletele lor. Agitația socială care tulbură spiritul țăranilor, consti-

tuie un teren prielnic pentru propaganda revoluţionară şi burghezia întreţine nemulţumirea pentru a o îndrepta în contra claselor privilegiate.

Astfel, cu toată diversitatea elementelor care o compun, starea a treia nu formează în faţa privilegiaţilor decît o singură clasă. Acest sentiment de solidaritate între burghezi, proletari şi ţărani explică forţa revoluţionară şi elanul irezistibil al burgheziei.

Protestînd contra tutelei insolente a unei nobilimi parazitare, contra ingerinţelor unui cler intolerant şi steril, şi contra arbitrariului monarhic, burghezia exprimă resentimentele întregii lumi muncitoare contra unei minorităţi neproductive. De aceea în momentul hotărîtor al izbucnirii revoluţiei, burghezia apare investită de plinele puteri ale naţiunii. La viziunea clară a intereselor ei, ea adaugă avantajul de-a reprezenta interesele colective ale naţiunii întregi.

Proclamînd prin manifestul lui Siéyès: *Qu'est-ce que le Tiers Etat?*, că lumea muncitoare reprezintă naţiunea, nu numai fiindcă în ordinea numerică ea constituie 98% din ansamblul populaţiei, ci mai ales fiindcă elementele producătoare singure contează în calculul real al forţelor şi drepturilor unei naţiuni, burghezia a exprimat o nouă concepţie despre viaţa naţională şi a găsit formula decisivă a cugetării revoluţionare.

IV

Formarea spiritului revoluţionar[11]

Burghezia franceză, cu superioritatea ei materială şi cu puternica ei conştiinţă de clasă, avea nevoie, pentru a deveni o forţă revoluţionară, de un nou program de valori, de un nou ideal. Filozofia secolului al XVIII-lea i l-a elaborat.

Adversarii revoluţiei, începînd cu reprezentanţii clerului, au acreditat ideea că filozofii ar fi cauza dezordinelor care au provocat căderea vechiului regim. În realitate, criza a fost provocată de fapte, nu de idei. Cauzele adînci ale revoluţiei trebuie căutate în nepotrivirea dintre instituţiile existente şi realităţile economice şi sociale. Scriitorii au fost interpreţii, nu au-

[11] Bibliografie: I. Dedieu, *Histoire politique des protestants français (1715—1794)*, Paris, 1925; C. Aubertin, *L'esprit public au dix-huitième siècle*, Paris, 1872; F. Rocquain, *L'esprit révolutionnaire avant la Révolution*, Paris, 1878; A. Lichtenberger, *Le socialisme et la Révolution*, Paris, 1889; A. Espinas, *La philosophie sociale au XVIIIe siècle et la Révolution française*, Paris, 1898; E. Koch, *Beiträge zur Geschichte der politischen Ideen*, 1895; P. Lanfrey, *L'Eglise et les philosophes au XVIIIe siècle*, Paris, 1890; G. Lanson, *Voltaire*, Paris, 1906; A. Sorel, *Montesquieu*, Paris, 1887; H. Rodet, *Le contrat social et les idées politiques de Rousseau*, Paris, 1909; H. Sée, *L'évolution de la pensée politique en France au XVIIIe siècle*, Paris, 1925.

torii situației revoluționare care a rezultat din această nepotrivire. Programul abuzurilor de înlăturat s-a constituit încetul cu încetul, din conflictul zilnic al nevoilor vremii cu instituțiile, incapabile de-a le mai satisface. Dar în acest proces de cristalizare a unei noi mentalități, rolul filozofilor a fost considerabil. Ei analizează și pun în lumină viciile monarhiei și ale organizației sociale pe măsură ce realitatea li le revelă. Exprimînd în formule clare și izbitoare sentimentele contemporanilor, ei au făcut dintr-o nemulțumire surdă o forță activă. Din situația revoluționară, creată de împrejurări, ei au degajat spiritul revoluționar. Prin atacurile lor convergente și repetate, ei au surpat, parcelă cu parcelă, fondul de venerație spontană și de supunere ereditară pe care se rezemau instituțiile vechiului regim, și au ridicat pe nesimțite, în locul respectului pentru autoritate și tradiție, prestigiul universal al rațiunii.

Autoritatea monarhiei franceze era cu atît mai solidă cu cît istoria ei se confunda cu istoria națiunii. În Franța, monarhia și națiunea s-au format și s-au dezvoltat împreună. Tendințele care au condus regalitatea să combată feudalismul se întîlneau cu năzuințele națiunii de a-și strînge elementele care o compuneau. Alianța regalității cu burghezia și cu țărănimea contra feudalității a constituit fondul istoriei Franței pînă-n secolul al XVIII-lea. De aceea, după anarhia și ruinele războaielor religioase, instituirea monarhiei absolute a fost primită ca o binefacere. Ea răspundea unei nevoi de pace și de ordine adînc simțite de toate păturile societății. Toată lumea a crezut în dogma monarhiei de drept divin, indivizibilă și absolută. Dar încă înainte de moartea lui Ludovic al XIV-lea se produce o mișcare în sens invers. Dezastrele ultimelor războaie au dezvelit viciile profunde ale regimului și au acreditat ideea că dezorganizarea administrației, dezordinea finanțelor, povara noilor impozite, foametea și mizeria sînt consecințele directe ale despotismului monarhic.

Protestanții prigoniți și proscriși în urma revocării edictului de Nantes, au ridicat cele dintîi protestări. *Les soupires de la France esclave* (1689), atribuite lui Michel Lavassor, denunță în „puterea arbitrară, absolută și fără limite pe care și-o atribuie regele Franței" izvorul tuturor nenorocirilor de care suferă țara. Un alt protestant, Jurieu, în *Lettres pastorales* (1688), pune deja principiul suveranității poporului, afirmînd că izvorul autorității e societatea civilă și că suveranul e legat de supușii săi printr-un pact, care le conferă acestora dreptul de insubordonare în caz de neobservare „a legilor fundamentale ale statului".

Saint Simon și Fénelon văd de asemenea în „situația deplorabilă a Franței", efectul despotismului regal, dar ei nu contestă caracterul sacru al autorității monarhice și, denunțînd abuzurile regimului, ei nu urmăresc decît ameliorarea monarhiei. Idealul lor e un regim monarhic temperat prin aristocrație.

Boulainvilliers merge mai departe. El combate absolutismul monarhic prin argumente scoase din istorie. Întemeindu-se pe studiul vechilor tradiții naționale, el susține că la început monarhia era electivă și că niciodată,

înainte de Ludovic al XI-lea, regii Franţei n-au fost stăpînii regatului. Cu Boulainvilliers îşi face drum ideea că despotismul nu e decît coruperea vechii monarhii naţionale care n-ar avea deci nevoie decît să fie restabilită în puritatea ei de odinioară, pentru a deveni din nou binefăcătoare.

Aceşti scriitori formează o generaţie de tranziţie, între teoreticienii monarhiei absolute şi partizanii principiului suveranităţii populare. Ei au făcut o critică severă a abuzurilor, dar nici unul, afară de Jurieu, n-au contestat principiul de bază al monarhiei absolute. O nouă concepţie despre stat nu se va desprinde decît în cursul sec. al XVIII-lea, sub influenţa reacţiunii contra instituţiilor existente şi sub aceea a filozofiei engleze.

Moartea lui Ludovic al XIV-lea şi detestabila guvernare a urmaşilor săi a întărit opoziţia, care s-a manifestat mai întîi pe teren religios. La insistenţele iezuiţilor, papa Clemente al XI-lea condamnase, prin bula *Unigenitus* (1713), mai multe propoziţii „janseniste" din cartea foarte răspîndită a oratorianului Quesnel *Réflections morales sur le Nouveau Testament*. Jansenişti, sub numele cărora fură cuprinşi toţi adversarii bulei şi ai autorităţii pontificale, au apelat contra acestei condamnări la viitorul conciliu general. Bula redeschidea astfel conflictul jansenist într-unul din cele mai critice momente din istoria Franţei. Toate resentimentele acumulate sub domnia lui Ludovic al XIV-lea izbucniră deodată. Populaţia, ruinată de războaie nesfîrşite, copleşită de impozite şi istovită de mizerie găsi prilej să se plîngă de nenorocirile ei. Parlamentul, redus de Ludovic al XIV-lea la funcţiunea lui judiciară, ridică capul. Cerîndu-i să caseze testamentul regelui defunct, ducele de Orléans i-a redat dreptul de remontranţe şi prin aceasta, o importanţă care avea să-l răzbune de umilirile suferite în trecut. Opinia publică, indiferentă pentru subtilităţile dogmatice, a făcut cauză comună cu jansenişti nu numai din convingere religioasă, ci din fidelitate către tradiţia galicană a bisericii şi din ură pentru ultramontanii[12] conduşi de iezuiţi.

În acest conflict Parlamentul devine centrul opoziţiei. Sub cuvînt că apără independenţa bisericii franceze contra impietărilor pontificale. Parlamentul cenzurează, condamnă şi confiscă scrierile episcopilor raliaţi la bulă. Episcopii răspund că „legile puterii civile care sînt contrare învăţăturilor şi autorităţii bisericii, sînt uzurpatoare şi criminale".

Refuzul unor preoţi de-a administra sacramentele muribunzilor, care nu puteau face dovada prin „bilete de confesiune" că s-au supus prescripţiilor bulei, oferă Parlamentului un nou prilej de-a interveni într-o chestiune de ordin spiritual care nu-l privea. Dar scandalul biletelor de confesiune împinge ura publicului contra clerului la paroxism, şi Parlamentul, încurajat de sprijinul opiniei publice, ordonă arestarea oricărui preot care ar refuza împărtăşirea unui muribund. Regele anulează ordinul şi atunci toţi cei ce văd în acest conflict un mijloc de-a face opoziţie regelui trec de partea Parlamentului. Astfel, din religios, conflictul devine politic. Fiecare din cele

[12] Galicanismul era doctrina care tindea să reducă cît mai mult autoritatea Sfîntului Scaun în afacerile bisericii franceze, ultramontanismul era, dimpotrivă, doctrina care milita pentru respectarea completă a autorităţii ponitificale.

două partide invocă un interes superior — religia și națiа — pentru a nu se supune ordinelor regale. Guvernul, prin inconsecvențele sale, prin măsuri de asprime urmate de acte de slăbiciune, se discreditează în ochii publicului, care, proclamat arbitru, începe să discute, dacă nu însuși principiul monarhiei, drepturile și întinderea autorității ei. În focul acestor discuții, Parlamentul înfierează „despotismul" și „arbitrarul" și își arogă drepturi care, recunoscute, ar fi transformat această instituțiune într-o „adunare reprezentativă a națiunii întregi"[13].

El prezintă sistemul evocărilor ca „o răsturnare a întregii ordini politice" și declară că „înregistrările forțate tind la subversiunea totală a legilor fundamentale ale regatului". Parlamentul din Rouen, apoi cel din Paris, revendică dreptul de-a verifica edictele regale și de-a controla gestiunea financiară, și caută să justifice această revendicare prin niște pretinse tradiții naționale. „Principiul constituțional al monarhiei franceze, declară Parlamentul din Paris, la 30 iulie 1787, era ca impozitele să fie consimțite de cei ce trebuiau să le suporte". În sfîrșit, contra arestărilor prin simplul ordin al regelui (*lettres de cachet*), Parlamentul invocă drepturile și interesele națiunii și afirmă, în ciuda protestelor coroanei, că națiunea formează un corp distinct de monarh.

Nemulțumit cu efectele observațiilor prezentate regelui, Parlamentul le tipărește și le răspîndește în toată țara. Cuvintele grave pronunțate de el pătrund în public și contribuie să creeze o stare de spirit revoluționară.

Guvernul a încercat să se apere interzicînd Parlamentelor să se amestece în afaceri de stat și de finanțe, exilîndu-le și chiar desființîndu-le în două rînduri. Dar opinia publică, care vede în instituția Parlamentelor singura chezășie contra despotismului, se revoltă și obligă guvernul să revină asupra dispozițiunilor sale. În 1788 dezordinea e generală. Parlamentele se coalizează și organizează revolte. În Bretagne, în Berry, în Dauphiné, în Guyenne poporul se înarmează. Notabilii, clerul și Parlamentul, zădărnicind orice impozit și împrumut nou, au făcut inevitabilă convocarea stărilor generale.

Febra de argumente întreținută de discuțiile religioase a creat o adevărată manie de-a raționa și de a critica, a încurajat scepticismul și incredulitatea, și, împreună cu spiritul de opoziție stimulat de agitația parlamentară, a favorizat răspîndirea doctrinelor filozofice.

Două teorii domină aceste doctrine. Prima e aceea a dreptului natural, enunțată de Althusius și Grotius, dar dezvoltată în toată amploarea ei de John Locke. În sensul acestei teorii, omul dobîndește prin însăși naștерea sa unele drepturi inalienabile și imprescriptibile, ca dreptul la existență, la proprietate și la libertate. Statul fiind o societate instituită prin contract pentru a conserva și dezvolta aceste drepturi, exercițiul autorității publice nu e legitim decît în măsura în care răspunde acestui scop. „Oamenii fiind din na-

[13] Expresiile cuprinse între ghilimele sînt ale Parlamentului din Paris (Cf. F. Rocquain, *L'esprit révolutionnaire avant la Révolution*, Paris, 1878).

tură liberi, egali şi independenţi, spune Locke, nici un om nu poate fi supus, fără consimţămîntul său puterii politice a altui om". Pentru acelaşi motiv, nici o lege nu-i valabilă şi nici un impozit nu-i legal fără aprobarea reprezentanţilor poporului, căci altfel s-ar viola dreptul natural la libertate şi la proprietate. În adevăr, nimeni nu poate considera ca proprietate, ceea ce alţii pot să-i ia fără voia lui.

Tot aşa de riguros sînt limitate puterile autorităţii publice prin noţiunea de contract. Nici o putere nu există în stat decît prin voinţa naţională care o poate modifica şi revoca. Suveranul însuşi cînd nu respectă pactul social poate fi detronat. În asemenea cazuri, revolta e legitimă şi necesară. Dreptul de insurecţie derivă în mod logic din principiul suveranităţii naţionale.

Teoria dreptului natural opune deci ordinei legale o ordine superioară, întemeiată pe norme neschimbătoare, ireductibile şi eterne care ţin de însăşi natura omenească. Un dualism se creează astfel între ordinea legală şi ordinea naturală, şi toate programele de reforme se vor autoriza de acest dualism.

A doua teorie care a exercitat o puternică influenţă asupra doctrinelor filozofice din sec. al XVIII-lea e teoria progresului. În sensul acestei teorii, evoluţia către o stare mai bună e legea naturală a oricărei societăţi. Progresul indefinit al ştiinţelor, ameliorarea necontenită pe care aplicarea invenţiilor ştiinţifice o aduc în condiţia omului şi sporul de lumină pe care răspîndirea ştiinţelor îl lasă în sufletul omenesc îndreaptă destinul societăţii spre perfecţiune. Aceste idei fac din schimbare o condiţie a progresului social şi stimulează elaborarea programelor de reforme. Idealul revoluţionar nu e de altfel, după expresia unui sociolog, decît „exagerarea ideii de progres justificată prin teoria dreptului natural"[14].

Constituţia şi filozofia engleză exercită o puternică atracţie asupra scriitorilor din prima jumătate a sec. al XVIII-lea. Reprezentantul cel mai remarcabil al acestei generaţii e Montesquieu. El a cunoscut dezastrele de la sfîrşitul domniei lui Ludovic al XIV-lea şi a asistat la violenţa luptelor dintre jansenişti şi iezuiţi. Acest spectacol i-a inspirat contra despotismului, care degradează naţiunea, şi contra fanatismului, care învrăjbeşte societatea, o ură pe care a conservat-o toată viaţa şi care-i domină opera întreagă.

Potrivit spiritului *Regenţei*, Montesquieu începe prin a zeflemisi principalele instituţii ale vechiului regim: monarhia degenerată „care reduce la post cetăţenii activi pentru a-i îngrăşa pe cei inutili"; nobilimea pe care o confundă cu „un corp de lachei din care se aleg boierii mari"; Papa, „un idol tămîiat prin obişnuinţă"; clerul „o societate de avari care iau mereu şi nu dau niciodată". Printr-o incertitudine afectată, el aşază toate religiile pe acelaşi plan pentru a nu fi obligat să recunoască nici una.

Cu asemenea idei despre religie, e firesc ca Montesquieu să nege caracterul divin al autorităţii monarhice şi să caute în istorie „cauzele generale, fizice sau morale, care acţionează într-o monarhie, o ridică, o menţin sau o prăbuşesc". Statul lui Montesquieu e produsul istoric al acestor „cauze

[14] M. Ralea, *Ideea de revoluţie în doctrinele socialiste*, Bucureşti, 1930, p. 33.

generale". El nu admite deci posibilitatea unei forme ideale de guvernămînt aplicabilă oricărei societăți în oricare moment al evoluției ei. Orice regim politic e legitim dacă corespunde condițiilor în mijlocul cărora trăiește. În acest sens monarhia franceză, fiind produsul istoric al poporului francez, e tot așa de îndreptățită ca Republica olandeză, produsul altor „cauze generale". Principiile trebuie deci aplicate după împrejurări. Care-i statul de care-i vorba, unde-i situat, în ce condiții trăiește, care-i „resortul ce-i dă impulsiune"? După acest resort, Montesquieu distinge trei regimuri: democratic, aristocratic și monarhic. Principiul regimului democratic e „virtutea", adică dezinteresarea, patriotismul și subordonarea intereselor particulare față de interesul general. Principiul regimului aristocratic e moderația, care previne tendința naturală a aristocrației spre inegalitate. În sfîrșit, resortul regimului monarhic e onoarea, adică năzuința spre distincții, care pune în mișcare toate elementele corpului politic. Montesquieu nu-și ascunde preferința pentru regimul democratic, totuși, după el răul nu stă în cutare sau cutare regim, ci în coruperea sau exagerarea principiului lor. Toate regimurile sînt expuse acestei primejdii, și monarhia mai mult decît toate. „Monarhia e o stare violentă care degenerează totdeauna în despotism sau în republică".

Scopul oricărei constituții este să evite despotismul, și mijlocul cel mai sigur e separarea celor trei puteri: legislativă, executivă și judiciară.

Montesquieu e monarhist și conservator. El vrea să conserve și să amelioreze monarhia, nu s-o distrugă. Dar prin explicația istorică a originii monarhiei și prin teoria separației puterii, Montesquieu surpă din temelie principiul monarhiei de drept divin. Apoi comparînd regimul monarhic și cel republican și atribuind acestuia din urmă ca resort virtutea iar celui dintîi o onoare de convenție, Montesquieu ridică prestigiul republicii în ochii contemporanilor săi și le procură noi arme contra regalității.

Influența lui Montesquieu a fost puternică și durabilă, dar ea s-a mărginit întotdeauna la o elită. Influența lui Voltaire a fost universală. El n-a avut nici profunzimea, nici originalitatea lui Montesquieu, dar prin claritatea și verva lui minunată, el a reușit să transforme în convingere generală ideile timide și vagi ale contemporanilor, să determine puternice curente de opinie și să le îndrepte contra instituțiilor existente. De la publicarea *Scrisorilor engleze* (1734) se poate data campania filozofilor contra instituțiilor vechiului regim.

Ideile lui Voltaire nu formează un sistem. Scrierile lui politice sînt opere de circumstanță. El s-a făcut avocatul tuturor victimelor, nedreptăților sociale și erorilor judiciare. Viața lui a fost o luptă necontenită contra superstiției, fanatismului și despotismului. Principalele lui atacuri au fost îndreptate contra bisericii, și aceste atacuri nu s-au mărginit la critica abuzurilor.

El condamnă creștinismul ca incompatibil cu rațiunea și *Biblia* ca o colecție de fabule absurde și imorale. El combate apoi religia pentru efectele

sale, dintre care cel mai funest e intoleranţa. De aceea Voltaire nu cere numai separarea bisericii de stat şi introducerea stării civile, ci punerea bisericii sub autoritatea şi controlul statului. Cu toată violenţa campaniei sale contra bisericii, Voltaire e moderat. El nu vrea să răstoarne bazele societăţii. Nici monarhia absolută, nici inegalitatea socială nu-i par incompatibile cu progresul. Dar Voltaire cere cu insistenţă îndreptarea abuzurilor, revizuirea procedurii criminale şi a legislaţiei penale, respectul proprietăţii şi al libertăţii conştiinţei. Aceste drepturi, drepturile naturale ale omului, îi par chiar mai bine garantate de un guvern puternic. Idealul lui Voltaire e libertatea reglementată de un cod şi proprietatea garantată de un stăpîn.

Opera lui Voltaire a fost mai mult negativă. El n-a adus un crez nou, dar nimeni n-a contribuit mai mult decît el la discreditarea instituţiilor vechiului regim.

În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, mişcarea intelectuală ia un caracter mai violent. Eşecul diverselor tentative de reformă spulberă nădejdea într-o reformă paşnică. Parlamentele în care opinia publică a văzut apărătorii drepturilor individuale s-au dovedit instituţii retrograde şi preocupate exclusiv de interesele membrilor lor. Parlamentul din Besançon s-a opus pînă în 1788 la înregistrarea edictului regal din 1779 care desfiinţa servajul pe domeniile coroanei. Toate proiectele de unificare legislativă ale vechiului regim au fost zădărnicite de opoziţia parlamentarilor, toate măsurile de nivelare a inegalităţilor civile şi fiscale au fost sabotate de privilegiaţi. În schimb, aceştia obţin în 1781 un edict, „cu totul opus spiritului secolului", prin care se interzic gradele superioare ale armatei acelora care nu posedă patru grade de nobilime. Revoluţia apărea inevitabilă din momentul în care vechiul regim închidea poarta oricărei reforme paşnice.

Reprezentantul generaţiei care intră acum în luptă e Jean Jacques Rousseau, „profetul prin excelenţă al revoluţiei". El nu mai are pentru instituţiile vechiului regim menajamentele pe care le-au avut Montesquieu şi Voltaire. El nu le găseşte numai incoerente şi supărătoare; el le declară nedrepte şi corupătoare, şi de aceea, reclamă reorganizarea totală a statului şi a societăţii.

Plecînd de la principiul că libertatea e un drept inseparabil şi inalienabil al omului, Rousseau conchide că rostul oricărei organizaţii de stat nu poate fi decît garantarea libertăţii individuale. Legea supremă a libertăţii e de a veghea la propria ei conservare. Problema care se pune astfel consistă în „a găsi a forţă de asociaţie care să apere şi să ocrotească cu toată puterea comună persoana şi averea fiecărui asociat, şi prin care unindu-se cu toţii să nu fie supus decît sieşi şi să rămînă tot aşa de liber ca mai înainte" (*Contrat Social*, l. I, cap. VI). Soluţia acestei probleme e *pactul social* prin care participanţii acceptă direcţia unei voinţe care emană de la ei toţi. Cum voinţa generală conţine voinţa fiecăruia, individul nu-i supus decît sie în-

suși, și astfel, în statul constituit pe această bază, principiul libertății e salvat.

Din aceste premise raționale Rousseau trage concluzii practice de o importanță extremă și în contradicție cu instituțiile existente. Suveranitatea fiind exercițiul voinței generale nu poate fi nici delegată, nici împărțită, nici cedată, iar legea, expresia voinței generale, nu poate fi decît o decizie comună a poporului suveran, oricare ar fi forma de guvernămînt, fiindcă funcția guvernului se reduce la executarea legilor. Democrația e deci forma rațională și naturală a oricărei asociații politice întemeiate pe pactul social. Ea implică condamnarea categorică a absolutismului. Cînd regele nu se mărginește la executarea legilor, ci vrea să concentreze toată puterea în mîinile sale și să reducă poporul la supunere, pactul social e rupt; din comunitatea socială nu mai rămîne decît un stăpîn și o ceată de sclavi. Despotismul, fiind negația oricărei reguli și oricărei autorități legitime, nici nu poate fi considerat ca o formă de guvernămînt. Expresia „despotism legal" e o contradicție în termeni. Invers, cînd individul nu se supune voinței generale, pactul social e violat. Prin urmare, numai autoritățile care emană de la națiune sînt legitime. Regii înșiși nu-s decît magistrații popoarelor pe care le conduc, și ca orice magistrați, sînt revocabili dacă nu respectă „voința generală" sau nu garantează averea și persoana cetățenilor.

Afirmînd că adevăratul suveran e poporul, care poate schimba forma de guvernămînt și înlocui guvernanții, Rousseau răstoarnă principiul fundamental al monarhiei absolute. Și-n adevăr, nici o doctrină n-a contribuit mai mult decît aceea a *Contractului social* la distrugerea absolutismului și la biruința ideilor republicane.

Ideea că națiunea e mai presus de rege și că legea nu poate fi decît expresia voinței naționale, devine tema fundamentală a tuturor scriitorilor care au format generația revoluționară. Cu toate deosebirile de opinie care-i separă, d'Holbach, Helvétius, Diderot, Mably și Condorcet sînt unanimi în a proclama că suveranul a primit de la supușii săi autoritatea pe care o are asupra lor și că această autoritate e limitată de legea naturii și a statului. Chiar ereditară într-o familie, suveranitatea nu e un bun particular, ci un bun public de care poporul nu poate fi niciodată deposedat. Concepției absolutiste rezumată în expresia *l'État, c'est moi*, atribuită lui Ludovic al XIV-lea, Diderot îi opune fraza care rezumă întregul progres realizat de spiritul public în sec. al XVIII-lea: *Ce n'est pas l'État qui appartient au prince, c'est le prince qui appartient à l'État.*

În timp ce filozofii și publiciștii combat absolutismul în religie și politică, un alt grup de cercetători, economiștii îl atacă în domeniul economic.

Politica economică a vechiului regim, mai ales de la Colbert, se întemeia pe credința că un stat nu se poate îmbogăți decît prin exploatarea statelor vecine (cantitatea de metale prețioase fiind constantă) și a coloniilor. De aceea vechiul regim a căutat să restrîngă cît mai mult importul mărfurilor

străine pentru a împiedica ieşirea metalelor preţioase şi să favorizeze cît mai mult exportul pentru a determina intrarea aurului străin.

Fiziocraţii se ridică contra teoriei mercantilismului care pretinde că „bogăţia e banul". Pentru ei bogăţia nu consistă în cantitatea de metale preţioase, ci în cantitatea de lucruri folositoare vieţii. Dacă unele din aceste lucruri sînt aiurea mai ieftine şi mai bune, importul lor va aduce un spor de bună stare si de fericire. Ei contestă că „cîştigul unuia implică pierderea altuia". Statul, ca şi particularul, n-are interes să fie înconjurat de vecini săraci, pentru motivul că cu vecinii bogaţi poate face afaceri mai bune. De aceea fiziocraţii sînt pentru abolirea oricărei restricţii în comerţ şi a oricărei reglementări în industrie. Cuvîntul lor de ordine: *laisser faire, laisser passer.*

Dar dacă ei cer cît mai puţine legi, ei reclamă o autoritate cît mai puternică. Idealul lor politic e despotismul luminat. Acest despotism nu e dealtfel decît acela al *Ordinei naturale* care se impune fiecărui om rezonabil. Suveranul n-are alt rol decît să recunoască legile naturale, să traducă în „acte declarative" legile nescrise ale naturii. Funcţia lui se reduce în a nu împiedica binele care se face singur şi în a pedepsi pe cei ce ar atenta la siguranţa proprietăţii, care, după fiziocraţi e baza şi garanţia tuturor libertăţilor. Astfel chiar şi în materie politică, fiziocraţii sînt pentru limitarea funcţiunilor statului. În locul concepţiei colectiviste a mercantilismului, triumfă şi în economie tendinţele individualiste.

Astfel economiştii, deşi sînt cei mai conservativi dintre reformatori, nu contribuie mai puţin decît scriitorii politici la discreditul şi ruina instituţiilor existente. Ei aduc argumente noi şi eficace în favoarea libertăţii muncii şi comerţului.

Ideea impozitului unic, repartizat asupra tuturor proprietarilor şi substituit impozitelor complicate şi nedrepte ale vechiului regim, a servit de bază „subvenţiei teritoriale" a lui Calonne şi reformei financiare a Constituantei. Prin legăturile lor cu curtea, fiziocraţii exercită o puternică influenţă asupra politicii economice a guvernului.

Importanţa vitală atribuită de ei agriculturii, considerată ca izvorul tuturor bogăţiilor, a redeşteptat în cercurile înalte interesul pentru agricultură. Ducii de Luxemburg, de Nivernais, de la Rochefoucauld şi de Choiseul, care trăiesc la moşie şi fac agricultură, sînt prietenii şi elevii fiziocraţilor. Edictele din 1763, 1766 şi 1774, stabilind libertatea comerţului de grîne şi suprimînd corporaţiile, au fost consacrarea legală a ideilor.

Dar aceste edicte n-au putut fi menţinute, fiindcă realizarea ideilor economiştilor implica subversiunea întregii vieţi economice. Eşecul acestor încercări de reformă, dovedind incapacitatea vechiului regim de a se reforma singur, a grăbit explozia crizei revoluţionare.

Enciclopedia, apărută între 1751 şi 1772, rezumă în 28 de volume infolio toate ideile şi aspiraţiile novatorilor din sec. al XVIII-lea. Sub pretextul unui tablou general al tuturor cunoştinţelor din vremea aceea, D'Alembert şi Diderot au făcut din *Enciclopedie* o formidabilă maşină de război

contra instituțiilor și oamenilor vechiului regim. Colaborarea tuturor personalităților marcante ale timpului și complicitatea lui Malesherbes, directorul general al librăriei (cu alte cuvinte al cenzurei), a asigurat acestei opere masive și scumpe o răspîndire și o influență pe care cu greu putem să ne-o închipuim azi. *Enciclopedia* a avut 4000 de subscriptori, printre care Ludovic al XV-lea, și a suscitat o mișcare comercială de opt milioane de livre.

Ideile marilor publiciști și filozofi din secolul al XVIII-lea, puțin accesibile marelui public, au fost vulgarizate și răspîndite în păturile largi ale poporului prin nenumărate broșuri, „gazetine" și foi volante care au avut un rol considerabil în formarea spiritului revoluționar. Progresul instrucțiunii și spiritul de nemulțumire generală a asigurat acestor publicații un succes prodigios. În Franța, scrie un călător german, se citește pretutindeni: pe stradă, la teatru, la cafenea, la baie, în trăsură, în parcuri, în prăvălii, înaintea porții. Rezultatul e că omul de rînd începe să înțeleagă și, potrivit înclinării naturale a geniului național, să critice din ce în ce mai liber instituțiile existente. Astfel se formează o opinie publică a cărei forță invizibilă începe să preocupe guvernul. „Străinii nu pot să-și închipuie autoritatea pe care o exercită în Franța opinia publică, scrie Necker. Ei nu înțeleg ce înseamnă o forță invizibilă, care, fără buget, fără gardă și fără armată, domină capitala, curtea și chiar palatul regal. Și totuși nimic mai adevărat, nimic mai remarcabil".

Cu toate deosebirile de vederi, scriitorii care conduc de cincizeci de ani opinia publică sînt unanimi în a atribui relei organizări a statului abuzurile de care suferă societatea. Comparînd constituția franceză cu constituția altor state, îndeosebi a Angliei și a Statelor Unite, ei nu se mulțumesc să împiedice abuzurile și să reglementeze exercițiul puterii regale, ci pun în discuție însuși principiul acestei puteri și prin atacurile lor, contra religiei catolice, pe care se reazimă tronul, caută originea suveranității în rațiune, în istorie și în consimțămîntul cetățenilor. Astfel, din efortul comun al tuturor cugetătorilor secolului al XVIII-lea se desprinde idealul social și politic al revoluției franceze, întemeiat pe principiul egalității civile, libertății muncii și suveranității naționale.

În fața acestor atacuri, reprezentanții și beneficiarii vechiului regim se apără atît de slab încît au aerul că se îndoiesc de dreptatea cauzei lor. Biserica solicită intervenția forței publice, arde scrierile sediționoase și înăsprește cenzura, dar e incapabilă de a opune doctrinelor „subversive" ale adversarilor, o doctrină susceptibilă de a-i ralia trupele împrăștiate. Biserica pierde definitiv direcția opiniei publice. Statul a încercat să dezarmeze opoziția prin măsuri de rigoare și prin cîteva concesii făcute spiritului timpului. Ludovic al XV-lea permite apariția *Enciclopediei* și se abonează. Concesii tardive și insuficiente, care nu mai pot opri asaltul concentric al forțelor revoluționare. Contaminați ei înșiși de ideile noi, servitorii monarhiei absolute și-au pierdut încrederea în dreptatea cauzei lor. În această operă de

dezagregare, doctrinele filozofice din secolul al XVIII-lea n-au avut numai rolul de a contribui la cristalizarea unui nou ideal social şi politic, ci şi meritul de-a răpi servitorilor vechiului regim încrederea în dreptatea cauzei lor şi de-a fi umplut sufletul novatorilor de nădejde şi de entuziasm.

Concluzie

Revoluţia franceză care, în 1789, a surprins prin spontaneitatea şi prin forţa sa, a fost deci pregătită de transformarea economică şi de progresul intelectual al unui secol întreg. Vechiul regim a intrat în descompunere înainte ca termenul de revoluţie să fi fost pronunţat. Spirite perspicace, ca d'Argenson, au simţit încă de la mijlocul secolului că statul se năruie din temelie şi că totul se desface în bucăţi. La 1788, ruina regimului era completă. Evocînd în faţa Adunării naţionale, la 13 iulie 1789, evenimentele anului precedent, Lally-Tollendal a făcut bilanţul definitiv al vechiului regim: regele „înşelat", adică ostil avertismentelor şi aspiraţiilor supuşilor săi, legile fără putere executorie, serviciile publice dezorganizate, armata atinsă de spiritul de revoltă, douăzeci şi cinci de milioane de francezi fără judecători (din cauza grevei declarate de parlamente), particularismul provincial redeşteptat şi ameninţînd unitatea naţională, tezaurul vid, falimentul iminent, autorităţile fără respect pentru libertăţile particularilor şi incapabile de a menţine ordinea, poporul fără altă nădejde de salvare decît convocarea stărilor generale şi fără mijloace legale de-a sili regele să le convoace!

Deopotrivă de incapabil de-a se reforma sau de-a se menţine cu forţa, vechiul regim era condamnat. Epuizarea ultimelor expediente financiare şi defecţiunea trupelor a silit guvernul să convoace stările generale, şi de îndată ce opinia publică a găsit în ele mijlocul de-a se exprima liber, absolutismul monarhic şi sistemul privilegiilor au fost răsturnate, sau, mai bine zis, se prăbuşiră din cauza propriei lor decrepitudini.

Descompunerea vechiului regim s-a produs paralel cu descompunerea bazei lui economice. Dezvoltarea comerţului şi a industriei au ruinat proprietatea feudală, regimul corporaţiilor şi monopolurile comerciale în care s-a încadrat viaţa economică a vechiului regim. Pentru a desface produsele unei activităţi industriale din ce în ce mai intense, burghezia a căutat să extindă debuşeele interne şi să mărească puterea de consumaţie a ţărănimii, reclamînd suprimarea barierelor interne, remanierea sistemului fiscal şi abolirea redevenţelor feudale care nu lăsau majorităţii ţărănimii decît ceea ce-i trebuia pentru a nu muri de foame. Emanciparea şi împroprietărirea ţăranilor, libertatea muncii şi a concurenţei deveniseră condiţii esenţiale pentru dezvoltarea comerţului şi a industriei. Din aceste necesităţi a izvorît nu numai întregul program al liberalismului francez, dar şi forţa irezistibilă care l-a impus. Dacă Adunarea constituantă a reuşit în doi ani să suprime

feudalitatea, absolutismul și privilegiile milenare, să decreteze egalitatea tuturor înaintea impozitelor, să întemeieze libertatea și egalitatea civilă, să desăvîrșească unitatea țării, să transfere proprietatea clerului și a coroanei unui mare număr de orășeni și de săteni, să asigure triumful proprietății burgheze contra proprietății feudale, al muncii contra trîndăviei „eroice", al toleranței contra fanatismului — dacă, într-un cuvînt, revoluția a izbutit în doi ani să suprime aproape întreg vechiul regim, e că reformele acestea au fost determinate de adînci necesități economice și pregătite de efortul intelectual al unui secol întreg.

Extras din revista „Minerva", III (1930), nr. 2—3, p. 29—70.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

69 - 184

CONTRIBUȚIE LA CHESTIUNEA ORIENTALĂ

CUVÎNT ÎNAINTE

Contribuția pe care socotim că o aducem la istoria chestiunii orientale în secolul al XVIII-lea constă într-o serie de documente inedite și în planul „schiței istorice" care o precede.

Hîrtiile legației napolitane de la Constantinopol, din care am scos extrasele noastre, nu conțin, la drept vorbind, revelații neașteptate, dar oferă informații precise asupra stării interne a Imperiului otoman și asupra activității misiunilor străine la Constantinopol. Interesul lor constă mai ales în faptul că aflîndu-se la mijlocul drumului între actele oficiale și relatările călătorilor, ele ne îngăduie nu odată să le întregim pe cele dintîi și să le controlăm pe cele din urmă.

Cît privește „schița istorică" care precede aceste documente, contribuția noastră constă mai ales în planul lucrării și în cîteva informații noi. Dacă viziunea noastră, potrivit căreia chestiunea orientală în secolul XVIII e o problemă esențial europeană, corespunde realității, factorii determinanți ai acesteia trebuie căutați în decăderea Imperiului otoman și în rivalitatea marilor puteri. De aceea nu am ezitat să menționăm evenimente, ca de pildă revolta Țărilor de Jos și chestiunea Olandei, care în general nu și-au găsit locul în astfel de expuneri. În sfîrșit, abia dacă mai e nevoie să amintim că am lăsat de o parte orice cadru național sau geografic și că ne-am străduit să tratăm chestiunea în sine însăși și să lăsăm fiecărei puteri un loc proporțional cu rolul pe care l-a jucat efectiv.

Ideea primă a acestei lucrări și a cercetărilor pe care le-am întreprins în arhivele din Neapole aparține domnului Iorga. Dar domnul Iorga nu s-a limitat să semnaleze însemnătatea acestui depozit arhivistic; el ne-a mijlocit o îndelungată ședere la Neapole și a prezentat lucrarea noastră Academiei Române, care a binevoit să o publice într-una din colecțiile ei. Tot domnului Iorga îi datorăm de a fi fost puși în legătură cu domnul conte R. Filangieri di Candida, supraintendent al Arhivelor Statului din Neapole și cu domnii Michelangelo Schipa, președinte, și dr. Antonio Podula, bibliotecar la „Società napoletana di Storia Patria", care ne-au manifestat întreaga lor bunăvoință și ne-au acordat toate facilitățile pentru ca cercetările noastre să fie rodnice. Sîntem fericiți să le putem exprima public recunoștința noastră.

Capitolul I

FACTORII CHESTIUNII ORIENTALE

Imperiul otoman încetează, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, de a mai fi un motiv de teamă pentru creştinătate şi devine un obiect de litigiu european. Decăderea militară a otomanilor, revelată Europei de înfrîngerile pe care le-au suferit după eliberarea Vienei (1683), a pus o problemă de succesiune pe care Austria mai întîi, Rusia apoi, se străduiesc să o rezolve în folosul lor exclusiv.

Rivalitatea acestor două state care izbucneşte public la congresul de la Nemirow (1737) şi invidia puterilor maritime care au interese comerciale de apărat, mai mult decît forţa sa intrinsecă, apără Imperiul otoman de destrămarea care, de la începutul secolului al XVIII-lea, părea iminentă. Timp de secole chestiunea orientală fusese o problemă de apărare. Cu secolul al XVIII-lea ea intră într-o nouă fază: turcii nu mai inspiră teamă, dimpotrivă începe să se manifeste grija pentru ei. Menţinerea Imperiului otoman apare, tot mai evident, ca o necesitate de ordin european, iar ambiţia Rusiei de a-i izgoni pe turci din Europa devine o ameninţare pentru pacea lumii[1]. Franţa a fost cea dintîi care a formulat principiul integrităţii Imperiului otoman, dar ea nu era singura interesată în a-l impune. Austria, Prusia şi Anglia aveau să-l adopte, una după alta, pe măsură ce s-au simţit ameninţate de expansiunea puterii ruse. Chestiunea Orientului va fi deci, în secolul al XVIII-lea, şi al XIX-lea, „problema posibilităţii şi a mijloacelor de a evita tulburările care puteau rezulta pentru echilibrul european din slăbiciunea Porţii şi din puterea Rusiei"[2]. Dar ceea ce dădea atîta preţ moştenirii

---

[1] Memoriu atribuit lui Chauvelin, la Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV. La mission du marquis de Villeneuve*, Paris, 1887, p. 270. Cf. şi Rousset, *Mercure historique*, t. CIII, p. 427, la Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha, 1857, vol. V, p. 709.

[2] Chr. Wurm, *Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage*, Leipzig, 1858, p. 1. Cei mai mulţi dintre istorici sînt de acord în a vedea elementele esenţiale ale chestiunii orientale în decăderea Imperiului otoman şi în rivalităţile puterilor europene. „Problema Orientului Apropiat poate fi definită ca problema umplerii vacuum-ului creat de treptata dispariţie a Imperiului otoman din Europa". (W. Miller, *The Ottoman Empire and its successors*, ed. 2-a, Cambridge, 1927, p. 1).

Pentru *Enciclopedia britanică*, chestiunea orientală e „Problema internaţională pusă de decăderea Imperiului otoman şi de căderea sa iminentă". Pentru J. Ancel, „chestiunea orientală s-a născut din dislocarea Imperiului otoman... Pe de altă parte, chestiunea orientală rezultă din rivalităţile europene, din ambiţiile care se precizează ale puterilor, formulîndu-şi interesele spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea" —„Chestiunea Orientului constă în a şti cui îi va aparţine Constantinopolul" („Indépendance belge", 7 ia-

otomane, era posesiunea Constantinopolului și a strîmtorilor. O credință universal răspîndită lega de dobîndirea acestui oraș și a teritoriului învecinat ideea de hegemonie asupra întregului Orient. „Constantinopolul, a spus Napoleon, a fost așezat pentru a fi centrul și sediul dominației universale"[3]. Dacă importanța internațională a celei de a doua Rome a fost foarte mult exagerată, nu e mai puțin adevărat că chestiunea strîmtorilor este în fond chestiunea orientală. Astfel cum s-a spus în termeni excelenți: „Această chestiune a strîmtorilor, această luptă continuă pentru accesul liber la Marea Neagră sau în Egee, se menține de-a lungul secolelor ca elementul invariabil al chestiunii orientale: orice putere care încearcă să stabilească în mările Levantului o supremație politică sau comercială redeschide eternul focar al discordiei. Din vremea îndepărtată a hegemoniei Atenei în Pontul Euxin pînă la campaniile Ecaterinei a II-a și la războaiele orientale din secolul al XIX-lea, cauza conflictului a fost întotdeauna aceeași"[4]. Obiectul suprem al dorințelor ruse, din vremea lui Petru cel Mare, e Constantinopolul[5]. Prin acest obiectiv trebuie măsurată valoarea cuceririlor ruse; prin el, statele naționale înălțate pe ruina Imperiului otoman își vor dobîndi importanța internațională.

Chestiunea orientală devenind o problemă de echilibru, factorii săi esențiali trebuie cercetați în dezvoltarea sistemului politic european. Această dezvoltare se caracterizează în secolul al XVIII-lea printr-o însemnătate crescîndă a problemelor maritime și coloniale și prin deplasarea spre est a centrului de gravitate al politicii continentale. Franța, slăbită de războaiele extenuante ale lui Ludovic al XIV-lea și prin greșelile succesorilor săi își pierde preponderența politică. Spania, deposedată de Țările de Jos și de provinciile ei italiene, sfîrșește prin a ajunge la remorca Franței. Provinciile

---

nuarie 1912.) — „Chestiunea Orientului, care nu apare decît ca o chestiune teritorială și politică, constă în fond în jocul tuturor forțelor care concură la viața Orientului". (M. Lhéritier, *Régions historiques, Europe centrale, Orient, méditérranéen et question d'Orient*, din care am extras toate definițiile mai sus citate, începînd cu cea din *Enciclopedia britanică*, „Revue de synthèse historique", t. XIX, 1928, p. 43—67.

Istoricii ruși se împart în două tabere. Pentru *zapadniki*, reprezentați de Soloviov, chestiunea Orientului e un moment din lupta secular între Asia și Europa. „Chestiunea orientului, afirmă el, constituie deja esența istoriei Greciei antice". Pentru slavofili, ale căror idei au fost cel mai clar formulate de N. Danielewsky, *Russland und Europa*, chestiunea Orientului nu e lupta între Asia și Europa, ci doar cea a lumii germano-romane și catolice cu lumea greco-slavă și ortodoxă Analiză amănunțită a cărții lui M. Gigarev, *Politica rusă în chestiunea Orientului*, 2 vol., Moscova, 1896, la M. Reader, în „Bibliothèque universelle et Revue Suisse", Lausanne, 1897, t. VIII (oct.—dec.), p. 5—38, 286—318, 495—521.

[3] *Mémorial*, 10—12 martie 1816; A. Vandal, *Napoléon et Alexandre Ier*, 3 vol., Paris, 1906, vol. I, p. 268.

[4] G. Brătianu, *La commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Paris, 1929, p. 286—287; „Pentru Rusia întreaga chestiune orientală se rezumă în aceste cuvinte: de care autoritate depind strîmtorile Bosforului și ale Dardanelelor? Cine e deținătorul lor"? (Serge Goriainow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 1).

[5] A. Sorel, *La question d'Orient au XVIIIe siècle*, Paris, 1902, p. 11.

Unite, după o dezvoltare maritimă și comercială disproporționată față de resursele lor interne, suferă un declin analog și sînt silite să caute un sprijin în politica engleză. Spania și Olanda, mari puteri în secolul precedent, decad în secolul al XVIII-lea la rang de puteri de mîna a doua. Răsturnare similară în nord și răsărit; Suedia, care în secolul al XVII-lea devenise stăpînă a Balticei, e refulată în peninsula căreia îi aparținea și supusă, după moartea lui Carol al XII-lea, ultimul ei rege războinic, dominației unei oligarhii turbulente și egoiste. Polonia o precedase cu mai mult de un secol pe calea declinului[6]. Imperiul otoman a suferit deja prin pacea de la Carlowitz (1699) o primă dezmembrare. În locul acestor state și în parte pe ruinele lor se ridică două noi state care ocupă un loc printre marile puteri. Rusia va lansa împotriva Imperiului otoman asalturile cele mai îndîrjite și mai eficace, întrucît era cea mai interesată în dezmembrarea acestuia. Prusia, deși nu era interesată în chestiunea orientală, va fi adusă, de teama Austriei, și datorită alianței ei cu Rusia, să joace un rol considerabil în această problemă. Austria care, după victoriile răsunătoare ale prințului Eugeniu, părea hotărîtă să preia rolul de avangardă a germanismului în expansiunea sa spre răsărit, a fost curînd distrasă de la acest obiectiv de dificultățile ei interne și, după 1740, de rivalitatea ei cu Prusia și de veleitățile ei de hegemonie în Occident. Dar, deși acționată de tendințe diverse, Austria rămînea redutabilă, iar Rusia trebuia să țină seama de ea în eforturile ei de a soluționa chestiunea orientală. Astfel, chestiunea orientală va suferi toate contraloviturile politicii europene și, își va exercita influența asupra tuturor problemelor occidentale. Patru puteri vor fi interesate cu precădere în soluționarea chestiunii orientale: Franța, Anglia, Austria și Rusia.

Timp de două secole, din secolul al XVI-lea, pînă în secolul al XVIII-lea, Franța se bucurase la Constantinopol de o situație excepțională. Influența ambasadorilor ei fusese preponderentă. Supușii ei beneficiau de cele mai largi privilegii civile și comerciale. Numele și pavilionul ei acopereau toate celelalte națiuni creștine. Pînă în 1583, englezii înșiși au fost siliți, pentru a face comerț în Levant, să arboreze culorile franceze și să caute protecția ambasadorului Franței[7]. La cele două extremități ale Europei, Imperiul otoman și Franța se garantau reciproc împotriva ambițiilor casei de Habsburg, inamica lor comună. Sprijinul flotei turcești în Mediterană și diversiunea armatei otomane la frontiera orientală a monarhiei Habsburgilor au îngăduit Franței să rupă cercul de fier în care adversarul ei voia să o închidă, în vreme ce rivalitatea lui Francisc I cu Carol Quintul a înlesnit armatelor turcești cucerirea Ungariei centrale. Acest acord între „regele prea creștin" și conducătorul „necredincioșilor" a rezistat pînă la Revoluția franceză tuturor intrigilor străine și tuturor defecțiunilor reciproce. Faptul se datorează și puternicei solidarități economice care consolidase antanta politică. Astfel cum

[6] R. Lodge, *The European Powers and the Eastern Question*, în *Cambridge Modern History*, VIII, p. 306—308.

[7] J. Klaczko, *Les évolutions du problème oriental*, în „Revue des Deux Mondes", 1878, vol. XXIX, p. 729.

s-a observat cu drept cuvînt[8], Imperiul otoman îndeplinea în raport cu Franța funcția de adevărat imperiu colonial, fără a-i impune cheltuieli de administrație. El constituia pentru industria franceză un debușeu avantajos și sigur și un centru de aprovizionare incomparabil. Manufacturile din sudul Franței și portul Marsiliei și-au datorat miraculoasa lor prosperitate comerțului cu Levantul. Acestor avantaje de ordin politic și economic li se adăuga un altul, de ordin moral. Protectoare și paznică a locurilor sfinte, Franța și-a asumat cu timpul funcția de reprezentantă a intereselor catolicismului în Levant. Clericii puși sub protecția ei au devenit slujbașii cei mai credincioși ai intereselor și ai gloriei sale. Ei au fost iscoadele comercianților francezi și au răspîndit în provinciile cele mai îndepărtate ale Imperiului otoman numele și prestigiul Franței. Ei au sădit și consolidat printre toate *raialele*, fără deosebire de cult, credința în misiunea civilizatoare și eliberatoare a Franței. „Ei făceau neîncetat cunoscută — afirmă un cleric latin — puterea invincibilului nostru monarh, singur capabil de a-i elibera pe sărmanii creștini din starea mizeră la care au fost reduși"[9]. Astfel, ei pregătiră terenul pentru frumoasa recoltă care avea să se maturizeze sub influența ideilor marii revoluții.

Înțelegerea între Franța și Poartă s-a prelungit pînă la sfîrșitul vechiului regim, deși nu a fost sancționată de nici un tratat de alianță sau de vreun alt act analog. Convențiile din 1535 și 1536, 1604 și 1673 nu erau decît acte unilaterale, *capitulații*, prin care sultanul *acorda* supușilor regelui Franței un ansamblu de privilegii și imunități de ordin comercial, civil și religios. Acest regim corespundea și prejudecăților turcilor, care nu concepeau ca un suveran „necredincios" să fie pus pe picior de egalitate cu sultanul, și intereselor Franței, care putea la nevoie să-și renege auxiliarii, utili dar compromițători. Astfel, diplomația franceză nu și-a făcut nici un scrupul ori de cîte ori o cereau interesele ei, de a încheia pacea, fără a ține seama de convenințele și interesele Porții[10].

Atît timp cît fuseseră guvernați de sultani războinici, turcii s-au acomodat fără dificultate cu această politică. Ea sporea cauzele de conflict, iar ei erau mulțumiți ori de cîte ori li se oferea un prilej care le îngăduia să-și satisfacă înclinația spre război și jaf. Dar, sub sultanii slabi care s-au succedat după Soliman Magnificul, zelul războinic al turcilor fiind în descreștere, ei au devenit mai circumspecți și mai interesați. Inițiați prin sfaturile miniștrilor lor de origine străină, ca de pildă contele de Bonneval, și instruiți de înfrîngerile suferite din partea austriecilor, ei și-au dat seama de caracterul egoist al politicii franceze față de ei și s-au hotărît să nu-i mai acorde concursul fără garanții[11]. Astfel, în 1734 Poarta refuza să declare război împăratului, înainte ca Franța să-și fi asumat un angajament formal și scris

[8] A. Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV. La mission du marquis de Villeneuve 1728—1740*, Paris, 1887, p. 16—17.

[9] M.. L. Drapeyron, *Un projet de conquête de l'Empire ottoman au seizième et au dix-septième siècle*, „Revue des Deux-Mondes", 1 nov. 1876, p. 122—145.

[10] A. Vandal, *op. cit.*, p. 4.

[11] *Ibidem*, p. 5. Depeșă a lui Ludolf, 11 ianuarie 1769.

de a nu încheia pace separată[12]. Prin serviciile făcute Porții în cursul negocierilor de pace de la Belgrad, marchizul de Villeneuve a restabilit creditul care se clătina al țării sale și a obținut, în 1740 reînnoirea capitulațiilor din 1673. El a devenit chiar un fel de „mare vizir al creștinilor". Succesorii săi imediați au avut, e drept, dificultăți mai mari în efortul de a menține preponderența sau, cum se spunea atunci, „principalul credit" al Franței la Constantinopol, dar interesul celor două puteri „de a opri cursul vastelor proiecte ale Rusiei"[13] a salvat prietenia lor, iar ambasadorul Franței a rămas, pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, consilierul cel mai ascultat al Porții. Rusia nu părea mai puțin redutabilă pentru Franța decît pentru Turcia. În Polonia și în Suedia ca și în Turcia, diplomația franceză se lovește de ambițiile invadatoare ale Rusiei și își vede sistemul oriental, întemeiat pe conservarea acestor state, amenințat de o răsturnare completă. Era deci firesc ca Franța, care nu putea lovi direct Rusia, să încerce să-i îngrădească expansiunea, redresînd bariera pe care Suedia, Polonia și Turcia o formaseră între Rusia și Occident. A menține uniunea lor pentru a le opune mai eficace inamicului lor comun, acesta era cuvîntul de ordine al miniștrilor francezi la Constantinopol.

Anglia nu jucase în secolul al XVIII-lea decît un rol foarte șters în afacerile orientale, pentru că nu și-a format decît lent și numai în ajunul expediției lui Napoleon în Egipt, o conștiință clară asupra intereselor ei în Levant. Imperiul Indiilor nu se organizează și nu capătă însemnătate decît după cucerirea coloniilor franceze, iar inamicul de care Anglia se temea atunci era nu Rusia ci Franța[14]. Motivele acțiunii engleze în Orient erau de ordin esențialmente comercial, aproape exclusiv privat. Comerțul ei era dirijat nu de stat, ca în Franța, ci de o societate privată, *Turkey Company*, care, în 1581, își asigurase monopolul comerțului oriental. Compania și nu guvernul îl plătea pe ambasadorul la Constantinopol și personalul consular a cărui principală obligație era să protejeze interesele comerțului. La 29 martie 1583, William Harborne debarcă la Bosfor, în calitate de ambasador al reginei Elisabeta, iar în 1599 englezii obțin de la sultan dreptul de a acosta în schelele Levantului sub pavilion propriu. În secolul al XVII-lea, comerțul lor în Levant a luat un mare avînt, grație superiorității postavurilor lor și disciplinei impuse de companie. Dar, de la începutul secolului al XVIII-lea, comerțul englez a început să scadă. Postavurile franceze, mai ieftine și mai pe gustul orientalilor, fac o concurență victorioasă celor engleze. Spre mijlocul secolului al XVIII-lea, comerțul englez e în plină decădere. Smirna care în 1715 mai avea încă 20 case de comerț engleze, nu

[12] Depeșă a contelui de Castellane către marchizul d'Argenson din 23 martie 1747 (Hammer, XV, p. 370).
[13] Același către același, 23 noiembrie 1748 (*Ibidem*, p. 383).
[14] A. Sorel, *La question d'Orient au XVIII*e *siècle*, p. 81—83.

mai are decît trei în 1735[15]. În vreme ce agenții englezi nu au mai primit decît circa 1000—2000 baloturi, Franța a plasat 12.000 baloturi între 1739 și 1740. Din zece vase care intră în porturile otomane abia dacă unul e englez. Compania nu mai reușește să facă față cheltuielilor ambasadei din Constantinopol și începe să facă datorii. Iată de ce, oamenii de stat englezi considerau dacă nu cu satisfacție, cel puțin fără îngrijorare, importanța crescîndă a Rusiei în problemele orientale. La început, ei nu au văzut în Rusia decît o clientă avantajoasă și un aliat posibil împotriva Franței. Anglia poseda numeroase contoare în porturile Balticei și în principalele orașe ale Rusiei. Expansiunea rusă spre Marea Neagră și Mediterana părea, așadar, să aducă comerțului oriental al Angliei o șansă de redresare. Iată de ce diplomații englezi s-au străduit să secondeze în toate împrejurările acțiunea Rusiei. Lord Chatham se lăuda că e „întru totul rus", iar ambasadorul englez la Constantinopol nu era, potrivit expresiei lui Favier, decît „însărcinatul cu afaceri al Rusiei"[16].

Casa de Habsburg a fost intim amestecată în problemele orientale din ziua cînd, la posesiunile ei ereditare, ea a adăugat coroana Ungariei (1526). Timp de 150 ani ea a trebuit să dispute turcilor cea mai mare parte a moștenirii ei ungare. Dar la sfîrșitul secolului al XVII-lea, ea s-a simțit suficient de puternică pentru a trece de la defensivă la ofensivă. După despresurarea Vienei (1683), armatele imperiale coboară pe cursul Dunării și cuceresc una după alta Buda, Timișoara și Belgrad. Prințul Eugeniu a luat Nișul și a înaintat pînă la Uskub în Macedonia. „Încă o campanie, a exclamat un ministru turc cînd a aflat această știre, și austriecii vor fi sub zidurile Stanbulului"[17]. Retragerea trupelor otomane se transformase în derută; ele se debandaseră fără să opună cea mai mică rezistență. Această campanie a frînt puterea esențial cuceritoare a turcilor, iar pacea de la Carlowitz (1699) a pus capăt invaziilor lor. Cu excepția Banatului Timișoarei, turcii au pierdut toate teritoriile pe care le stăpîneau la nordul Dunării. Pacea de la Carlowitz marchează efectiv începutul dezmembrării Imperiului otoman. Campania din 1716—1718 a fost încă și mai dezastruoasă. Învingător al turcilor la Peterwardein, prințul Eugeniu a pătruns din nou în Peninsula Balcanică și i-a forțat pe turci să semneze pacea de la Passarowitz (1718), care a atribuit Austriei Banatul, Oltenia, Belgradul cu ținuturile înconjurătoare și o fîșie de teren în Bosnia, de-a lungul Savei, oferindu-i odată cu creșterea teritorială, poziții de atac redutabile în direcția Constantinopolului și Salonicului. „Niciodată situația sa în Orient nu avea să fie mai avantajoasă și mai amenințătoare"[18]. Austria obținuse un avans considerabil asupra Rusiei și părea pe punctul de a realiza visurile de cucerire ale supușilor ei unguri.

---

[15] Masson, *Le commerce français dans le Levant au XVIII*e *siècle*, Paris, 1911, p. 364—374.

[16] W. Miller, *op. cit.*, p. 12—14; Zinkeisen, V, p. 872—879.

[17] Lavisse-Rambaud, *Histoire générale*, VI, p. 845.

[18] Vandal, *La mission du marquis de Villeneuve*, p. 60.

Dar interesele ei occidentale au împiedicat Austria de a deveni o putere orientală. Ea nu era suficient de puternică pentru a urmări o politică de hegemonie în Germania și în Italia și, în același timp, o politică de cuceriri în Peninsula Balcanică. Poziția ei îi impunea o alegere penibilă între Occident și Orient. La 25 august 1726 ea semnează cu Rusia un tratat de alianță, prin care renunță la poziția ei privilegiată și se angajează să nu urmărească izolat nici un nou avantaj în Orient, și aceasta pentru că grija de a asigura tronul fiicei sale absorbea întreaga atenție a lui Carol al VI-lea[19]. Abia după obținerea recunoașterii *Pragmaticei sancțiuni* de către puterile apusene, Austria reflectează la reluarea politicii sale de expansiune în Orient. În 1737, ea intervine în războiul ruso-turc, mai puțin pentru a da satisfacție obligațiilor pe care i le impunea tratatul de la Viena decît pentru a căuta în Peninsula Balcanică compensații la pierderile suferite în Apus. Dar războiul, început cu mijloace insuficiente și condus cu deosebită neîndemînare, a dus, în ceea ce privește Austria, la înfrîngerea de la Grodzka și la pierderea Belgradului. Invidia și neîncrederea reciprocă a celor doi aliați au permis turcilor să reia, prin medierea abilă a marchizului de Villeneuve, aproape tot ce pierduseră la pacea de la Passarowitz. Pacea de la Belgrad (1739) a înlăturat Austria din Peninsula Balcanică și, redînd Imperiului otoman frontiere naturale în nord — Sava, Dunărea și Carpații — ea punea Principatele dunărene la adăpost de atacurile Austriei. Înaintarea austriacă spre Orient a fost oprită pentru o sută douăzeci și cinci de ani[20]. Popoarele creștine ale Imperiului otoman și-au îndreptat privirile spre Rusia, care va juca de acum înainte rolul principal în problemele orientale. Nemaiputînd spera să obțină principalul avantaj din dezmembrarea Imperiului otoman, Austria se va strădui, prin menținerea *statu-quo*-ului să împiedice expansiunea Rusiei și să evite învecinarea cu primejdioasa sa rivală. Astfel, după ce a urmărit singură și în avantajul ei exclusiv nimicirea Imperiului otoman, Austria s-a străduit să atingă acest țel de acord cu Rusia, pentru a sfîrși prin a adopta principiul integrității Imperiului otoman.

Această evoluție a fost determinată, în afară de influența intereselor apusene ale Habsburgilor, de caracterul compozit al statelor austriece și mai ales de opoziția ungară la politica orientală a cabinetului din Viena. Ungurii, deși au arătat Austriei drumul Belgradului și al Salonicului, nu erau deloc de acord să dea sprijin fără rezerve unei politici care își propunea țeluri străine de interesele lor și în realizarea cărora nu ar fi slujit decît ca simple instrumente. Ei voiau înainte de toate să-și salveze independența și privilegiile, amenințate și unele și celelalte de o eventuală extindere a dominației austriece dincolo de Dunăre și de Sava[21]. Astfel se explică slăbiciunea

[19] N. Iorga, *Histoire des États balcaniques jusqu'en 1924*, Paris, 1925, p. 95.

[20] Vandal, *op. cit.*, p. 399—400; Übersberger, *Russlands Orientpolitik*, Stuttgart, 1913, I, p. 240.

[21] H. Marczali, *Magyarország története II. József korában*, Budapest, 1888, vol. III, p. 140—144.

și incoerența politicii orientale a Austriei, politică negativă și acționată de invidie, care va duce la compromisuri umilitoare sub Maria Tereza și la aventuri jalnice sub Iosif al II-lea.

Politica orientală a Rusiei nu datează din vremea domniei lui Petru cel Mare; ea decurge din condițiile dezvoltării și din tradițiile civilizației ruse. Constituirea Imperiului otoman pe ruinele Imperiului bizantin a afectat profund poporul rus care primise de la Constantinopol primele elemente ale civilizației sale. Războaiele, de mai multe ori seculare, susținute împotriva tătarilor veniți din stepele Asiei și care interceptaseră comunicațiile între Rusia și Bizanț au luat înfățișarea unor lupte în același timp religioase și naționale. Ca și spaniolii, rușii aveau „nu numai de recucerit teritoriul lor invadat, dar și de triumfat împotriva unei rase și de distrus o religie"[22]. Credința lor religioasă s-a confundat cu patriotismul lor și a dat naștere acestui mesianism războinic care se acorda minunat cu proiectele de cucerire și de dominație ale țarilor. În Suedia, Polonia și Turcia, „Sfînta Rusie" își urmărea extinderea combătîndu-i pe schismatici sau necredincioși. Păstrătoare a vechii credințe și moștenitoare a Bizanțului, Rusia a primit favorabil pe slavii meridionali, pe călugării de la Athos și pe patriarhii orientali care veneau la Moscova să ceară ajutor și să excite zelul religios al rușilor împotriva turcilor. Grecii și slavii meridionali adaptînd legendele și profețiile bizantine la condițiile vieții ruse, au făcut din Moscova a treia Romă și au identificat cu poporul rus națiunea blondă care avea să-i elibereze pe creștinii supuși de turci[23]. Această credință potrivit căreia poporului rus îi va reveni misiunea de a-i elibera pe ortodocșii din Imperiul otoman și de a instala din nou crucea bizantină pe Sfînta Sofie, asigura politicii oficiale sprijinul sentimentului popular și complicitatea supușilor ortodocși ai Porții[24]. Rusia obținea astfel un avantaj considerabil asupra competitorilor ei, care nu puteau invoca, în chestiunea orientală, decît motive materiale. Ea devenea astfel cel mai primejdios dintre adversarii Imperiului otoman.

Acest aspect al rivalității turco-ruse i-a determinat pe unii istorici ruși să nu vadă în chestiunea orientală decît un moment al luptei seculare dintre Asia și Europa. Chestiunea orientală s-ar fi născut „din ziua în care Europa a înțeles deosebirea între Europa și Asia, între spiritul european și spiritul asiatic. Chestiunea orientală constituie deja esența istoriei Greciei antice... Un război pe viață și pe moarte străbate întreaga istorie europeană, cu sorți

[22] M. Mignet, *Notices et mémoires historiques*, Paris, 1843, vol. II, p. 431; H. Hauser și A. Renaudet, *Les débuts de l'âge moderne. La Renaissance et la Réforme*, Col. Peuples et Civilisations, Paris, 1929, p. 376.

[23] H. Übersberger, *op. cit.*, vol. I, p. 14. ξανθὸν γένος tradus în rusă prin *russîi narod* (popor blond), a devenit *russki narod* (poporul rus).

[24] N. Iorga, *Histoire des peuples balkaniques*, p. 61 și urm.; V. Harea, *Mesianismul rus în secolele XV și XVI*, în „Minerva", Iași, 1927, p. 60—80.

schimbători pentru combatanți; victoria aparține cînd Europei, cînd Asiei . . ., dar permanent e același război, permanent chestiunea orientală"[25].

Ni se pare însă mai prudent să căutăm în condițiile dezvoltării statului rus motivele antagonismului care i-au opus pe turci și ruși. Formată în imensa cîmpie pe care o limitează la nord Baltica și Marea Albă, la sud Marea Neagră și masivul Caucazului, la sud-vest Carpații, la răsărit lanțul Uralilor, Rusia tindea în chip fatal să atingă aceste hotare naturale și să umple acest vast spațiu. Configurația solului a favorizat marea mișcare de colonizare, care e unul din faptele cele mai notabile ale trecutului rus. Sistemul hidrografic rus care își are centrul în unghiul nord-vestic al platoului central (unde timp de mai multe secole s-a concentrat viața rusă) și ramificațiile sale principale spre mările-frontieră, au acționat în același sens. Imperialismul rus a urmat panta și direcția marilor fluvii și cum nici un obstacol natural nu a oprit expansiunea populației ruse, aceasta s-a desfășurat în întindere și în număr mai mult decît ca civilizație. Cauzele care au silit popoarele apusene să caute noi mijloace de subzistență și să dezvolte noi forme de civilizație au determinat aici fenomene de migrație și colonizare[26].

Ca și calea cuceririlor, aceea a comerțului și colonizării a fost trasată de cursul marilor fluvii. Niprul a pus Rusia în legătură cu Bizanțul, a asigurat prosperitatea Kievului, după cum Neva avea, mai tîrziu, să o pună în legătură cu Occidentul și să asigure prosperitatea Petersburgului. Căderea Kievului și deplasarea centrului vieții naționale în bazinul fluviului Volga au modificat în același timp și orientarea politică a țării. Volga, „mama hrănitoare", al cărei bazin cuprinde o suprafață de trei ori cît a Franței și cuprinde principatul Moscovei aproape în întregime, împinge Rusia spre Orient și o aduce în conflict cu hoardele tătare care au ocupat-o timp de două secole și jumătate. În urma contactului lor îndelungat cu aceste popoare pe care au sfîrșit prin a le înfrînge și absorbi, rușii au dobîndit nu numai forța militară și ambiția de cuceriri care le lipsise, dar și înțelegerea deosebită a problemelor asiatice care îi va caracteriza în negocierile cu turcii[27]. Din același motiv ei vor fi ca sfîșiați de două tendințe contrarii, a Orientului și a Occidentului. Ei se vor îndrepta alternativ dinspre Orient spre Occident și dinspre Occident spre Orient, potrivit cu vicisitudinile evenimentelor. După ce au înlăturat jugul tătar, rușii au încercat să deschidă o cale de comunicație spre Europa meridională, dar s-au izbit de turci care cuceriseră Peninsula Balcanică și transformaseră în vasal pe hanul Crimeei. Un conflict între cele două popoare avea să izbucnească inevitabil. Incursiunile hoardelor tătare pe teritoriul rus erau să declanșeze conflictul încă din secolul al XVI-lea. Dar Rusia, încă neconsolidată în acea vreme nu se simțea în măsură să

[25] Soloviov citat de Gigarev, *Politica rusă în chestiunea Orientului*, 2 vol., Moscova, 1896; analiză de M. Reader în *Bibliothèque universelle et Revue Suisse*, Lausanne, 1897, t. VIII (oct.—dec.), p. 5—38, 286—318, 495—521.

[26] K. Stählin, *Geschichte Russlands*, Stuttgart—Berlin, 1923, vol. I, p. 15.

[27] N. Iorga, *op. cit.*, p. 62; Rambaud, *op. cit.*, p. 42.

ia ofensiva, iar Imperiul otoman, chiar sub Murad al IV-lea, nu a îndrăznit să se aventureze în stepele ruse.

La înscăunarea lui Petru cel Mare, două sarcini, la fel de imperioase, se impuneau Rusiei; una națională, aceea anume de a aduna elementele risipite ale poporului rus, din care aproape jumătate se afla încă sub dominația străină; cealaltă geografică, anume de a da țării frontiere naturale și comunicații deschise cu Occidentul. Urmărirea acestui îndoit țel avea să aducă Rusia în conflict cu suedezii, în nord, cu polonii și turcii în sud. Imposibilitatea de a purta războiul deodată, pe trei fronturi diferite, îi silise deja pe predecesorii lui Petru I să-și împartă adversarii și să-i atace unul cîte unul. Ei au început prin a ataca Polonia și, după un secol de sforțări, au convenit să-i ia Kievul și să-i impună armistițiul de la Andrusovo (1667), transformat curînd de tratatul de la Moscova (1686) într-o pace perpetuă și chiar în alianță împotriva turcilor[28].

Asigurat dinspre Polonia, Petru cel Mare și-a îndreptat efortul spre sud și a încercat să desăvîrșească opera predecesorilor săi, extinzînd frontierele Rusiei pînă la țărmul nordic al Mării Negre. El a cucerit Azovul și, pentru prima oară, o flotă rusă a străbătut marea care purta acest nume. Intrigile lui Carol al XII-lea i-au readus atenția la Baltica și, în loc de Taganrog și Azov, Petersburgul a devenit capitala noului imperiu. După bătălia de la Poltava (1709), țarul s-a socotit suficient de puternic pentru a abate dintr-o singură lovitură puterea otomană pe care predecesorii săi nu putuseră decît să o atingă lateral. Cu mijloace insuficiente și în ciuda avertismentelor domnului Moldovei, Dimitrie Cantemir, el s-a angajat în chip temerar în stepa basarabeană unde a fost încercuit cu toată armata sa și silit să capituleze[29]. Tratatul de la Prut (1711) i-a luat Azovul, i-a lichidat flota din Marea Neagră și a refulat din nou Rusia în stepă[30]. Politica orientală a lui Petru I părea să se încheie cu acest eșec răsunător.

În realitate, Petru cel Mare a contribuit mai mult decît oricare altul din predecesorii săi la triumful acestei politici. El a lăsat terenul curățat, a introdus Rusia în concertul puterilor occidentale și a legat cu Austria și Prusia relații deosebit de utile pentru interesele Rusiei. Prin succesele sale împotriva Suediei, el a stabilit hegemonia Rusiei în nordul Europei și a redat țării sale libertatea de acțiune în sud. Lipsită de armată și de prestigiu, dominată de o aristocrație turbulentă și egoistă și privată de provinciile ei baltice, care o făceau vecină cu însăși capitala rusă, Suedia înceta de a fi o amenințare serioasă pentru Rusia. În același timp, Petru cel Mare consolida influența rusă în Polonia. Două din cele trei bastioane care zăgăzuiseră pînă la el expansiunea Rusiei se prăbușiseră așadar. Turcia trebuia de acum înainte să

[28] W. Kliutschewskij, *Geschichte Russlands*, Leipzig—Berlin, 1925, vol. I, p. 35—64; S. Platonov, *Histoire de la Russie*, Paris, 1929, p. 9—10; A. Rambaud, *Histoire de la Russie*, Paris, 1918, p. 1—14.

[29] C. C. Giurescu, *Une relation inédite sur la campagne de Pierre le Grand en Moldavie (1711)*, în „Mélanges d'histoire générale" publiés par C. Marinescu, Cluj, 1927.

[30] A. Vandal, *Le marquis de Villeneuve*, p. 59.

conteze cu totalitatea forțelor ruse, iar conflictul nu putea fi decît o chestiune de timp.

Vicecancelarul Osterman și mareșalul Münnich au crezut în 1735 că momentul a sosit și, de acord cu Persia și Austria, au atacat Turcia. Münnich a forțat liniile, socotite inexpugnabile, ale Perecopului, a cucerit Azovul și Oceakovul și, după victoria de la Stăuceni, a intrat în Iași, care l-a primit ca pe un eliberator. Dar armata sa fusese decimată în stepele pustii din sud, banii îi lipseau, iar flota pe care o construise la Briansk pe Nipru și cu ajutorul căreia spera să cucerească Constantinopolul s-a dovedit inutilizabilă. Creștinii din Imperiul otoman, a căror răscoală o așteptase, nu s-au mișcat. Austriecii, constant înfrînți de turci, s-au plictisit repede de un război care nu putea aduce foloase decît rușilor. Prin pacea de la Belgrad (1739), ei au părăsit toate cuceririle lor din sudul Dunării și al Savei. Rușii au evacuat Moldova și au renunțat la Azov[31]. Ecaterina a II-a a găsit chestiunea orientală în stadiul în care o lăsase Petru cel Mare.

Rămîne de văzut chipul în care schimbările survenite în sistemul politic european au acționat asupra chestiunii orientale. Rivalitatea Franței și Angliei dominase politica europeană în jumătatea de secol care a urmat morții lui Ludovic al XIV-lea; ea determinase alianțele și fixase cursul evenimentelor. Toate statele au resimțit repercusiunile acestei rivalități. Conflictul care a opus Franța și Anglia pentru stăpînirea mărilor avea cu necesitate să declanșeze un război continental. Anglia a ieșit atotputernică din acest război, iar Franța a fost cu atît mai umilită, cu cît îi ajutase pe englezi să-și stabilească supremația maritimă, invadînd Spania și distrugîndu-i arsenalele. Pe deasupra, Franța își epuizase forțele combătînd Austria, deși o viziune mai clară a adevăratelor ei interese ar fi îndemnat-o să-și concentreze efortul în direcția Angliei. Această situație falsă a antrenat Franța în încurcături inextricabile care au deconcertat țara. Politica franceză înceta de a fi inteligibilă nației și aliaților ei naturali.

„Răsturnarea alianțelor" a adus la culme această confuzie. Rupînd cu o tradiție seculară, Franța s-a apropiat de Austria „dușmana ei ereditară" și, la 1 mai 1756, a semnat cu ea la Versailles, mai întîi un tratat defensiv, apoi, un an mai tîrziu, un tratat de alianță ofensivă, îndreptat împotriva dușmanilor respectivi: Anglia și Prusia. Dar cum Austria era din 1726 aliata Rusiei, Franța a trebuit în același timp să suspende acțiunea ei îndreptată împotriva acestei puteri și să abandoneze Polonia poftelor vecinilor ei. Cînd apropierea dintre Rusia și Prusia i-a deschis ochii, ea a încercat să-și reia politica tradițională față de Polonia. Dar acum era prea tîrziu; situația se schimbase cu desăvîrșire, iar Franța nu a putut împiedica alegerea lui Stanislav Poniatowski, vechiul favorit al Ecaterinei a II-a. Consecința inevitabilă a acestor incoerențe avea să fie dezmembrarea Poloniei și discreditul politicii franceze în Orient. Ambasadorii Franței la Constantinopol și-au văzut

[31] Kliutschewskij, *op. cit.*, IV, p. 319.

autoritatea ruinată de instrucțiunile care le impuneau obligația de a-i acționa pe turci cînd în favoarea Prusiei, împotriva Austriei, cînd în favoarea Austriei și a Rusiei, împotriva Prusiei.

Un alt fapt a avut consecințe și mai însemnate asupra chestiunii orientale pentru că a determinat, timp de o jumătate de secol, politica externă a Austriei. Raptul Sileziei a dat naștere între Austria și Prusia unei ostilități și unor raporturi de neîncredere care, mai mult decît oricare alt lucru, au favorizat progresele Rusiei în Orient. Prusia nu a încercat decît să păstreze Silezia, care o acoperea dinspre sud-est; Austria s-a străduit constant să o reia și să-și restabilească preponderența în Germania. Cele două războaie care au urmat nu au făcut decît să consacre prestigiul militar al lui Frederic al II-lea, și să plaseze Prusia în rîndul întîi al puterilor europene. Monarhia Habsburgilor a fost profund afectată de această evoluție. Sentimentul de securitate pe care i-l inspirase poziția ei geografică și faptul de a nu avea graniță cu nici o țară dușmană, cu excepția Imperiului otoman, a lăsat loc convingerii că de acum înainte nu va mai putea întreprinde nimic fără a ține seama de atitudinea rivalei ei, Prusia. Și tocmai acest sentiment de neliniște a determinat sistemul politic austriac: alianța cu Franța și Rusia. Reprezentantul acestei politici, căreia Austria i-a rămas atașată pînă la Revoluția franceză, a fost Kaunitz. Convingerea că doar Franța și Rusia puteau garanta Austria împotriva unei noi agresiuni prusace i-a fost confirmată de opinia că alianța franceză era atunci de neînlocuit, iar cea rusă era firească, cele două țări avînd aceleași interese la Constantinopol și fiind egal de amenințate de Prusia. Kaunitz mai era convins, pe deasupra, că doar defecțiunea rusă salvase Prusia și această convingere l-a făcut să dorească și mai puternic alianța cu Rusia. El a considerat apropierea ruso-prusacă o gravă greșeală și a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a o anula. După înscăunarea Ecaterinei a II-a, cabinetul din Viena nu s-a dat în lături de la nici o lingușire pentru a-și asigura simpatia împărătesei și ar fi mers în această direcție pînă la sacrificarea alianței franceze. Ecaterina a II-a a preferat alianța Prusiei care nu îi contraria planurile nici în Polonia, nici în Turcia. Pe deasupra, consolidarea influenței ruse în Baltica avea nevoie de concursul Angliei. Totul împingea Rusia spre o politică antifranceză și antiaustriacă.

Neîncrederea față de cabinetul din Viena a fost și regula de conduită a lui Frederic al II-lea. El știa că Austria nu va uita pierderea Sileziei. „Pisica tot pisică rămîne ori și ce ar face", spunea el despre Maria Tereza. Prusia ieșise învingătoare, dar epuizată și izolată, din Războiul de șapte ani. Anglia o părăsise pentru a încheia pacea cu Franța, fără a se sinchisi de soarta aliatei ei. Prusia nu fusese salvată decît de moartea subită a Elisabetei și de defecțiunea inopinată a lui Petru al II-lea. Austria înfrîntă, dar abia diminuată, rămînea în picioare, amenințătoare. Cu țara pustiită de război, populația redusă cu o treime, finanțele ruinate și armata dezorganizată, Frederic al II-lea nu putea rămîne izolat. El avea nevoie de o lungă perioadă de pace pentru a repara dezastrele războiului și pentru a reorganiza instru-

mentul său de putere, armata, și numai alianța rusă putea să i-o garanteze. El nu a neglijat nimic pentru a o obține. Succesiunea la tronul Poloniei, succesiune deschisă în octombrie 1763 de moartea lui August al III-lea, i-a oferit ocazia de a se apropia de Rusia și de a pecetlui apropierea printr-un tratat de alianță ofensivă (11 aprilie 1764), care le garanta teritoriile și stipula un concurs de 10.000 oameni și 2.000 cai, convertibili într-un subsidiu anual de 400.000 ruble, în caz de conflict în Turcia sau, respectiv, la Rin. Articolele secrete ale tratatului stabileau menținerea constituției Poloniei și Suediei, protejarea disidenților ortodocși și protestanți și candidatura lui Stanislav Poniatowski[32]. Acest tratat, încheiat pe opt ani, a durat pînă în 1780. El a decis soarta Poloniei și a exercitat o influență considerabilă asupra dezvoltării chestiunii orientale. El a făcut din Ecaterina a II-a arbitrul politicii continentale și i-a dat mijlocul de a relua, în deplină securitate și cu cele mai mari șanse de succes politica rusă de expansiune în Orient.

Astfel, conflictul între Poartă și Rusia s-a angajat în condiții deosebit de favorabile pentru aceasta din urmă: Franța imobilizată de dificultățile ei interioare și de atitudinea ostilă a Angliei, Austria paralizată de Prusia, aliata Rusiei.

Dar, în ciuda acestor împrejurări excepțional de favorabile, progresele rapide și constante ale puterii ruse sub Ecaterina a II-a ar fi fost de neconceput, dacă starea internă a Imperiului otoman nu le-ar fi facilitat. Statul turc, „născut din război și organizat pentru cucerire"[33] a intrat în descompunere de îndată ce a fost oprit în expansiunea sa. Instituțiile pe care se întemeia puterea sa nu se puteau păstra decît prin război. Robii, din rîndurile cărora se recrutau cei mai buni soldați și principalii dregători ai sultanului, și feudele care slujeau la recompensarea serviciilor lor nu puteau fi reîmprospătați decît prin cuceriri progresive. Or, din vremea lui Soliman Magnificul frontierele imperiului încep să se fixeze. Sultanul, a cărui autoritate era cea a unui șef de război ales pentru a procura pradă oamenilor săi și pentru a menține coeziunea grupului prin reprimarea necruțătoare a oricărui act de indisciplină, era socotit că guvernează din mijlocul taberei sale. Actele publicate erau datate de pe „scara calului imperial"[34]. El era șeful și centrul tuturor instituțiilor care îi guvernau pe supușii săi. El era unitatea și forța de propulsie a imperiului.

În materie civilă și religioasă, ca și pe plan militar, sultanul exercită o autoritate absolută. El e șeful suprem al islamului, și, întrucît legea civilă nu e decît aplicarea preceptelor *Coranului* la viața cotidiană, el face și desface legile care îi guvernează pe supușii săi. În teorie, puterea sa e limitată de *Coran*[35], dar teologii însărcinați să interpreteze cărțile sfinte depind de el.

[32] A. Sorel, *La question d'Orient au XVIIIe siècle*, p. 14—16.
[33] L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols*, Paris, 1896, p. VI.
[34] Eton, *Tableau de l'Empire ottoman*, vol. I; N. Iorga, III, 167 și urm.
[35] Hammer, *Staatsverfassung*, p. 30.

El îi numește și îi destituie, după bunul său plac, cum face cu toți slujbașii imperiului. Politica și religia, administrația și justiția, persoanele și bunurile, totul depinde în ultimă instanță de el. Autoritatea sa nu are alte limite decît inerția, care rezultă din atașamentul față de o constituție imuabilă[36], și forța, care se manifestă prin răscoale militare. Mai mult decît oricare altă putere, cea a sultanului era un despotism temperat de revoluție și asasinat.

Într-un astfel de sistem, valoarea personală a șefului și a spiritului care îl animă au o importanță excepțională. Armata sa nu poate fi împărțită, puterile sale nu pot fi delegate fără primejdie. Sultanul trebuie să exercite el însuși puterea absolută cu care e investit, pentru a nu permite unor eventuali rivali să i se opună. El trebuie să fie spiritul care animă și conduce totul. Un astfel de regim, pentru a fi o forță, impune două condiții: un puternic animator care să-l galvanizeze și să-l conducă și cuceriri neîntrerupte care să-l hrănească și să asigure jocul normal al instituțiilor militare, într-un cuvînt „un conducător militar și războaie"[37]. Dar, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, conducătorii militari și cuceririle încep să lipsească. Soliman Magnificul a ordonat executarea aceluia dintre fiii săi care era cel mai demn să-i urmeze și a lăsat tronul celui mai puțin apt să domnească. Selim al II-lea deschide seria sultanilor inactivi, care se închid în harem și nu-și mai fac apariția la oaste. Timp de două secole, din șaptesprezece sultani doar doi nu au fost oameni mediocri. Moștenitorii prezumtivi, condamnați la o viață de izolare, pînă la înscăunare, sînt străini nu numai față de toate chestiunile de guvernămînt, dar și de cele ale vieții. Astfel, Osman al III-lea (1754—1757) și-a făcut apariția în lume la vîrsta de 56 ani[38]. Tinerii se epuizează într-un desfrîu precoce și sînt degradați moral de lingușelile unei curți servile. Influența femeilor, puternică încă de la sfîrșitul domniei lui Soliman Magnificul, devine preponderentă sub succesorii săi; orice mare demnitar trebuie să țină seama de ea. Marii viziri, acești vicesultani a căror energie și devotament ar fi putut pînă la un punct să suplinească voința în declin a suveranului, se extenuează în efortul de a dejuca intrigile femeilor și ale eunucilor, ale căror acțiuni se îmbină[39]. După moartea lui Mohamed Sokolli (1579), marele vizirat pierde orice stabilitate și, cu rari excepții, ca acelea ale lui Köprülü și Raghib, trece din mînă în mînă. Acum începe dominația haremului și a străzii.

Lipsa unei legi care să reglementeze cu precizie succesiunea la tron a avut consecințe foarte grave. Fără îndoială că doar sîngele lui Osman putea să aspire la tron; dar frații și fiii sultanului în funcție aveau cu toții acest drept. Momentele, întotdeauna critice, ale transmiterii tronului, puteau deveni, și au devenit efectiv, ocazii favorabile pentru nemulțumiți și elemen-

[36] Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire*, p. 27.

[37] Ranke, *Die Osmanen und die spanische Monarchie im 16. und im. 17 Jahrhundert*, Berlin, 1857, p. 31—32; H. Hauser și R. Renaudet, *Les débuts de l'âge moderne...*, p. 383—395.

[38] Porter, *Observations sur la religion, les lois, le gouvernement et les moeurs des Turcs*, I, p. 168.

[39] Depeșa lui Ludolf din 27 septembrie 1757.

tele provocatoare de dezordine, mai ales de cînd Mohamed al II-lea, prin faimosul său *Kanun*, a autorizat pe fiul ajuns la tron al sultanului defunct să dispună executarea fraților săi. Orice fiu de sultan știa de acum înainte că trebuia, fie să ia puterea fie să piară la moartea tatălui său; pentru a scăpa cu viață, era silit să se revolte și să conspire.

De această situație a profitat cel dintîi corpul ienicerilor. Pe cînd mai trăia Soliman Magnificul, ei manifestaseră deja, prin aversiunea față de viitorul Selim al II-lea, veleități de intervenție în reglementarea succesiunii la tron. În secolul al XVIII-lea, „nici unul dintre sultanii turci nu se putea considera ca deplin investit cu autoritatea imperială, înainte de a fi fost agreat și proclamat de ei"[40]. În timpul domniei sultanilor copii Ahmed I, Mustafa I și Osman al II-lea (1604—1623), ienicerii se erijează în stăpîni. Ei împînzesc capitala cu fărădelegile lor. Nu se mai mulțumesc cu darul oferit de sultan la instalarea în domnie, ci jefuiesc tezaurul imperial și devastează magaziile statului. Ei își arogă dreptul de a-l destitui pe sultanul pe care îl socotesc nedemn de a domni și își legitimează revolta printr-o *fetva*[41]. Răscoalele lor intră în moravurile publice. „De acum înainte, Turcia subzistă prin ienicer și trebuie să trăiască în primul rînd prin ienicer... De la cucerirea Rhodosului (1522) pînă la apariția flotei ruse la Dardanele (1770), imperiul valorează cît valorează ieniçerul"[42].

Astfel, de îndată ce puterea centrală slăbește, „redutabila miliție" de ostași robi lasă locul unei gărzi urbane, insubordonată și sedițioasă[43]. Mai multe cauze au favorizat această transformare. Alcătuită la origine din robi creștini — crescuți în credința musulmană și supuși la exerciții violente și la o disciplină de fier, constrînși la viața de cazarmă, la celibat și îndepărtați de orice altă profesie decît cea a armelor — această miliție își datora principala sa forță constituției ei particulare și spiritului ei de corp[44]. Atît constituția cît și spiritul de corp au fost afectate de infiltrarea elementelor străine, care nu primiseră aceeași educație și nici nu trecuseră prin aceleași încercări. Privilegiile și scutirile de care se bucurau ienicerii i-au determinat în fapt pe turcii influenți să-și înscrie copiii în listele acestei miliții. Mahmud a favorizat această transformare, permițînd oricui, indiferent de condiție, să cumpere brevetul de ienicer și conferind membrilor acestei miliții scutire de drepturile de import, foarte ridicate pentru turci. Ienicerii „s-au precipitat în masă asupra ramurilor celor mai lucrative ale cabotajului și și-au desfășurat comerțul pînă la Cairo, în Siria etc. Curînd, spiritul războinic al acestui corp s-a transformat în spirit

[40] R. Knolles, *Generall historie of the Turks*, London, 1687, p. 985. Citat de Lybyer, *op. cit.*, p. 93.
[41] Eton, *op. cit.*, vol. I, p. 82.
[42] V. Bérard, *La révolution turque*, Paris, 1909, p. 12—13.
[43] Lavisse—Rambaud, *Histoire générale*, vol. V, p. 886.
[44] Rulhière, *op. cit.*, III, p. 214.

mercantil"[45]. E ceea ce voise sultanul; incapabil de a le domina insolența, el se hotărîse să-i degradeze. Țelul urmărit a fost atît de bine realizat încît majoritatea ienicerilor nu mai știau cum să poarte o pușcă. Numărul lor a crescut neîntrerupt pînă ce a atins cifra de 160.000 oameni, la mijlocul secolului al XVIII-lea, din care abia 10.000 se aflau efectiv sub arme. La origine căsătoria le era interzisă, începînd cu secolul al XVII-lea ei însă se căsătoresc cu toții și tind să dea caracter ereditar funcției lor. Instituția *devșirme* cade în desuetudine și în jurul anului 1640 e definitiv abolită[46].

Abolirea devșirme-ului, dificultatea crescîndă de a completa prin ridicări forțate vechile contingente de robi de origine creștină și tendința tot mai accentuată a turcilor de a lua locul acestora, au transformat profund constituția otomană, această oligarhie de robi. Curtea încetează de a fi o pepinieră de oameni capabili și devotați persoanei sultanului și măreției imperiului. Unul din resorturile principale ale puterii otomane s-a sfărîmat. Cei mai destoinici copii ai supușilor creștini nu vor mai sluji să susțină, în calitate de soldați și slujbași, dominația otomană, care, de acum înainte, va fi limitată la propriile ei forțe. Faptul va fi unul din cei mai însemnați factori de decădere a imperiului.

Cavaleria turcă, tot atît de indisciplinată ca și infanteria, era totuși mai de temut. Elanul și viteza cailor ei făceau șocul lor impetuos, și cum ienicerii își adaptau atitudinea la cea a cavalerei, aceasta decidea de regulă soarta luptelor[47]. Cavaleria otomană era plătită în bani sau răsplătită cu feude. Cea dintîi categorie era alcătuită, la jumătatea secolului al XVIII-lea, de circa 15.000 *spahii zișI ai Porții*, repartizați în șase steaguri[48]; cea de a doua era alcătuită din *spahiii feudatari* (*timarioți și zaimi*), obligați, potrivit întinderii feudei lor (timar și zeamet)[49], să vină la luptă însoțiți de unul sau mai mulți călăreți echipați. De la sfîrșitul secolului al XVI-lea, feudele, rezervate pînă acum spahiilor sau fiilor de spahii, sînt vîndute robilor palatului sau uzurpate de pașalele din provincii, care se mulțumeau să le perceapă venitul. Timarele, care furnizau odinioară cîte o sută de călăreți, nu mai trimit în secolul al XVII-lea decît cîte cincisprezece[50]. Sultanul e silit să sporească proporțional efectivul cavaleriei întreținute cu bani. Escadroanele Asiei au cai frumoși, dar mai puțin rezistenți decît cei ai moldovenilor sau bulgarilor.

Pe deasupra, dezvoltarea continuă a armelor de foc și rolul din ce în ce mai hotărîtor al artileriei au redus progresiv importanța acestei arme și influența ei asupra soartei luptelor. În sfîrșit, cavaleria turcă, prea nume-

[45] Porter, *op. cit.*, vol. I, p. 260 (ed. engleză).
[46] Ranke, *op. cit.*, p. 68.
[47] *Considérations sur la guerre présente entre les Russes et les Turcs (oct.—dec. 1769)*, Torino, 1773.
[48] Porter, *op. cit.*, II, p. 128.
[49] Feudele al căror venit era mai mic de 20.000 aspri se numeau *timaruri;* cele al căror venit era de 20.000—100.000 aspri se numeau *zeameturi;* cele al căror venit depășea 100.000 aspri se numeau *hasuri* (Lybyer, *op. cit.*, p. 100).
[50] L. Ranke, *op. cit.*, p. 72; Lavisse—Rambaud, *Histoire générale*, V, p. 884.

roasă, constituia, prin magaziile și bagajele ei, o piedică pentru armatele în deplasare.

Artileria, prost echipată și slab deservită, alcătuită din unități învechite și neuniforme, comandată de ofițeri ignoranți și manipulată de oameni inapți, era punctul cel mai slab și mai vulnerabil al armatei turcești. Ea era în același timp și răul cel mai greu de vindecat, întrucît aceleași prejudecăți naționale și religioase care i-au împiedicat pe turci să devină o națiune comercială și industrială, i-au făcut incapabili să înțeleagă importanța descoperirilor tehnice și necesitatea aplicării lor la arta militară[51].

Aceste diverse categorii de trupe formau armata regulată. Ele erau completate în timp de război cu trupele neregulate; *akingii* cavaleriști, *azapii*, infanteriști și *kurzii*. Acestor trupe care nu participă la războaie decît vara, li se adaugă *levenții* și *baș-buzucii* voluntari, o adunătură de vagabonzi, criminali și aventurieri, împinși la război de fanatismul religiei lor sau de atracția jafului. Aceste hoarde nedisciplinate, care se destramă la primul șoc și care nu slujesc decît la umplerea cu trupurile lor a șanțurilor fortificațiilor, sînt plaga cea mai mare a țărilor, dușmane sau prietene, pe care le străbat. Toate aceste trupe, atît cele regulate cît și cele voluntare, erau înarmate pe socoteala și după placul lor; așadar nici o uniformitate în modelele și calibrele puștilor, ceea ce sporea considerabil dificultățile de aprovizionare[52].

Flota turcă, atît de redutabilă în secolul al XVI-lea, prezintă aceleași simptome de declin. Cum nu există pepiniere de marinari, flota e silită să caute recruți printre grecii din insule, care însă erau înclinați spre defecțiune. Africa de Nord mai furniza încă marinari, dar în număr foarte mic. Pe deasupra, venalitatea și corupția fac ravagii în marină ca și în celelalte servicii publice. Căpitanii vaselor își cumpără slujbele cu toptanul pentru a le revinde apoi cu bucata subalternilor lor. Așadar nu exista nici o selecție, nici un control autentic. Ofițerii nu posedă principiile arimării și au prea puține cunoștințe nautice. Bateriile, înghesuite și de calibre diferite, erau greu de aprovizionat și de manevrat. Construcția era defectuoasă atît sub raportul concepției cît și al execuției. Carenele vaselor turcești erau excelente, după aprecierea constructorilor francezi și a marinarilor englezi, dar părțile superioare aveau mari defecte[53]. Vasele turcești se umflau prea mult de vînt ceea ce le făceau grele și incomode în luptă. În schimb bateriile inferioare erau inundate la bătaia oricărui val. Astfel, flota otomană nu putea „să ofere dușmanului decît mult lemn și puțin foc"[54]. Lemnul folosit nu era suficient de uscat, iar munca, executată de robi, nu era suficient de îngrijită[55]. Nu e de mirare, așadar, dacă adesea, jumătate din vase nu puteau părăsi portul.

---

[51] Tott, *Mémoires*, vol. III, p. 5; Rulhière, *op. cit.*, III, p. 220.
[52] Rulhière, *op. cit.*, vol. III, p. 219.
[53] Eton, *Tableau*, vol. I, p. 117.
[54] Tott, *Mémoires*, vol. III, p. 29.
[55] Ranke, *op. cit.*, p. 80.

În ciuda tuturor tentativelor de modernizare, organizarea și tactica armatei otomane au rămas ceea ce fuseseră două secole înainte. Turcii nu au mers pe urma celorlalte națiuni europene în ceea ce privește perfecționarea armelor și a tacticii lor de luptă. În secolul al XVIII-lea ei încă se mai luptau ca și cum nu ar fi existat un Gustav Adolf, un Turenne și un Frederic al II-lea. Trupele lor, încărcate de bagaje, prost instruite și comandate, „neacționînd decît ca mase confuze și dezordonate..., nu știau nici să manevreze, nici să dea lupta potrivit regulilor"[56]. Intrucît nici rîndul, nici șirul, nu erau respectate, doar oamenii din față își puteau descărca arma. De aceea focul lor nu era deloc redutabil, în ciuda efortului lor de a ajusta tirul[57]. Proiectul contelui de Bonneval, care urmărea să remanieze sistemul de recrutare și să introducă principiile de organizare și de disciplină în vigoare în armatele europene, a eșuat din pricina forțelor ostile, tot astfel cum aveau să eșueze mai tîrziu eforturile baronului de Tott și ale lui Hasan Pașa. Explicația se află în faptul că „avem de-a face cu un popor fanatic și trufaș, adversar a tot ceea ce nu e el însuși; i s-au oferit ca model formule pe care le detestă; i s-au trimis ca dascăli oameni pe care îi disprețuiește"[58].

Pe lîngă elementul militar, corpul oamenilor legii, ulemalele, ocupă locul cel mai de seamă în Imperiul otoman. *Coranul* fiind sursa legii religioase și a legii civile, interpreții cărților sfinte cumulau funcțiile de judecători supremi, de dascăli ai învățămîntului și de administratori (puțin scrupuloși) ai fundațiilor pioase[59]. Ei erau imens de bogați și, deci, foarte influenți. Totul se înclina în fața sentințelor lor (*fetva*). Sultanul însuși ar fi fost la discreția lor dacă nu ar fi fost învestit cu dreptul de a destitui, de a exila și de a nimici pe toți cei dintre ulemale care îi displăceau, inclusiv pe căpetenia lor, *muftiul*. Dar chiar cu această îngrădire, puterea ulemalelor rămînea redutabilă. Prin sentințele lor ei puteau să atîțe poporul și să provoace răscoale, astfel încît sultanul nu era stăpîn efectiv decît dacă era de acord cu ei. „Legea și despotul trebuiau în egală măsură să se teamă și să se respecte"[60]. Cel mai adesea, ei au sfîrșit prin a se înțelege.

Grave abuzuri amenințau, încă din vremea lui Soliman al II-lea, să corupă acest corp, tot astfel cum au corupt și armata. Ulemalele erau formați în școlile de pe lîngă moschei. Pentru a obține demnități eclezi-astice sau sarcinile judiciare cele mai înalte, candidații trebuiau să treacă prin zece trepte succesive de studiu. Ulemalele și-au făcut obiceiul de a-și

[56] Vandal, *La mission du marquis de Villeneuve*, p. 173.
[57] *Considérations sur la guerre présente*, p. 23.
[58] Volney, *op. cit.*, p. 17.
[59] M. Brosch, *The height of the Ottomon power*, în *The Cambridge Modern History*, III, p. 127.
[60] Tott, *Mémoires*, I, p. 215—216.

scuti copiii de acest lung stagiu, înscriindu-i din vremea copilăriei, uneori chiar a leagănului, în gradele inferioare. Soliman Magnificul, pentru a îndrepta aceste abuzuri, a fost silit să contopească cele zece trepte într-una singură[61]. Gradele și demnitățile se vindeau ca în armată și administrație. Imixtiunea elementelor indigene și revocarea militară a înalților demnitari degradează acest corp și îi compromit autoritatea. Fapt și mai grav, acest corp care avea conducerea și controlul învățămîntului nu a făcut nimic sau aproape nimic pentru răspîndirea instrucției publice. Într-un secol care se fălea înainte de toate cu luminile, turcii au rămas tot atît de ignoranți și superstițioși ca în vremurile eroice ale cuceririi. Educația se limita să infiltreze în copii disprețul pentru celelalte națiii și religii. Circumscriind spiritul credincioșilor ei, chiar și al celor mai cultivați, la sfera îngustă a învățămintelor *Coranului*, legea musulmană îi făcea impermeabili la toate achizițiile celorlalte civilizații, îndeosebi la tot ce se referea la religie și guvernămînt[62]. Musulmanii au rămas astfel închiși față de toate impulsurile fecunde.

Organizarea și procedura judiciară se explică de asemenea prin caracterul originar militar al constituției otomane[63]. Procedura sumară și pedepsele riguroase, executate pe loc, erau condițiile indispensabile ale conservării unui imperiu supus unei stări de asediu permanent. Lăsînd de o parte barbaria și cruzimea pedepselor, adesea excesive chiar pentru acea epocă, justiția otomană a fost deseori lăudată de publiciștii occidentali[64]. Ignorînd atît numărul excesiv al treptelor judiciare și înmulțirea excepțională a tribunalelor apusene, cît și durata nelimitată a proceselor care făceau atît de costisitoare și opresivă justiția în Occident, justiția turcă era mai puțin oneroasă deoarece era mai simplă și mai expeditivă. Marele ei defect era că făcea prea mult credit conștiinței și integrității judecătorilor. Legea le lăsa o libertate de apreciere excesivă, bunul lor simț și echitatea lor trebuiau să decidă asupra unui număr prea mare de chestiuni nelegiferate, pentru ca abuzuri grave să nu fie semnalate încă de timpuriu. Sub sultanii energici și vigilenți, tribunalele își făceau în general datoria cu exactitate și probitate. Judecătorii erau bine plătiți, foarte stimați și riguros controlați de delegații *cadiascherului*[65]. Și aici, slăbirea puterii centrale a acționat ca factor de disoluție. Cazurile de arbitrar și corupție se înmulțesc în asemenea măsură încît această instituție, considerată încă la sfîrșitul secolului al XVII-lea ca reazemul cel mai solid al imperiului, de-

[61] M. Brosch, *op. cit.*, p. 128.
[62] Porter, *op. cit.*, I, p. 13—14.
[63] Relațiune a lui G. F. Morosini, din 1585, în Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti*, terza serie, vol. III, p. 273.
[64] G. Postel, *De la république des Turcs*, 3 vol., Poitiers, 1560, vol. I. p. 127; F. Guicciardini, *Opere inedite*, vol. I, *Ricordi;* Charrière, *Négociations diplomatiques de la France dans le Levant*, vol. I, p. 211.
[65] Lybyer, *op. cit.*, p. 222.

vine la sfîrșitul secolului următor „cel mai mare flagel al Turciei". El „distruge absolut" securitatea bunurilor și a persoanelor. „Legile sînt o sabie redutabilă în mîini corupte, permanent pregătite să atace viața și bunurile cetățenilor"[66]. Locuitorii satelor se temeau în asemenea măsură de cercetările cadiilor încît făceau tot ce le stătea în putință pentru a sustrage crimele și furturile comise pe teritoriul lor cercetării judecătorilor, „a căror prezență era pentru ei mai primejdioasă decît cea a tîlharilor"[67].

Începînd să guverneze, sultanii încetează de a fi ascultați. Aleși de eunuci și femei, marii demnitari ai imperiului tind să devină instrumentele lor. Marele vizir el însuși nu e decît în chip excepțional „mîna dreaptă" a sultanului. Ca și ceilalți miniștri, el e creatura și instrumentul docil al sultanei care domnea. Puterea reală trece în mîinile lui kislar-aga. Fiecare sultană își are propriile ei creaturi și se consumă în intrigi pentru a le plasa în funcții[68]. De la sfîrșitul secolului al XVI-lea, „femeile haremului au cîștigat împotriva pașalelor dreptul de a acorda toate favorurile și principalele slujbe ale acestui stat"[69]. Marii demnitari (viziri, muftii, pașale) care și-au cumpărat dregătoriile nu le pot păstra decît cu bani și prin darurile trimise eunucilor și sclavilor din harem. Datoriile de care sînt apăsați, cererile cărora trebuie să le facă constant față și creșterea propriilor lor nevoi îi incită la tiranie și la stoarcerile cele mai cumplite.

Pașalele sau guvernatorii au în provinciile lor o autoritate aproape suverană. Ei percep taxe, distribuie justiția, ridică trupe și înfruntă cu impunitate pe suveranul ai cărui reprezentanți ar fi trebuit să fie. Pentru a se despăgubi de suma plătită pentru dregătoria lor, ei o revînd guvernatorilor și arendașilor districtuali, care o revînd la rîndul lor, „astfel încît în această crudă ierarhie, fiecare subaltern percepe dublul sumei cu care s-a îndatorat... Cel mai neînsemnat pretext le e suficient pentru a cita în fața tribunalelor lor pe cei pe care vor să-i citeze, iar bogătașul nu e niciodată inocent față de judecătorul său nesăturat"[70]. Ei vîră în buzunar tot ceea ce le convine să ia, fără nici o formalitate și fără cea mai mică teamă de viitor. Ei ruinează și epuizează provinciile, „fără milă, fără remușcare, fără să se intereseze dacă victimile rapacității lor sînt turci, creștini sau evrei"[71]. În provinciile unde au legături cu populația și unde pot exploata tendințe separatiste, ei devin independenți și își trec dregătoria din tată în fiu. Pentru a preveni această primejdie, Poarta a luat hotărîrea să transfere adesea pașalele dintr-o provincie într-alta. Remediul s-a dovedit mai nefast decît răul, fiecare schimbare fiind însoțită de destituirea și

[66] M. Porter, *op. cit.*, I, p. 88.
[67] Tott, *Mémoires*, vol. I, p. 229—230.
[68] Depeșa lui Ludolf din 27 septembrie 1757.
[69] Raportul lui Germigny, 8 dec. 1579, în Charrière, *op. cit.*, vol. III, p. 841.
[70] Tott, *Mémoires, I*, p. 217.
[71] Porter, *op. cit.*, I, p. 66—67.

de înlocuirea vechilor subofițeri, de noi traficuri de influență și de noi exacțiuni, care au sfîrșit prin a provoca dezerțiuni între oamenii avuți și prin a seca izvoarele însești ale producției și avuției.

Abuzurile organelor administrative sporesc odată cu slăbirea progresivă a autorității centrale; germenii anarhiei latente pe care presiunea militară îi împiedică să se dezvolte dar nu îi putuse suprima, se manifestă pretutindeni, mai întîi în provinciile cele mai îndepărtate, în Arabia, în munții Caucaz, în Kurdistan și Liban, apoi pînă în împrejurimile capitalei. Începînd cu domnia lui Osman al III-lea (1754—1757), focarele de insurecție se înmulțesc și se întind într-atît încît Poarta e silită să pactizeze cu rebelii și să aștepte timpuri mai favorabile pentru a-i pedepsi. La Bagdad, Ahmet pașa urmează în 1744 tatălui său, care guvernează timp de douăzeci și doi de ani provincia; el îi adaugă teritoriile Bassora și Mardin și le păstrează în familia sa pînă în 1775. Hadji Ali Yenikli domină, din Trapezunt, tot țărmul sudic al Mării Negre[72]. Georgia, acționată în surdină de Rusia, se opune cu armele recrutărilor de robi ca unei practici contrarii principiilor religiei creștine. În Arabia, pacea era constant tulburată de rivalitatea care îi opunea pe locuitorii orașelor sfinte de la Mecca și Medina triburilor beduine din Beni Ali și Beni Safer[73]. Bande de levenți infestează drumurile Anatoliei și impun negustorilor să se răscumpere. Împotriva lor a fost trimis Abdi, pașa de Caramania. În jurul Smirnei, agalele, mari proprietari, ridică trupe și acționează ca seniori independenți. Ei silesc orașele să se răscumpere și acaparează comerțul. Poarta nu a putut salva aparența autorității ei decît punînd la cale discordii între ei. Hasan-cauș-oglu dispune, în ajunul Revoluției, de 40.000 oameni și comandă asupra întregii regiuni care se întinde de la Smirna la Dardanele. În insulele Cipru și Chios, populația se revoltă împotriva exacțiunilor agenților fiscului, ceea ce antrenează o expediție de represalii care provoacă provinciei mai mult rău decît revolta însăși[74]. La Salonic corpul ienicerilor acaparează rodnicul comerț de grîne al regiunii și reduce la neputință pe reprezentantul Porții. Prea slabă pentru a reprima aceste afronturi, Poarta, fideală politicii ei de disimulare, închide ochii sau recunoaște uzurpările pe care nu le poate împiedica.

Dar, nicăieri anarhia nu a atins proporții atît de îngrijorătoare ca în Siria și în Egipt. Șeicul Dahir, șeful unui trib de beduini nomazi, după ce a restabilit, în urma unui război de douăzeci de ani, preponderența sa în Siria meridională, s-a străduit să o consolideze aliindu-se cu triburile războinice din munții Libanului și obținînd Acra. Poarta a încercat să-i submineze autoritatea, opunîndu-i un rival în persoana lui Osman, pașa din

[72] Tott, *Mémoires*, I, p. 208—211; Masson, *op. cit.*, p. 282.
[73] Hammer, XV, p. 150.
[74] Hammer, XVI, p. 109—110, 147—148; depeșa lui Ludolf din 10 aprilie 1752.

Damasc. Această rivalitate a dezlănțuit dezordini pe care războiul din 1768—1774 le-a sporit și agravat. Dahir a rezistat Porții pînă în 1775, cînd, părăsit de fiii săi, a fost ucis de trupe din Africa de Nord[75].

Egiptul nu mai făcea decît nominal parte din imperiu. Legăturile, niciodată foarte statornice dintre această provincie și Poartă, nu încetaseră să slăbească în secolul al XVIII-lea, sub acțiunea împrejurărilor externe și a transformărilor interne ale imperiului. De la Selim I, turcii se limitaseră să mențină o garnizoană în Cairo și în alte cîteva centre întărite. Niciodată nu pătrunseseră în interiorul provinciei. Ca și în Principatele dunărene, ei se mulțumeau cu plata unui tribut, în valoare de 800.000 piaștri. Administrația internă a țării fusese lăsată pe seama celor douăzeci și patru de bei, șefi de provincii. Spre mijlocul secolului al XVIII-lea, puterea supremă, pe care garnizoana, puternic diminuată de malversațiile pașalelor, nu o mai putea întreține, trece în mîna beilor, care nu au încetat să sporească numărul oamenilor lor de casă, mamelucii. Dar acest transfer de putere nu s-a operat fără a provoca o lungă serie de revoluții care azvîrle țara în anarhie și mizerie. În timpul tulburărilor care urmează morții lui Ibrahim bei (1754), pașalele fac un ultim efort pentru a-și restaura autoritatea. Dar, în 1768, Ali bei pune mîna pe putere și, timp de patru ani, e stăpîn absolut. El pacifică regiunea Nilului superior, refuză să plătească tribut și bate monedă cu insemnele sale. Fără a se proclama independent, toate actele sale sînt de natură să-l facă de sine stătător. El elaborează proiectul de a face din Siria un stat independent și de a rupe astfel continuitatea teritorială cu statele sultanului. În 1770 el se înțelege cu Dahir, șeicul din Acra, iar în anul următor el invadează Siria cu armatele sale; dar locțiitorul său îl trădează și el moare în 1773, în vîrstă de patruzeci și trei de ani. Faptul a deschis o nouă perioadă de anarhie în Egipt[76].

În provinciile europene, situația era ceva mai bună. Populațiile războinice din Albania, Bosnia și Herțegovina constituiau o pepinieră de soldați valoroși pe care Poarta ținea să-i menajeze și care dealtminteri au știut să impună cu forța respectarea drepturilor lor. Dar situația celor două state vasale, Moldova și Țara Românească, n-a fost niciodată mai precară decît în secolul al XVIII-lea. Pentru a se sustrage sarcinilor zdrobitoare care îi apăsau, moldovenii și muntenii au emigrat în masă la sudul Dunării, în Transilvania și în Rusia. Wilhelm Ludolf evaluează la 3000 numărul locuitorilor din Moldova stabiliți pînă în 1752, în Noua Serbie[77]. Fiul său Constantin, care a trecut prin Țara Românească în 1780, notează și el puternica migrație din această provincie în Transilvania[78]. Potrivit acestor doi diplomați, numărul total al populației celor două principate ar

[75] Masson, *op. cit.*, p. 290—291.
[76] *Ibidem*, p. 291.
[77] Depeșa lui Ludolf din 10 aprilie 1752 și 12 martie 1753.
[78] Notă asupra Țării Românești (doc. nr. CCCXLIV); cf. I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări Istorice", 1927.

fi scăzut, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la 500.000 suflete. Evaluările cele mai ridicate nu se ridică la peste un milion[79].

Rușii au încercat, firește, să se folosească de aceste nemulțumiri și să și-i asocieze pe răsculați. Ei au întețisat Imperiul otoman cu agitatori, lipsiți de scrupule, care încercau, prin toate mijloacele, să provoace tulburări și să organizeze comploturi. Dacă în Grecia aceștia nu au obținut decît vorbe frumoase în schimbul promisiunilor lor, în Muntenegru călugărul Ștefan cel Mic, care se declara inspirat de Dumnezeu și prezicea sosirea, curînd, a unei armate ruse, a reușit în octombrie 1767 să-i răscoale pe acești războinici oameni de munte[80]. Țărani bulgari i-au atacat pe dregătorii sultanului[81]. La inițiativa agenților Ecaterinei a II-a, o partidă pro-rusă s-a format la Iași și la București. În numele „ortodoxiei" și al originii lor „comune", locuitorii „Țării Românești... Bulgariei, Bosniei, Herțegovinei, Macedoniei, Albaniei și ai altor provincii turcești" au fost chemați să se pregătească în vederea unei insurecții generale împotriva dominației turcești[82]. Agitația internă din Imperiul otoman a căpătat astfel o importanță internațională a cărei influență asupra chestiunii orientale va crește începînd cu Revoluția franceză.

Anarhia administrativă a afectat profund viața economică și situația financiară. Sărăcia crescîndă e atestată de scăderea comerțului, de răscoale și de epidemii cumplite. Ciuma bîntuie permanent în porturi, de unde se întinde periodic în orașele din interior. De teama flagelului, miniștrii acreditați pe lîngă Poartă petrec jumătate de an închiși în casele lor. În Egipt, toate sursele de prosperitate secaseră, agricultura era părăsită, industriile ruinate, comerțul deturnat[83]. Principalele ramuri ale comerțului sînt acaparate de marii demnitari ai imperiului. Sultanul și-a rezervat monoplul aprovizionării capitalei. El impune să i se livreze la prețuri scăzute o cantitate de grîu pe care o depozitează în magaziile sale și o revinde cu amănuntul brutarilor. Malversațiile slujbașilor însărcinați cu această operație, degradarea grîului depozitat și prost îngrijit și calitatea inferioară a piinii sînt consecințele inevitabile ale sistemului[84].

Cu scăderea producției și diminuarea comerțului se reduc și veniturile statului, în vreme ce gustul pentru lux sporește peste măsură nevoia de bani. Risipa seraiului, așezarea necorespunzătoare a impozitelor și procede-

[79] I. Nistor, *Der nationale Kampf in der Bukowina*, București, 1919, p. 92; Hammer, XVI, p. 148—149, 158; Tott, *Mémoires*, IV, p. 145—146; Volney, *Voyage en Sirie et en Egypte pendant les années 1783, 1784 et 1785*, 2 vol., Paris, 1787, I, p. 337 și urm.

[80] Hammer, p. 162—163.

[81] N. Iorga, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, 4 vol., Paris, 1926—1928, vol. IV, p. 15.

[82] N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Iași, 1917, p. 156—157.

[83] Masson, *op. cit.*, p. 313.

[84] Depeșa lui Ludolf din 10 aprilie 1752.

ele nefaste de percepere, ating izvoarele însești ale producției și silesc guvernul la expediente care nu fac decît să sporească sărăcia tezaurului. Veniturile ordinare, haraciul, capitația și vămile devenind insuficiente, apelul la procedee ruinătoare ca alienarea bunurilor statului, alterarea monedei, vînzarea slujbelor, confiscarea averilor slujbașilor dizgrațiați sau executați devin procedee obișnuite[85]. Casa publică (*miri*) și cea privată a sultanului (*hasna*) sînt separate și adesea interesele lor se află în contradicție. Cea dintîi nu mai reușea să facă față nevoilor celor mai urgente ale statului, în vreme ce a doua era risipită în luxul și prodigalitatea seraiului. În lipsă de bani, fortificațiile și flota erau lăsate fără artilerie, în vreme ce giuvaergii nu găseau suficiente diamante pentru a satisface cererile haremului, care plătea cu bani peșin[86].

În vreme de criză, statul dispunea totuși de casa personală a sultanului, de tezaurul ecleziastic și al fundațiilor pioase, care era considerabil. Dar mobilizarea acestor fonduri provoca nemulțumirea ulemalelor și crea guvernului un plus de dificultăți în vreme de război. Pe scurt, Turcia era silită să intre în capitalul național pentru a face față nevoilor curente și necesităților excepționale și evenimentele ulterioare n-au făcut decît să confirme judecata severă a cavalerului Eton: „Starea actuală a finanțelor Turciei pare incompatibilă cu conservarea și prosperitatea acestui stat"[87].

Aceasta era situația Imperiului otoman în ajunul conflictului decisiv cu Rusia. Sultanul mai dispunea încă de resurse considerabile, el domnea asupra unor teritorii imense. Valoarea militară și spiritul războinic al poporului său, supraviețuind degradării celorlalte virtuți, vor mai putea, prin tresăriri bruște, să salveze onoarea numelui musulman și să repare cîteva dezastre. Dar cauzele decăderii sînt prea numeroase și adînci pentru ca descompunerea imperiului să mai poată fi oprită. Anarhia crescîndă e mărturia prăbușirii autorității centrale: provincii periferice revoltate sau suspecte, provincii centrale bîntuite de tîlhari. Sultanul, conștiincios și auster, dar lipsit de experiență pentru că a petrecut în izolare „singurii ani unde aceasta poate fi dobîndită"[88], interesul general constant sacrificat celui particular, guvernul instabil și discreditat prin depedența sa de harem, ienicerii decăzuți ca urmare a alterării constituției lor, spahii subminați de lux și de înstrăinarea feudelor militare, pe scurt, toate organele guvernului erau corupte, iar vechiul spirit de cucerire cu desăvîrșire stins[89].

Dar cel mai mare inconvenient al constituției otomane era separarea pe care o menținuse între musulmanii dominanți și creștinii supuși. Guvernul

[85] Tott, I, p. 218.
[86] Lady Craven, *A journey through the Crimea to Constantinople*, p. 121.
[87] *Tableau*, I, p. 68.
[88] Rulhière, *op. cit.*, vol. II, p. 265.
[89] *Ibidem;* Ranke, *op. cit.*, p. 123.

de sclavi creștini convertiți la mahomedanism nu a făcut decît să adîncească prăpastia între cele două populații, părăsirea sistemului a slăbit guvernul fără a-i asigura simpatia maselor de creștini. Islamismul a împiedicat fuziunea cuceritorilor și a învinșilor într-o națiune și a exclus în același timp pe turci din viața istorică a popoarelor europene. În aceasta constă adevărata cauză a „tragediei turcilor". Închiși în limitele rigide ale unei credințe înguste care le înfățișa *Coranul* ca izvorul unic al științei, turcii au pierdut încetul cu încetul simțul realității și minunata lor facultate de adaptare. Spiritul lor, atît de deschis și activ, s-a împotmolit într-o fază a civilizației care fusese de mult depășită de popoarele apusene[90].

Astfel, cînd, după o pauză de aproape treizeci de ani de care imperiul avusese parte din vremea păcii de la Belgrad, războaiele europene au izbucnit din nou, guvernul otoman s-a dovedit incapabil să reziste dușmanilor săi din afară și să-i strivească pe rebelii dinăuntru.

Dacă turcii nu au fost scoși din Europa încă din secolul al XVIII-lea, faptul s-a datorat nu atît forței lor de rezistență cît rivalității popoarelor europene; în momentele critice, această rivalitate le-a asigurat aliați și i-a ajutat să păstreze cea mai mare parte a teritoriului lor[91]. De aici decurge însemnătatea decisivă a sistemului politic european asupra evoluției chestiunii orientale în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

[90] Lybyer, *op. cit.*, p. 8.
[91] Ranke, *op. cit.*, p. 123.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

Capitolul II

PREPONDERENȚA RUSĂ ÎN ORIENT (1768—1774)

Problema succesiunii Austriei, Războiul de șapte ani și rivalitatea colonială între Franța și Anglia au împins pe planul al doilea, timp de douăzeci și cinci de ani, chestiunea orientală. De la înscăunarea ei și cu o forță necunoscută pînă atunci, Ecaterina a II-a a impus-o din nou atenției Europei. Prin însești condițiile în care avusese loc încoronarea ei, ca și prin ambiția ei nestăvilită de a juca un mare rol, ea a fost determinată să adopte politica de expansiune a lui Petru cel Mare. Ecaterina a înțeles că, pentru a șterge amintirea evenimentelor tragice care o aduseseră la tron, trebuia să ofere poporului ei succese strălucite și să aducă țării servicii eminente. Printr-o intuiție genială, ea a înțeles rolul care îi revenise odată cu coroana Rusiei: misiunea de a contribui la împlinirea aspirațiilor naționale și religioase ale poporului ei. Războiul împotriva Turciei i-a părut cu drept cuvînt mijlocul cel mai sigur de a-și asigura simpatiile nobilimii, armatei și clerului, de care depindea statornicia tronului ei, și desigur ar fi pornit de îndată la luptă dacă situația i-ar fi îngăduit[92]. Lipseau însă banii și, pe de altă parte, spiritele erau încă prea agitate pentru proiecte atît de vaste. Înainte de toate ea trebuia să îmbunătățească situația financiară, să cîștige încrederea supușilor ei, să se inițieze în problemele politice de care fusese ținută la distanță, să găsească colaboratori devotați și capabili și, mai ales, să-și asigure alianțele. Astfel, atît pentru a-și consolida poziția cît și pentru a pregăti executarea proiectelor ei orientale, ea avea nevoie de pace. De aceea a rechemat trupele puse la dispoziția Prusiei de Petru al III-lea, grăbind astfel încheierea păcii. În același timp însă, ea și-a manifestat net voința de a emancipa politica rusă de orice tutelă străină. În loc de a reveni la alianța austriacă, cum se nădăjduise la Viena și cum lăsa să se presimtă manifestul ei împotriva lui Frederic al II-lea, ea s-a apropiat de Prusia și, la 11 aprilie 1764, a semnat cu aceasta un tratat de alianță care trebuia să aibă consecințe importante asupra întregii politici europene. Ea a căutat chiar să extindă această alianță la toate puterile protestante din nord, în primul rînd la Anglia și Danemarca. E ceea ce s-a numit, destul de impropriu, substituirea prin sistemul nordic a sistemului lui Petru cel Mare, întemeiat pe alianța austriacă[93].

---

[92] J. Castéra, *Vie de Cathérine II*, 2 vol., Paris, 1797, vol. I, p. 314—315.
[93] S. Platonov, *Histoire de la Russie*, p. 781 și urm.

Deschiderea succesiunii polone (1763) a antrenat Rusia în complicații externe mai devreme decît era în proiectul Ecaterinei a II-a. Rivalitatea celor doi candidați care aspirau la succesiunea lui August al III-lea a reanimat lupta facțiunilor și a provocat intervenția puterilor străine. Franța și Austria susțineau candidatura electorului Saxoniei, Ecaterina a II-a, de acord cu Frederic al II-lea, a avansat numele lui Stanislav Poniatowski, care a fost ales sub protecția armatelor ruse. Întrucît noul rege a încercat să pună capăt anarhiei administrative și să impună adoptarea hotărîrilor financiare și fiscale prin majoritate simplă, Ecaterina a II-a și Frederic al II-lea s-au înțeles pentru a menține constituția anarhică a Poloniei și, erijîndu-se în apărători ai toleranței religioase, ei au revendicat libertatea de conștiință pentru dizidenți. La instigația lor, ortodocșii și protestanții au format confederații, cei dintîi la Sluck, cei din urmă la Thorn. Catolicii înșiși s-au confederat în Lituania. În iunie 1767, toți confederații s-au întrunit într-o confederație generală la Radom, pentru a cere abolirea reformelor. Amenințat să fie detronat și pus sub acuzare, regele nu a fost salvat decît grație ambasadorului rus. În luna august, o dietă s-a întrunit la Varșovia pentru a calma spiritele. Repnin i-a comunicat ordinul de a accepta dizidenți în toate funcțiile publice. Cîțiva deputați, care au protestat au fost arestați și duși în Siberia, după care dieta a ratificat umil voința Ecaterinei a II-a (martie 1768). Acestui act de violență, națiunea i-a răspuns prin Confederația de la Bar, care a trimis deputați să solicite ajutor la Viena, Versailles și Constantinopol. Repnin a rechemat trupele care urmau să evacueze Polonia și le-a îndreptat spre Podolia. Anarhia a degenerat într-un război civil care a făcut cele mai mari ravagii[94].

Pentru a veni în ajutorul Poloniei și pentru a se răzbuna împotriva Rusiei, Franța a încercat să-i răscoale pe tătari și să creeze rivalei ei greutăți în Suedia și Turcia. Agenții francezi au împînzit Orientul: Taulès în Polonia, Tott în Crimeea, în vreme ce ambasadorul Franței la Constantinopol, Vergennes, primea ordinul de a-i determina pe turci să declare război Rusiei[95].

La început, intervenția rusă în Polonia a lăsat Poarta insensibilă. Zadarnic a atras Vergennes atenția miniștrilor otomani că Rusia, controlînd Polonia, se va îndrepta împotriva Turciei; aceasta se prefăcea a crede că Rusia nu trimisese trupe în Polonia decît „pentru a împiedica urmările primejdioase a animozităților care se manifestau în acest regat". De fapt, Poarta vedea primejdia care o amenința dinspre Rusia, dar „obișnuită cu

[94] *Précis des événements de la Pologne* (anexa documentară nr. XLII); E. Haenisch, *Geschichte Polens*, Bonn und Leipzig, 1923, p. 249—253; A. Rambaud, *Histoire de Russie*, p. 460—466.

[95] A. de Saint-Priest, *Études diplomatiques et littéraires*, Paris (f.d.), vol. I, p. 202—205; Ducele de Broglie, *Le secret du roi*, vol. II, p. 282—283; C. Andreescu, *La France et la politique orientale de Cathérine II*, în „Mélanges de l'École roumaine en France", 1927, p. 32—33.

repausul" și convinsă că va avea timpul să intervină, cînd interesele ei vor fi direct atinse, „ea era refractară remediului care îi era indicat"[96].

Astfel, miniștrii Rusiei și Prusiei au avut cîștig de cauză la Constantinopol și au neutralizat total acțiunea lui Vergennes în favoarea Poloniei. La cererea partidei patriotice care, din aprilie 1764, făcuse apel la Poartă contra ingerinței Rusiei, guvernul turc a răspuns printr-un protest pur formal și l-a recunoscut fără a face vreo dificultate pe Stanislav Poniatowski. În lupta dintre Confederația generală și Confederația de la Bar, ea nu voia să vadă decît o ceartă confesională care nu o privea. Reis-efendi a declarat că era sub demnitatea Porții de a susține perturbatori ai păcii publice cum erau confederații și, în consecință, au fost trimise ordine pașalelor de Hotin și Bender, hanului tătarilor și domnului Moldovei să se abțină de la orice imixtiune în afacerile polone și de a-i izgoni dincolo de frontieră pe „rebelii" care ar căuta adăpost pe teritoriul otoman[97].

Totuși, de la începutul anului 1767, un reviriment s-a produs la Constantinopol. Trezită de sfaturile ambasadorului Franței, Poarta a început să fie îngrijorată de progresele Rusiei și să facă reproșuri ambasadorului rus.

Construirea unei noi fortificații în Noua Serbie, violarea teritoriului otoman în Cabardia, subsidiile trimise muntenegrenilor și uneltirile din Principatele dunărene (îndeosebi propaganda tinzînd să determine populația lor să emigreze în Rusia), în sfîrșit violarea teritoriului polon a cărui integritate fusese garantată de Poartă și de Rusia, erau tot atîtea motive de controversă care puteau declanșa în orice moment războiul. Incidentele de frontieră care se înmulțeau[98] și avertismentele lui Vergennes au sfîrșit prin a avea cîștig de cauză asupra partidei păcii, alcătuită mai ales din ulemale, puternic influențați de aurul rus. Un schimb viu de note a avut loc între Poartă și rezidentul rus Obreskov. Poarta a reproșat amar curții ruse violențele și încălcările ei. Răspunsurile guvernului rus nu au făcut decît să sporească iritarea guvernului otoman. Ele erau evazive sau jignitoare. Guvernul rus se scuza, cu privire la încălcările teritoriului otoman, prin incertitudinea adevăratelor frontiere sau, referitor la moldovenii emigrați, el admitea că aceștia ar putea aparține „nefericiților care nu numai în Moldova dar și în toate regiunile Imperiului otoman aspiră să se sustragă stoarcerilor și prigoanelor principilor și guvernatorilor lor"[99].

---

[96] Vergennes, *Mémoires*, II, p. 128, la L. P Ségur, *Politique de tous les cabinets de l'Europe pendant les règnes de Louis XV et de Louis XVI*, 3 vol., Paris, an IX (1801).

[97] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 579; Hammer, XVI, p. 173; Zinkeisen, V, p. 990; St. Priest, *op cit.*, I, p. 205—206.

[98] De exemplu, contele Potocki, urmărit de ruși de la Halici, s-a refugiat în Moldova de unde a trecut în Podolia. Comandantul rus Weissmann, în ciuda avertismentelor pașei de Hotin, a continuat să-i urmărească pe fugari prin teritoriul Moldovei. În ciuda dezaprobării lui Obrescov, Poarta s-a folosit de acest incident pentru a-și intensifica pregătirile de război (*Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, t. IV, p. 10—11; Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 579).

[99] Hammer, XVI, p. 176.

Violarea frontierei turcești la Balta[100] a produs la Constantinopol efectul dorit de sultan. Poporul a început să se agite și în armată au izbucnit răzmeriță. Divanul a fost convocat în grabă și un regiment a primit ordin să se îndrepte spre frontiera de pe Nistru. Pașnicul mare vizir Muhsinzade a fost înlocuit cu guvernatorul de Aidin, Hamza pașa, adept hotărît al războiului. Muftiul a emis o fetva în favoarea politicii beliciste, sustrăgînd astfel partidei pacifiste cel mai puternic din instrumentele sale de propagandă împotriva războiului.

Marele sfat convocat la 4 octombrie 1768 pentru a se pronunța cu privire la diferendele dintre Rusia și Poartă a socotit și el că războiul împotriva Rusiei e legitim și necesar. La 6 octombrie, Obreskov a fost convocat la serai de marele vizir care l-a primit cu dispreț fățiș, l-a întrerupt de îndată ce a încercat să ia cuvîntul, l-a silit să mărturisească faptul că în Polonia se aflau 25.000 ostași ruși, l-a tratat ca trădător și l-a somat să ia în numele guvernului său și sub garanția colectivă a celor patru puteri nordice, Danemarca, Prusia, Anglia și Suedia, angajamentul scris de a evacua Polonia și de a nu interveni, sub nici un pretext, în afacerile interne ale acestei țări. Întrucît Obreskov a refuzat să ia un angajament care depășea mandatul său, el a fost închis la Edicule[101]. Conform dreptului public al Turciei, faptul însemna declararea solemnă a războiului[102].

Poarta și-a justificat hotărîrea față de puterile străine, adresîndu-le un manifest în care reproducea toate acuzațiile aduse Rusiei[103]. Ecaterina a II-a a răspuns printr-o declarație și printr-un contramanifest care respingeau acuzațiile cuprinse în manifestul Porții, relatau violențele la care a fost supus ministrul țarinei și exprimau încrederea în triumful cauzei sale[104].

Turcii au fost aspru criticați că au pornit războiul șase luni înainte de a-l putea susține. „Acțiunea lor — spunea Frederic al II-lea — e mai degrabă un avertisment dat rușilor de a se pregăti în timpul iernii pentru a rezista forțelor otomane de care aveau să fie atacați în primăvara următoare“[105].

În realitate, acest fel de a proceda le era impus de situația internă a imperiului. Sultanul nu putea antrena masele și nu se putea face ascultat de pașalele din provincie decît sub presiunea fanatismului religios provocat de

---

[100] Cazaci zaporojeni urmărind confederați refugiați la Balta au pătruns în oraș, l-au jefuit și au masacrat numeroși turci (Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 581).

[101] Hammer, XVI, p. 183—184; Iorga, *Documente Callimachi*, vol. I, p. CLIV; Bonneville de Marsangy, *Le chevalier de Vergennes*, vol. II, p. 372—375; Brückner, *Katherina II*, p. 271.

[102] A. Sorel, *La question d'Orient au XVIIIe siècle*, p. 28.

[103] *Geschichte des gegenw. Krieges*, IV, p. 29—31; Kéralio, *Histoire de la guerre entre la Russie et la Turquie*, Saint Pétersbourg, 1773, p. 29—30.

[104] *Geschichte*, p. 30—41; 42—51; Zinkeisen, V, p. 913—914; Iorga, V, p. 473 și Kéralio, *op. cit.*, p. 31—34.

[105] Frédéric II, *Mémoires*, ed. 1830, vol. IV, p. 206; cf. Hammer, XVI, p. 209; Zinkeisen, V, p. 917; Broglie, *Le secret du roi*, p. 299.

declarația de război. Trupele din Asia aveau nevoie de cîteva luni pentru a se reuni cu restul armatei și era mai bine ca pregătirile lor să fie făcute într-o vreme cînd nici inamicul nu putea face război.

Mult mai gravă decît imposibilitatea de a mobiliza înainte de declarația de război a fost incapacitatea turcilor de a întocmi un plan de campanie judicios și practic. Pentru a tăia armatei ruse aprovizionarea din Polonia, turcii ar fi trebuit să preîntîmpine înaintarea dușmanilor spre Nistru, luînd ofensiva în același timp pe Vistula și pe Nistrul superior sau, cel puțin, să se instaleze puternic pe Nistru, care de la izvor pînă la Bender alcătuiește o linie de apărare favorabilă și sigură[106]. Dar, în lipsa unui plan de ansamblu, operațiile lor au fost, de la început, lente și lipsite de coerență.

La începutul anului 1769 sultanul a dat drumul tătarilor, neînfricatului Krim-Ghirai care a pustiit Noua Serbie și, după ce au înaintat pînă la Orel, s-au înapoiat cu o pradă bogată, fără însă a fi lovit armata rusă[107]. Această incursiune nu a făcut decît să demonstreze din nou imperioasa necesitate în care se afla Rusia de a-i supune pe tătari și de a împinge frontiera pînă la Marea Neagră[108]. Ea a ușurat considerabil sarcina Ecaterinei a II-a: țara a primit mai ușor sacrificiile impuse de război, devenit o îndatorire națională. Pentru a face față cheltuielilor, impozite extraordinare au fost stabilite și un nou consiliu de stat a fost creat atît pentru a hotărî în problemele civile și militare privitoare la război cît și pentru a asigura statului resursele necesare desfășurării campaniei[109].

Rusia a pus pe picior de război trei armate: cea dintîi, avînd 63.000 oameni, sub comandamentul lui Golițîn, în Podolia, pentru a ataca Hotinul, cea de a doua, de 30.000 oameni, comandată de Rumianțev, în Ucraina, pentru a-i opri pe tătari; cea de a treia, sub Medem și Tottleben, pentru a face o diversiune în Kuban și Caucaz. Cea mai mare parte a coloneilor erau ofițeri tineri din gardă care își obținuseră gradele prin privilegiu și nu cunoșteau încă decît slujba de curte. Ofițerii subalterni erau, în cea mai mare parte, „născuți în robie".

Prințul Golițîn însuși nu datora numirea sa în funcția de comandant decît vechimii[110] și protecției. Șefii diverselor departamente militare au fost cu toții de acord cu privire la alegerea unui om de curte, de care erau siguri că nu va înainta plîngeri cu privire la starea proastă a trupelor, muniției și artileriei[111]. Efectiv, cînd la începutul lui aprilie, trupele lui Go-

[106] *Considérations sur la guerre présente entre les Russes et les Turcs*, p. 3.

[107] Tott, *Mémories*, vol. II, p. 131—201; Iorga, vol. V, p. 486; *Geschichte des gegenw. Krieges*, IV, p. 66—67; *Cambridge Modern History*, vol. II, p. 673; *Précis de la dernière guerre*, doc. nr. XLII A. (anexa documentară).

[108] *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, XV, p. 6.

[109] *Ibidem*, IV, p. 60—61.

[110] „Majestatea Sa a numit ca generali comandanți pe prințul Golițîn și contele de Rumianțev care vor lupta împotriva turcilor. În favoarea celui dintîi cîntărește mai mult vechimea decît atestările cunoștințelor sale" (Depeșă a lui Christian Scheel din 11/22 noiembrie 1768; Arhivele de Stat din Copenhaga, B. 96).

[111] Rulhière, *op. cit.*, III, p. 168—169.

liţîn au sosit în faţa Hotinului, ele erau decimate de privaţiunile suferite şi lipsite de artilerie.

Obiectivul principal urmărit de operaţii era supunerea Moldovei şi instalarea în această ţară înainte ca inamicul să fi avut timpul să o devasteze. Pentru aceasta ar fi fost necesar să fie atacate în acelaşi timp cetăţile Hotin, Bender şi Akkerman[112]. Dar, ruşii nu s-au dovedit capabili să execute acest plan.

În consecinţă, prima încercare la Hotin a eşuat şi Goliţîn a trebuit să treacă în sens invers fluviul (30 aprilie 1769)[113]. Acest eveniment, celebrat la Constantinopol ca un triumf, a pus într-o lumină puţin favorabilă valoarea generalului şi a armatei ruse[114].

Între timp, marele vizir Mohammed Emin Paşa, un cărturar necunoscător al artei militare, a părăsit Constantinopolul (martie 1769) îndreptîndu-se spre Babadag, unde şi-a luat în primire armata, alcătuită din 100.000 oameni, adunaţi în grabă şi indisciplinaţi şi care, cu prilejul trecerii lor prin Constantinopol, au început să jefuiască şi să se dedea la toate excesele. Cei mai mulţi dintre ei abia dacă ştiau cum se declanşează un atac.

Locuinţele miniştrilor străini nu au fost nici ele cruţate[115]. Ministrul Austriei, Brognard, nu a scăpat decît în chip miraculos furiei mulţimii[116]; aceste dezordini aveau dealtminteri să se repete cu prilejul fiecărei noi campanii[117].

La 2 iunie el a trecut Dunărea la Isaccea, nesigur în privinţa direcţiei pe care trebuia să o urmeze şi stingherit în mişcările sale de foametea din Moldova. Găsind goale magaziile pe care conta, armata regulată a fost silită să rămînă lîngă malurile Dunării, unde proviziile aduse pe fluviu erau consumate pe măsura sosirii lor[118], în vreme ce trupele neregulate şi voluntarii au împînzit Moldova şi au desăvîrşit distrugerea mijloacelor de subzistenţă care putuseră fi salvate. În sfîrşit, pornind în direcţia Bender, armata marelui vizir a mai poposit şi în valea Cartalului, apoi şi-a stabilit tabăra la Han Tepesi (Movila Răbîi), pentru singurul motiv că în acest loc fusese înfrînt Petru cel Mare în 1711. Două săptămîni mai tîrziu, stingherită de ţînţari şi de lipsa de alimente, ea şi-a transportat lagărul la Iassydepe, lîngă Bender, cînd a sosit ştirea că prinţul Goliţîn, ocolind pădurea Bucovinei, pusese din nou asediul la Hotin[119]. Marele vizir s-a înapoiat la

---

[112] *Considérations sur la guerre présente entre les Russes et les Turcs*, p. 4; Kerallio, *op. cit.*, p. 37—38.

[113] Iorga, V, p. 488; Hammer, XVI, p. 216—217; Brückner, p. 274.

[114] Scrisoarea lui Ludolf din 11 noiembrie 1769; *Précis de la dernière guerre*, doc. nr. XLII A; *Geschichte des gegenw. Krieges*, V, p. 16.

[115] Scrisori ale lui Ludolf din 10 decembrie 1768 şi din 19 septembrie 1769; *Précis de la dernière guerre*, doc. nr. XLII A.

[116] *Geschichte des gegenw. Krieges*, V, p. 9—11.

[117] V. pentru campania din 1770, *ibidem*, VI, p. 47.

[118] Rulhière, *op. cit.*, III, p. 210—231; Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 585.

[119] *Geschichte des gegenw. Krieges*, V, p. 11.

Han Tepesi și a însărcinat pe noul han al Crimeei și pe Moldovandji Ali pașa să meargă în ajutorul Hotinului. Adevărat ostaș, Moldovandji a deblocat cetatea și i-a silit pe ruși, care intraseră fără a lua vreo precauție, să treacă pentru a doua oară, în sens invers, Nistrul (2/12 august 1769)[120]. În urma acestui eșec, prințul Golițîn a fost revocat și înlocuit de locotenentul general Rumianțev. Nemulțumit și el de desfășurarea operațiilor[121], sultanul l-a destituit pe Mohammed Emin pașa și a dispus decapitarea lui la Constantinopol[122]. Domnul Moldovei, Grigore Callimachi, și dragomanul Porții, Nicolae Drako, bănuiți de înțelegere cu inamicul, au avut aceeași soartă[123].

Numit mare vizir, Moldovandji a hotărît să treacă Nistrul și să mute cîmpul de operații în Podolia. La 1 septembrie, el a construit un pod de vase și îndată după aceasta un corp de 6000 oameni s-a stabilit pe malul stîng al Nistrului, într-o redută construită la capul podului. După ce alte elemente au întărit acest prim detașament, la 16 septembrie marele vizir însuși a trecut fluviul pentru a face recunoașterea poziției ruse. Au avut loc un șir de ciocniri, cînd creșterea subită a Nistrului, umflat de torente, a deteriorat podul și a provocat panica în armata turcă. Toți cei care trecuseră fluviul s-au precipitat spre pod. Greutatea mulțimii și a tunurilor a făcut ca podul să cedeze; în cele din urmă podul s-a rupt în bucăți și resturile sale au fost duse de torent. Cei 6000 sau 7000 de turci rămași pe malul polon au fost masacrați de ruși. Panica a cuprins întreaga tabără și armata s-a dispersat antrenînd în fugă garnizoana din Hotin și tabăra imperială de la Han Tepesi[124]. Redus la propria sa gardă, Moldovandji pașa a fost silit să-și urmeze armata și să treacă în sens invers Dunărea, fără a încerca să stabilească o nouă linie de apărare pe Prut, Siret sau Dunărea de Jos[125].

Stăpîni, fără a fi dat vreo luptă, pe Hotin, rușii nu au mai întîmpinat rezistență pînă la București. Locotenentul general Elmpt și-a făcut la 7 octombrie intrarea la Iași, unde trupele sale au răspîndit ciuma[126]. O delegație de boieri mersese în întîmpinarea lui pînă la Botoșani, „pentru a supune provincia Majestății Sale" împărătesei Rusiei[127]. Generalul Stoffeln, succesorul lui Elmpt, a desăvîrșit fără dificultate cucerirea țării. Orașul Galați, unde se refugiase noul domn al Moldovei, Constantin Mavrocordat, a fost luat cu asalt și jefuit, iar bătrînul domn, făcut prizonier, a fost dus sub

[120] Hammer, XVI, p. 224; *Geschichte des gegenw. Krieges*, V, p. 38—43.
[121] Hurmuzaki, Supl. I, 1, p. 781; Rulhière, *op. cit.*, III, p. 240—241; Iorga, V, p. 488—489.
[122] *Geschichte des gegenw. Krieges*, V, p. 45—46.
[123] Hammer, XVI, p. 228; *Geschichte des gegenw. Krieges*, V, p. 63.
[124] Rulhière, *op. cit.*, vol. III, p. 355—370; Iorga, IV, p. 490; Hammer, XVI, p. 236.
[125] *Considérations sur la guerre présente.*
[126] *Reise von St. Petersburg nach der Moldau und zurück über Kiew und Moskau (Lerche)*, Halle, 1773, în Bilbassoff, *Katherina II*, vol. I, p. 215.
[127] Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 20.

escortă la Iași, unde și-a găsit sfîrșitul (4 decembrie 1769)[128]. Între timp, locotenentul general Karazin, căruia i se raliaseră fraţii Cantacuzino și arhimandritul de Argeș, a luat prin surprindere Bucureștii și l-a capturat pe domnul Grigore Ghica (16 noiembrie 1769). Pretutindeni armata rusă fusese primită cu aclamaţii de mulţime[129]. Acest curent general de defecţiune a împins Poarta la o măsură necugetată care nu a făcut decît să agraveze răul. Muftiul a publicat o fetva care legitima uciderea și confiscarea bunurilor oricărui locuitor din Moldova și Ţara Românească care trecuse sau va trece de partea inamicului[130]. Efectul acestor ordonanţe a fost de a împinge întreaga populaţie a celor două principate spre protecţia rusă și de a încuraja emigraţia, și altminteri îngrijorătoare, spre Ungaria și Noua Serbie. Însemnele principatelor au fost remise comisarilor ruși și o delegaţie de boieri și înalţi demnitari ai bisericii a pornit spre Petersburg spre a mulţumi împărătesei pentru „eliberarea poporului ortodox al Ţării Românești"[131].

La începutul anului 1770, toată Ţara Românească, cu excepţia Olteniei, a trecut sub ocupaţie rusă, pe care o abilă propagandă tindea să o transforme în anexare[132]. În afara numeroșilor voluntari pe care i-au furnizat rușilor, cele două principate au trebuit să suporte și cea mai mare parte a cheltuielilor de război. Potrivit aprecierilor unui ofiţer străin în slujba Rusiei, aceasta ar fi prelevat din Moldova și Ţara Românească 4 1/2 milioane florini pe an, fără a pune la socoteală alimentele și furajele, evaluate la o jumătate de milion, și corvezile[133]. Bucuria provocată de aceste succese a fost cu atît mai mare la Petersburg cu cît rezultate similare au încununat în Caucaz eforturile generalilor Medem și Tottleben[134]. Prima campanie s-a încheiat așadar cu rezultate care păreau să legitimeze cele mai mari speranţe și cele mai vaste proiecte ale împărătesei Rusiei. Ele însă nu au făcut decît să trezească neliniștea celorlalte puteri și să determine o campanie diplomatică al cărei ţel era să oprească progresele armatelor ruse.

Exaltată de aceste succese, împărăteasa nici n-a vrut să i se aducă vorba despre pace. În timpul iernii 1769—1770, mari pregătiri au fost făcute în vederea unei campanii decisive, pe mare și pe uscat în același timp. Ecaterina a II-a a conceput proiectul îndrăzneţ al unei expediţii navale în Arhipelag și a făcut totul pentru ca aceasta să reușească. Flota rusă, ocolind Europa apuseană și trecînd Gibraltarul, trebuia să treacă din Baltica în Mediterana, să-i răscoale pe greci, acţionaţi de cîţiva ani de o intensă propa-

[128] *Ibidem*, p. 21; Hurmuzaki, XVI, p. 475.
[129] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 491; *Documente Callimachi*, I, p. CLVII; „Convorbiri literare", IX, p. 326.
[130] Hammer, XVI, p. 328—329; Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 22.
[131] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 491; *Acte și fragmente*, II, p. 27—29; Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, II, p. 30; *Geschichte des gegenw. Krieges*, V, p. 70—72.
[132] Iorga, IV, p. 492; Zinkeisen, V, p. 924.
[133] Doc. nr. 89 și depeșa lui Ludolf din 11 decembrie 1773.
[134] Depeșa lui Ludolf din 8 iunie 1771; Zinkeisen, V, p. 925.

gandă rusă[135], și, în vreme ce armatele de uscat urmau să amenințe pe Dunăre liniile adversarului, ea avea să dicteze sultanului pacea în capitala sa. Acest plan îndrăzneț a fost pus în execuție din luna septembrie 1769 și flota rusă, după ce s-a aprovizionat cu materiale de război și provizii în porturile engleze, a trecut în Mediterana; la 28 februarie 1770, ea a apărut în dreptul Capului Matapan. Acest succes nu a putut fi obținut decît cu complezența Angliei care, nu numai a furnizat expediției pe cei mai buni ofițeri (Elphinstone și Greig), dar a și descurajat prin atitudinea ei amenințătoare veleitățile de rezistență ale ducelui de Choiseul[136]. Această atitudine stranie a guvernului englez ar părea de neînțeles dacă nu s-ar ține seama de dificultățile în care se zbătea comerțul oriental al Angliei, pretutindeni înlăturat de concurența franceză; speranța de a deschide industriei engleze noi debușee a fost motivul principal al acestei politici[137].

La apropierea flotei ruse, mainoții s-au răsculat, dar, lispită de un plan ferm, și de o direcție energică, mișcarea lor a degenerat curînd într-o serie de brigandaje și masacre[138]. Alexei Orlov a luat, la mijlocul lunii aprilie, comandamentul flotei ruse. Încercarea sa la Modon a eșuat, după cum eșuase cea a fratelui său Teodor la Coron, din care vroise să facă o bază de operații pentru răsculați. După înfrîngerea de la Tripolița, unde 15.000 mainoți au fost dispersați de turci, Orlov și-a îmbarcat trupele și i-a abandonat pe greci vindictei otomane; aceasta avea să fie cumplită. Poarta a trimis în Moreea 150.000 albanezi care au trecut provincia prin foc și sabie[139].

La 1 iulie, flota rusă, bine echipată, era gata de a ridica velele, cînd amiralul, aflînd că flota dușmană își concentrase unitățile între țărmul Anatoliei și țărmul sud-estic al insulei Chios, a dat semnalul de plecare[140]. Flota rusă a înfrînt la 5 iulie flota turcă la Chios și, două zile mai tîrziu, a distrus-o complet în portul Cesmè. Alexei Orlov ar fi putut să profite de victoria sa pentru a forța strîmtorile și a merge înaintea seraiului, unde ar fi putut dicta pacea sultanului. Dar el a lăsat inamicului timp suficient pentru a-și organiza apărarea sub direcția abilă și energică a baronului de Tott.

---

[135] Unul din emisarii cei mai activi ar fi fost un moldovean care se îmbrăca turcește și își zicea Kasi Murat. „Es war ein Mann von grossen Einsichten, vieler Wissenschaft und besonderer Fähigkeit, indem er ausser den nordischen Sprachen auch die Türkische und Arabische inne hatte, und schien en geborener Moldauer zu sein" *(Geschichte des gegenw. Krieges,* VI, p. 58).

[136] *Geschichte des gegenw. Krieges,* VI, p. 60—82; Favier, *Conjectures sur le situation actuelle de la France,* în L. P. Ségur, *Politique de tous les cabinets de l'Europe,* 3 vol., Paris, 1801, vol. II, p. 31.

[137] Masson, *Le commerce français dans le Levant au XVIII*e *siècle;* Sorel, *La question d'Orient au XVIII*e *siècle,* p. 84—85.

[138] Zinkeisen, V, p. 930.

[139] *Geschichte des gegenw. Krieges,* VII, p. 5—29.

[140] *An authentic Narrative on the Russian expedition against the Turcs by sea and land... Compiled from several authentic journals, by an officier on board the Russian flect,* London, 1772, p. 49.

Ocazia de a administra o lovitură decisivă fiind pierdută, flota rusă s-a retras la Paros, Imbros și Thasos, în vreme ce cei doi Orlov au apucat prin Italia drumul spre Petersburg. Expediția navală își ratase obiectivul, dar răsunetul succeselor ei a fost considerabil. „Întreaga Europă a fost surprinsă și alarmată de a constata pentru prima oară că pavilionul rus plutea printre insulele Arhipelagului, urmărind flota turcă și chemînd pe nefericiții tributari ai Porții, grecii, la arme și la libertate"[141].

Pentru campania din 1770, rușii au pregătit două armate; una în Polonia, sub conducerea lui Rumianțev, a cărei misiune era să se instaleze pe linia Dunării și să-i împiedice pe turci să treacă fluviul; cealaltă concentrată în Noua Serbie, trebuia să cucerească fortărețele de pe Nistru și de pe Dunărea de Jos. La începutul anului au loc mici ciocniri, în cursul cărora rușii ies învingători. Ei resping două încercări turcești în direcția Bucureștilor. Stoffeln atacă Giurgiu și arde Brăila sub privirea marelui vizir. El îi oprește pe tătari de a face incursiuni în Țara Românească. Dar după moartea prematură a generalului, rușii sînt siliți să părăsească Țara Românească și să-și concentreze forțele în Moldova, în așteptarea ofensivei generale pe care o anunță pregătirile turcești (iunie 1770).

În fapt, Kaplan Ghirai, după ce a părăsit Chișinăul la începutul lunii mai, a încercat să treacă Prutul, dar a găsit pretutindeni trecerea interceptată de inamic. Atunci, contele Rumianțev a trecut el însuși rîul la Fălciu, și a dispersat un corp de oaste turc și tătar care ocupase poziție în fața taberei întărite a prințului Repnin, la Han Tepesi. La primirea acestei știri, marele vizir a părăsit tabăra sa de la Babadag cu o armată de 150.000 oameni, dintre care însă cei mai mulți nu aveau experiența războiului, a trecut Dunărea la Isaccea și s-a îndreptat spre cîmpia Cartalului. Dar el nu a avut timp să vină în ajutorul hanului, care, atacat de prințul Repnin la rîul Larga, a fost cu desăvîrșire înfrînt și împins spre Dunăre (18 iulie). Contele Rumianțev a atacat atunci grosul oștirii otomane, retranșată cu Halil pașa pe rîul Cahul, și, după un bombardament de trei ore, a luat cu asalt tabăra și a pus pe fugă armata turcă (1 august)[142]. După aceste victorii, fortărețele de pe Dunărea de Jos și de pe Nistru și-au deschis porțile una după alta. Ismail s-a predat la 6 august; Chilia, o lună mai tîrziu; Benderul a capitulat la 27 septembrie; Akkerman în octombrie. La începutul lui noiembrie, ultimul fort de pe Dunăre, Brăila, a căzut în mîna rușilor. La 25 noiembrie, armata rusă a recucerit Bucureștii, în vreme ce marele vizir s-a retras la Babadag[143]. Tot teritoriul cuprins între Dunăre (exceptînd Giurgiu) și Nistru se afla în puterea rușilor, care se considerau stăpîni pe situație și liberi de a-și impune condițiile turcilor. În fapt, încurcăturile abia acum începeau pentru ei.

---

[141] *Ibidem*, p. 8; Cf. depeșa lui Ludolf din 8 sept. 1770; *Précis de la dernière guerre*, doc. XLII A; C. Andreescu, *op. cit.*, p. 57—82.

[142] *Précis de la dernière guerre*, doc. XLII A; Hurmuzaki, XVI, p. 485—486.

[143] *Geschichte des gegenw. Krieges*, VIII, p. 42—55; 56—64; 71—75; 78—80; IX, 46—56; Rulhière, *op. cit.*, IV, p. 53—58; Hammer, XVI, p. 257—268; Zinkeisen, V, p. 940—944; Iorga, IV, p. 494—498.

Progresele armatei ruse provocaseră o vie neliniște în cancelariile europene. Puterile care în timpul primului an de război simulaseră o neutralitate mai mult sau mai puțin binevoitoare față de Rusia — unele, ca Anglia și Prusia, pentru că sperau să obțină avantaje însemnate de pe urma unei victorii ruse; celelalte, ca Franța și Austria, pentru că erau sigure că Rusia va fi înfrîntă —, au ieșit atunci din rezerva lor și au marcat net hotărîrea de a opri progresele puterii ruse. Anglia și-a rechemat marinarii din serviciul Rusiei și a interzis orice nouă angajare. Franța a oferit Turciei, în schimbul unui subsidiu anual de trei sau patru milioane, 12—15 vase de război și i-a trimis ingineri și ofițeri pentru armata sa. Austria și-a întărit garnizoanele din Ungaria și a așezat la frontierele Transilvaniei faimoasele ei cordoane de siguranță[144]. În sfîrșit, Frederic al II-lea, aliatul Rusiei, a sfîrșit prin a manifesta public că „nu era în interesul Rusiei de a vedea puterea otomană în întregime nimicită", întrucît în caz de nevoie ea putea fi folosită pentru a „face diversiuni" și pentru că Rusia „amenința să invadeze totul"[145].

Primejdia de a-i vedea pe ruși stabiliți pe Dunăre, rezolvînd în folosul lor exclusiv chestiunea orientală, a pus în mișcare toate cancelariile europene. Nici una dintre acestea nu putea accepta ca o reglementare de asemenea însemnătate să se facă fără participarea ei. Franța, care, din pricina relațiilor ei deteriorate cu Rusia, nu putea spera să-și impună mediația, a trimis bani și ofițeri confederaților de la Bar, pentru a provoca o diversiune în favoarea turcilor. Ministrul Angliei la Constantinopol, Sir John Murray, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a-i determina pe turci să ceară mediația curții sale. Sub efectul imediat al luptei de la Cesmè, guvernul otoman îl rugase pe acesta să scrie contelui Orlov și să-i propună încheierea unui armistițiu. Murray a vrut să stabilească în prealabil condițiile cu reis-efendi și din neîndemînare a lăsat să-i scape acest prilej unic de a restabili creditul său la Poartă[146]. Reprezentanții Curții din Viena și din Berlin, Thugut și Zegelin au avut astfel terenul liber și au știut să profite de acest avantaj. Curțile lor erau cele mai direct interesate să pună capăt conflictului și să preîntîmpine complicațiile în care ar fi fost implicate înaintea celorlalte națiuni. Intervenția Franței sau aceea, mai probabilă, a Austriei, care nu accepta să permită Rusiei să anexeze Moldova și Țara Românească, ar fi silit Prusia să susțină ferm Rusia, aliata ei. Dar, nici Prusia, nici Austria nu isprăviseră încă să-și reorganizeze armatele și să repare pagubele suferite în războaiele precedente. Astfel, uitînd o clipă rivalitățile lor din trecut ele s-au apropiat pentru a înlătura primejdia care le amenința pe amîndouă[147]. La întrevederea de la Neisse (august 1769), Iosif al II-lea și Frederic al II-lea s-au înțeles asupra necesității de a observa

[144] A. Beer, *Die erste Theilung Polens*, I, p. 306; Hammer, XVI, p. 279.
[145] Fréderic II, *Mémoires*, vol. IV, p. 210.
[146] Depeșa lui Ludolf din 13 octombrie și 10 noiembrie 1770.
[147] Fréderic II, *Mémoires*, IV, p. 207; Duncker, *Aus der Zeit Friedrichs des Grossen*, p. 174—177.

„o neutralitate riguroasă în Germania, în cazul în care ar izbucni războiul între Franța și Anglia" și de a propune în comun mediația lor Curții de la Petersburg, ca mijloc sigur de a conține ambițiile Rusiei și de a împiedica extinderea războiului[148]. Thugut și Zegelin s-au achitat atît de bine de sarcina lor încît, la 12 august 1770, Divanul a adresat Curților din Viena și Berlin o cerere oficială de mediere exclusivă[149].

Frederic al II-lea și Iosif al II-lea au primit această cerere la Neustadt, în Moravia, unde se întîlniseră în cadrul unei a doua întrevederi. Cei doi suverani au putut constata cu satisfacție rezultatele favorabile ale politicii inaugurate la Neisse. Kaunitz, care de data aceasta își însoțise stăpînul, ar fi vrut să-l determine pe suveranul Prusiei la o mediere armată a celor două puteri germanice sau cel puțin să se asigure de neutralitatea Prusiei în cazul în care Austria ar fi intervenit singură. Kaunitz vroia în același timp să provoace ruptura alianței ruso-prusace. Dar Frederic al II-lea s-a sustras cu abilitate[150]. Singurul rezultat practic al întrevederii de la Neustadt a fost angajamentul lui Frederic al II-lea de a transmite Curții din Petersburg propunerile Porții și de a le sprijini prin abile insinuări cu privire la primejdia unei intervenții austriece sau franceze în favoarea Turciei. Pentru a preveni acest demers, împărăteasa Rusiei, care era precis informată de ambasadorul Angliei asupra intrigilor lui Thugut și Zegelin[151], a dat, la 26 septembrie 1770, contelui Rumiantev ordinul de a deschide negocieri directe cu marele vizir. „Dacă am putea — îi scria Orlov Ecaterinei a II-a după lupta de la Cesmè — să ne sustragem mediației puterilor străine, care au întotdeauna în vedere interesele lor de curtieri, am arăta Porții că dorim pacea nu de dragul intrigilor cabinetelor străine, dar pentru a ajunge la o înțelegere serioasă"[152]. Poarta a declinat oferta, invocînd angajamentul ei de a nu trata decît prin intermediul Austriei și al Prusiei. Împărăteasa nu mai putea decît să urmeze sugestia celor două puteri mediatoare. La 20 decembrie, ea a transmis prințului Henric, fratele lui Frederic al II-lea, care se afla la Petersburg din luna octombrie, un memoriu cuprinzînd condițiile păcii.

Rusia cerea cedarea Azovului și a celor două Cabardii; indepedența tătarilor din Crimeea; ocuparea, cu titlu de indemnitate de război, a celor după principate române; libera navigație pe Marea Neagră; o insulă în Arhipelag care avea să slujească drept antrepozit pentru comerțul rus; amnistia generală pentru supușii creștini din Imperiul otoman care se compromiseseră prin atitudinea lor favorabilă rușilor, și, înainte de orice negociere,

[148] Note ale lui Iosif al II-lea asupra întrevederii de la Neisse, la Arneth, *Maria Theresia und Joseph II*, vol. I. Text al convenției încheiate la Neisse, la Ranke, *Die deutschen Mächte und der Fürstenbund*, vol. II, p. 237—238 (Scrisoare de la Iosif al II-lea către Frederic al II-lea).

[149] Zinkeisen, VI, p. 947.

[150] Ranke, *Die deutschen Mächte*, vol. I, p. 9—12; A. Beer, *Die erste Theilung Polens*, p. 306 și urm.

[151] Depeșa lui Ludolf din 13 octombrie 1770.

[152] Gigarev-Reader, *art. cit.* p. 290.

eliberarea lui Obreskov[153]. Frederic al II-lea a găsit aceste pretenții atît de exagerate încît, înainte de a le comunica Porții și Austriei, el a încercat să obțină moderarea lor din partea împărătesei. Potrivit lui, ocuparea Moldovei și Țării Românești ar fi antrenat intervenția Austriei, dobîndirea unei insule în Arhipelag ar fi declanșat opoziția tuturor puterilor maritime și, în sfîrșit, independența tătarilor ar fi provocat dificultăți insurmontabile la Constantinopol. El a sfătuit-o, așadar, pe Ecaterina a II-a să se mulțumească cu Azovul, cele două Cabardii și libera navigație în Marea Neagră[154]. Împărăteasa a rămas de nezdruncinat în toate revendicările ei, cu excepția celei referitoare la Principatele dunărene, care urmau, potrivit noii ei soluții, să devină state independente[155].

Sincer sau nu, demersul lui Frederic al II-lea a avut rezultatul important de a fi atras atenția neutrilor că Rusia nu voia să părăsească nici una din cuceririle și nici unul din proiectele ei. Austria a răspuns la această declarație printr-o mobilizare parțială și prin încheierea unui tratat secret cu Poarta (6 iulie 1771). Ea se angaja să impună restituirea către Turcia, prin mijloace diplomatice sau pe calea armelor, a provinciilor cucerite de ruși. În schimb și „pentru a da o mărturie a recunoștinței ei totale față de procedeele generoase ale Curții din Viena", Poarta îi ceda Oltenia, un subsidiu de zece milioane de piaștri „pentru cheltuielile de pregătire a războiului", o rectificare de frontieră în Transilvania și mari avantaje comerciale[156]. Primul vărsămînt, în valoare de două milioane, a avut loc, la 25 iulie la Semlin, înaintea schimbării instrumentelor de ratificare, care dealtminteri, nu avea să mai aibă loc.

Zvonurile cu privire la acest tratat au provocat emoții la curțile din Berlin și Petersburg. Un nou schimb de note părea să precipite intervenția Austriei, cînd furtuna s-a abătut asupra Poloniei. Cele trei puteri s-au pus de acord asupra unui plan de împărțire care trebuia să le satisfacă poftele și să salveze principiul echilibrului. Ideea de a găsi „altundeva decît în Turcia" compensații susceptibile de a despăgubi Rusia pentru cheltuielile ei de război și pentru cuceririle pe care urma să le restituie, Prusia pentru subsidiile vărsate aliatei ei și Austria pentru cîștigurile teritoriale ale vecinelor ei, fusese lansată încă din anul 1769 de regele Prusiei, sub forma „planului Lynar". Evenimentele maturizaseră într-atîta acest proiect încît el părea acum singurul mijloc de a menține „balanța puterilor" și de a evita un război general[157].

Prada de împărțit, gata indicată, era Polonia. Turburările care, de la moartea lui August al III-lea fuseseră cu grijă întreținute în această țară de Rusia și Prusia, degeneraseră în război civil. Puterile vecine nu aveau

---

[153] *Sbornic*, vol. XX, p. 284 și urm.; Übersberger, *op. cit.*, p. 313.

[154] Scrisoarea lui Frederic al II-lea către Ecaterina a II-a din 4 ianuarie 1771; *Sbornic*, vol. XX, p. 290—296.

[155] Scrisoarea Ecaterinei a II-a către Frederic al II-lea din 30 ianuarie 1771; *Sbornic*, XX, p. 297; Frederic II, *Oeuvres historiques*, vol. IV, p. 220—221.

[156] Text în Hurmuzaki, VII, p. 86—88 și Supliment I[3], p. 22—23.

[157] Frederic II, *Oeuvres historiques*, vol. IV, p. 220—224, 241.

triumfală la Caffa; Kerči și Yenikale se predau fără rezistență (13 iunie). Expresiei Ecaterinei a II-a, nu aveau decît „să se sărute și să ia". Exemplul a fost dat de Austria care, în vara anului 1770, invocînd unele drepturi ale coroanei ungare, a încorporat starostia Zips domeniilor ei ereditare. La 8 ianuarie 1771, Cernîșev, ministrul de război al Rusiei, comentînd acest eveniment, a spus prințului Henric: „Dar de ce nu luați Warmia? Căci, în definitiv, trebuie ca fiecare să capete cîte ceva". Și Ecaterina a II-a care asista la conversație a adăugat, ca în glumă: „Dar de ce nu ar lua toată lumea cîte ceva"?[158] Rămîneau să fie înfrînte scrupulele Mariei Tereza, care nu vroia să se compromită pentru un mărunțiș, nici să accepte o împărțire „în condiții inegale". Hotărîrea lui Kaunitz și ambiția lui Iosif al II-lea au sfîrșit prin a înfrînge scrupulele împărătesei; la 19 februarie 1772, ea a semnat declarația de adeziune a Austriei la dezmembrarea Poloniei[159]. Cum Rusia și Prusia se puseseră de acord încă de la 15 ianuarie, cele trei puteri nu aveau decît să se înțeleagă asupra părților respective. Acesta a fost obiectul unui șir de convenții care s-au eșalonat între 15 ianuarie și 25 august 1772[160].

Aceste negocieri explică evenimentele care, în cursul anilor 1771 și 1772, s-au succedat în Orient, și rezultatele la care au ajuns; mai întîi încetinirea operațiilor militare, apoi negocieri prelungite între turci și ruși pentru încheierea păcii.

La Dunăre, campania din 1771 a fost cu totul lipsită de însemnătate. Generalii Potemkin și Repnin au executat incursiuni dincolo de Dunăre și de Olt, cu succese variabile. Turcii au răspuns prin încercări analoge și au reușit, la începutul lui iunie, să reia Giurgiu[161]. Dar la începutul lunii noiembrie rușii au reluat ofensiva. Generalul Weissmann a luat Isaccea și Tulcea, dar nu a știut să-și păstreze cuceririle. La rîndul lor, turcii au eșuat în tentativa de a ocupa Bucureștii, au pierdut din nou Giurgiu și au suferit o grea înfrîngere la Măcin[162].

Marele eveniment militar al anului a fost ocuparea Crimeei. Prințul Dolgoruki a părăsit la 5 mai 1771 tabăra de la Poltava și, în fruntea a 30.000 ruși și a 60.000 tătari nogai, a apărut la 22 iunie în fața liniei Perecopului. Trupele lui Selim Ghirai s-au debandat la primul șoc[163]. Arabat pe marea Azov și Kozlov (Eupatoria) la Marea Neagră au căzut cîteva zile mai tîrziu în puterea rușilor. Stăpîni pe aceste două puncte strategice, rușii au înaintat pe două direcții convergente spre Bakči Sarai, reședința hanului. Cuprins de panică, Selim Ghirai și-a părăsit familia și armata și s-a refugiat cu un vas la Constantinopol. Din această clipă, Crimeea a încetat să mai opună vreo rezistență. La 29 iunie, prințul Dolgoruki își face intrarea

[158] Duncker, *op. cit.*, p. 210—213.
[159] Sorel, *La question d'Orient au XVIIIe siècle*, p. 198—204.
[160] *Geschichte des gegenw. Krieges*, XV, p. 36—46; XVI, p. 5—23.
[161] *Geschichte des gegenw. Krieges;* extras dintr-o scrisoare a lui Rumiantev din 7 noiembrie 1771 (doc. nr. LXII).
[162] *Geschichte des gegenw. Krieges*, XV, p. 6, 10—17.
[163] *Geschichte des gegenw. Krieges*, XV, p. 18—25, 29.

triumfală la Caffa; Kerči şi Yenikale se predau fără rezistenţă (13 iunie 1771). Garnizoana din Taman părăseşte fortificaţia la prima somaţie[164]. În trei săptămîni, întreaga peninsulă a fost cucerită. Diplomat la fel de abil pe cît era de bun comandant, prinţul Dolgoruki a început deîndată să-şi organizeze cucerirea. El a făgăduit tătarilor indepedenţa sub un han ales de ei şi confirmat de împărătească şi le-a impus jurămîntul de credinţă. Sahib Ghirai, devotat cu totul Rusiei, a fost înălţat în tron în locul lui Selim şi o delegaţie de fruntaşi a fost trimisă la Petersburg pentru a face omagiu împărătesei[165]. Din această prăbuşire a imperiului tătar, numai fortificaţiile Oceakov şi Kinburn s-au salvat rezistînd în numele sultanului. Restul a fost ocupat sau s-a supus.

Prin ocuparea Crimeei, principalul ţel de război al Rusiei a fost atins. Starea critică a armatei de la Dunăre[166], ravagiile provocate la Moscova de ciumă şi ameninţarea unei invazii austriece, atît de exploatată de regele Prusiei, au adus în cele din urmă curtea de la Petersburg la dispoziţii mai paşnice. Problema Principatelor dunărene rămînea singurul obstacol serios în calea păcii. „Dealtminteri, scria Frederic al II-lea contelui Finkenstein, ministrul său, la 19 septembrie 1771, cu cît mai mult încerc să preîntîmpin furtuna care se anunţă de departe între curţile din Viena şi Petersburg, cu atît mai mult mă tem că principalul obstacol e soarta Moldovei şi a Ţării Româneşti şi veţi vedea că reglementarea acestui punct ne va pretinde un efort nemăsurat de mare şi că vom avea de înfrînt o mie de obstacole pentru a determina Rusia să renunţe la dezmembrarea Imperiului otoman"[167]. Dar curtea din Viena făcîndu-şi cunoscută hotărîrea de a recunoaşte toate pretenţiile Rusiei în cazul în care aceasta ar renunţa la Moldova şi Ţara Românească, guvernul rus a cedat şi, în luna decembrie, a comunicat oficial cabinetului din Viena că a renunţat la cele două principate[168]. Poarta a primit cu bucurie nedisimulată această ştire. Ea începuse să fie ostenită de un război în care nu cunoscuse decît înfrîngeri. Flota rusă din Arhipelag stînjenea aprovizionarea capitalei, iar mareşalul Rumianţev ameninţa să-şi împingă trupele pînă la Adrianopol. Revolta lui Ali bei tăiase toate resursele pe care i le furniza Egiptul. Poporul murmura, iar confederaţii poloni nu erau în stare să opereze cea mai mică diversiune[169]. Poarta îşi traducea dispoziţiile pacifice printr-un gest neechivoc: punerea în libertate a lui

[164] Acordul în şapte articole, *ibidem*, p. 31.

[165] Hammer, XVI, p. 297—299; Zinkeisen, V, p. 952—953.

[166] O epizootie lichidase majoritatea cailor şi a vitelor.

[167] Beer, *De erste Theilung Polens*, vol. II, *Analecten*, p. 355; „Die erste dieser Forderungen (independenţa Ţării Româneşti şi a Moldovei) wollte nicht einmal dem Wiener-Hofe ... gefallen, wo man deswegen öffentlich dagegen hetzte. Dann für das erste war zu besorgen, wann die gedachte Provinzen ganz von dem ottomanischen Joche frey würden, dass sich die Siebenbürgische und Ungarische Griechen dahin ziehen möchten, um unter einem Prinzen von ihrer Religion zu leben, wobey sie sonst noch allerhand besondere Vorteile zur Absicht hatten" (*Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, XVI, p. 36; depeşa lui Ludolf din 14 septembrie 1771, doc. nr. LX—LXI).

[168] Scrisoarea lui Ludolf din 14 decembrie 1771.

[169] *Geschichte des gegenw. Krieges*, XIX, p. 5.

Obreskov. Atunci guvernele turc și rus s-au pus de acord cu privire la încheierea unui armistițiu, care a fost efectiv semnat la 30 mai—10 iunie, la Giurgiu și la convocarea unui congres, care urma să aibă loc în vara 1772 la Focșani. Osman efendi și Isindjizade au fost desemnați ca reprezentanți ai Porții, Grigore Orlov și Obreskov ca delegați ai Rusiei[170].

Congresul a început la 7/18 august 1772 cu mare solemnitate. Dar dificultăți serioase s-au manifestat de la primele ședințe. Rușii au refuzat să admită la conferință pe reprezentanții Austriei și Prusiei, sub pretextul că guvernul din Petersburg nu le ceruse decît bunele oficii, nu și mediația lor. Ei au stabilit apoi ca bază a negocierii următoarele trei principii: 1. Înlăturarea tuturor cauzelor care ar putea provoca în viitor un război între Rusia și Turcia. Din acest principiu plenipotențiarii au dedus necesitatea proclamării indepedenței tătarilor, sursă nesecată de conflicte între cele două imperii. 2. Rusia fiind atrasă împotriva ei în acest război urmă să primească o indemnizație de război. 3. Aranjamentele care urmau să fie încheiate trebuiau să asigure avantaje evidente supușilor celor două imperii, astfel încît să consolideze relațiile lor și să garanteze durabilitatea păcii. Plenipotențiarii ruși au dedus din acest principiu libertatea navigației și a comerțului în toate mările care scaldă litoralul otoman[171]. Plenipotențiarii turci au acceptat principiul libertății de navigație în Marea Neagră și al independenței tătarilor, cu rezerva că Poarta păstra dreptul de a-l investi pe han și de a-i numi pe judecători. Asigurată acum dinspre Prusia și Austria, Rusia nu a vrut să admită nici o rezervă și negocierile au fost rupte (5 septembrie). Eroarea a fost imputată lui Osman efendi și relei voințe a lui Orlov, care din motive exclusiv personale, ar fi vrut ca războiul să se prelungească[172]. În fapt, ruptura avea cauze mai adînci. Mai întîi revirimentul petrecut în Divan, care, sub acțiunea muftiului și a ulemalelor de frunte, a retras concesia acordată cu privire la indepedența tătarilor. Franța și Austria, îngrijorate de avantajele obținute de comerțul rus în Marea Neagră au acționat în același sens asupra guvernului turc. În sfîrșit, revoluția din Suedia, unde Gustav al III-lea restaurase printr-o lovitură de stat puterea monarhică, a venit la momentul potrivit pentru a încuraja intransigența Porții[173]. Dar motivele care împinseseră Poarta la ruptură inspirau Rusiei dorința de a relua de îndată negocierile. Revoluția din Suedia a silit guvernul rus să retragă o parte din trupele sale de pe Dunăre și din Polonia pentru a le trimite în Finlanda. Pe de altă parte, la Constantinopol „dorința de pace

[170] Iorga, IV, p. 502; Zinkeisen, V, p. 954—955.

[171] Hurmuzaki, VII, p. 89—98.

[172] „La rudesse de caractère d'Osman-Efendi était la principale cause de la rupture du Congrès près de la ville de Fokshan... son humeur bizarre rebuta dès le premier abord les plénipotentiaires russes qui se demandèrent l'un à l'autre s'ils avaient affaire à un fou" (Vassif-Efendi, *Précis historique*, p. 209).

[173] Relatare a unui ofițer polon de față la congres, din 9 august, în *Geschichte des gegenw. Krieges*, XIX, p. 82—86; depeșele lui Ludolf din 9 martie și 10 octombrie 1772 (doc. nr. LXV și LXX); Immich, *op. cit.*, p. 401.

era atît de puternică și atît de generală încît, dacă Rusia ar fi fost rezonabilă, ea s-ar fi impus împotriva oricărei alte considerații de avantaje viitoare"[174].

Negocierile au fost deci reluate la 9/20 noiembrie la București. De data aceasta Poarta era reprezentată de un om la înălțimea misiunii sale, reis-efendi Abdurrisak. Delegatul rus Obreskov avea instrucții să țină seama de atitudinea amenințătoare a Suediei și să se arate conciliant. El a fost autorizat să recunoască sultanului supremația sa de calif și dreptul de a-i confirma pe noii hani și la nevoie, să cedeze Benderul, fără compensații. Singura problemă de rezolvare dificilă a fost pretenția rușilor cu privire la porturile Kerči și Yenikale, la care turcii nu voiau să renunțe cu nici un preț. Plenipotențiarul turc a oferit Rusiei pînă la 40—50.000 pungi în schimbul renunțării la cele două porturi. Fără îndoială că o soluție ar fi fost găsită dacă între timp nu ar fi intervenit un acord direct între Rusia și hanul tătarilor. Din primăvara anului 1772, Rusia trimisese în Crimeea o ambasadă solemnă care trebuia să simuleze că îl tratează pe Sahib Ghirai ca pe un suveran independent. În schimbul acestei dovezi manifeste de dezinteresare, generalul Șcerbinin, conducătorul ambasadei, trebuia să-l convingă pe han să cedeze de bună voie Rusiei porturile Kerči și Yenikale și să pună astfel Turcia în fața faptului împlinit[175]. Dar tătarii nu au manifestat nici un zel pentru independența pe care Rusia vroia să le-o acorde și mai ales nu înțelegeau că această indepedență să fie garantată prin cedarea fortăreților către o putere străină. Abia în noiembrie, Șcerbinin a reușit să smulgă tătarilor proclamarea indepedenței lor sub protecția Rusiei și cedarea orașelor Kerči și Yenikale[176]. Acest rezultat a schimbat imediat dispozițiile conciliante ale Rusiei față de Poartă. Obreskov a primit ordinul de a retrage concesiile anterior făcute, de a refuza sultanului dreptul de a-i investi pe hani, de a prezenta cedarea orașelor Kerči și Yenikale ca fapt împlinit, și de a cere, în schimbul restituirii Benderului, cedarea Oceakovului și a Kinburnului[177]. La sfîrșitul lunii ianuarie, Obreskov a remis delegatului turc un ultimatum în care guvernul rus își rezuma condițiile în termenii următori: independența tuturor triburilor tătare sub suveranitatea familiei lui Ginghis han și protecția Rusiei, cedarea forturilor Kerči, Yenikale și Azov împreună cu teritoriile lor, cedarea Kinburnului în schimbul restituirii Benderului și dărîmarea zidurilor Oceakovului; libertatea de navigație și de comerț în toate mările Imperiului otoman, titlul de padișah pentru împărăteasa Rusiei și dreptul de intervenție în favoarea ortodocșilor din Imperiul otoman. Rusia se declara gata să renunțe la orice indemnizație de război

[174] Depeșă a lui Ludolf din 14 noiembrie 1772.
[175] Instrucțiile Ecaterinei a II-a către Șcerbinin din 22 aprilie 1772, în *Sbornic*, vol. 118, p. 72—87.
[176] Übersberger, *op. cit.*, p. 327—328.
[177] Depeșele lui Panin către Obreskov din 20 decembrie 1772, în *Sbornic*, vol. 118, p. 289—329.

și să restituie Principatele dunărene (în anumite condiții, de îndată ce Poarta ar fi subscris la aceste condiții[178]).

Intransigența ulemalelor, care nu se puteau resemna să piardă Kerci și Yenikalé, a făcut acordul imposibil, în ciuda dispozițiilor conciliante ale sultanului, ale marelui vizir și ale lui reis-efendi. La 22 martie, plenipotențiarii turci părăseau București. Soluționarea conflictului era, irevocabil, încredințată forței.

Campania s-a deschis de îndată pe toate fronturile, în Crimeea, pe Dunăre, în Georgia și în Moreea; ea părea, la început, să evolueze în favoarea turcilor. Revolta declanșată de Ali bei în Egipt și în Siria a fost înăbușită în sînge. Tătarii din Crimeea, refractari deja protectoratului rus, au trimis o delegație la Constantinopol pentru a depune jurămîntul de fidelitate sultanului și pentru a implora sprijinul său. O intervenție hotărîtă ar fi putut provoca serioase complicații armatei de ocupație, dar Poarta nu a putut acționa aici, după cum nu a știut să profite de pe urma înfrîngerilor suferite de ruși la Dunăre[179].

Fără a ține seama de obiecțiile mareșalului Rumianțev care, nevoind să rişte, cu mijloace insuficiente, prestigiul armatei sale, se străduia să demonstreze dificultățile și riscurile întreprinderii, Ecaterina a II-a a dat ordin armatei să treacă fluviul și să-l atace pe inamic „oriunde l-ar găsi". Rumianțev a trecut așadar Dunărea cu armata sa de 35.000 oameni, a înfrînt corpul de oaste însărcinat de vizir să-i supravegheze mișcările și, pentru a ataca Silistra, s-a angajat cu îndrăzneală în strîmtul defileu care leagă acest oraș de Dunăre. Avangarda armatei ruse pătrunsese deja în Silistra, cînd mareșalul Rumianțev a fost informat că un corp de armată turc îi atacase rezervele și îi tăiase retragerea. Dacă marele vizir, a cărui armată se afla foarte aproape, în munții Haemus, „ar fi știut să profite de ocazie, e foarte probabil că ar fi reușit să nimicească această armată rusă care trecuse Dunărea". Dar marele vizir nu s-a mișcat și generalul Weissmann, în urma strălucitei lupte de la Kainargi, unde a și murit, a reușit să-și deschidă drumul, permițînd armatei ruse să se înapoieze la Dunăre[180].

Înainte de a instala armata în cvartirele de iarnă, mareșalul Rumianțev s-a hotărît să facă o nouă încercare la sfîrșitul toamnei, atunci cînd, de obicei, trupele asiatice părăsesc tabăra, pentru a se înapoia acasă. Trei detașamente de cîte trei mii de oameni, comandate de generalii Ungern, Dolgoruki și Saltîkov, au trecut Dunărea cu scopul de a cuceri Varna, principalul centru de aprovizionare al armatei otomane. Ungern a respins și

---

[178] *Traduzione della memoria del plenipotenziario russo Obreskov, rimessa al plenipotenziario della Sublime Porta per ultimatum* (doc. nr. LXXVII).

[179] Depeșele lui Ludolf din 14 noiembrie și 12 decembrie 1772, 9 ianuarie, 13 februarie, 13 martie și 10 aprilie 1773 (doc. nr. LXXI—LXXX).

[180] Frederic II, *Ouevres historiques*, vol. IV, p. 259—260; Hammer, XVI, p. 359—362; depeșa lui Ludolf din 12 iunie 1773 (doc. nr. LXXXII).

înfrînt un corp turc la Karasu, în vreme ce Potemkin bombarda Silistra și Kamenski Rusciuk. Dar comandanții ruși nu s-au înțeles și generalul Ungern, singurul care a înaintat pînă la Varna, nu avea forțe suficiente pentru a ataca fortăreața. Hărțuit de turci, el a fost silit să bată în retragere și să treacă Dunărea. Ceilalți doi generali au fost siliți să-l urmeze după ce și-au pierdut centrele de aprovizionare[181]. Campania din 1773 s-a încheiat fără rezultat, iar revolta lui Pugačev făcea mai mult decît oricînd necesară pacea. Din acest motiv, rușii au încercat să obțină prin negocieri ceea ce nu putură obține cu ajutorul armelor. Sub pretextul de a-l felicita pe marele vizir cu prilejul înscăunării unui nou sultan, Abdul Hamid[182], un ofițer rus, s-a dus în tabăra de la Șumla, cu propunerea de a se relua negocierile de pace în punctul unde fuseseră întrerupte negocierile de la București. Împărăteasa se arăta dispusă să renunțe, în schimbul Kinburnului, la Yenikalé și Kerči și să facă unele concesii cu privire la navigația în Marea Neagră. Dar refuzul lui Rumiantev de a acționa în sensul acestor instrucții[183] și intransigența ulemalelor, încurajați de succesele ultimei campanii, au făcut imposibilă înțelegerea.

Cea de a cincea campanie a început în luna aprilie. Ea a fost scurtă și hotărîtoare. Generalul Kamenski a înfrînt la Bazargic detașamentul comandat de Abdurrisak și, după ce a operat joncțiunea cu Suvorov, s-a întors împotriva taberei de la Koslige, în care se aflau 25.000 oameni și a nimicit-o cu desăvîrșire. Marele vizir, înconjurat în tabăra sa de la Șumla, nu a avut altă soluție decît să se predea necondiționat[184]. După ce a încercat zadarnic să reia negocierile, mai întîi pentru încheierea unui armistițiu, apoi pentru deschiderea unui nou congres, el a trebuit să desemneze plenipotențiari care să semneze pur și simplu condițiile impuse de ruși. Astfel, în interval de cîteva ore, pacea a fost încheiată la 10/21 iulie în tabăra mareșalului Rumiantev, lîngă satul Kuciuk-Kainargi, în chiar locul unde fusese ucis generalul Weissmann și în ziua aniversării tratatului de la Prut[185].

Tratatul de la Kuciuk-Kainargi reproduce în mare stipulațiile adoptate la congresele de la Focșani și București. El cuprinde douăzeci și opt de articole publice și două articole secrete. Rusia restituie insulele din Arhipelag și teritoriul cuprins între Dunăre și Nistru, dar păstrează cele două Cabardii, fortărețele Azov, Kerči, Yenikalé și Kinburn și teritoriul dintre Bug și Nipru. Tătarii din Crimeea și Cuban sînt proclamați independenți și autorizați să-și aleagă liber hanul, fără vreo imixtiune străină, din familia lui

[181] Scrisori anonime din Focșani, din 20 octombrie, 2 și 16 noiembrie 1773 (document nr. LXXXIX).
[182] Mustafa al III-lea murise la 24 decembrie 1773.
[183] Übersberger, *op. cit.*, p. 333—334.
[184] Depeșa lui Ludolf din 13 august 1774; *Précis de la dernière guerre*, Doc. nr. XLII[1]; Hurmuzaki, Supl. I, 1, p. 28—29.
[185] Depeșa lui Ludolf din 16 septembrie 1774.

Ginghis-han. Ei sînt obligați totuși să recunoască supremația califală a sultanului, în limitele libertăților lor politice și civile.

Poarta concedă rușilor libertatea de navigație și comerț în mările și porturile imperiului, trecerea liberă din Marea Neagră în Marea Egee și în sens invers, pentru vasele lor comerciale și aceleași privilegii și favoruri de care beneficiază supușii națiunilor celor mai favorizate; și, în sfîrșit, îi mai acordă dreptul de a stabili consulate „în toate locurile unde va socoti de cuviință Curtea rusă" (art. 10).

Mai importante încă sînt stipulațiile referitoare la problemele religioase, care făceau din Rusia protectoarea supușilor ortodocși ai Porții și îi îngăduiau să intervină constant în problemele interne ale Imperiului otoman. În afara amnistiei depline și a dreptului de emigrare acordat pe termen de un an tuturor celor care se compromiseseră în favoarea Rusiei, Poarta se angajează nu numai să „protejeze constant religia creștină și bisericile ei" (art. 7), să permită Rusiei să construiască în cartierul Galata „o biserică publică de rit grec" (art. 14), să nu împiedice liberul exercițiu al religiei creștine și să nu pună obstacole „construcției unor noi biserici și reparării celor vechi" în Principatele dunărene, în Grecia și în Arhipelag, ca și în Georgia și Mingrelia (art. 16, 17 și 23), dar și „să ia în considerare", întîmpinările făcute de miniștrii ruși acreditați pe lîngă ea în favoarea bisericii ruse din Constantinopol și a slujbașilor ei (art. 7) și să primească „cu onorurile cuvenite unor puteri prietene și respectate" demersurile acelorași miniștri în favoarea Principatelor dunărene, ai căror agenți la Constantinopol se vor bucura de privilegiile dreptului ginților[186].

Articolele secrete stipulează o indemnizație de război de patru milioane și jumătate de ruble, plătibile în trei termene, la începutul celor trei ani următori, și evacuarea „cît mai curînd" a Arhipelagului de către flota rusă. Acest articol abrogă de fapt articolul 24 din tratat care stabilește termenul de trei luni pentru această evacuare[187]. Peyssonnel citează un al treilea articol secret care obliga Poarta „să nu destituie niciodată pe principii (Moldovei și Țării Românești) care fuseseră investiți, nici să numească alții în locul lor fără asentimentul Rusiei"[188]. Dar această obligație, la care se referă și Gaffron nu a fost inclusă nici în tratatul de la Kuciuk-Kainargi, nici în hatișeriful din 1774. Angajamentul a fost probabil, verbal.

Acestea sînt condițiile esențiale ale acestui tratat, unul din cele mai glorioase semnate vreodată de Rusia. Importanța sa constă mai puțin în avan-

[186] Martens et Cussy, *Traités...*, vol. I, p. 111—123; A. Sorel, *La question d'Orient au XVIIIe siècle*, p. 261 și urm.; F. Martens, *Étude historique sur la politique russe dans la question d'Orient* în „Revue de droit international et de législation comparée", IX, 1877, p. 49—77.

[187] Text la Hammer, XVI, p. 493—494.

[188] Peyssonnel, *Mémoire sur la Russie et la Tartarie*, Bibl. Nat., Ms., n.a.fr. 3113, fol. 94—150; „*Observations sur le traité de paix conclu à Kainardjik entre la Russie et la Porte*, par M. de Peyssonnel en 1777". Datorez comunicarea acestui text inedit bunăvoinței domnului G. I. Brătianu; cf. și Iorga; *Acte și fragmente*, II, p. 213.

tajele sale imediate cît în posibilitățile sale de viitor. Dreptul de a face întîmpinări în favoarea ortodocșilor din Imperiul otoman și acela de a proteja indepedența tătarilor din Crimeea îngăduiau Rusiei să intervină în afacerile interne ale Imperiului otoman și să inaugureze aceeași politică de influență care dusese la împărțirea Poloniei. „Clauzele înseși ale contractului din 1774 conțineau toate cauzele noului război pe care țarina se pregătea deja să-l întreprindă"[189] și, dacă Imperiul otoman a scăpat atunci de soarta Poloniei, faptul se datorează mai puțin forței sale de rezistență cît intervenției celorlaltor puteri.

[189] A. Sorel, *op. cit.*, p. 272.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul III

APLICAREA TRATATULUI DE LA KUCIUC-KAINARGI ŞI CONVENŢIA AUSTRO—RUSĂ DE ÎMPĂRŢIRE A IMPERIULUI OTOMAN

„Cu toate că condiţiile acestei păci erau toate în avantajul Rusiei — scrie istoricul turc Vassif Effendi — Poarta a fost fericită că a putut cumpăra cu acest preţ liniştea de care avea nevoie"[190]. În fapt, războiul golise vistieria şi revelase viciile profunde ale organizării de stat. Armata, redusă şi demoralizată, era incapabilă nu de a mai continua războiul, ci de a menţine ordinea înăuntru. Paşalele din Siria şi Egipt se abţinuseră şi trupele regulate — masa informă „al cărui principal atribut era laşitatea"[191] — nu arătaseră vreo oarecare soliditate decît în dosul zidurilor întărite, ca la Hotin şi Silistra. Armatele turceşti de 100.000 şi 200.000 oameni cedaseră, în toate ocaziile, în faţa a 50.000 ruşi. Levenţii sau voluntarii cedau cei dintîi şi răspîndeau panica în armată. În toiul bătăliei de la Cahul, kurzii se debandaseră pentru a se înapoia la căminurile lor, iar corupţia slujbaşilor din porturi a paralizat toate eforturile autorităţilor militare de a-i reţine pe fugari[192]. Comisarii însărcinaţi să înroleze 2000 spahii regulaţi găsind abia 200 indivizi dispuşi să accepte diplomele de investitură, Poarta a fost silită să recurgă la expedientul deplorabil şi costisitor al angajărilor voluntare[193]. Din cei 400.000 ieniceri înscrişi pe roluri, nu au putut fi strînşi mai mult de 20.000 şi aceştia nu s-au semnalat decît prin indisciplină şi jaf[194]. Un corp de 7000 sau 8000 oameni trimişi în Moldova se organizase în bande şi a jefuit ţara. În 1771, ei, care erau prin definiţie infanterişti, au avut pretenţia de a asedia călare Bucureştii[195]. După lupta de la Koslige (1774) se asociau cîte cincizeci pentru a readuce un rănit în tabără, şi, cînd generalul a îndrăznit să-i dojenească, ei au ripostat violent[196]. Deseori infanteriştii i-au atacat pe cavalerişti pentru a pune mîna pe caii lor. Indisci-

---

[190] *Précis historique de la guerre des Turcs contre les Russes, depuis l'année 1769 jusqu'à l'année 1774, tiré des annales de l'historien turc Vassif-Effendi*, par P. A. Caussin de Perceval, Paris, 1822, p. 273.

[191] Iorga, *Essai de synthèse*, vol. IV, p. 19.

[192] Hammer, XVI, p. 295; Hurmuzaki, Supl. I, 1, p. 37.

[193] Hammer, XVI, p. 290.

[194] Zinkeisen, VI, p. 27.

[195] Hammer, XVI, p. 296.

[196] Ibidem, p. 285.

plina trupelor, proasta organizare a intendenței și malversațiile ofițerilor superiori au fost principalele cauze ale înfrîngerii[197]. Încercările de a îndrepta aceste dezordini au fost timide sau nule. Guvernul nu a îndrăznit nici măcar să anunțe confiscarea feudelor spahiilor nesupuși, de teamă că îi va împinge la revoltă deschisă. Singurul mijloc adoptat pentru a anima spiritul războinic al soldaților a fost distribuirea unor considerabile sume de bani[198].

Astfel, războiul a înghițit toate disponibilitățile tezaurului public și ale casei personale a sultanului. Resursele care trebuiau să le umple la loc scăzuseră din pricina reducerii de taxe prescrisă de tratatul de pace în favoarea populațiilor ortodoxe ale imperiului și în urma refuzului Egiptului de a plăti tributul. Dar răul profund se afla în incapacitatea funciară a turcilor de a soluționa problemele economice și deficiențele incurabile ale sistemului lor fiscal, în deturnările și stoarcerile slujbașilor statului, în arbitrarul și insecuritatea care făceau precară orice activitate de producție. Sarcinile acumulate de război au silit guvernul să continue politica expedientelor ruinătoare: alterarea monedei, preluarea succesiunilor străinilor nenaturalizați, drept instituit în 1776, moștenirile silite și confiscările[199].

Anarhia politică, atît de amenințătoare și înainte, s-a agravat după război. Egiptul, Siria și Mesopotamia nu mai făceau decît nominal parte din imperiu. În Principatele dunărene, rușii își îngăduiau orice. La Constantinopol, ulemalele, al căror prestigiu era puternic alimentat de nemulțumirea provocată de tratatul de pace, nu mai vorbeau decît despre instaurarea „unui fel de guvern aristocratic ai cărui stîlpi ar fi ei, iar sultanul un simplu ornament"[200]. Întrucît se opuseseră curajos concesiilor făcute rușilor, ei au raliat pe toți partizanii revizuirii tratatului de la Kuciuk-Kainargi. Acțiunea lor a fost cu atît mai energică cu cît independența tătarilor și libertatea de navigație amenințînd comerțul pe Marea Neagră, al cărui monopol îl aveau, loveau, în afara sentimentelor lor patriotice și religioase, și interesele lor materiale. Aceste cauze de slăbiciune internă au paralizat constant acțiunea guvernului și au condamnat dinainte veleitățile sale de a rezista progreselor puterii ruse.

În această stare disperată a armatei și a finanțelor, pacea putea să pară, la prima vedere, o binefacere. Dar după primele zile de euforie, realitatea a trebuit să fie privită în față, ca și consecințele condițiilor păcii. Divanul care număra între membrii săi pe unii din cei mai hotărîți și clarvăzători adversari ai țelurilor politicii ruse în Marea Neagră, a înțeles cel dintîi că aplicarea strictă a tratatului de la Kainargi ar pune în primejdie însăși existența imperiului. Redobîndirea pozițiilor de la Kerči și Yenikalé, limitarea libertății de navigație în Marea Neagră, restrîngerea dreptului de pro-

197 *Précis historique*, p. 34, 41, 57; Hurmuzaki, Supl. I, 1, p. 58.
198 Hammer, XVI, p. 262.
199 Zinkeisen, VI, p. 35—40.
200 Depeșa lui Gaffron din 17 decembrie 1776, la Zinkeisen, VI, p. 19.

tecție a independenței politice a tătarilor și a dreptului de intervenție în favoarea supușilor ortodocși ai Porții, anularea reparațiilor de război, erau atenuările considerate indispensabile pentru securitatea imperiului și menținerea păcii[201]. Poarta a avut naivitatea de a crede că le-ar putea obține prin intervenția Angliei și a Prusiei. „E lesne de apreciat, a spus reïs-efendi, dacă asemenea angajamente pot fi stabile; dar împrejurările pot și trebuie să se schimbe. Dacă deci rușii vor o pace durabilă și o prietenie sinceră, aceste condiții trebuie îndulcite și făcute suportabile"[202]. De îndată ce a avut cunoștință de aceste pretenții, Ecaterina a II-a, care nu ținea deloc să pară că e înclinată spre „complezență și generozitate" față de turci, a informat Poarta că nu admitea mediația nici unei puteri străine și că nu înțelegea să supună diferendele ei cu Turcia aprecierii unor terți. Clauzele a căror revizuire o dorea Poarta erau tocmai cele la care Rusia ținea cel mai mult și pe care le socotea indispensabile pentru viitoarea dezvoltare a puterii ei. Astfel, tratatul de la Kuciuk-Kainargi nu a făcut decît să accentueze antagonismul între Rusia și Turcia. Cauzele de conflict pe care le cuprindea au apărut încă de a doua zi după semnarea tratatului.

Fapt încă și mai grav, condițiile acestui tratat situau Turcia în categoria statelor pe care vecinii ambițioși puteau să le despoaie fără teamă, în plină pace[203]. Curtea din Viena a dat cea dintîi exemplul.

Avantajele pe care tratatul de la Kuciuk-Kainargi le asigura Rusiei și starea de slăbiciune în care se afla Imperiul otoman au încurajat Curtea din Viena să ocupe o parte din teritoriile pe care le rîvnea de mult.[204] Ea a ezitat o clipă între Oltenia și nordul Moldovei. Oltenia, care făcuse parte din posesiunile habsburgice între 1718 și 1739, a venit prima în considerare. „Recuperarea" ei era o chestiune de amor propriu. Dar noile provincii dobîndite în detrimentul Poloniei, făceau preferabilă anexarea nordului Moldovei care forma o enclavă între Pocuția și Transilvania. Pentru a putea face o alegere judicioasă, împăratul a întreprins în iunie 1773 un turneu de inspecție în Transilvania și în provinciile polone de curînd obținute. Regiunea situată între izvoarele Prutului și ale Siretului a fost mai pe placul său. „Cred, scria el mamei sale, că din punct de vedere militar și politic ea ar valora cel puțin cît Valahia cisalutană (Oltenia)"[205]. La 20 august 1773, cavalerul de Thugut a primit ordinul „de a-i pregăti pe

[201] Declarația Porții către trimisul Prusiei, anexată la depeșa lui Zegelin din 3 septembrie 1774, în Zinkeisen, VI, p. 908.

[202] *Ibidem*, p. 87.

[203] Iorga, V, p. 2; Depeșa lui Ludolf din 11 februarie 1775.

[204] Iorga, V, p. 3—5.

[205] Arneth, *Maria Theresia*, VIII, p. 613. Motivele preferinței sînt expuse într-o scrisoare către mama sa din iunie 1773. „După ce am cercetat trecătoarea Turnului Roșu nu pot să nu recunosc că, cu cît mai mult văd această provincie, cu atît mai mult mă conving că dobîndirea Valahiei zisă austriacă ar fi un izvor mai mare de cheltuieli decît de cîștig, pentru stat. Rîul Olt, fără investiții foarte mari, nu poate sluji navigației... Îndrăznesc să asum sfatul ca provincia să nu fie achiziționată" (Arneth, *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz*, vol. II, p. 8).

turci, de îndată ce vor fi făcut pacea cu ruşii, să mulţumească Austriei pentru bunele ei oficii, cedîndu-i Bucovina"[206].

Într-adevăr, Thugut a deschis negocierea îndată după evacuarea de către ruşi a nordului Moldovei. El a expus „delicat" Porţii că Curtea din Viena putea invoca anumite drepturi asupra regiunii situate la izvoarele Siretului şi Prutului, care odinioară ar fi depins de Pocuţia, dar că ea prefera să obţină cedarea lor „cu titlu de prietenie şi de bună vecinătate", pentru a uşura comunicaţiile între Transilvania şi provinciile polone care îi reveniseră prin împărţirea ţării. În schimbul acestei concesii, Kaunitz se angaja să renunţe la orice pretenţie asupra Olteniei. Poarta, deşi contesta pretinsele drepturi, s-a arătat cu atît mai dispusă să acorde o „rectificare de frontieră" cu cît îi lipseau mijloacele de a expulza trupele care îi invadaseră teritoriul. Sub pretextul de a-şi garanta statele de contagiune şi de incursiunile trupelor străine, Curtea din Viena a stabilit din 1769 cordoane sanitare, apoi şi-a împins vulturii cale de 15—16 leghe spre Ţara Românească şi Moldova, dînd astfel frontierelor ei „toate extinderea de care erau susceptibile"[207]. La 6 septembrie 1774, de îndată ce ruşii evacuaseră nordul Moldovei, trupele imperiale au primit ordinul de a ocupa regiunea, numită de atunci Bucovina. Mareşalul Rumianţev, comandantul suprem al trupelor ruse, căruia împăratul, precaut, îi trimisese „o foarte frumoasă tabacheră împodobită cu multe briliante, cu portretul său şi o pungă cu 6000 ducaţi", a închis ochii şi a tolerat operaţia fără a protesta[208].

Chestiunea însă a declanşat reacţii[209] şi Curtea din Viena s-a văzut silită să dea explicaţii. Ea a comunicat curţilor din Versailles şi Petersburg că teritoriul ocupat era o „bagatelă" şi că ocuparea lui era motivată de nevoia de a fixa hotarele pe care pacea de la Belgrad le lăsase „nesigure între austrieci şi turci". Departe de a voi să reţină totul, Curtea din Viena se declara dispusă la „cele mai mari uşurinţe", dacă Poarta va numi comisari pentru a examina şi a rezolva în chip amical „acest diferend"[210]. Abia dacă mai e nevoie să amintim că între 1739 şi 1770 nu au existat diferende de frontieră sau comisari pentru a le rezolva. Vergennes şi St. Priest erau de acord în a atesta faptul[211]. Tratatul din 6 iulie 1771 stipula, e drept, cedarea Olteniei şi o rectificare de frontieră în Carpaţii Tansilvaniei, dar el nu se referea la Moldova şi, dealtminteri, cum nu fusese ratificat, Austria nu avea dreptul să-l invoce. Cît priveşte pretinsele drepturi ale Pocuţiei asupra Bucovinei, Curtea din Viena nu le-a putut dovedi niciodată, deşi emisarii ei au răscolit pretutindeni arhivele.

---

206 A. Sorel, *op. cit.*, p. 255.

207 Hurmuzaki, Supl. I, 3, p. 30—31.

208 Depeşa lui Contarini către senatul din Veneţia, 10 decembrie 1774; la Arneth, *Maria Theresia*, VIII, p. 615.

209 „Schon die blosze Besetzung des Bukowina Districkts allein hat fast bey allen Höfen einen grossen und sehr gehässigen Eindruck gemacht"; Kaunitz către Thugut, 6 ianuarie 1775 (Hurmuzaki, VII, p. 119); depeşa lui Ludolf din 11 martie 1775.

210 Hurmuzaki, Supl. I, 3, p. 913; Zinkeisen, VI, p. 109—110.

211 Hurmuzaki, Supl. I, 1, p. 912—913, şi I, 3, p. 924.

Dar, în ciuda încurajărilor secrete ale Curților din Petersburg și Berlin, Poarta nu s-a simțit capabilă să-și susțină drepturile cu forța armelor și, la 7 mai 1775, ea a semnat convenția de cedare a Bucovinei și a numit comisarii destinați să traseze noua frontieră[212]. Ignoranța și venalitatea comisarului otoman Tahir-aga i-au îngăduit generalului Barco, comisarul austriac, să încorporeze vreo treizeci de sate în afara celor prevăzute de convenție și, la 12 mai 1776, demarcația a fost definitiv stabilită, cu medierea Franței[213].

Austria anexa așadar, în vreme de pace, a cincea parte din Moldova cu vechea capitală a țării și cu o populație de aproximativ 71.000 suflete[214], fără ca vreo putere să protesteze în chip serios. Țăranii moldoveni, acei care au fost anexați și asupra cărora avea să apese acum tot greul vechilor sarcini, nu au fost consultați. O parte a boierilor era de conivență cu Austria[215]. Rolul echivoc al prințului Ghica, venalitatea lui Iacovaki Rizo, socrul său, agent la Constantinopol, și corupția celorlalți miniștri ai Porții au favorizat, ca și indiferența celorlalte puteri, săvîrșirea acestui nou „act de brigandaj".

Atitudinea Rusiei în această împrejurare i-a uimit mult pe contemporani. Instalarea Austriei în regiunea superioară a Nistrului, care domină căile de comunicație între Polonia și cîmpia Dunării de Jos, putea să constituie o amenințare pentru viitoarele acțiuni ale Rusiei împotriva Imperiului otoman și Thugut a atras atenția asupra acestui argument, cu atît mai mult cu cît el se străduia să înglobeze și ținutul Hotin în teritoriul care urma să fie anexat. Și totuși colonelul Peterson și prințul Repnin reprezentanții Rusiei la Poartă, nu au depus nici un efort serios pentru a opri împietările Austriei. De fapt ei erau încîntați că pot canaliza asupra acesteia ura turcilor pentru umilințele și pagubele suferite și să prevină reducerea la discuție a principalelor condiții ale păcii. Agresiunea austriacă a ușurat considerabil sarcina lui Peterson, care a putut astfel să-i determine pe turci să ratifice tratatul și să desemneze o ambasadă solemnă pentru schimbul instrumentelor de ratificare (24 ianuarie 1775).

Necesitatea de a cîștiga timp pentru reorganizarea finanțelor ei și a teritoriilor cucerite era alt factor care determina Rusia la o atitudine conciliantă față de Poartă. Peterson care a girat interesele ambasadei ruse din Constantinopol pînă la sosirea lui Repnin (oct. 1775) nu părea preocupat decît de repatrierea prizonierilor ruși, poloni, greci și români[216]. Prințul Repnin, temperament imperativ și brutal, s-a arătat foarte conciliant la capitolul ceremonial, iar turcii i-au fost recunoscători. În Serai se vorbea chiar de o alianță cu Rusia. Fortărețele de pe Nistru au fost remise reprezentanților

[212] Arneth, *Maria Theresia*, VIII, p. 470.

[213] Depeșa lui Ludolf din 10 iunie 1775; convenția de cedare și demarcație în Hurmuzaki, VII, p. 157—161 și 277.

[214] Evaluarea lui I. Nistor, *Der nationale Kampf in der Bukowina*, p. 92.

[215] Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II, p. 183—186; idem, *O ocțiune de opoziție în vremea fanarioților*, în „Acad. Rom.", „Mem. Secț. Ist", seria III, vol. VIII, p. 361—374; depeșele lui Ludolf din 13 noiembrie 1774, 11 martie, 14 octombrie, 11 noiembrie, și 9 decembrie 1775.

[216] Depeșa lui Ludolf din 13 aprilie și 13 iulie 1776.

turci[217]. „Iată pacea executată în ansamblul ei" exclamă contele de St. Priest[218]. Dar Rusia nu făcuse nici o concesie reală Porții. Chestiunile cele mai importante rămîneau deschise. Succesorul lui Repnin[219], Alexandru Stakiev, sosit la Constantinopol la sfîrșitul anului 1776, nu s-a simțit ținut să menajeze aparențele. De la sosirea sa, el a impus plata primului vărsămînt al indemnității de război și a încercat să realizeze trecerea din Marea Egee în Marea Neagră a patru vase de război, deghizate în vase de comerț. Intervenția puterilor maritime a încurajat Poarta să le interzică trecerea și a împiedicat Rusia să desăvîrșească libertatea de navigație în Marea Neagră prin libera trecere a vaselor de război prin strîmtori.

Cît privește Principatele dunărene, Poarta a fost silită să consimtă la numirea lui Alexandru Ipsilanti în Țara Românească și a lui Grigore Ghica în Moldova, ambii susținuți și protejați de Rusia, și să promulge un hatișerif de confirmare a vechilor privilegii ale acestor țări și cuprinzînd garanția referitoare la securitatea bunurilor și a persoanelor[220]. Dar oricare ar fi fost dificultățile legate de aceste chestiuni, adevărata piatră de încercare a relațiilor ruso-turce era problema independenței tătarilor.

Această independență proclamată de tratat era, dintre toate soluțiile posibile, cea mai rea. Privați de subsidiile pe care le primeau de la Poartă, obligați să renunțe la incursiunile în țările vecine și la negoțul de robi, tătarii au fost condamnați la mizerie[221]. Țăranii au părăsit în masă regiunea pentru a se stabili în Noua Serbie, Bugeac și Rumelia. Pe deasupra, tratatul recunoștea supremația califală a sultanului asupra tătarilor, fapt care nu numai că era în contradicție cu ideea de independență, dar constituia și o sursă de conflicte inevitabile. Dacă, de exemplu, sultanul declara război Rusiei, tatarii erau obligați, în virtutea subordonării lor religioase, să-l urmeze, oricare ar fi fost relațiile lor cu rușii. Restaurarea regimului anterior sau anexarea la Rusia erau singurele posibilități de a rezolva aceste dificultăți[222]. Cum Rusia și Turcia s-au străduit fiecare, cu egală îndîrjire, să submineze influența rivalei sale și să dirijeze evenimentele în sensul intereselor lor, anarhia a devenit, după 1774, starea normală în Crimeea. S-a format un partid filo-turc și unul filo-rus. Orice nobil din descendența lui Ginghis-han fiind îndreptățit să aspire la tron, revoluțiile de palat au devenit mijlocul obișnuit de a anula creditul partidei adverse. Șahin Ghirai, favorizat de ruși și ostil investirii de către sultan, a fost răsturnat printr-o lovitură de stat și înlocuit de ruda sa, Devlet Ghirai. La sfîrșitul lunii iunie 1775, o delegație de fruntași tătari a plecat la Constantinopol spre a

[217] Depeșa lui Zegelin din 18 martie 1775; Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 102.
[218] Depeșa din 18 martie 1775; Hurmuzaki, Supl. I, p. 927.
[219] „Repnin se ne va carico di tutto l'odio di Greci, e lascera di sè in Pera poco bona fama"; depeșa lui Ludolf din 13 aprilie 1775.
[220] Wilkinson, *Tableau de la Moldavie et de la Valachie*, p. 363—364; Zinkeisen, VI, p. 89.
[221] Übersberger, *Russlands Orientpolitik*, p. 340—341.
[222] Hurmuzaki, Supl. I, 3, p. 26—27.

cere protecția sultanului și confirmarea lui Devlet Ghirai; ea a fost primită de populația capitalei cu demonstrații zgomotoase de bucurie. După un moment de ezitare, guvernul otoman a dat oficial ascultare delegației și, invocînd agitația populară, a cerut guvernului rus să restituie Kinburnul și Tamanul și să renunțe la independența tătarilor. Rușii au răspuns ocupînd Perekopul și opunînd noului han un rival, Șahin Ghirai, care, cu concursul tătarilor din Cuban și Bugeac și al unui corp auxiliar rus, a invadat Crimeea și l-a silit pe Devlet Ghirai să se refugieze la Constantinopol[223]. La 2 mai 1777, tătarii au depus jurămînt lui Șahin Ghirai.

Dar Poarta a refuzat să-l recunoască pe Sahin Ghirai și a cerut noi alegeri, libere. Incapacitatea și stîngăciile lui Șahin Ghirai i-au încurajat pe turci în intransigența lor. Fără a ține seama de aspirațiile poporului său și de mijloacele de care dispunea, noul han a început să-și reformeze armata după modelul rus și să-și construiască un nou palat. Pentru a-și procura banii necesari, el a introdus un impozit de 10% pe care a vrut să-l impună atît supușilor săi cît și grecilor și armenilor. În octombrie 1777 o răscoală a izbucnit împotriva lui Șahin, iar Poarta s-a grăbit să-i sprijine pe răsculați. Ea l-a expediat pe Selim Ghirai în Crimeea și s-a hotărît să trimită un corp de oaste în sprijinul răsculaților. Dar flota nu a putut părăsi Bosforul decît în august, iar Selim Ghirai, redus la propriile sale mijloace, a fost înfrînt și izgonit din Crimeea de către Șahin Ghirai. Flota, după o zadarnică demonstrație în fața Caffei, la apropierea sezonului defavorabil a revenit la Bosfor, după ce suferise pagube mari și pierderi de personal din pricina ciumei. După acest eșec, nu mai putea fi vorba de război împotriva Rusiei. Selim a fost expediat în Rumelia, iar Poarta s-a arătat dispusă să-l recunoască pe Șahin Ghirai, de îndată ce rușii vor fi evacuat Crimeea. Rusia, ocupată în Germania, a primit favorabil această propunere și, la 21 martie 1779, un aranjament cunoscut sub numele de „Convenția explicativă de la Ainali Kavak" a fost încheiată între Rusia și Poartă, datorită meditației marchizului de St. Priest[224].

Convenția de la Ainali Kavak a confirmat tratatul de la Kuciuk-Kainargi și a hotărît în favoarea Rusiei diferendele iscate din aplicarea lui. Prerogativele califale ale sultanului au fost reduse la minimum. Sultanul nu putea nici să refuze confirmarea hanului înălțat „la această demnitate de voința liberă și unanimă a tătarilor", nici să suprime sau să altereze un singur cuvînt din textul cererii și al scrisorii de confirmare, text ai cărui termeni au fost fixați prin această convenție. Rușii se angajau să-și retragă trupele din Crimeea și din Cuban, trei luni după semnarea convenției, în schimb Poarta se obliga să-l recunoască pe Șahin Ghirai și să permită libera trecere prin strîmtori a vaselor comerciale ruse cu o capacitate de maximum

[223] Zinkeisen, VI, p. 136—170; Iorga, V, p. 11—13.
[224] Zinkeisen, VI, p. 193—207; Iorga, V, p. 14—18; Übersberger, *op. cit.*, p. 346—350.

patru sute de tone. In sfîrșit, ea confirma, garanțiile stipulate de tratatul de la Kuciuk-Kainargi în favoarea Principatelor dunărene și a Moreei[225].

Încheierea convenției de la Ainali-Kavak a fost mult înlesnită de problema succesiunii Bavariei, care a deturnat pentru o clipă atenția marilor puteri de la chestiunea orientală. Electorul Maximilian-Iosif murind fără urmași direcți (30 decembrie 1777), Iosif al II-lea a ridicat pretenții asupra Bavariei de Sus și de Jos, ca fiefuri ale Imperiului, asupra Palatinatului de Sus, ca fief al Boemiei, și le-a ocupat cu trupele sale. Drepturile invocate de el erau îndoelnice, chiar după opinia Mariei Tereza înseși, dar el voia să-și rotunjească statele și să recucerească în Germania, supremația pe care Frederic al II-lea îl făcuse s-o piardă. Un acord încheiat cu electorul palatin Carol-Theodor (3 ianuarie 1778), agnatul cel mai apropiat, părea să înlăture principala dificultate, cînd, intervenția lui Frederic al II-lea deranjă toate calculele împăratului. Regele Prusiei, neputînd admite, fără a-și pune în primejdie propria-i securitate, o astfel de sporire teritorială a Austriei, i-a îndemnat pe principii germani să protesteze, a deșteptat neliniștea Franței și a provocat intervenția Rusiei. În calitate de ambasador al Franței la Constantinopol, Vergennes a putut să-și dea seama de relele urmări ale tratatului de la Versailles; ca ministru al afacerilor străine, el considera folositor pentru țara sa să păstreze în echilibru forțele Austriei și Prusiei. Dealtminteri, un conflict continental i-ar fi dat Angliei diversiunea pe care ea o dorea pentru a-i supune pe insurgenții americani. Cabinetul de la Versailles a refuzat deci ajutorul armat pe care Curtea din Viena i-l ceruse în virtutea tratatului din 1756 și a proclamat public neutralitatea sa. Dacă pentru Austria aceasta a fost o mare surpriză, lovitura cea mai grea a primit-o însă de la Rusia. Iosif al II-lea se pregătea să dea în toamna lui 1778 o bătălie cu Prusia, care invadase Boemia, cînd Ecaterina a II-a se asocie ofertei de mediere făcută de Franța și amenință să sprijine cu armatele ei pe regele Prusiei. Cabinetul din Viena a judecat prudent să cedeze și, la congresul de la Teschen, a renunțat la pretențiile sale asupra Bavariei[226]. Principalul beneficiar al tratatului de la Teschen (13 mai 1779) a fost Rusia. Ostilitatea dintre Austria și Prusia, atît de propice politicii sale orientale, s-a agravat. Intervenția ei a făcut-o arbitra afacerilor germane. Ea era stăpîna aliaților sale și putea, după cum îi erau interesele, să abandoneze oricînd alianța cu Prusia pentru alianța cu Austria.

Războiul de succesiune al Bavariei marchează de fapt începutul unei schimbări importante în relațiile marilor puteri. Ambiția nestăpînită și enormă a lui Iosif al II-lea avea nevoie de o satisfacție după eșecul suferit la congresul de la Teschen. Urmînd cursul natural al politicii austriece care a căutat întotdeauna în Orient compensații pentru pierderile suferite în Occi-

[225] Martens et Cussy, *Traités*, p. 162—167; depeșa lui Ludolf din 17 mai 1779 (doc. nr. CXXXIX).

[226] Immich, *Geschichte des europ. Staatensystems von 1559—1660*, München—Berlin, 1905, p. 409—415; Beer, *Zur Geschichte des bay. Erbfolgkrieges* („Hist. Zeitschrift", vol. 35, 1876).

dent, împăratul și-a întors privirile asupra Imperiului otoman. Dar ultimele evenimente dovediseră că Austria nu putea întreprinde nimic, atît timp cît dura alianța ruso-prusacă. Ideea de a rupe această alianță și de a găsi o bază de înțelegere cu Rusia se impunea deci ca o condiție esențială a succesului. Ea permitea de asemenea izolarea lui Frederic al II-lea și dădea satisfacție sentimentului de ostilitate împotriva Prusiei care rămînea preocuparea dominantă a politicii austriece. Pentru a risipi bănuielile și pentru a învinge scrupulele împărătesei Rusiei, cabinetul din Viena s-a străduit să o convingă, pe de o parte, că opoziția austriacă la proiectele ei de extindere teritorială pe seama Turciei nu pornea dintr-o părtinire ostilă față de interesele rusești, ci numai din antagonismul accidental care o separa de Prusia, pe de altă parte, că proiectele grandioase ale politicii ruse în Orient aveau nevoie de concursul austriac pentru a învinge dificultățile numeroase pe care realizarea lor le ridica cu necesitate[227].

Inițiativele și sondajele Curții de la Viena au fost bine primite la Petersburg, pentru că ele corespundeau dispozițiilor actuale ale împărătesei. Sub influența lui Potemkin, care visa să împingă frontierele Rusiei pînă la gurile fluviilor sale și să-i alunge pe turci din Europa, Ecaterina a II-a era ca obsedată de ideea de a învia, pe ruinele Imperiului otoman, fostul imperiu bizantin și de a instala pe tronul acestuia pe marele duce Constantin[228]. Adeziunea Curții de la Viena la acest proiect era indispensabilă. Iată de ce Potemkin era dinainte cîștigat la o înțelegere cu Austria. Pe de altă parte, împărăteasa avea serioase motive de a nu fi mulțumită de alianța cu Prusia și de a nu dori reînnoirea ei. În cursul ultimului război ruso-turc, Frederic al II-lea se arătase mai mult un aliat împovărător decît folositor. Prin apropierea lui de Austria, el obligase Rusia să renunțe la Principatele dunărene și să consimtă la împărțirea Poloniei, pe care ea ar fi vrut să o rezerve exclusiv influenței Rusiei; el nu făcuse nimic pentru a împiedica lovitura de stat a lui Gustav al III-lea al Suediei, care, în toiul războiului cu Turcia, făcuse ca Rusia să treacă prin mari primejdii[229]. În sfîrșit, prin eforturile sale pentru încheierea unei triple alianțe între Prusia, Turcia și Rusia, destinată să stăvilească ambiția lui Iosif al II-lea și poate să pună o limită expansiunii ruse, el sfîrșise prin a ruina tot creditul de care se bucura la Petersburg și prin a convinge pe împărăteasă că, pentru realizarea proiectelor ei, cooperarea austriacă era mult mai prețioasă și mai sigură decît alianța cu Prusia. Astfel, cînd la începutul lui 1780, Iosif al

[227] L. Ranke, *Die deutschen Mächte*, vol. I, p. 136.

[228] „Prințul Potemkin însuși acordă puțină atenție politicii occidentale a Rusiei; mintea lui e permanent ocupată de ideea de a fonda un imperiu în Răsărit. El a molipsit-o pînă într-atît pe împărăteasă cu aceste gînduri, încît ea a fost destul de himerică pentru a-l boteza Constantin pe nou-născutul mare-duce, a-i da o doică grecoaică, al cărei nume este Elena, și vorbind în anturajul ei intim despre intenția de a-l instala de tronul Imperiului de Răsărit" (James-Harris, *Diaries and Correspondence*, 4 vol. Londra, 1844, vol. I, p. 236. Depeșa din 24 mai—4 iunie 1799).

[229] R. Lodge, *The European Powers and the Eastern Question* (în *Cambridge Modern History*, vol. VIII, p. 309.)

II-lea luă inițiativa unei întrevederi cu împărăteasa, propunerea lui a fost acceptată cu grabă. Întrevederea a avut loc la începutul lui iunie la Moghilev și ea a continuat la Petersburg unde împăratul a însoțit-o pe împărăteasă. Întîlnirea nu a dus la nici un acord scris, dar această luare de contact a risipit neîncrederea și a înlesnit considerabil viitoarele negocieri. După reîntoarcerea împăratului la Viena, discuțiile între cei doi suverani au continuat prin scrisori, proiecte și contraproiecte fiind schimbate, pînă la înțelegerea celor doi suverani asupra textului definitiv (mai 1781)[230]. Condițiile alianței, pentru a evita problema anevoioasă a întîietății, au fost stabilite și schimbate între părți sub formă de scrisori. Părțile contractante își garantau reciproc statele lor, cu excepția posesiunilor ruse din Asia și a posesiunilor austriece din Italia, se angajau să se asiste reciproc cu 10.000 de infanteriști și 2000 de cavaleriști împotriva oricărui atac și să se înțeleagă în caz de nevoie asupra acordării unui ajutor sporit. Într-un articol secret, împăratul se obliga să determine Poarta să respecte tratatul de la Kuciuk-Kainargi și convenția explicativă de la Ainali Kavak. În schimb, Rusia garanta tratatele de la Passarowitz și de la Belgrad și convenția de la 17 mai 1775 privind cedarea Bucovinei. În sfîrșit, cele două părți cădeau de acord să observe, la repartiția beneficiilor, principiul unei „perfecte reciprocități"[231].

Acest tratat, al cărui tăiș era îndreptat împotriva Turciei, nu amenința direct Prusia, dar o izola și o slăbea în două chipuri: mai întîi prin avantajele pe care o făcea să le piardă și apoi prin cele pe care le asigura inamicei sale, Austria. Astfel, toate asigurările și toate declarațiile de prietenie ale împărătesei nu puteau să-l înșele pe bătrînul Frederic: el simțea că alianța austriacă însemna „concedierea" lui de la curtea din Petersburg[232].

Totuși turburările din Crimeea și războiul, care părea să fie consecința lor inevitabilă, au făcut cele două curți imperiale să-și precizeze mai riguros obligațiile lor reciproce, în scopul de a înlătura „tot ceea ce putea să diminueze, să slăbească sau să dăuneze acestei prietenii intime și alianței"[233]. Ele luau în considerație mijloacele potrivite să prevină imixtiunea terțelor puteri, mai ales a Suediei, Prusiei și Franței și stabileau dinainte aranjamentele care trebuiau să intervină în caz de victorie. În scrisoarea ei din 10 septembrie 1782 către Iosif al II-lea, împărăteasa Rusiei expunea scopurile sale de război. Ea revendica Oceakovul cu regiunea cuprinsă între Bug și Nistru și una sau două insule în Arhipelagul ionic pentru dezvoltarea comerțului

[230] Tratschewsky, *Das russisch-österreichische Bündnis vom Jahre 1781* „Historische Zeitschrift", vol. XXXV, 1875; Immich, *op. cit.*, p. 426—427; Ranke, *Die deutschen Mächte*, vol. I, p. 143—146.

[231] A. Arneth, *Joseph II. u. Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, Viena, 1869, p. 72—92.

[232] Scrisoarea lui Frederic al II-lea către Hertzberg, 1 iulie 1873, în Zinkeisen, VI, p. 932.

[233] Arneth, *op. cit.*, p. 135.

rus. Ea spera apoi că, în cazul cînd succesul militar i-ar fi permis să-i alunge pe turci din Europa, împăratul „nu-i va refuza concursul pentru restabilirea fostei monarhii greceşti" în folosul marelui duce Constantin, cu condiţia expresă de a nu reuni niciodată cele două coroane pe un singur cap[234]. În sfîrşit, pentru a evita o vecinătate nemijlocită a celor două imperii, Ecaterina a II-a propunea crearea unui stat-tampon. „Acest stat cunoscut odinioară sub numele de Dacia ar putea fi format din provinciile Moldova, Ţara Românească şi Basarabia, sub un suveran de religia creştină dominantă în aceste ţări pe a cărui persoană şi fidelitate, cele două curţi ar putea să se bizuie; avînd grijă de a stabili, în acelaşi timp, că noul stat va fi ereditar şi va rămîne pe de-a întregul independent, fără să poată fi vreodată reunit nici la Rusia, nici la Austria şi că cele două imperii ale noastre nu vor consimţi niciodată ca el să cadă în dependenţa unei alte puteri"[235].

Iosif al II-lea n-a făcut obiecţii de principiu la crearea Daciei şi a imperiului grec, dar a subordonat realizarea lor succeselor militare şi atitudinii celorlalte puteri. Mai puţin himeric decît împărăteasa, el nu-şi ascundea obstacolele pe care Prusia şi Franţa puteau să le opună realizării acestui proiect şi considera necesar să o cîştige pe aceasta din urmă, oferindu-i Egiptul. În ceea ce priveşte revendicările Austriei, împăratul reclama Hotinul cu ţinutul lui, Oltenia pînă la Olt, cele două maluri ale Dunării de la Belgrad pînă la Nicopole, cu oraşele Vidin, Orşova şi Belgrad şi tot teritoriul situat la est de o linie fixată de la Belgrad la golful Dvina, inclusiv Istria şi Dalmaţia veneţiană. Peninsula Moreea, insulele Ciprului şi Candiei vor trebui să slujească ca despăgubire Veneţiei[236]. Vederile împăratului erau, în aparenţă cel puţin, „mai judicioase şi mai pozitive"[237] decît cele ale împărătesei. Teritoriile asupra cărora el îşi pusese ochii i-ar fi dat frontiere sigure şi avantajoase şi i-ar fi permis să fondeze puterea maritimă a Austriei. Istria şi Dalmaţia i-ar fi adus o populaţie războinică şi marinari excelenţi, ar fi eliberat porturile sale de servitutea veneţiană şi ar fi deschis o comunicaţie liberă cu Mediterana de o parte şi posesiunile italiene de alta[238]. Dar executarea acestui plan nu implica mai puţin decît cea a „proiectului grec" răsturnarea Imperiului otoman şi neutralitatea celorlalte puteri. Leopold de Toscana, declarîndu-se de acord asupra marilor avantaje pe care le trăgea Austria din această împărţire de teritorii, era alarmat şi critica

---

[234] *Ibidem*, p. 156.

[235] *Ibidem*, p. 153—154.

[236] Harris, *op. cit.*, vol. I, p. 538. „Împăratul (presupunînd că este sincer în asigurările sale) are vederi mai înţelepte şi mai practice".

[237] Arneth, *Joseph II. und Leopold von Toskana*, p. 144.

[238] „Scrisoarea împărătesei Rusiei mi se pare cum nu se poate mai uşuratică pentru o problemă atît de importantă, în care e vorba nici mai mult, nici mai puţin decît de răsturnarea Imperiului otoman, de fondarea a două noi imperii şi de schimbarea întregului sistem politic al Europei. Uşurătatea şi, îndrăznesc să spun, dispreţul cu care împărăteasa vorbeşte de toate celelalte puteri şi uşurinţa cu care ea crede că vor putea fi opriţi regele Prusiei şi al Franţei de a împiedeca executarea acestui proiect sînt neobişnuite pentru o suverană de talente superioare şi cu experienţa împărătesei" (Arneth, *op. cit.*, p. 143).

sever „uşurătatea" împărătesei[239]. Şi totuşi, Ecaterina a II-a trebuia, fără să recurgă la violenţă, să tragă din efectul produs de proiectele sale fantastice un avantaj imediat, Crimeea, fără ca Iosif al II-lea să obţină o compensaţie corespunzătoare. Aceasta se datora faptului că „uşuratica" împărăteasă a Rusiei a ştiut să abandoneze „proiectul grec", de îndată ce execuţia lui a ameninţat să ridice prea multe dificultăţi şi să se ataşeze unei sarcini mai modeste şi mai realizabile. Rolul de înşelat era rezervat împăratului care, prin agitaţia sa, nu a făcut decît să ajute gratuit Rusia să rezolve diferendele ei cu Poarta şi să arunce ţara lui în încurcături de nedezlegat[240].

Ecaterina a II-a s-a folosit imediat de alianţa austriacă pentru a-şi desăvîrşi cuceririle sale în sud. Era vorba de a rezolva problema, întotdeauna în suspensie, a tătarilor din Crimeea, înainte ca încheierea păcii franco-engleze să redea cabinetului de la Versailles libertatea de mişcare. Proiectul grec a fost deci amînat cu atît mai mult cu cît exigenţele lui Iosif al II-lea îi diminuaseră, în ochii împărătesei, în chip deosebit atracţia[241]. La rîndul său, împăratul se bucura de abandonarea unui plan himeric, a cărui execuţie ar fi ridicat cu siguranţă mai multe dificultăţi decît îşi imagina Ecaterina a II-a. El s-a arătat deci dispus, în schimbul unei compensaţii rezonabile, să susţină, prin demersuri diplomatice şi prin demonstraţii militare[242], proiectele aliatului său asupra Crimeii.

Pentru a începe ostilităţile, Rusiei nu-i lipseau motivele şi ea s-a arătat întotdeauna abilă în a le face să apară la momentul potrivit. În toamna lui 1781, Şahin Ghirai provocase prin continuarea reformelor sale o nouă revoltă. La începutul lui 1782, fratele său, Behadir Ghirai, s-a răsculat împotriva lui şi l-a obligat să se refugieze la Petrovsk. Ecaterina a II-a a făcut demersuri la Constantinopol, care se prefăcea a nu vedea în revolta din Crimeea decît o ceartă religioasă, a concentrat trupe la frontierele de la Cuban, Cherson şi în faţa liniei de la Perekop, şi a restabilit cu forţa pe hanul detronat. Dar cum Poarta refuza să recunoască pe „noul han" ea şi-a atras intervenţia ambasadorului rus, care, însoţit de internunţiu, i-a remis o notă,

---

[239] R. Lodge, *op. cit.*, p. 317.

[240] „Situaţia generală a Europei nemaifiind la fel de favorabilă cum era acum un an, pentru executarea marilor proiecte pe care le propusesem atunci M.V.I. pentru binele monarhiilor noastre, prudenţa pare să le mărginească în prezent la un plan mai puţin amplu şi, în consecinţă, mai puţin susceptibil de a stîrni gelozia şi activitatea vecinilor noştri respectivi" (Ecaterina a II-a către Iosif al II-lea din 7 aprilie 1783, Arneth, *op. cit.*, p. 197).

Ecaterina a II-a refuză categoric să recunoască pretenţiile ridicate de împărat asupra posesiunilor veneţiene, asupra Moreii şi insulelor din Arhipelag (Scrisoarea lui Iosif al II-lea către Ecaterina a II-a, din 4 ianuarie 1782, Arneth, *op. cit.*, p. 187).

[241] „Doresc din tot sufletul ca M.V.I., în afară de posesiunea Crimeii, a insulei Taman şi a întregului Kuban, să adauge şi avantajul de a le obţine fără ca să urmeze un război. Voi face tot ce-mi stă în putinţă prin bunele mele oficii ca şi prin dispoziţiile mele prealabile privind frontierele pentru a-i convinge pe turci (Scrisoarea lui Iosif al II-lea către Ecaterina a II-a din 19 mai 1783, Arneth, *op. cit.*, p. 203).

[242] *Mémoire politique sur les affaires présentes entre la Porte et les deux Cours impériales de Vienne et de Pétersbourg* (Doc. No. CLVIII[1]).

sub formă de ultimatum. Turcia trebuia: 1. „să nu mai pună obstacole trecerii libere a vaselor ruse din Marea Neagră în Marea Albă (Egee) și invers...: 2. să recunoască independența absolută a tătarilor și să nu se amestece în afacerile acestor popoare sub pretextul prerogativelor califale; 3. să elibereze popoarele Moldovei și Țării Românești de abuzurile pe care le sufereau și să nu schimbe pe domnii lor fără motive temeinice"[243]. La sfatul ambasadorului Franței, care i-a arătat imposibilitatea unei rezistențe împotriva celor două Curți aliate, Poarta s-a supus fără condiții[244]. Negocierile laborioase pentru încheierea unui tratat de comerț s-au încheiat la 10/21 iunie 1783 spre satisfacția Rusiei. Prin acest tratat, ea asigură comerțului ei avantaje egale celor pe care capitulațiile din 1740 le conferiseră Franței[245]. Acest tratat corespundea mai puțin necesităților, foarte restrînse, ale comerțului rus, cît nevoii diplomației imperiale de a-și afirma preponderența la Constantinopol[246]. În ceea ce privește Principatele dunărene, Poarta a trebuit să promulge un sened, care confirma privilegiile acestor țări și fixa tributul anual al Țării Românești la 309.500 piaștri, cel al Moldovei la 167.944 piaștri, iar „donativele", respectiv, la 130.000 și 115.000 piaștri. Dacă domnia pe viață a fost refuzată, prestațiile în natură (grîu, vite și lemn de construcție) au fost abolite, iar negustorii turci obligați să plătească pe loc. Rămînea problema independenței tătarilor. Dacă Rusia se mulțumea pentru moment cu restabilirea lui Șahin și recunoașterea lui de către Poartă, aceasta se datora numai faptului că pregătirile de război nu erau încă terminate.

O pretinsă conspirație organizată de autoritățile turce împotriva lui Șahin Ghirai a servit drept pretext guvernului rus pentru a precipita deznodămîntul acestei afaceri care se tărăgăna de zece ani. Manifestul care trebuia să justifice agresiunea proiectată a fost redactat de la 10 aprilie 1783[247]. Scurt timp după aceea, împărăteasa, primind „știrea neașteptată" că Șahin Ghirai abdicase, a dat ordin trupelor sale să ocupe Crimeea, insula Taman și Cubanul. Întregul țărm nordic al Mării Negre trecea sub dominația Rusiei. Ecaterina a II-a încheia astfel programul lui Petru cel Mare, dădea provinciilor sale meridionale frontiere naturale și sigure și punea Rusia în situația de a-și impune voința ei Turciei. Ea ar fi vrut să împingă mai departe succesele ei, dar atitudinea amenințătoare a Franței a obligat-o să-și limiteze aici ambițiile. În schimb, ea a cîștigat confirmarea anexiunilor ei. Franța, de acord cu Anglia și Austria, au convins Poarta să recunoască faptul împlinit. Actul de cesiune a fost semnat la 8 ianuarie 1784. Prin

[243] *Ibidem*, decembrie 1783.

[244] Martens și Cussy, *Traités*, vol. I, p. 278—301; cf. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*, p. 396; Zinkeisen, VI, p. 378—380.

[245] Iorga, V, p. 27—28.

[246] Textul în Sturza, *op. cit.*, p. 189—192.

[247] Scrisoarea Ecaterinei a II-a către Iosif al II-lea, din 16 mai 1783 (Arneth, *op. cit.*, p. 208).

intervenția lor, ele salvgardară pacea și-l împiedecară pe împărat să-și ia și el „partea lui". Singurul beneficiu pe care el îl capătă din solidaritatea cu Rusia a fost noul tratat de comerț austro-turc din 24 februarie 1784[248].

Această alianță austro-rusă, pe care toată lumea era de acord să o considere ca un succes al împăratului nu a profitat deci decît Rusiei. Fără succes în Orient, Iosif al II-lea și-a întors din nou privirile spre Bavaria. El a propus în 1784 electorului Carol-Theodor, schimbul Bavariei și al Palatinatului de Sus, limitrofe Austriei și locuite de germani asimilați dinainte, cu Țările de Jos, îndepărtate, agitate și dificil de păstrat. Pentru a înlesni acest schimb, el a eliberat Țările de Jos de servituțile care le fuseseră impuse de tratatele din Westfalia și de cel al „Barierei", adică închiderea Escautului și dreptul recunoscut olandezilor de a ține garnizoane în fortificațiile de la graniță. Obținînd în 1782 evacuarea „Barierei" el a cerut în 1784 deschiderea Escaut-ului, cedarea Maëstrichtului și o rectificare a frontierei. Anglia, care căuta să lovească în traficul Amsterdamului, a sprijinit această cerere. Olanda, care nu-și lichidase diferendele cu Curtea din Londra, a tărăgănat negocierile, dar, cînd o brigantină imperială a voit să forțeze trecerea, o fregată olandeză a oprit-o cu lovituri de tun. „Lovitura de tun trasă pe Escaut" a provocat emoția cancelariilor europene[249]. Împăratul se declara gata să trimită 80.000 de oameni în Țările de Jos pentru a răzbuna acest afront. Franța, aliată cu Olanda, nu putea să asiste impasibilă la acest conflict care amenința să degenereze într-o conflagrație generală și să-i arunce pe olandezi în brațele Austriei sau Angliei. Ea și-a oferit deci medierea, pe care Iosif al II-lea s-a grăbit să o accepte în speranța de a-și asigura sprijinul cumnatului său pentru proiectul de schimb amintit. În fond el căutase cearta cu Olanda tocmai în acest scop[250]. Dar Franța nu credea că este în interesul ei proiectatul schimb și, pentru a nu-și indispune aliatul, ea a invocat opoziția ducelui des Deux-Ponts și a lui Frederic al II-lea. Prin tratatul de la Fontainbleau (1785), Iosif al II-lea a trebuit să renunțe la pretențiile asupra Maëstrichtului și la deschiderea Escautului și, puțin după aceea, a abandonat proiectul de schimb[251].

Acest episod a avut repercusiuni considerabile asupra Germaniei. Amenințate de supremația pe care Austria, unită cu Bavaria, ar fi dobîndit-o în imperiu, principii s-au apropiat de Prusia și au încheiat cu ea *Fürstenbund* (1785). Clienții cei mai fideli ai Habsburgilor, electorul de Hanovra și arhiepiscopul de Mainz au intrat în ligă. Frederic al II-lea, care lucra de mult la acest proiect, provoca astfel rivalului său un eșec răsunător. *Fürstenbund* însemna de fapt ruinarea ambițiilor de hegemonie ale Austriei în Germania

248 Immich, *op. cit.*, p. 429—431.
249 Ségur, *Politique de tous les cabinets*, III, p. 208.
250 Iosif al II-lea către Ecaterina a II-a, Arneth, p. 241.
251 Ranke, *Die deutschen Mächte*, I, p. 187—206; Beer, *Die orient. Politik Oesterreichs*, p. 79; Immich, *op. cit.*, p. 432—437.

și-l punea pe împărat în fața alternativei unei înțelegeri cu Prusia pentru a-și întoarce eforturile în direcția Imperiului otoman sau a unei renunțări la proiectele de cuceriri în Orient pentru a ține piept Prusiei. După moartea lui Frederic al II-lea, el a luat serios în considerație problema unei alianțe cu Prusia. El ajutase Rusia să se stabilească solid pe țărmurile Mării Negre, spre care tindea de un secol, în timp ce Austria nu putuse nici să dobîndească în Bavaria o compensație echivalentă cuceririlor Rusiei, nici să frîngă puterea rivalei sale, Prusia. Cu acel liberalism generos care îi inspirase măsurile de politică internă, Iosif al II-lea a ajuns „să ia în considerație lucid și fără prejudecăți toate avantajele reciproce ale unei prietenii și alianțe"[252] între Austria și Prusia. Unite, cele două state ar fi fost arbitrele nu numai ale Germaniei, dar ale Europei întregi, și ar fi putut să se consacre în întregime operei de consolidare și de reforme interne. Această uniune i se părea cu atît mai oportună cu cît noii suverani puteau mai ușor să uite trecutul și cu atît mai de dorit cu cît nici o altă alianță nu compensa pentru unul sau altul dintre ei „pierderea prieteniei lor"[253]. Dar încrederea pe care această uniune o implica, a fost imposibil de restabilit[254] „pentru că este imposibil de a uita vreodată de bună credință atît prejudiciile cauzate, cît și cele suferite" și pentru că, chiar realizată, uniunea n-ar fi putut aplana diferendele care, mai ales în Germania, separau cele două state. Kaunitz n-a avut nici o dificultate în a demonstra acest fapt împăratului. Un tratat de alianță între Prusia și Austria „n-ar schimba nimic — a spus el — stării de conflict în care ele se găsesc de peste patruzeci de ani și n-ar procura nici un avantaj real uneia dintre ele"[256]. Nici una, nici alta n-ar consimți pe baza acestui tratat să-și reducă armamentele. Pierderea probabilă a alianțelor lor actuale le-ar obliga chiar să-și sporească bugetele de război. În orice caz, Austria ar avea de făcut un efort suplimentar pentru apărarea Italiei și Țărilor de Jos. Schimbarea suveranilor n-ar modifica nimic în situația celor două state, „interesele diametral opuse rămînînd totdeauna aceleași și cele două puteri neputînd avea decît un singur interes comun, adică, dacă nu distrugerea, cel puțin slăbirea destul de considerabilă a uneia pentru ca ea să nu mai fie de temut pentru cealaltă, ceea ce exclude și va exclude pentru totdeauna orice comunitate de interese"[256].

Acest examen al situației a determinat Curtea de la Viena să rămînă fidelă vechilor alianțe, în primul rînd alianței ruse. Abandonarea proiectului de uniune cu Prusia a avut drept consecință imediată călătoria împăratului la Cherson, oricît de jignitoare era invitația prin „post scriptum" a Ecaterinei a II-a[257].

---

[252] *Réflexions* ale lui Iosif al II-lea, din 6 dec. 1786 în Ranke, *Die deutschen Mächte*, II, p. 299.

[253] *Ibidem*, p. 301.

[254] Marczali, *op. cit.*, III, p. 450—452.

[255] Observațiile lui Kaunitz asupra Reflexiilor împăratului, 10 dec. 1786, Ibidem, p. 303—308.

[256] *Ibidem*, p. 307.

[257] Iosif al II-lea către Kaunitz, Arneth, p. 242.

În scopul de a da puterilor amice și inamice o demonstrație strălucită a resurselor și a prosperității Rusiei, împărăteasa, însoțită de reprezentanții Franței, Angliei și Austriei, a întreprins în luna mai 1787 o călătorie în provincia Taurida. Aproape de Cherson, unde se intra pe sub un arc de triumf purtînd inscripția „Drumul Bizanțului", împărătesei i se alătura Iosif al II-lea care călătorea incognito, sub numele său favorit de contele de Falkenstein. Călătoria, executată în bună parte pe Nipru, a trebuit să fie continuată pe uscat din cauza apariției la gurile fluviului a unei flote turcești. Mulțimea, notabilitățile și trupele, care la fiecare haltă veneau să salute pe împărăteasă, dădeau acestei călătorii o pompă triumfală, din care legenda n-a reținut decît artificiile lui Potemkin. Totuși nu chiar totul era fals în decorul montat de Potemkin, căci colonizarea Rusiei noi... începuse cu adevărat; o fortăreață adevărată a fost prezentată de el la Cherson, un port adevărat la Sevastopol, o flotă de război adevărată în radă"[258]. Exaltată în fața spectacolului pe care îl oferea rada Sevastopolului, de unde flota ei putea ajunge la Constantinopol în răstimp de 36 la 48 ore, țarina a mărturisit împăratului că ea dorea să reînceapă războiul cu turcii, chiar cu riscul de a-l face singură[259].

Ideea de a celebra la Bahcisarai ziua onomastică a marelui duce Constantin arăta că ea continua să se gîndească la îndeplinirea proiectului grec. Dar Iosif al II-lea, care începea deja să se neliniștească din cauza tulburărilor din Țările de Jos, a subordonat proiectele sale orientale celui de a diminua puterea Prusiei. Șantierele navale din Crimeea și reorganizarea armatei ruse erau departe de a fi încheiate[260]. El a înțeles că problema atribuirii Constantinopolului condamna dinainte orice plan de împărțire a Imperiului otoman și, temîndu-se de a fi din nou înșelat de aliatul său, care în cea mai rea dintre eventualități ar fi cîștigat Oceakovul, și-a pus toată influența și forța sa de convingere în slujba păcii[261]. Dar nici rușii, nici austriecii nu mai erau stăpînii mișcării pe care alianța o precipitase.

---

[258] Lavisse—Rambaud, *Histoire générale*, VIII, p. 314; Lodge, *op. cit.*, p. 315 — „Am sosit ieri în faimosul port al Sevastopolului, care într-adevăr e cel mai frumos port pe care l-am văzut. În momentul de față sînt aici 16 vase de linie și fregate, înzestrate cu tot ce este necesar și gata să iasă în larg". (Iosif al II-lea către Kaunitz, 3 iunie 1787, Beer, *Joseph II, Leopold II und Kaunitz*, p. 265).

„Este uimitor ce-a realizat el (Potemkin), într-un timp atît de scurt la Cherson și la Sevastopol, ca și în alte părți ale guvernămîntului său". (Cobenzl către Kaunitz, *Fontes Rer. Austr.*, II/54, p. 173—174).

[259] „Împărăteasa moare de dorința de a reîncepe războiul cu turcii; în această problemă ea nu vrea să asculte de rațiune, căci amorul propriu și norocul ei o orbesc pînă într-atît, încît ea crede că poate singură să facă tot ce vrea, fără ca eu să cooperez și astfel ea își închipuie că poate să facă să dispară toate dificultățile despre care eu am avertizat-o în privința regelui Prusiei și a celui al Franței". (Iosif al II-lea către Kaunitz, 25 mai 1787, Beer, *Correspondance*, p. 261).

[260] Cf. rapoartele lui L. Cobenzl in *Fontes Rer. Austr.* II/54, p. 131, 149—155.

[261] Ségur, *Mémoires*, vol. III, p. 178—179; Ranke, *Die deutschen Mächte* vol. II, p. 10—11.

Neliniștiți de această demonstrație de forță, turcii nu s-au lăsat totuși intimidați; progresele continue ale Rusiei au deșteptat fanatismul lor adormit, în timp ce exigențele ei necontenite au dus la capăt răbdarea lor. De fapt, abia era aplanat un diferend, că un altul, mai iritant, îi lua locul. La începutul lui 1784, Poarta promulgase în favoarea Principatelor dunărene un hatișerif, care abolea toate contribuțiile în afara unui tribut, ce urma a fi achitat la doi ani, și dădea domnilor asigurarea de a nu fi mazilți decît în caz de rebeliune[262]. În ciuda dispozițiilor acestui act, domnul Țării Românești a fost mazilit în aprilie 1786 și înlocuit prin dragomanul lui capudan-pașa, Nicolae Mavrogheni. Ambasadorul rus, Bulgakov, a făcut o chestiune de prestigiu din restabilirea lui Mihail Șuțu, protejat de curtea sa, și, cum protestul a rămas fără efect, a încercat să provoace opoziția boierilor față de noul domn[263]. Poarta și-a menținut hotărîrea și, fie că l-a bănuit de înțelegere cu Rusia, fie că a vrut să-și afirme drepturile ei de suveranitate asupra acestei provincii, la sfîrșitul aceluiași an l-a mazilit și pe domnul Moldovei, Alexandru Mavrocordat și l-a înlocuit cu Alexandru Ipsilanti. Domnul mazilit, în loc să se ducă la Constantinopol, ca Șuțu, a hotărît să fugă în Rusia[264]. Refuzul de extrădare al fugarului a fost una din nemulțumirile prin care Turcia a justificat declarația ei de război.

Pe lîngă aceasta, Poarta era foarte neliniștită de uneltirile consulilor ruși în Principate. După o rezistență îndîrjită ea a concedat guvernului rus dreptul de a stabili un viceconsulat la Iași. „Adevărați ațîțători", consulii ruși nu se ocupau decît cu țesutul intrigilor și cu stîrnirea tulburărilor[265].

La aceste cauze de conflict s-au adăugat tulburările din Caucaz. După moartea lui Nadir Șah și destrămarea imperiului său, turcii au încercat să recucerească Georgia, dar s-au lovit de rezistența Rusiei care luase sub protecția ei pe hanul acestei țări, Heraclius. De mult timp, rușii căutau să pună piciorul în Georgia pentru a-și consolida frontierele lor meridionale și pentru a se pune la adăpost de triburile războinice din Caucaz. La înțelegerea lor cu georgienii, turcii au răspuns printr-un acord cu lesghierii din Daghestan pe care îi lansară asupra Georgiei. Au fost făcuți numeroși robi, trimiși apoi la Constantinopol. Pașa de Akhiska fiind desemnat drept instigatorul incursiunii, împărăteasa a cerut destituirea și pedepsirea lui. Sub presiunea opiniei populare, Poarta l-a acoperit și i-a lăudat inițiativa. Aceste evenimente au dat un nou impuls exaltării religioase care nu încetase să crească între musulmani după anexarea Crimeii și ele explică succesul obținut de dervișul Imam-Mansur. Prezentîndu-se ca inspirat de Dumnezeu, el a predicat în Caucaz războiul sfînt împotriva necredincioșilor și a strîns în scurt timp 80.000 de luptători fanatici[266].

---

[262] Sturza, *Acte și documente*, vol. I, p. 195—201.

[263] Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 205—208; Hurmuzaki, *Supl.* I, 3, p. 36—39, vol. X, p. 25; Depeșa lui Ludolf, 17 febr. 1787.

[264] Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 215—217.

[265] Zinkeisen, VI, p. 514. Hurmuzaki, *Sup.* I[3], p. 107. *Supl.* I[2], p. 2—5, 8—9.

[266] Ranke, *Die deutschen Mächte*, vol. II, p. 4—5.

În această stare de spirit, călătoria întreprinsă de Ecaterina a II-a în sudul imperiului ei și invitația adresată Porții de a trimite o ambasadă la Cherson pentru a o saluta pe împărăteasă au apărut la Constantinopol ca provocări directe. Poarta a răspuns continuînd mai energic pregătirile ei de război. Hassan-pașa a fost rechemat din Egipt, unde fusese trimis pentru a-l supune pe Ali bey, sultanul a deschis caseta sa personală și ulemalele au pus la dispoziție vistieriei o parte din veniturile moscheilor. Flota a fost concentrată în vederea unei acțiuni în Marea Neagră și treizeci și unu de vase au fost puse în construcție. Cetățile de la Dunărea de Jos și Nistru, puse în stare de apărare de ingineri francezi, au primit întăriri considerabile[267]. Apelul la războiul sfînt a făcut să alerge spre capitală voluntari din toate colțurile imperiului. Beii din Algeria și din Maroc ei înșiși s-au pus la dispoziția Porții. În toate părțile imperiului s-a produs o deșteptare a spiritului fanatic și războinic al vechilor musulmani. Ura împotriva necredincioșilor devenise atît de amenințătoare încît Bulgakov a trebuit să-i sfătuie pe negustorii ruși să se pună în siguranță. Cea mai mare parte a lor și-au lichidat în pierdere afacerile și s-au înapoiat în Rusia. La Sinope s-a produs o încăierare între populație și mateloții unui vas rus, iar consulii de la Smirna și din Crimeea n-au scăpat decît cu greu de mînia populară. Pretențiile necontenite și iritante ale rușilor au dus la capăt răbdarea turcilor și au făcut imposibilă orice soluție pacifică, în momentul în care reprezentanții Austriei și Franței se flatau să salveze pacea.

La întoarcerea lui de la Sevastopol, Bulgakov a prezentat Porții ultimele condiții ale Rusiei. Ele fuseseră fixate la Cherson de comun acord cu reprezentanții împăratului, care le vedeau acceptabile pentru Poartă și promiteau să le susțină. Rusia cerea: un firman care interzicea pașei de Akhiska de a tulbura în vreun fel pe Heraclius; garanții împotriva incursiunilor în teritoriul rus ale tătarilor din Cuban și a atacurilor corsarilor africani împotriva vaselor ruse; confirmarea privilegiilor Moldovei și Țării Românești; retragerea în interiorul țării a cazacilor zaporojeni de la Oceakov[268]. Atitudinea rezervată a împăratului și foametea care amenința Rusia n-au întîrziat să-și arate efectul: zelul războinic al împărătesei s-a răcit de îndată ce ea a ajuns în vechile provincii ale imperiului ei.

Divanul nu mai voia să audă de o înțelegere. Partidul războiului se impusese. După pierderea Crimeii, posesiunea Georgiei apărea ca bulevardul Islamului împotriva împietărilor continue ale puterii ruse. Marele vizir Iusuf pașa vedea în șantierele navale din Crimeea și în dezvoltarea flotei ruse o primejdie care trebuia să fie îndepărtată, înainte de a deveni prea amenințătoare. Poarta răspunse deci la condițiile Rusiei printr-un ultimatum ai cărui termeni nu lăsau îndoială asupra dorinței turcilor de a restrînge libertatea de navigație și de a recupera Crimeea. La 15 august, Bulgakov a fost chemat la divan și somat să ia în scris angajamentul Curții sale de a renunța la toate preten-

[267] Ségur, *Mémoires*, III, p. 129—130.

[268] Cobenzl către Kaunitz, 3 iunie 1787, în *Fontes Rer. Austr.* II/54, p. 156—158, Iorga V, p. 38.

țiile asupra Georgiei, de a revoca pe consulii de la București, Iași și Alexandria și de a lăsa să fie inspectate toate vasele ruse care treceau prin Dardanele. Ambasadorul ceru un răgaz pentru a informa Curtea rusă, dar momentul trecuse pentru expedientele diplomatice și el a fost condus la Edicule (Șapte-Turnuri). Războiul era declarat oficial[269].

Într-un manifest adresat la 25 august puterilor prietene, Poarta a justificat această măsură prin reclamațiile necontenite ale Rusiei și prin violările tratatului de la Kuciuk-Kainargi și a convențiilor complementare, ca ocuparea Georgiei, interdicția impusă locuitorilor Oceakovului de a-și extrage sarea din Crimeea, refuzul de a-l extrăda pe domnul Moldovei, intrigile consulilor stabiliți în Principatele dunărene și în insulele Arhipelagului și tratamentul aplicat negustorilor și vaselor de comerț turcești[270]. Trimisul Prusiei, care împinsese energic spre război, a remarcat că nu exista nici un cuvînt neadevărat în manifestul Porții: „Justiția însăși era cea care expunea abuzurile opresorilor ei"[271].

Deși nu recomandase războiul, iar răscoala din Țările de Jos făcuse situația lui foarte delicată, împăratul a recunoscut *casus foederis* de îndată ce a aflat de declarația de război[272]. El era ferm convins de neputința Imperiului otoman de a opune rezistență eficace presiunii Rusiei, a cărei putere o supraestima. Neputînd să împiedice dezmembrarea Imperiului otoman, Iosif al II-lea considera prudent să rezerve viitorul și să nu priveze țara lui de beneficiile unei eventuale împărțiri.

După eșecul proiectului de schimb, Iosif al II-lea a încercat să introducă în Țările de Jos aceleași reforme pe care mama lui le impusese în domeniile ereditare. El voia ca, prin extinderea ulterioară a acestui sistem în Ungaria și în Transilvania, să dea mai multă uniformitate și coeziune diverselor sale state. Tendințele ultramontane ale clerului belgian, autonomia provinciilor și privilegiile stărilor îi apăreau ca incompatibile cu exigențele unei puteri moderne. Pentru a insufla clerului, mai supus autorității Sfîntului Scaun, decît puterii temporale, obligația elementară a ascultării față de stat, Iosif al II-lea și-a asumat sarcina de a-l forma prin grija statului. El a fundat la Louvain un seminar și a transferat la Bruxelles, sub ochii regenților, univer-

[269] Ranke, *op. cit.*, II, p. 15—18; Iorga, V, p. 51—53; Zinkeisen, VI, p. 625—626.

[270] Traduzione del manifesto dato dalla Porta per la dichiarazione della guerra fra ella e la Corte di Russia, 25 august 1787 (Cf. Hurmuzaki, Supl. I², p. 46).

[271] Depeșa lui Diez din 10 sept. 1787, în Zinkeisen, VI, p. 630, nota 1.

[272] Scrisoarea lui Iosif al II-lea către Ecaterina a II-a din 30 august: „Sînt gata să-i dovedesc prin toate mijloacele posibile că mi-am însușit în întregime cauza ei". Arneth, p. 299. Răspunsul Ecaterinei a II-a din 11 septembrie: „Am fost mai puțin mirată..., decît mișcată de graba vie și sinceră cu care M.V.I. a venit în întîmpinarea oricărei cereri pe care angajamentele noastre respective îmi permiteau să i-o prezint" (Arneth, p. 300).

sitatea de la Louvain, „perla Brabantului" și bastionul ultramontanismului. Rezistența încercată de arhiepiscopul de Malines și de nunțiu a fost zdrobită fără milă.

Reforma administrativă, judiciară și fiscală a fost înfăptuită în același timp cu cea a clerului. Prin ordonanțele din 1 ianuarie 1787, Iosif al II-lea a stabilit o jurisdicție uniformă cu două curți de apel și, deoarece justițiabilii au boicotat noile tribunale, el a abolit vechile jurisdicții clericale, urbane și senioriale. Țara a fost apoi împărțită în nouă cercuri administrative, care nu corespundeau exact limitelor vechilor provincii și care au fost supuse autorității intendenților numiți de Viena. În sfîrșit, pentru a face față cheltuielilor noii administrații, subsidiile reînnoite periodic au fost transformate în impozite obișnuite și percepute fără asentimentul prealabil al stărilor. Iosif al II-lea abolea astfel printr-o trăsătură de condei instituțiile, obiceiurile și privilegiile cărora flamanzii și valonii le erau prea atașați pentru ca un conflict să nu izbucnească în chip fatal[273].

Luînd conducerea mișcării de opoziție, stările din Brabant au declarat ordonanțele contrare chartei lor, la *joyeuse entrée*, și au remis regenților un protest. O agitație a precipitat evenimentele și i-a determinat pe regenți, care nu aprobaseră politica autoritară a împăratului, să suspende executarea ordonanțelor (30 mai). „Decis să forțeze lucrurile orice ar fi" și să sacrifice „ultimul om și ultimul său ban" pentru a-și îndeplini voința[274], împăratul, care se găsea atunci în Crimeea, a dat ordin să se trimită un corp de armată în Țările de Jos și a grăbit reîntoarcerea lui la Viena.

El era cu atît mai hotărît să acționeze cu cît voia să dea un exemplu pentru Ungaria și Transilvania, destinate să fie supuse aceluiași regim. De aceea regenții fură dezavuați și rechemați, iar conducerea încredințată generalului Murray. La refuzul stărilor de a plăti subsidiile, împăratul a amenințat cu închiderea casieriilor publice, obligîndu-i astfel pe militari să se întrețină pe seama locuitorilor[275]. El i-a chemat la Viena pe delegații stărilor generale și le-a ordonat să asculte fără murmur ordinele sale. Declarația de război l-a obligat însă să revină asupra măsurilor și să recheme trupele. Un calm aparent a fost restabilit și în primăvara anului 1787 regenții reveniră în funcție. Dar, cum cauzele nemulțumirilor continuau să existe, revolta fățișă n-a fost decît amînată. Politica de centralizare a lui Iosif al II-lea era iremediabil compromisă de războiul din Orient.

Eșecul lui Iosif al II-lea în Țările de Jos a fost agravat de succesul obținut în același moment de Frederic-Wilhelm al II-lea în Olanda. Burghezia comercială și industrială, pătrunsă de ideile filozofilor francezi, era în conflict deschis, din timpul războiului, cu familia de Orania, reprezentanta ten-

[273] Lodge, *op. cit.*, p. 318; Ranke, *Die deutschen Mächte*, II, p. 19 și urm.
[274] Iosif al II-lea c. Kaunitz, Beer, p. 269 — H. Pirenne, *Histoire de la Belgique*, ed. a 2-a, Bruxelles, 1926, vol. V, p. 419 și urm.
[275] Același către același, 25 mai 1787, Beer, p. 263.

dinţelor conservatoare şi a alianţei cu Anglia. Rivalitatea dintre cele două partide, republican şi oranist, s-a dublat în chip fatal cu o luptă anglo-franceză pentru influenţă. Sprijinit cu abilitate de Vergennes, partidul republican a reuşit să desprindă Olanda în 1779 de alianţa cu Anglia şi să determine semnarea în 1785 a unui tratat de alianţă cu Franţa. Întăriţi prin această alianţă, republicanii au încercat să restrîngă puterea stathouder-ului. În 1786, ei l-au privat de atribuţiile de comandant al trupelor şi de căpitan general. În anul următor, ei au desemnat o comisie de cinci membri pentru a asuma conducerea treburilor ţării. Despuiat de orice autoritate reală, Wilhelm al V-lea s-a retras la castelul din Loo şi a făcut apel la Frederic-Wilhelm al II-lea, cumnatul său, care, după o somaţie adresată olandezilor de a-l reintegra pe stathouder în toate demnităţile sale, a invadat Olanda. Franţa, absorbită de dificultăţile ei financiare, a asistat impasibilă la marşul triumfal al armatei prusiene, la înfrîngerea republicanilor şi la restabilirea stathouderatului. Aceste evenimente constituiau un succes atît pentru Anglia cît şi pentru Prusia. Succesul a fost pecetluit prin încheierea unei triple alianţe între Prusia, Anglia şi Olanda (Loo, 13 iunie 1788), cu scopul proclamat de a salvgarda pacea şi cu cel real de a se opune eventualelor extinderi teritoriale ale celor două curţi imperiale[276]. Astfel, în momentul în care Rusia şi Austria se angajau în războiul din Orient, desfăşurările căpătau în Occident o turnură care trebuia să exercite cea mai mare influenţă asupra soartei campaniei.

Începutul campaniei a fost ezitant şi confuz, pentru că beligeranţii erau tot atît de nepregătiţi ca şi în 1786. Turcii, e drept, stabiliseră magazii pe Dunăre şi strînseseră acolo provizii şi muniţii pentru un război îndelungat; flota era în stare bună şi banii nu lipseau, dar, în ciuda marelui număr de trupe mobilizate, ei nu au putut să concentreze în Principatele dunărene mai mult de 30.000 de oameni. La fel de indisciplinate ca şi în trecut, contingentele asiatice veneau şi plecau după placul lor. Anatolia, care furniza cele mai bune trupe, pierduse prin contactul cu apusenii fanatismul lor religios. Ienicerii din Kars şi Erzerum au refuzat să meargă impotriva ruşilor, iar spahiii feudatari s-au abţinut în mare număr. Miliţiile nu s-au mai ridicat în masă decît în 1788, cînd războiul sfînt a fost proclamat. Dacă declaraţia de război n-a fost urmată de o catastrofă e pentru că ruşii şi austriecii n-au ştiut să profite de ocazie[277].

Armata rusă a fost surprinsă în plin proces de reorganizare. Potemkin introdusese mari schimbări în întreţinerea trupelor, dar, lipsit de talent şi de cunoştinţe militare, el n-a putut găsi remedii lipsei de uniformitate în manevre. Neinspectaţi de generali, coloneii au stabilit fiecare tactica sa pro-

[276] Ranke, *op. cit.*, II, p. 77 şi urm.; Lodge, *op. cit.*, p. 320—324.
[277] Iorga, V, p. 55 şi urm.; Zinkeisen, VI, p. 635—636; Hurmuzaki, Supl. I², p. 49.

prie[278]. Construcția flotei și a șantierelor navale erau departe de a fi terminate; serviciul sanitar și cel de intendență erau defectuoase. Armata ducea lipsă de muniții, generalii erau geloși unul pe altul pînă a face imposibilă o acțiune concordantă. Rumianțev, gelos pe Potemkin, nu voia să întreprindă nimic decît dacă întreaga acțiune îi era încredințată[279]. Mai mult, în 1787, foametea a bîntuit în provinciile cele mai fertile ale Rusiei[280].

Armata austriacă, mai bine pregătită, ducea lipsa unui adevărat comandant suprem și a unui plan de campanie precis și unitar. Tulburările din Țările de Jos și din Ungaria imobilizaseră o parte a trupelor în timp ce divergențele de păreri dintre împărat și cancelar paralizau forța ofensivă a celorlalte[281]. Iosif al II-lea avea ochii fixați asupra Adriaticii și voia să atace Belgradul; Kaunitz, mai atent în a-i supraveghea pe ruși, privea spre Marea Neagră și sfătuia să se acorde atenție Principatelor române. Pentru a concilia cele două puncte de vedere și pentru a pune bogatele provincii de la frontieră la adăpost de incursiunile inamice, forțele austriece au fost eșalonate de-a lungul graniței, de la Hotin la Adriatica.

Campania a început printr-o tentativă a flotei turce împotriva Kinburnului. Ea a fost respinsă de Suvorov (oct. 1787). Turcii proiectaseră un atac general de-a lungul întregii frontiere meridionale a Rusiei, de la Oceakov pînă la Astrahan, cu participarea armatei de uscat și a flotei, a tătarilor din Bugeac, a cerchezilor, a lesghienilor și a abhazilor din Caucaz. Dar efortul lor s-a epuizat în atacuri parțiale și izolate pe care rușii le-au respins cu ușurință. Eșecul emirului Imam-Mansur a închis turcilor accesul Cubanului; înfrîngerea flotei lor în fața Kinburnului le-a închis drumul Crimeii. Asigurați prin înlăturarea primejdiei de a fi atacați din spate, rușii au putut să îndrepte efortul împotriva Oceakovului, principalul obiectiv al războiului.

Intervenția împăratului a dat campaniei din 1788 o amploare și o importanță de la care erau de așteptat rezultate decisive. Mobilizată de la 4 septembrie 1787, armata austriacă cu un efectiv de 300.000 de oameni, a fost îndreptată, fără declarație prealabilă de război, spre frontiera otomană. Dar în loc de a concentra trupele pentru a da o lovitură decisivă, împăratul le-a împărțit în șase corpuri și le-a dispus astfel pentru a acoperi frontiera, lungă de două sute de leghe[282]. El spera că rușii vor înainta rapid, ca în războiul precedent, pînă la Dunăre și atunci trupele austriece nu vor avea decît să intre în posesia teritoriilor pe care Curtea de la Viena

[278] Cobenzl către Iosif al II-lea, 25 aprilie 1787 în *Fontes Rer. Austr.*, II/54, p. 131; Cf. p. 168.

[279] Hurmuzaki, Supl. I[3], p. 84.

[280] *Fontes Rer. Austr.*, II/54, p. 188.

[281] Beer, *Orientalische Politik Österreichs*, p. 91—92.

[282] Armata principală, comandată de împărat, asistat de Lascy, s-a concentrat în apropiere de Peterwardein; a doua, sub Carol de Lichtenstein, la Dubovița; a treia, sub contele Mitrovsky, în Slovenia pe Sava; a patra, sub Wartensleben, în Banat; a cincea, sub Fabri în Transilvania, a șasea sub prințul de Coburg în Galiția (Marezali, *op. cit.*, III, p. 461).

și le adjudecase. După planul statului major austriac, pe care prințul de Ligne fusese însărcinat să-l facă adoptat și de ruși, armata rusă comandată de prințul Potemkin trebuia, după luarea Oceakovului, să se stabilească pe Dunăre, în timp ce a doua armată rusă, pusă sub comanda lui Rumianțev, trebuia să blocheze Benderul și să înlesnească prin aceasta operațiile austriece împotriva Belgradului, Orșovei și Vidinului. Dar asediul Oceakovului s-a prelungit pînă în luna decembrie și austriecii fură în curînd singuri să ducă tot greul războiului.

După ce au încercat în zadar să ocupe Belgradul prin surprindere, împăratul a declarat război Porții (9 februarie 1788) și a preluat personal comanda armatei.

Ocuparea Sabáczului (24 aprilie 1788) îi deschidea drumul Belgradului care, lipsit de trupe, ar fi fost ușor de luat, dar statul său major l-a sfătuit să nu întreprindă acțiunea sub motiv că pregătirile nu erau încă încheiate. Două luni mai tîrziu, după ce toate dispozițiile fuseseră luate, statul-major n-a mai îndrăznit să încerce trecerea Savei din cauza apropierii marelui vizir[283]. Decimată în plus de privațiuni și epidemii, armata austriacă a fost obligată la defensivă.

Împăratul nu avea de partea lui nici armata, nici poporul. El se angajase într-o aventură, călăuzit exclusiv de o idee politică. Supușii săi germani nu înțelegau nimic din proiectele sale de hegemonie în Adriatica și, fără a mai vorbi de români și de slavii din monarhie ale căror simpatii se îndreptau într-altă parte, ungurii nu înțelegeau să contribuie la consolidarea unei puteri care amenința drepturile și privilegiile lor naționale. Armata austriacă nu era decît un organism inert pe care nici un ideal religios sau național nu o înflăcăra. Animat personal de cele mai nobile sentimente, Iosif al II-lea n-a putut comunica, nici măcar anturajului său, dragostea și zelul său pentru măreția monarhiei. În afara de aceasta, el nu era un general de valoare[284]. Lascy, colaboratorul său cel mai stimat, excela în manevre și disertații savante, dar n-a cîștigat niciodată o bătălie. Singurul general care ar fi putut să-și conducă soldații, Laudon, a fost ținut deoparte și împiedicat să dea măsura talentelor sale.

Încurajat de inacțiunea inamicului, marele vizir Iusuf Pașa a luat ofensiva. În fruntea unei armate adunate în împrejurimile Sofiei, el a trecut Dunărea la Orșova și, străpungînd linia austriacă la Schupanek, a invadat

---

[283] Iosif al II-lea aruncă întreaga responsabilitate pentru aceste greșeli asupra generalilor săi: „A fost necesar un efort al rațiunii pentru ca dorința și voința mea să se plece și pentru a uita dispozițiile mele pentru cele ale altora; dar ce poate voința unuia împotriva celei a tuturora? Și ce fel de ajutor poți să aștepți de la oameni pe care îi faci să acționeze împotriva convingerilor lor? Ei se retrag și te lasă în încurcătură și nu-și fac decît strict obligațiile lor, iar singur nu poți să faci și să prevezi totul". (Lui Kaunitz, 27 mai 1788, Beer, *Correspondance*, p. 291).

[284] „Trebuie să spun cu durere că n-am găsit nici voință, nici energie în generalii noștri. Toți sînt disperați că trebuie să meargă la război; ei ar vrea să stea tihniți acasă, și nimeni nu merge decît dacă-l împingi și dacă ești acolo". (Iosif al II-lea către Leopold de Toscana, 13 mai 1788. Arneth, *Joseph II. u. Leopold*, 13 mai 1788).

Banatul. Trupele imperiale, luate pe la spate, au fugit în dezordine, lăsînd inamicului cea mai frumoasă parte a acestei provincii a cărei colonizare și punere în valoare costase cincizeci de ani de eforturi și sume enorme[285]. Împăratul alergă la Semlin cu 20.000 de oameni pentru a-i aduna pe fugari și a opri pe inamic, dar fu bătut la Slatina (14 sept.) și obligat să se retragă la Lugoj. Armata austriacă fu cuprinsă de o panică atît de mare încît a fost de ajuns o falsă alarmă pentru a risipi în noaptea de 20 spre 21 septembrie toată tabăra imperială. Au fost abandonate convoaiele, tunurile, pînă și trăsurile împăratului. Panica a cuprins populația, astfel că toți locuitorii de la Caransebeș la Timișoara au fugit. Arzînd în drumul lor locuințele și recoltele, luînd vitele, omorînd sau robind pe locuitori, turcii au străbătut nestingehriți regiunea, pînă la apropierea iernii, cînd s-au retras peste Dunăre[286]. Împăratul, după ce a strîns la Semlin resturile armatei sale, s-a înapoiat la Viena, atins de moarte de febră și disperare (5 dec.). Se terminase cu prestigiul armatei austriece la a cărei reorganizare el consacrase cei mai frumoși ani ai vieții sale. Nici ocuparea Hotinului (19 sept. 1788) și înaintarea prințului de Coburg în Moldova, nici succesul mareșalului Laudon pe Sava n-au mai putut ridica moralul și creditul armatei austriece. Campania din 1788, începută sub cele mai favorabile auspicii, s-a terminat printr-un dezastru ireparabil pentru Austria.

Mai puțin ambițioși din calcul și din necesitate, rușii și-au mărginit eforturile la asediul Oceakovului. Această cetate, una dintre cele mai puternice ale Imperiului otoman, prezintă pentru ruși un interes deosebit, pentru că ea controla gurile Bugului și Niprului și drumurile care legau Crimeea cu fortărețele de la Dunărea de Jos; pe lîngă aceasta, cucerirea ei întregea achizițiile precedente făcute în detrimentul tătarilor. Neîndrăznind să ia cu asalt această cetate, apărată de o garnizoană puternică, comandată de bravul Ali pașa de Ismail, Potemkin s-a hotărît să o încercuiască și să o cucerească prin foame. Asediul, mai mult politic decît militar, s-a prelungit pînă la 17 decembrie cînd, la capătul resurselor, garnizoana a capitulat.

Încercarea Porții de a salva cetatea printr-o diversiune navală a oferit rușilor ocazia de a cîștiga o a doua victorie, comparabilă cu cea de la Cesmé. Voind să-i ajute pe asediați, kapudan pașa a intrat în limanul Niprului cu circa 60 de corăbii, dintre care 17 vase de linie și 14 fregate. Flota rusă, compusă din trei vase de linie și dintr-un număr de mici nave comandate de corsarul englez Paul Jones și de prințul de Nassau-Siegen, se găsea între Kinburn și Oceakov, protejînd pe asediatori și blocînd portul. Deși flota rusă era în inferioritate și bateriile de la Kinburn, blocate de navele ruse, nu puteau să tragă, kapudan pașa nu a îndrăznit să anga-

[285] Ranke, *Die deutschen Mächte*, vol. II, p. 50; Marczali, *op. cit.*, vol. III, p. 470 și urm.

[286] Iosif al II-lea către Kaunitz, în Arneth, p. 307—320; Zinkeisen VI, p. 650—651.

jeze bătălia: el nu avea încredere în zelul și abilitatea ofițerilor care comandau sub ordinele sale[287]. După cîteva ciocniri, în cursul cărora pierdu mai multe vase, el a voit să iasă în larg, dar bateriile lui Suvorov i-au barat trecerea prin strîmtoarea Kinburn, în timp ce flota rusă îl urmărea. Prinsă între două focuri, flota turcă a fost distrusă aproape în întregime.

Campania din 1788 se încheia deci prin două succese cu atît mai strălucite[288] pentru ruși, cu cît ei au trebuit să facă față unui atac prin surprindere din partea Suediei. Gustav al III-lea, amintindu-și că era aliatul Turciei, a adresat la 1/12 iulie sub forma unui ultimatum „nota cea mai amenințătoare, cea mai lipsită de măsură și propuneri atît de imperioase și de nepotrivite, încît ele păreau lipsite de rațiune"[289]. El cerea curții Rusiei să-și pedepsească ministrul de la Stockholm, să cedeze Suediei Finlanda și Carelia și să încheie pace cu Turcia pe baza tratatului de la Kuciuk-Kainargi[290]. Deși Petersburgul era descoperit, împărăteasa a ridicat mănușa ce-i fusese aruncată. Gustav al III-lea n-a știut să profite de ocazie. În loc să meargă direct asupra capitalei ruse, el a pierdut șase săptămîni cu asediul unei cetăți fără importanță la frontiera cu Finlanda, dar, după ce o cucerise, un complot al ofițerilor și intervenția Danemarcei l-au silit să se întoarcă în Suedia. Bătălia navală care avu loc la 17 iulie la Hogland rămase indecisă: fiecare beligerant își atribui victoria. Gustav al III-lea n-a fost salvat decît prin liga anglo-prusiană care impuse Danemarcei o declarație de neutralitate. Consolidîndu-și autoritatea prin lovitura de stat de la 20 februarie 1789, Gustav al III-lea reluă războiul împotriva Rusiei. Flota sa suferi la 14 august 1789 o mare înfrîngere la Svensk-Sund, iar la 17 martie 1790 o alta la Viborg. Revanșa pe care el și-o luă în iunie prin victoria de la Svensk-Sund nu schimbă cu nimic situația. Suedia era epuizată, iar regele din ce în ce mai preocupat de evenimentele din Franța. Pacea de la Verelä puse capăt diversiunii suedeze (14 august 1790)[291].

---

[287] Eton, *Tableau*, I, p. 121; Paul Jones, *Mémoires*, 2 vol., Londra, 1843, vol. II, p. 15.

[288] Zinkeisen, VI, p. 654—656.

[289] Ségur, *Mémoires*, III, p. 417.

[290] *Declarația M. S. Regelui Suediei*, 1788, din 21 iulie, justifică astfel nota din 1 iulie și declarația de război: „Ministrul împărătesei (contele Razumovski) încerca prin uneltiri ascunse, prin declarații și prin acțiunile sale să trezească acel spirit de dezunire și anarhie pe care regele a avut fericirea să-l înăbușe la începutul domniei sale și pe care împărăteasa îl atîțase și-l tocmise cu atîta grijă. Și în timp ce contele Razumovski încerca astfel să turbure liniștea internă a statului și să schimbe caracterul sacru al unui ministru al păcii într-unul de tulburător al păcii publice, el îndrăznea să atribuie regelui în relațiile sale cele mai ostile planuri față de Rusia". În al doilea rînd: „Suedia care, unită printr-un vechi și permanent tratat cu Poarta otomană, încheiat încă din 1739, e obligată prin acest tratat să nu-și abandoneze un atît de vechi aliat". În sfîrșit: „Majestatea Sa e gata de pace, cu condiția ca împărăteasa să-i ofere una onorabilă, iar regelui să-i fie admis și asigurat să ofere Porții otomane o pace sigură și stabilă" (p. 5—10). Cf. *Observations et éclaircissements historique sur la déclaration de S.M. le roi de Suède en date de Helsingfors, du 21 juillet 1788*, f.d. și l. — Bilbassoff, *op. cit.*, p. 441—442, 448—449.

[291] Lavisse—Rambaud, *Histoire générale*, VIII, p. 320—325.

Această diversiune a influențat sensibil războiul ruso-turc, mai ales în 1788. Țarina a trebuit să ia o parte din trupele ei din sud pentru a le trimite în Finlanda și să renunțe la proiectul unei noi expediții navale din Baltica în Mediterana.

Cu mult mai neliniștitoare pentru cele două curți imperiale a fost atitudinea Prusiei. Încă din august 1788, Iosif al II-lea fusese anunțat prin două scrisori, interceptate, ale cabinetului din Berlin către Diez, ministrul Prusiei la Constantinopol, de ceea ce avea să se numească „planul Herzberg"[292]. Acest plan consta în garantarea, împreună cu Franța și Anglia, a menținerii Imperiului otoman în Peninsula Balcanică, la sud de Dunăre și de Unna, Poarta fiind obligată să cedeze împăratului Moldova și Țara Românească, împărătesei Oceakovul și Basarabia.[293] În schimbul acestor achiziții, Rusia avea să abandoneze Suediei o parte din Finlanda, în timp ce Austria ar fi restituit Poloniei, Galiția. La rîndul lor, Suedia și Polonia trebuiau să cedeze Prusiei, prima Pomerania, a doua orașele Danzig și Thorn. Hertzberg spera să dobîndească adeziunea Porții la acest plan, demonstrîndu-i imposibilitatea de a rezista mult timp eforturilor conjugate a două puteri ca Austria și Rusia și avantajul de a cîștiga securitatea și liniștea altor posesiuni ale ei prin sacrificarea voluntară a cîtorva triburi de tătari și a două provincii capabile cel mult să îmbogățească cîteva familii grecești și cîțiva demnitari ai seraiului[294]. Invadarea Banatului a luat Prusiei orice speranță de a face planul ei acceptat de către Poartă. Hertzberg a propus atunci un aranjament care urmărea să dea Prusiei posibilitatea de a decide asupra momentului și condițiilor păcii. Dar Turcia nu consimțea o meditație obligatorie decît dacă Prusia semna un tratat de alianță defensivă și ofensivă și ataca imediat Austria și Rusia. În ciuda stăruințelor lui Diez, care fără o intervenție nu credea în realizarea planului Hertzberg, cabinetul de la Berlin a respins propunerea Porții. Foarte mîndru de succesul lui în Olanda, Frederic—Wilhelm al II-lea se simțea arbitrul politicii europene și sigur de a profita fără nici un foc de războiul turc, indiferent de sfîrșitul lui[295]. El visa să lărgească liga de la Loo prin intrarea Suediei, Poloniei și Turciei și pînă la Belgia răsculată și Ungaria independentă. Împăratul se simțea pierdut în eventualitatea unui război dublu cu Turcia și Prusia și se declara gata să renunțe la alianța cu Rusia decît să-și asume un astfel de risc[296]. Încă din luna august 1788, el sondă curtea Rusiei asupra posibilității unei păci comune cu Turcia. Asigurările Rusiei care se angaja, în ca-

[292] Iosif al II-lea către Kaunitz, 26 aug. 1788, în Arneth, p. 306.

[293] Herzberg către Diez, 24 nov. 1787, în Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 226. Cf. *Ibidem*, p. 227—228.

[294] Frederic — Wilhelm al II-lea către Diez, 3 aprilie 1788, *Ibid.*, p. 234—235, 237; R. Kranel, *Graf Hertzberg als Minister Friedrich Wilhelms II*, Berlin, 1899, p. 36.

[295] Zinkeisen, VI, p. 712—721.

[296] Scrisorile lui Iosif al II-lea către Kaunitz, din 26 aug. și 17 nov 1788, în Arneth, p. 306, 316, 326.

zul unui atac al Prusiei, să-și susțină aliatul cu toate forțele ei ca și zelul războinic al noului sultan Selim al III-lea au determinat Austria să continue războiul[297].

Campania din 1789 avea să permită dealtminteri aliaților să releve limpede problemele lor. Prințul de Coburg a încheiat cucerirea Moldovei. Marele vizir Cara—Mustafa care încercase să treacă Dunărea la Măcin, a fost respins la Măxineni, de un corp de armată rus și urmărit pînă la Galați, care a fost ars. Cu toate acestea, prințul de Coburg, amenințat de o armată turcă venind de la Brăila, a făcut apel la Suvorov care a sosit în grabă la Bîrlad, cu 6.000 de oameni și a risipit armata turcă la Focșani (1 august), apoi a zdrobit la Mărtinești pe Rîmnic armata noului mare vizir Kuciuk-Hasan, cu un efectiv la 100.000 oameni. Aceste două victorii au zguduit încrederea turcilor și au fost urmate de o serie de alte succese strălucite. Mareșalul Laudon forță Belgradul să capituleze (8 octombrie), cuceri apoi Semendria și Passarowitz (6 noiembrie). Apoi pe Nistru, Potemkin a luat Akkermanul (sfîrșitul lui septembrie) și Benderul (14 noiembrie) apoi merse să-și stabilească cartierul de iarnă la Iași. Întreaga Moldovă și Țara Românească în afară de Giurgiu, erau în mîinile aliaților[298].

Dar recrudescența tulburărilor în Țările de Jos și agitația crescîndă din Ungaria, deșteptarea Poloniei și atitudinea din ce în ce mai neliniștitoare a Prusiei și Angliei au anulat practic efectele acestor victorii. În Țările de Jos pacificarea din 1788 nefiind fondată pe o reconciliere sinceră a suveranului și a supușilor săi, elementele de opoziție trebuiau să ridice capul la prima ocazie. Cum starea a treia din Brabant refuzase în 1789 votarea subsidiilor, Iosif al II-lea a încercat să-i pună în minoritate pe opozanți conferind dreptul de reprezentare mai multor orașe care nu-l aveau. Statele generale, încurajate de exemplul adunării de la Versailles, refuzară să recunoască o măsură asupra cărora nu fuseseră consultate. Împăratul s-a decis să dizolve statele recalcitrante și a inaugurat o politică de represiune nemiloasă. Revocarea amnistiei a aruncat în afara frontierei numeroși suspecți care au găsit la Berlin și la Haga o ospitalitate grăbită să se manifeste. Ei organizară aici revoluția. În octombrie, două mii de emigranți au trecut frontiera Brabantului. Hainaut, Naumurois și Limbourg s-au răsculat, trupele imperiale s-au retras în debandadă în Luxemburg. Statele generale reunite în ianuarie 1790 au proclamat crearea Statelor Belgiene Unite și au redactat o constituție federală. Prusia s-a arătat gata să recunoască noua republică și să pună la dispoziția ei ofițeri pentru a-i organiza trupele. Țările de Jos, cu excepția Luxemburgului, păreau pierdute definitiv pentru Austria.[299]

Activitatea reformatoare și centralizatoare a lui Iosif al II-lea era pe

[297] Cobenzl către Iosif al II-lea, 24 mai 1788, *Fontes Rer. Austr.*, II/54, p. 263.
[298] Hurmuzaki, Supl. I[3], p. 91—93; Iorga, V, p. 79—81.
[299] H. Pirenne, *Histoire de la Belgique*, vol. V, p. 469—471, 479.

punctul să declanșeze în Ungaria o revoluție și mai primejdioasă decît în Țările de Jos. Opoziția de interese și conflictul de rase au asigurat nobilimii amenințate în privilegiile ei și clerului supus fără voia lui controlului de stat o bază formidabilă de rezistență. Mai degrabă decît să fie germanizat sub un guvern absolut, fie și luminat, poporul ungar era gata să facă cauză comună cu seniorii săi feudali. Apropierea frontului și alianța nemulțumiților cu Prusia făcea insurecția ungară și mai de temut[300].

În Polonia s-a format un mare partid care a voit să profite de criza orientală pentru a reforma constituția și a înlătura protectoratul rus. Prusia s-a grăbit să ofere sprijinul și alianța ei pentru a menține siguranța și independența Poloniei. La 29 martie 1790 un tratat de alianță și de garanție a fost semnat între Polonia și Prusia. Fără a fi desemnată explicit, Rusia nu era mai puțin direct amenințată prin acest tratat îndreptat împotriva oricărei puteri care pretindea „să-și atribuie dreptul de a se amesteca în afacerile interne ale Poloniei și a dependențelor sale"[301]. În același timp Prusia a ratificat tratatul pe care îl încheiase cu Poarta la 31 ianuarie. Ambiția revelată prin aceste tratate depășea cu deosebire intențiile planului Hertzberg. Ea urmărea nu mai puțin decît să formeze din Polonia, eliberată de controlul vecinilor ei și din Turcia, mărginită la linia Dunării, bariere împotriva avansului rus spre vest și sud și să creeze în același timp Prusiei o situație preponderentă în Occident. Astfel peste tot, în Suedia, în Polonia, în Turcia, în Țările de Jos și în Ungaria, Prusia a suscitat dificultăți sau a sporit greutățile celor două Curți aliate. Situația Austriei, mai ales, era disperată, cînd Leopold al II-lea a preluat succesiunea fratelui său. Prusia mobilizase în Silezia și obligase Curtea din Viena să-și recheme trupele de pe frontul turc pentru a acoperi Boemia și Moravia. Galiția era pe punctul de a se răscula și de a cere alipirea ei la Polonia. Pe lîngă aceasta, intervenția Prusiei ar fi antrenat pe cea a Angliei și Olandei, iar criza orientală s-ar fi dezvoltat într-o imensă conflagrație europeană cu consecințe imprevizibile și care ar fi împiedicat în orice caz o intervenție a Franței.

Divergența de vederi între Anglia și Prusia a îndepărtat aceste complicații. Pitt fusese de acord cu Prusia atît timp cît fusese vorba de a localiza conflictul oriental și de a opri progresul Rusiei, dar el nu împărtășea de loc animozitatea aliatului său împotriva Austriei. Planul Hertzberg era în ochii săi prea hazardat și prea contrar intereselor Angliei pentru ca el să consimtă să-l sprijine. Stabilirea Prusiei la gurile Vistulei alarma pe bună dreptate spiritul de prevedere al lui Pitt, ca și crearea Republicii belgiene care n-ar fi putut să nu cadă sub influența Franței. Programul lui politic, care se rezuma la principiul *statu-quo*-ului, trebuia să-l apropie în chip fatal de Austria"[302].

---

[300] Marczali, *op. cit.*, III, p. 523.

[301] R. Howard Lord, *The second partition of Poland*, Cambridge, 1915, p. 126. Tratatul este în Martens, *Recueil de traités*, vol. IV, p. 471 și urm.

[302] R. Lodge, *op. cit.*, p. 331—332.

Cu promptitudinea și cu justețea privirii unui diplomat italian — fusese timp de 25 de ani guvernator al Toscanei — Leopold al II-lea a înțeles folosul pe care îl putea trage din această divergență de vederi. El a evitat războiul cu Prusia, dislocînd alianța de la Loo și a făcut pace, cu turcii, manifestînd o moderație care i-a asigurat sprijinul Angliei. Sigur de sprijinul puterilor maritime el adresă, la 25 martie 1790, o scrisoare regelui Prusiei, în cuprinsul căreia exprima sentimentele sale pacifice și intenția de a trata pacea pe baza *statu-quo*-ului[303]. Frederic-Wilhelm al II-lea răspunse la această deschidere prin comunicarea planului Hertzberg, adaptat împrejurărilor[304] și pentru a da mai multă greutate acestei propuneri, s-a dus în tabăra de la Reichenbach, la frontiera cu Boemia și a ratificat tratatul de alianță cu Poarta. Deși „proiectul de conciliere" al lui Hertzberg era incompatibil cu principiul *statu-quo*-ului, Austria a preferat să negocieze. Plenipotențiarii ei au sosit la 27 iunie 1790 la Reichenbach, urmați la scurt timp de cei ai puterilor maritime. Satisfacuți de defecțiunea austriacă, ei s-au declarat în chip hotărît împotriva oricărui schimb de teritorii și pentru menținerea strictă a *statu-quo*-ului. Polonia și Turcia s-au opus de asemenea la orice cedare de teritoriu. Amenințat să rămînă izolat, regele Prusiei a abandonat planul Hertzberg și și-a dat „adeziunea deplină și strictă" la principiul *statu-quo*-ului. Declarațiile schimbate între cele două Curți și ratificate la 27 iulie au constituit convenția de la Reichenbach. Austria se angaja să încheie imediat un armistițiu cu Poarta și să înceapă, cu medierea Triplei Alianțe, negocieri pentru încheierea păcii definitive pe baza *statu-quo ante bellum*, cu excepția unei rectificări de frontieră. Convenția de la Reichenbach fixa de asemenea condițiile restabilirii dominației austriece în Belgia. Leopold al II-lea își atinsese scopul[305]. Convenția îi permitea să regleze toate dificultățile pe care politica ambițioasă și intempestivă a lui Iosif al II-lea le crease și salva Austria de cea mai primejdioasă catastrofă care o amenințase de la întronarea Mariei Tereza. În sfîrșit, atenuînd divergențele între Prusia și Austria, ea înlesnea dislocarea alianței austro-ruse și a triplei alianțe și formarea unei coaliții împotriva Franței revoluționare. Convenția de la Reichenbach marchează schimbarea completă a sistemului politic european și în acest fapt rezidă importanța ei excepțională.

Armistițiul austro-turc a fost semnat la Giurgiu la 19 septembrie 1790, iar Congresul de pace s-a reunit la Șiștov în decembrie. Dar dificultăți neprevăzute au întîrziat pînă în august încheierea păcii. Turcii voiau să negocieze pe baza armistițiului de la Giurgiu și nu pe aceea a convenției de la Reichenbach, încheiată fără ei. Austriecii au făcut să se tărăgăneze tra-

[303] Zinkeisen, VI, p. 771; R. Howard Lord, *op. cit.*, p. 128—131.

[304] Poarta ar fi recăpătat teritoriul pînă la Nistru, Austria redobîndea teritoriile căpătate prin pacea de la Passarowitz și ceda în schimb Galiția Poloniei care, la rîndul ei, ceda orașele Danzig și Thorn, Prusiei.

[305] A. Sorel, *L'Europe et la Révolution française*, vol. II, p. 73, „Leopold al II-lea a primit din tabăra prusacă, sub forma unui ultimatum, propriile sale condiții de pace. Îi convenea ca ele să-i fie dictate".

tativele pentru a da satisfacție rușilor și pentru a smulge turcilor cîteva fîșii de teren. Pe baza distincției neprevăzute dintre *statu-quo de jure* și *statu-quo de facto*, ei au cerut Orșova Veche și districtul Unna, ca unele ce le aparținuseră de drept înainte de război. În fața intransigenței turcilor și a puterilor mediatoare, delegații austrieci au rupt negocierile și s-au retras la București (9 iunie). Dar atitudinea hotărîtă a Prusiei și amenințarea Revoluției franceze i-au făcut să revină asupra deciziei lor. Pacea a fost încheiată la 4 august pe baza *statu-quo*-ului, dar o convenție secretă asigura austriecilor Orșova Veche și teritoriul Unna[306]. Aceste condiții erau cele mai bune pe care Austria putea să le spere atunci și ele onorează simțul politic al suveranului ei.

Leopold al II-lea a fost la fel de fericit în opera sa de pacificare internă. Abandonînd politica de unificare și de centralizare a predecesorului său, el i-a calmat pe supușii săi și le-a dezarmat opoziția. El a respectat diversitatea religiilor și a raselor, particularismele regionale și privilegiile statelor. El i-a flatat pe supușii săi unguri, încoronîndu-se la Presburg și a mers în întîmpinarea dorințelor lor, promulgînd o lege care făcea obligatorie, într-un răstimp de șase luni, încoronarea viitorilor regi. Satisfăcută, dieta renunță la doleanțele sale și votă subsidiile cerute.

În Belgia, opoziția încetă de îndată ce Leopold al II-lea putu să dispună liber de trupele sale. Abandonați de Olanda și de Prusia, care se apropiaseră de Curtea de la Viena, insurgenții au fost incapabili să reziste totalității forțelor austriece. Cînd s-a simțit stăpîn pe situație, Leopold al II-lea a oferit Țărilor de Jos să le restabilească libertățile dacă se supuneau înainte de 21 noiembrie. Răsculații încercînd să negocieze, trupele imperiale au intrat la 3 decembrie la Bruxelles. Întreaga țară s-a supus[307]. Convenția de la Haga n-a făcut decît să ratifice faptul împlinit (10 decembrie 1790). Austria, pe marginea prăpastiei la moartea lui Iosif al II-lea, și-a revenit, grație geniului politic al lui Leopold al II-lea și s-a dovedit capabilă să joace mai bine de un secol un rol de prim ordin. Dar problema vitală a Austriei, aceea a unificării interne, pe care Iosif al II-lea avusese curajul să o atace frontal, nu a fost rezolvată; ea nu a fost decît lăsată la o parte. Istoricul era îndreptățit să spună că în ziua în care se va crede rezolvată problema orientală, „Europa va vedea punîndu-se inevitabil problema Austriei"[308].

Rusia a refuzat cu dispreț invitația Angliei și Prusiei de a încheia pace pe baza *statu-quo*-ului și a continuat singură războiul timp de un an și

[306] Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux*, vol. II, p. 13—16.
[307] Lodge, *op. cit.*, p. 335—336.
[308] Sorel, *La question d'Orient*, p. 280.

jumătate. La sfîrșitul lui 1790 ea a provocat turcilor cîteva înfrîngeri răsunătoare. Chilia, Tulcea și Isaccea au fost cucerite prin forță, în cîteva zile, în ciuda eroismului garnizoanelor lor. La 22 decembrie, Suvorov a luat cu asalt Ismailul și a trecut întreaga garnizoană de peste 20.000 de oameni prin vîrful sabiei[309]. Același succes în Asia Mică și pe Marea Neagră. În anul următor, Galițin și Kutuzov au făcut mai multe incursiuni dincolo de Dunăre, pînă la Babadag, în timp ce Repnin cîștigă o strălucită victorie asupra lui Ali pașa, seraschier de Rumelia[310]. În Asia, după ce i-au izgonit pe turci din Cuban, rușii au luat Anapa (3 iulie). Pe Marea Neagră, flota de la Oceakov a zdrobit flota turcă și i-a urmărit rămășițele pînă la intrarea în Bosfor[311]. Dar, în ciuda acestor succese, nu mai putea fi vorbe de planurile grandioase ale lui Potemkin. Evenimentele din Polonia și din Franța și atitudinea Triplicei deveneau din ce în ce mai neliniștitoare. În luna martie 1791, Pitt ceruse parlamentului credite pentru o expediție în Baltica. Opinia publică se arătase, e drept, ostilă, dar Rusia înțelese că nu era totuși prudent să împingă lucrurile mai departe[312]. Pe de altă parte, Turcia simțindu-se, după atîtea înfrîngeri obosită de război, a ascultat sugestiile lui de Ludolf și de Bouligny, miniștrii Neapolului și Spaniei, și l-a autorizat pe marele vizir să semneze cu prințul Repnin preliminariile de la Galați (11 august 1791), care, la 9 ianuarie 1792, au fost confirmate la Iași[313].

Pacea de la Iași confirma tratatele precedente și stabilea pe Nistru frontiera dintre cele două imperii. Poarta recăpăta Moldova și Țara Românească cu toate cetățile lor, dar se angaja să respecte privilegiile acestor provincii și să lase locuitorilor lor libertatea de a emigra cu familiile lor, în decurs de patrusprezece luni, libertate de care moldovenii s-au folosit pe larg pentru a merge să populeze cîmpiile Ucrainei. Ea promitea în plus să se abțină de la orice act de ostilitate împotriva hanului Georgiei și să reprime incursiunile tătarilor din Cuban în teritoriul rus și să garanteze comerțul rus împotriva atacurilor date de corsarii africani[314].

Aceste rezultate erau desigur mediocre, dacă le comparăm cu scopurile urmărite și cu sacrificiile făcute. Rusia a trebuit să renunțe nu numai la Imperiul grec, dar și la statul-tampon, format din Țara Românească și Moldova, destinat marelui duce Constantin sau lui Potemkin[315].

În ciuda alianței austriece, situația generală era mai puțin favorabilă în 1791 decît cu douăzeci de ani mai înainte, proiectelor de dezmembrare a Turciei. Anglia, care, în timpul primului război ruso-turc, făcuse servicii

[309] Depeșa lui Ludolf, 18 ian. 1791; Zinkeisen, VI, p. 801—803.
[310] Vezi documentele: *Relazione della bataglia seguita a Matcin il 10 Luglio 1791* (Anexa), p. 268—270; Hurmuzaki, *Supl.* I³, p. 101.
[311] Eton, *Tableau*, I, p. 122.
[312] Lodge, *op. cit., loc. cit.*
[313] Zinkeisen, VI, p. 836—846.
[314] Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de la Porte ottomane*, II, p. 16—21
[315] R. Howard Lord, *The second partition of Poland*, p. 185—188.

atît de mari Rusiei, începea să înțeleagă că menținerea Imperiului otoman convenea mai bine intereselor sale. Tripla Alianță, favorizată dacă nu creată de politica austriacă în Țările de Jos, a sporit considerabil dificultățile Rusiei în Turcia, în Polonia și în Suedia, a determinat defecțiunea Austriei și a sfîrșit prin a-i impune pacea. Astfel alianța austriacă, departe de a duce la dezmembrarea Imperiului otoman, a provocat dificultăți internaționale care, și prin situația creată de Revoluția franceză, au salvat Turcia. Dar oricîtă dezamăgire ar fi provocat ambițiilor ruse, pacea de la Iași a adus o sporire considerabilă a puterii și prestigiului Rusiei. În timp ce Austria nu a putut recupera pierderile provocate de pacea de la Belgrad, Rusia a completat, prin anexarea Oceakovului, unitatea ei teritorială și a stabilit în chip incontestabil superioritatea ei față de Austria.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY

Capitolul IV

CHESTIUNEA ORIENTALĂ ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI ȘI AL IMPERIULUI (1792—1815)

În timpul Revoluției franceze, chestiunea orientală a cunoscut o evoluție capitală. Fără îndoială, combinațiile diplomatice ale marilor puteri rămîn încă factorii determinanți ai problemei, dar deșteptarea națiunilor creștine supuse Porții se anunță de pe acum ca o forță care se impune și care va sfîrși prin a triumfa asupra intrigilor cancelariilor. Insurecția sîrbă este prima manifestare a acestei forțe care, la început, nu părea destinată decît să furnizeze marilor puteri un nou mijloc de acțiune și un nou motiv de intervenție. Atracției pe care în secolul precedent o exercitase Rusia asupra coreligionarilor ei din Imperiul otoman i se substituie efervescența națională întreținută de Franța. Ea va sfîrși prin a ridica o barieră între Imperiul otoman și Rusia. Această mișcare nu-și va produce ultimele consecințe decît în cursul secolului al XIX-lea, dar originea ei urcă în timpul Revoluției franceze și ea explică favoarea crescîndă pe care o va dobîndi Franța pe lîngă națiunile creștine ale Peninsulei Balcanice.

În afara de aceasta, protagoniștii dramei orientale nu mai sînt aceiași și nici nu mai joacă același rol. Prusia, care, în timpul ultimelor două războaie din Orient, intervenise în chip decisiv în negocierile diplomatice, nu mai este decît „prima dintre puterile de al doilea ordin." Observînd că întinderea și resursele acestei țări nu erau proporționale cu ambițiile ei, diplomații străini nu o mai confundă cu monarhul genial care îi asigurase bunăstarea și gloria. Cu Frederic al II-lea, spunea Talleyrand, „domnia marilor fapte a luat sfîrșit pentru țara pe care el o așezase în rîndul marilor puteri"[316]. Austria, prea absorbită de lupta ei împotriva Revoluției franceze care amenința hegemonia ei în Germania și Italia, nu mai putea să viseze la o politică orientală independentă. Ea va căuta cel mult să păstreze șansa pentru viitor și să împiedice ca eventuala prăbușire a Imperiului otoman să nu aducă vecinilor săi o sporire de teritoriu și de putere. Principiul esențial al politicii ei va fi de a nu interveni în afacerile orientale decît în cazul cînd mărirea altor puteri ar fi obligat-o să reclame compensații și restabilirea echilibrului.

Prăbușirea Prusiei și estomparea Austriei lăsau loc pentru acțiunile altor puteri, Rusia, Franța și Anglia care, rînd pe rînd, vor ocupa primul

[316] Talleyrand către Napoleon, 17 august 1805 în Sturza, *Acte și documente*, vol. I², p. 437.

plan al scenei. Dar cum se va schimba rolul lor! Sprijinul cel mai ferm al Imperiului otoman, campionul integrității sale nu va mai fi Franța, ci Anglia. În scopul de a controla cu deplină securitate drumurile spre India, Anglia se va strădui să îndepărteze din Mediterana orientală orice putere care, direct sau indirect, ar fi încercat să substituie suveranitatea sau influența ei celei slabe și gata la compromisuri a sultanului. Orice putere care va aspira la hegemonie în aceste părți se va lovi de acum înainte de rezistența Angliei. Napoleon își va ruina acolo soarta, iar Rusia visul de dominație în Orient. Antagonismul anglo-rus, manifestat deja în cursul ultimului război ruso-turc, nu va înceta să se accentueze în secolul al XIX-lea și va sfîrși prin a opri definitiv expanisunea Rusiei în direcția Constantinopolului.

În fața obstacolelor de care s-a lovit ambiția sa, Rusia lui Pavel I va renunța pentru moment la politica de agresiune și-i va substitui politica de influență. Expediția din Egipt, aruncînd Turcia în brațele Rusiei, va înlesni acest reviriment și va permite acesteia din urmă să stabilească un adevărat protectorat asupra Turciei. Pentru cîțiva ani cel puțin, Rusia va obține prin persuasiune, ceea ce nu putuse smulge Turciei prin arme. Ea va face să treacă vasele sale de război prin strîmtori, va extinde influența ei asupra insulelor din Arhipelag, va ocupa Corfu și se va instala în Mediterana Centrală. Dar această șansă va fi de scurtă durată. Victoriile lui Napoleon asupra puterilor germane și asupra Rusiei vor încuraja Poarta să-și retragă concesiile și-l vor obliga pe Alexandru I să reia față de Turcia politica de cucerire și de împărțire.

Politica orientală a Franței nu va suferi, în timpul Revoluției franceze, o evoluție mai puțin notabilă. În încleștare cu vechea Europă, oamenii Revoluției vor relua în folosul lor politica orientală a monarhiei și se vor strădui, pentru a ataca Austria și Prusia de la spate, de a pune în mișcare Suedia, Polonia și Turcia, acești auxiliari tradiționali ai Franței. Dar cum Revoluția, pentru a antrena aceste țări, adăugase la vechile argumente ale diplomației regale un element nou, apelul la dreptul popoarelor de a dispune de ele însele și de a se guverna ele însele, atitudinea Franței față de chestiunea orientală a cunoscut progresiv o schimbare profundă. Propaganda revoluționară a găsit o primire atît de favorabilă printre supușii creștini ai Porții[317], încît diplomația franceză se va vedea obligată de a abandona dogma integrității Imperiului otoman și de a admite în principiu consecința ineluctabilă a noii sale doctrine: dezmembrarea acestui imperiu. Credința universal răspîndită că Turcia nu ar mai supraviețui crizei revoluționare va favoriza această evoluție și va obliga Franța să adapteze la această eventualitate politica ei orientală. Ideea de a dobîndi Egiptul „această superbă colonie" este în logica acestei evoluții. Devenit împărat, Napoleon va vedea mai ales în chestiunea orientală „un mijloc de diversi-

[317] Hurmuzaki, Supl. I², p. 93: „La București, aproape toți negustorii din Ianina și din Albania țin cu sanchiuloții".

une și de tranzacție"[318], mijlocul de a destrăma coaliția adversarilor săi și de a dobîndi marea alianță care să-i permită să impună pacea Angliei.

Acestea ar fi, abstracție făcînd de nenumăratele ocolișuri și reveniri impuse de necesitatea momentului, liniile mari ale evoluției problemei orientale de la pacea de la Iași la Congresul de la Viena. Lupta gigantică declanșată de Napoleon care a pus sub semnul întrebării existența însăși a celor mai vechi și mai solide state europene, domină fără îndoială chestiunea orientală, care fusese de-a lungul întregului secol al XVIII-lea, marea problemă a Europei, dar ea îi va da o amploare și o importanță necunoscute pînă atunci. O strînsă conexiune s-a stabilit de la început între Revoluție și problemele orientale. Războiul din Orient a împiedicat puterile străine să intervină în favoarea lui Ludovic al XVI-lea și să prevină complicațiile europene ale Revoluției. El a deturnat atenția Ecaterinei a II-a de la Polonia și a permis patrioților poloni să remedieze, prin reforma din 3 mai 1791, cele mai grave deficiențe ale constituției țării lor. Pe de altă parte, Revoluția franceză și deșteptarea Poloniei, neliniștind Austria și Rusia, au contribuit la degajarea frontului oriental și au salvat Imperiul otoman.

Exigențele unui război necruțător împotriva unei coaliții din care făceau parte Rusia, Austria, și Prusia, doctrina revoluționară bine primită de popoarele oprimate și, în sfîrșit, tradiția politicii naționale, constînd în a vedea în prietenia cu Suedia, Polonia și Turcia un gaj de securitate pentru Franța — totul trebuia să contribuie a împinge oamenii Revoluției să caute o diversiune în Orient și a pune în mișcare pe auxiliarii tradiționali ai Franței. Ideea necesității și a eficacității unei alianțe cu puterile secundare din răsărit era atît de ancorată în spiritul conducătorilor revoluționari, care suferiseră influența ideilor lui Favier, încît, de la Dumouriez la Talleyrand, toți cei care s-au succedat la ministerul afacerilor străine au recurs la ele. Lebrun a fost partizanul cel mai convins al acestei politici. Ca și Dumouriez, el s-a preocupat mult, pe de o parte, de a limita adversitățile și de a cîștiga țării sale prietenia neutrilor și, pe de alta, de a se servi de Turcia și de Suedia drept sprijin în combinațiile diplomației franceze. După eșecul încercării girondinilor de a cîștiga prietenia Prusiei, el a făcut din alianța cu aceste două puteri pivotul politicii sale. El era convins că un atac turc împotriva Rusiei ar obliga-o pe aceasta să evacueze Polonia și ar permite polonezilor să se întoarcă împotriva rușilor, astfel că turcii ajutîndu-i la început pe polonezi, „polonezii la rîndul lor păreau să-i ajute pe turci"[319]. Un comitet polonez urma să stabilească la Paris, de acord cu guvernul francez, mijloacele de a provoca și organiza insurecția. Suedia urma

[318] A. Vandal, *Napoléon et Alexandre* I, vol. I, Paris, 1906, p. 3.

[319] Scrisoarea lui Lebrun către Descorches, 4 martie 1793, în Marcère, *Une ambassade à Constantinople. La politique orientale de la Révolution française*, 2 vol., Paris, 1927, I, p. 79—81.

să invadeze Finlanda, să atace Rusia în Baltica și, dacă era posibil, Prusia în Pomerania. Din partea ei, Franța promitea să atace Prusia în statele ei din Westfalia și de a păstra cuceririle sale în scopul de a obliga Curtea din Berlin să restituie posesiunile poloneze. Lebrun a avut chiar ideea de a-i răscula pe tătarii din Cuban și pe cazacii de pe Don și de a ridica în Rusia un nou Pugaciov[320].

Victoriile strălucite care au urmat bătăliei de la Valmy au modificat radical directivele politicii franceze. Războiului de apărare, conducătorii revoluționari i-au substituit cruciada revoluționară și războiul de cucerire. Eșecul negocierilor angajate cu Prusia și Austria, necesitatea de a folosi trupele recrutate pentru apărarea națională și teama de generalii a căror reîntoarcere ar fi creat dificultăți guvernului, împingeau Convenția să continuie războiul. Amețită de succes, Franța s-a lăsat antrenată într-o politică de cuceriri. Ea a ocupat Belgia, Rinul mijlociu, Savoia și comitatul de Nisa. Dar aceste cuceriri costau scump, și Franța a constatat repede că ea nu era atît de bogată pentru „a elibera gratuit națiunile". Necesitatea de a întreține armata a decis comandamentul militar să se erijeze în putere revoluționară și să o exercite în folosul Franței. Pentru a hrăni armata, el a impus contribuții, a substituit vechilor autorități noi administrații și a decretat abolirea drepturilor feudale. Or, după justa remarcă a lui de Lassource, „a da legi înseamnă a cuceri"[321].

Pe de altă parte, acei dintre locuitorii țărilor cucerite care se compromiseseră cu autoritățile de ocupație și care se temeau de reîntoarcerea „despoților" deposedați, împingeau cu energie la anexiune: apelul la revoltă implica datoria de protecție. Convenția a simțit aceasta și, la 19 noiembrie 1792, a decretat „că ea va acorda fraternitate și ajutor tuturor popoarelor care voiau să-și redobîndească libertatea"[322]. Acest decret făcea din Convenție, după expresia lui Danton, „un mare comitet de insurecție generală a popoarelor împotriva tuturor regilor din univers"[323]. De la propaganda revoluționară concepută ca mijloc de apărare, Revoluția trebuia să treacă necesar la politica de anexiune care și-a găsit expresia și justificarea în teoria frontierelor naturale. Efectiv, în iarna 1792—1793, Convenția a făcut să se voteze de către simulacre de adunări populare, reunirea cu Franța a Savoiei, Belgiei, malului stîng al Rinului și a comitatului de Nisa. Mai mult, ea voia să elibereze Polonia, unde succesele armatelor ei provocaseră mari manifestații de simpatie pentru Franța. Valmy și Jemmapes oferiră polonezilor exemplul fascinant al unei națiuni libere care se apără cu succes împotriva

---

[320] *Ibidem.*

[321] Mathiez, *La Révolution française*, 3 vol. (Coll. A. Collin), Paris, 1927, vol. II, p. 156.

[322] E. Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère*, 3 vol. Paris, 1920, vol. II, p. 83.

[323] A. Mathiez, *op. cit.*, II, p. 155.

unei ligi a despoților. „Principiile iacobine și cele de la 3 mai cunosc un teribil progres", scria Felix Potocki Ecaterinei a II-a[324].

Execuția acestor proiecte depinde în primul rînd de succesul armelor, dar în primăvara anului 1793, Republica franceză a suferit o serie de grele eșecuri: înfrîngerea de la Neerwinden (18 martie), oprirea bruscă a expediției în Olanda, evacuarea precipitată a Belgiei, trădarea lui Dumouriez (4 aprilie), insurecția din Vendeea și agitația federalistă. Franța era amenințată să fie aruncată în prăpastia anarhiei și să fie din nou invadată. În fața acestui dublu pericol, primul Comitet al salvării publice a abandonat „diplomația tunului" și visurile revoluției universale și și-a concentrat toate eforturile pentru a apăra independența și integritatea teritorială a țării. Pentru a-i diviza pe inamici și a cîștiga pacea, el a trebuit să se adapteze uzajelor și metodelor adversarilor săi și să arunce peste bord doctrinele revoluționare. Dacă o diversiune din partea Turciei rămînea de dorit, abandonarea Poloniei poftelor vecinilor ei, cu șansele de disensiuni și de conflicte pe care le comporta, apărea ca o condiție a salvării[325]. De asemenea, încurajările pe care ea continua să le risipească cu dărnicie polonezilor și presiunea exercitată asupra Turciei pentru a o face să intervină în favoarea Poloniei n-au fost decît expediente. Scopul lor era doar de a neliniști puterile care participaseră la împărțirea Poloniei și să le abată atenția de la evenimentele din Franța. În momentul în care Rusia și Prusia anunțau a doua împărțire, guvernul francez abandona Polonia[326]. Justificarea sa a fost că acționînd astfel, Franța ar fi fost pierdută fără a salva Polonia.

Problema orientală a suferit toate repercusiunile acestor evenimente. Influența evenimentelor din Polonia și din Franța asupra ultimului război și asupra rezultatului negocierilor de pace nu scăpau Porții. După semnarea păcii, ea a început să urmărească mai atent eforturile patrioților poloni și să ia în considerație mijloacele de a-i sprijini; ea a încercat o simpatie fățișă pentru acest guvern revoluționar care vorbea de strîngerea relațiilor dintre Franța și Turcia și care combătea victorios Austria. Astfel, membrii coloniei franceze au putut să formeze liber cluburi iacobine, să-și pună boneta roșie și să cînte „Ça ira" pe străzile Constantinopolului[237].

Intrigile puterilor străine și disensiunile din sînul coloniei franceze aveau să schimbe în curînd aceste dispoziții. Defecțiunea contelui de Choiseul—Gouffier, ambasadorul în funcție, a precipitat criza.

Pînă la fuga de la Varennes, loialismul său fusese deasupra oricărui reproș. El adresase președintelui Adunării naționale o scrisoare care a obținut onorurile publicării și a unei mențiuni speciale. Membrii ambasadei au depus jurămînt de credință noi constituții. Dar după divorțul dintre

---

[324] R. Howard Lord, *op. cit.*, p. 385.

[325] A. Sorel, *L'Europe et la Révolution française*, III, p. 380 și urm.; A. Aulard, *La diplomatie du premier Comité du Salut public* în ale sale *Études et Leçon sur la Révolution française* 3e série, Paris, 1893—1913.

[326] R—H. Lord, *op. cit.*, p. 451.

[327] Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 127—128.

regalitate și Revoluție, între francezii care rezidau în Constantinopol s-a produs o sciziune. Repudiind constituția „cadaverizată" pe care revoluționarii fuseseră cei dintîi să o violeze, contele de Choiseul, urmat de majoritatea agenților săi diplomatici și consulari, a trecut în lagărul contrarevoluției, în timp ce o parte a negustorilor au trecut de partea Revoluției. Interpreții înșiși l-au urmat pe ambasador. Lazariștii, chemați de contele de St. Priest, la conducerea așezămintelor fondate de iezuiți, au trecut sub protecția Austriei. Aceste defecțiuni au dezorganizat complet serviciile ambasadei. Pentru a remedia această situație, adunarea națiunii, după ce, în ședința din 8 septembrie 1792, a acuzat de trădare pe contele de Choiseul, a numit deputați pentru a o reprezenta pe lîngă Poartă și a pus în fruntea lor ca șef provizoriu pe Antoine Fonton, fost prim dragoman. Bătrîn și infirm, Fonton nu era în măsură să lupte cu dificultățile situației. Partidul ostil Franței s-a impus în Divan, și Sémonville, desemnat în iunie 1792 pentru a-l înlocui pe contele de Choiseul, nu a fost primit de Poartă. Succesorul său, Marie-Louis-Henri de Descorches, fost marchiz de Sainte-Croix, după ce fusese reținut două luni și jumătate la Travnik, reședința pașei de Bosnia, n-a fost primit la Constantinopol, decît cu condiția de a nu-și dezvălui calitatea și de a nu se instala în palatul ambasadei (iunie 1793)[328].

Instrucțiunile lui Descorches, reproducere exactă a celor care fuseseră destinate lui Sémonville, constituiau o încercare curioasă de a adapta la situația creată de revoluție vechiul sistem politic al Franței. Descorches trebuia, pe de o parte, să explice Porții adevăratul caracter al Revoluției franceze, să restabilească încrederea între cele două țări și să dejoace intrigile membrilor coaliției antifranceze, iar, pe de altă parte, și acesta era scopul principal al misiunii sale, trebuia să-i facă pe turci să declare război și să-l înceapă imediat în scopul de a obliga Austria să retragă trupe de pe frontul renan, iar Rusia să evacueze Polonia. Încununarea eforturilor sale trebuia să fie încheierea unui tratat de alianță care ar fi redat Franței situația privilegiată în Orient și ar fi permis Turciei să repare consecințele ultimelor ei înfrîngeri[329].

Expus intrigilor misiunilor străine și denunțurilor agenților însărcinați să-l supravegheze, lipsit de bani, pur și simplu tolerat de Poartă, Descorches n-a putut mult timp nici măcar vorbi cu miniștrii otomani. Dar după succesele campaniei din 1794, el a fost admis treptat la conferințe, la început oficioase și secrete, mai tîrziu oficiale și publice, și a reușit să reînnoade relațiile cu Turcia și să dejoace intrigile dușmanilor Republicii. Dar el n-a izbutit să realizeze obiectivul principal al misiunii sale, încheierea unui tratat de alianță. La toate sondajele sale, Poarta răspundea invariabil că a contracta o alianță însemna a provoca un război pentru care Turcia nu era încă pregătită. Dar dacă eforturile lui Descorches n-au dus la rezultate

[328] Marcère, *op. cit.*, I, p. 30—38; Cf. L. Pingaud, *Choiseul—Gouffier. La France en Orient sous Louis XVI*, Paris, 1887.

[329] Marcère, *op. cit.*, I, p. 64—65; G. Grosjean, *La mission de Sémmonville à Constantinople*, în „La Révolution française", (1887), p. 888—921.

decisive, ele au înlăturat cel puțin obstacolele și au deschis calea succesorilor săi[330].

Totuși cauza principală a rechemării lui Descorches nu s-a datorat eșecului misiunii sale, ci schimbării de orientare a politicii franceze. Descorches fusese omul Comitetului Salvării publice și al lui Robespierre. Mijloacele sale de acțiune fuseseră acelea ale iacobinilor fanatici și doctrinari. Constantinopolul a păstrat mult timp amintirea acestui ministru extravagant care, îmbrăcat cu o blană și purtînd o bonetă, ținea cuvîntări publicului din cafenele[331]. După 9 thermidor, alianța otomană își pierduse interesul. Victoriile din 1794 și apropierea de Prusia o făcuseră inutilă. Guvernul francez dorea să restabilească armonia între membrii coloniei franceze și pentru aceasta trebuia un om nou.

La 14 aprilie, Verninac și-a făcut intrarea în Constantinopol, „precedat, spunea el, de faima victoriilor republicane"; la 26, el a fost primit de sultan în audiență publică. Pacea de la Basel a oferit Porții ocazia de a recunoaște Republica franceză și de a permite lui Verninac să așeze stema Republicii la ușa palatului ambasadei[332]. Dacă Verninac ar fi reluat negocierile predecesorului său pentru încheierea unui tratat de alianță, el n-ar fi întîmpinat dificultăți. Dar instrucțiunile sale îi interziceau să angajeze guvernul francez prin vreun act scris. El trebuia să se mărginească să combată timiditatea Porții și să ocrotească interesele comerțului francez. Proiectul său pentru o cuadruplă alianță (Franța, Prusia, Polonia, Turcia) s-a lovit de rezistența ministrului Pursiei[333]. Mai mult, el a indispus Poarta prin bruscheța și prin intrigile sale neîndemînatice. Rechemat, el n-a lăsat în urma lui decît o „dîră de defăimare și de dispreț"[334].

Directoratul l-a numit drept succesor pe ministrul de război, Aubert-Dubayet (octombrie 1796-decembrie 1797) și i-a dat să-l însoțească o numeroasă misiune militară. Această alegere marca dorința guvernului francez de a inaugura, în vederea apropiatei ofensive împotriva Austriei, o politică mai activă în Turcia. Neputînd să trimită ajutoare directe turcilor, Franța, a început să-i învețe să se servească de propriile lor mijloace adică să-i ajute să-și refacă flota, să înființeze ateliere și turnătorii, să-și perfecționeze armamentul și să creeze o artilerie ușoară. Mai mulți ofițeri și ingineri francezi veniseră deja, după pacea de la Iași, pentru a intra în serviciul Porții. Generalul Auber-Dubayet trebuia să organizeze aceste eforturi, conducînd personal acțiunea de reorganizare a armatei otomane. Ca unul care se distinsese la asediul Mainzului și unea fermitatea cu prudența, el a exercitat o mare influență asupra Porții. Sub impulsul său, guvernul otoman a creat un

[330] Talleyrand către Descorches, 15 fructidor an VII (1799), Marcère, *op. cit.*, II, p. 309.
[331] Iorga, V, p. 112.
[332] Marcère, *op. cit.*, II, p. 247—249.
[333] Iorga, V, p. 112.
[334] Scrisoarea lui Stamaty către Descorches, 3 nivose an IV în Marcère, *op. cit.*, vol. II, p. 286; Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 161.

escadron de cavalerie instruit după modelul francez, un corp de tunari și un batalion de infanterie înarmat cu puști franceze. Turnătoriile și pulberăriile statului au fost dublate și în ele se lucra ziua și noaptea. Noi construcții s-au început cu ardoare în șantierele de la Smirna, Constantinopol și Galați[335]. Sub conducerea unor abili profesori francezi și italieni, au fost fondate școli publice pentru formarea inginerilor, ofițerilor și marinarilor. Constantin Ipsilanti a tradus în turcește *Tratat despre atacarea și apărarea cetăților* de Vauban[336]. În sfîrșit, recunoscînd primejdiile izolării, Poarta a decis să acrediteze ambasadori permanenți pe lîngă principalele curți din Europa. Din nefericire, în această activitate se manifesta multă grabă și dezordine, iar observatorii atenți și competenți, precum Knobelsdorf se temeau, pe bună dreptate, că tot acest efort nu va fi nici eficace, nici durabil. Zadarnic a fortificat Mounier canalul și a înzestrat cu trei sute de guri de foc fortificațiile strîmtorilor: în 1807, escadra engleză va găsi capitala descoperită. Selim al III-lea n-a fost în stare, mai mult decît predecesorii lui, să schimbe moravurile și prejudecățile poporului său. Incercările sale de reformă nu au avut mai multe rezultate decît cele ale predecesorilor. Forțele de opoziție și de disoluție, departe de a scădea, au crescut, și sultanul reformator a plătit cu capul greșala de a nu le fi cunoscut însemnătatea[337].

Anarhia care bîntuia în provinciile de frontieră s-a agravat și a ajuns pînă în împrejurimile înseși ale Constantinopolului. Provinciile nu mai ascultau de capitală[338]. Ruinate și depopulate, Principatele dunărene „erau de mult timp mai mult rusești decît turcești"[339]. Angajîndu-se prin hatișeriful din 1802 să fixeze la șapte ani domnia și să nu-i mazilească pe domni, înainte de expirarea acestui termen, decît pentru crima de înaltă trădare și după înțelegerea cu Rusia, Poarta renunța practic la suveranitatea ei asupra acestor provincii[340]. În Europa, ca și în Asia, independența pașalelor nu încetase să progreseze. Cumulînd atribuțiile judiciare, financiare și militare ale provinciilor lor, ele au făcut ca aceste forțe să slujească la propria lor consolidare și la războiul împotriva vecinilor. Tributurile nu mai erau încasate, astfel că veniturile vistieriei fuseseră reduse la capitația plătită de raiale, la venitul vămilor și la taxele de succesiune ale funcționarilor statului[341]. În Asia, Kadi pașa de Caramania nu mai era legat de sultan decît printr-o relație

---

[335] Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 91—100, 202; Depeșa lui Ludolf, 10 dec. 1795.

[336] Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 356.

[337] „Sultanul Selim, om luminat și convins de necesitatea modificării organizării statului, a întreprins, cu prea multă ușurătate, schimbări care, rănind religia și obiceiurile, au nemulțumit națiunea, și mai ales ulemalele și pe ieniceri" (Raportul lui Sébastiani către împăratul Napoleon, 12 iulie 1808, în Sturza, I², p. 894).

[338] „Sultanul și muftiul nu-și exercită slaba lor autoritate decît în Constantinopol și într-o mică parte din Bithinia. Provinciile sînt nemulțumite, curtea disprețuită, guvernul se află într-o adevărată agonie" *(Ibidem*, p. 896).

[339] Metternich, *Mémoires*, II, p. 367; Sturza, I², p. 944; depeșa lui Ludolf din 23 septembrie 1802.

[340] Doc. nr. CCXLIV (Anexa).

[341] Raportul lui Sébastiani, în Sturza, I², p. 894.

de prietenie. Djezzar pașa a rămas pînă la moarte (1804) stăpînul necontestat al Siriei și Palestinei. Mehmet Ali era pe punctul de a-și statornici puterea în Egipt și se arăta deja ca un rival de temut pentru sultanii din Constantinopol. În sfîrșit, agitația wahabită amenința să rupă unica legătură veritabilă care unea încă diversele părți ale imperiului: unitatea religioasă. În Europa, deșteptarea națiunilor creștine prezenta, de la început, un aspect neliniștitor deoarece și această mișcare se grefa pe tendințele pașalelor de a deveni independente. Bulgaria sub Osman Pasvan-Oglu, Epirul și Albania sub Ali pașa de Ianina nu mai depindeau decît nominal de Poartă[342]. Stăpîn al cetății de la Vidin, Pasvan a rezistat timp de opt luni armatei regulate, comandată de capitan-pașa în persoană, l-a obligat să ridice asediul și a mers pînă la Adrianopl pentru a impune condițiile sale sultanului (1798). Începînd cu acest moment, el s-a comportat ca un suveran independent. A recrutat trupe, a bătut monedă cu efigia sa, a perceput impozite și a trimis ambasadori la Paris. Pașă de Ianina din 1788, Ali domnea prin teroare asupra întregii Grecii de nord. Exterminarea sulioților (1803) și tragica aventură a celor șaptesprezece tinere din Ianina, înecate într-un lac din ordinul lui pentru că cedaseră fiilor săi, au înconjurat numele său de o aureolă sinistră, care a creat multe legende. Muntenegru, unde autoritatea sultanului nu s-a exercitat niciodată în realitate, a obținut în 1799 un firman, prin care se recunoștea că „niciodată muntenegrenii n-au fost supușii Sublimei Porți[343]. În contact cu venețienii, austriecii și rușii și sub influența ideilor de independență răspîndite de Revoluția franceză, grecii, sîrbii și românii s-au arătat tot mai mult nemulțumiți de dominația otomană. Autoritatea exercitată de venețieni asupra Moreii și insulelor, dominația austriacă în Oltenia și Serbia, protectoratul rus în Principatele dunărene au arătat acestor provincii o administrație cicălitoare și avidă incontestabil, dar superioară celei a turcilor și au pregătit spiritele pentru independența națională. Republica celor șapte insule a fost o concesie făcută de ruși și turci sentimentului național și ideilor Revoluției franceze. Conducătorii insurecției sîrbe erau, în majoritate, foști ofițeri în armata austriacă. Grecii din insule, îmbogățiți în timpul Revoluției franceze, merg tot mai mulți în străinătate, unde cunosc țări mai bine administrate decît a lor; reîntorși acasă, se fac propagandiștii cei mai activi ai ideii de independență și reformă. Peste tot, literatura născîndă se pune în slujba ideii naționale și încearcă să dea aceeași conștiință celor care vorbesc aceeași limbă. Prin Constantin Stamati, prin Coray, prin Rhigas, autorul *Marseillaise*-ei grecilor, aceștia au rămas în contact permanent cu Parisul Revoluției și al ideilor novatoare[344]. Napoleon a cultivat cu grijă aceste dispoziții, cu gîndul de a profita de pe urma lor. Agenții săi au împînzit Orientul: Mériage la Vidin, Parant, Joubert, Rein-

[342] Iorga, V, p. 100—123; Zinkeisen, VII, p. 289—318; Marcère, *op. cit.*, II, passim.
[343] Driault, *La politique orientale de Napoleon*, p. 51; Miller, *The Ottoman Empire and its succesors*, p. 23.
[344] Iorga, *Histoire des États balcaniques*, p. 114.

hardt, St. Luce, Gaudin, St. Cyr, în Principatele dunărene[345]. Această efervescență națională a întărit în Occident ideea că bazinul oriental al Mediteranei va ieși în curînd de sub dominația otomană, și pentru a o lua înainte Bonaparte a întreprins expediția în Egipt.

Războiul din Italia n-a fost în intenția Directoratului decît un mijloc de a obține, prin victorii decisive asupra Austriei, Belgia și malul stîng al Rinului. Stăpînii puterii simțeau limpede că, pentru a se impune francezilor, Republica trebuia să completeze opera regilor prin cucerirea frontierelor naturale și prin consolidarea influenței franzece în Germania. Realizarea acestui program era rațiunea de a fi a Directoratului. În fața Europei, această politică era justificată dinainte prin măririle teritoriale ale Rusiei, Austriei și Prusiei, care „luaseră în sistemul Europei un echivalent anticipat a ceea ce Franța ar fi obținut"[346].

Tratatul de la Basel lăsa Franței speranța frontierei pe Rin; campania din Italia trebuia să smulgă asentimentul Austriei. Dar Italia cucerită deschise armatelor victorioase perspective mai îndepărtate. Cucerirea Veneției „aducea cu sine posesiunea așezărilor ei din Levant" și reluarea politicii sale orientale[347]. Stabilirea hegemoniei franceze în Mediterana orientală apărea atunci ca o posibilitate imediată și aproape ca o datorie. Iată de ce la pacea de la Campo-Formio (17 oct. 1797), Franța își rezervă, pe lîngă Belgrad și Lombardia, cetățile din Albania, situate la sud de golful Ludrino (Butrinto, Larta, Vonitza) și Insulele ionice (Corfu, Zante, Cefalonia, Santa-Maura, Lerigo și alte insule care depindeau de acestea), deja ocupate[348]. Aceste posesiuni conferau Franței o poziție dominantă, atît din punct de vedere comercial cît și militar, în Mediterana centrală. Generalul Bonaparte, autorul acestui aranjament, îi înțelegea întreaga importanță[349]. Stabilită în flancul Imperiului otoman, Franța putea interveni în orice moment în chip eficace în reglementarea chestiunii orientale. Părerea universal admisă că Imperiul nu va supraviețui furtunii revoluționare justifica îndeajuns această precauție pentru ca guvernul să o dezaprobe. Franța avea în Orient interese de prim ordin: întreaga prosperitate a sudului depindea de soarta rezervată Imperiului otoman. Astfel, cucerirea Italiei, care nu trebuia să fie decît un mijloc de schimb, devenea prin dezvoltarea fatală a evenimentelor, o etapă pentru noi acțiuni. Expediția din Egipt le aparținea nemijlocit.

Poarta s-a resemnat cu atît mai ușor la ocuparea de către Franța a Insulelor ionice cu cît un pericol mai iminent părea să o amenințe dinspre Austria. Tratatul de la Campo-Formio ceda de fapt acesteia, ca despăgubire pentru Belgia abandonată Franței *contado*-ul Veneției, Dalmația și Istria. Aceasta însemna a deschide ambițiilor austriece drumul Adriaticii,

[345] Hurmuzaki, *Supl.* I², passim.
[346] E. Bourgeois, *op. cit.*, p. 169.
[347] E. Bourgeois, *op. cit.*, II, p. 165.
[348] P. Pisani, *L'expédition russo-turque aux îles Ioniennes, en 1798—1799*, în „Revue d'histoire diplomatique", 1888, p. 191; Cf. E. Rodocanachi, *Bonaparte et les îles Ioniennes (1797—1816)*, Paris, 1899.
[349] Zinkeisen, VII, p. 16—17, 25.

către care ea tinsese din secolul al XVI-lea și de a-i da posibilitatea de a relua cuceririle sale în Peninsula Balcanică. Poarta văzu în împărțirea posesiunilor veneției între Franța și Austria indiciul unor planuri mai vaste în detrimentul Imperiului otoman. Ea se alarmă și făcu mari pregătiri militare. Cu toate acestea, generalul Aubert-Dubayet izbuti să asigure Poarta asupra intențiilor Franței și a îndrepta împotriva Austriei toate resentimentele turcilor. El obținu chiar 50.000 de piaștri pentru solda și aprovizionarea trupelor de ocupație[350].

Expediția în Egipt compromise brusc aceste rezultate și aruncă Turcia în brațele Angliei și ale Rusiei.

Dacă ambiția lui Bonaparte și dorința Directoratului de a îndepărta un general prea popular au cîntărit, incontestabil, în decizia de a întreprinde această acțiune temerară și nefericită, ea a fost pregătită și înlesnită de relațiile tradiționale ale Franței cu Orientul și de necesitățile comerțului francez. Cucerirea bazinului oriental al Mediteranei, „acest vis care de la cruciade tulbură imaginația franceză"[351] și menținerea hegemoniei comerciale în Levant preocupau cu atît mai mult guvernul, cu cît industria franceză nu mai putea să-și desfacă produsele. Barrère a exprimat sentimentul majorității Convenției cînd a proclamat la 3 ianuarie 1794 că „Mediterana nu este pentru Franța decît un mare canal de navigație a cărui poliție poate și trebuie să-i aparțină[352]. Necesitatea de a deschide industriei noi drumuri și de a asigura debușee energiilor trezite de Revoluție explică ușurința cu care Franța a acceptat expediția din Egipt. Chipul în care ea a fost organizată și confidențele lui Talleyrand arată că era vorba de o adevărată întreprindere colonială.

Anexarea de către Franța a acestei provincii, care nu mai depindea decît nominal de Poartă, deveni dealtminteri de mult timp familiară spiritelor. Leibnitz o propusese deja lui Ludovic al XIV-lea și, cînd în 1782 Rusia și Austria întocmiseră faimosul lor plan de împărțire a Imperiului otoman, Egiptul fusese destinat Franței. Cînd a izbucnit Revoluția, Choiseul-Gouffier negocia încă cedarea acestei provincii. În sfîrșit, rivalitatea anglo-franceză adaugă acestor motive un considerent de ordin strategic. Poziția comercială de prim ordin pe drumul spre Indii, putînd să servească de antrepozit pentru mărfurile provenind din aceste bogate regiuni, Egiptul nu oferea numai o compensație avantajoasă pentru pierderile pe care Franța le suferise de un secol în India și în America, dar ea permitea să se dea o lovitură grea puterii mercantile a Angliei. „Nu sînt departe timpurile, scria Napoleon Directoratului la 16 august 1797, cînd noi vom înțelege că pentru a distruge cu adevărat Anglia, trebuie să punem mîna pe Egipt"[353].

---

[350] Pisani, *art. cit.*, p. 198.
[351] A. Sorel, *Bonaparte et Hoche en 1797*, p. 93.
[352] „Moniteur" din 4 ian. 1794 (Marcère, II, p. 87—88).
[353] *Ibidem*, p. 355.

La 12 aprilie 1798, Bonaparte primi misiunea de a ocupa Egiptul și de a extinde dominația franceză pînă la Marea Roșie. La 9 mai, el a părăsit Toulonul, în fruntea unei armate de 40.000 de oameni, și, după ce a luat Malta, la 1 iulie, a debarcat la Alexandria. Bătălia de la piramide i-a deschis drumul spre Cairo. Cei doi stăpîni ai Egiptului, Murad-bei și Ibrahim bei au fugit, primul în Egiptul de Sus, celălalt în Siria. Egiptul era la picioarele lui Bonaparte. Dar la 1 august, amiralul Nelson surprinse flota franceză în rada Abukir-ului, distruse o mare parte și tăie comunicațiile lui Napoleon cu Franța. Vrînd, nevrînd, Napoleon începu să-și organizeze cucerirea. Or, nimic nu putea neliniști mai mult Anglia. Pentru a-l împiedica pe Bonaparte să alipească Egiptul la Franța, la 29 decembrie 1798, ea s-a aliat cu Rusia, iar la 3 ianuarie 1799 cu Turcia. Austria nu a întîrziat să li se alăture: marea coaliție din 1799 era formată.

Eșecul încercării de a-i depăși pe adversari și de a ajunge la Constantinopol prin Siria sau în India, prin Persia, l-a făcut pe Bonaparte să abandoneze lui Kléber comandamentul armatei și să părăsească Egiptul pentru a apăra în Italia cuceririle sale (20 august 1799). El ajunse prea tîrziu: Italia era pierdută și Franța readusă la frontierele de pe Rin și Alpi. Încă o dată Franța trebuia să recunoască că-i este imposibil să ducă concomitent un război colonial și maritim și o politică de cuceriri pe continent[354].

Consecința imediată a expediției din Egipt a fost „alianța monstruoasă" a Porții cu Rusia. Zadarnic a încercat guvernul francez să explice la Constantinopol că expediția din Egipt nu era un act de ostilitate față de Poartă, pentru că ea încerca numai să dejoace intrigile anglo-ruse și să-i aducă la ascultare pe supușii rebeli al sultanului[355]. Zadarnic menajară francezii vasele turcești care se găseau în rada Alexandriei, Poarta nu s-a lăsat înșelată de această ficțiune diplomatică și, la vestea victoriei navale a lui Nelson, însărcinatul cu afaceri Ruffin și principalii consilieri ai Ambasadei Franței au fost închiși la Șapte-Turnuri. Guvernatorii provinciilor primiră ordinul de a reține pe negustorii francezi și de a pune averea lor sub sechestru. Apoi, uitînd umilințele și temerile sale, Poarta a chemat Rusia în ajutor. La 5 septembrie, o flotă rusă, sub ordinele amiralului Ușakov, a aruncat ancora la Buyukdéré, în aclamațiile mulțimii. În cursul mai multor conferințe, ținute de ofițerii turci și ruși, în prezența ambasadorilor Rusiei și Angliei, s-a decis ca escadrele combinate ale celor două țări să-i izgonească pe francezi din Adriatica și să ocupe Insulele Ionice, în timp ce Anglia avea să supravegheze coastele Egiptului și ale Siriei. La 14 septembrie, Poarta a lansat un manifest de război împotriva Franței și a declarat prizonieri pe toți francezii care se găseau în Turcia[356]. La apropierea flotei ruso-turce, Cerigo, Zante, Santa Maura și Cefalonia, au capitulat, fără să opună rezistență. Dar Corfu a

[354] I. Holland Rose, *The political reactions of Bonaparte's Eastern Expedition*, în „English historical review", ian. 1929.
[355] Hurmuzaki, *Supl.* I[3], p. 193.
[356] Pisani, *art. cit.*, p. 208.

trebuit să fie asediat și, cu toate că mica sa garnizoană nu avea, în momentul încercuirii, hrană decît pentru opt zile, a rezistat pînă la 2 martie 1799.

Cooperarea armată dintre Rusia și Turcia a fost pecetluită la 23 decembrie 1798, prin încheierea unui tratat de alianță, la care Anglia a aderat la 5 ianuarie 1799. Pentru prima dată, prin acest tratat, Marea Neagră a fost recunoscută ca închisă. Rusia se obliga să furnizeze Porții 12 vase de război; Poarta acorda flotei ruse dreptul de liberă trecere din Marea Neagră în Mediterana și invers. Insulele Ionice au fost declarate republică sub numele de Cele-șapte-insule-unite și puse sub protectoratul Rusiei și Turciei. Durata acestui tratat a fost fixată la opt ani[357]. Turcia părea pe punctul de a deveni „o provincie rusească"[358].

Alianța ruso-turcă a fost încununarea noii politici inaugurate de Rusia după pacea de la Iași. Mai întîi din necesitate, în timpul ultimilor ani ai domniei Ecaterinei a II-a, apoi din principiu, la începutul domniei lui Alexandru I, Rusia a renunțat la politica de invazie din anii precedenți, pentru a-i substitui politica de influență. Preocupată de evenimentele din Polonia, ea avea nevoie de liniște din partea Turciei. Indată după semnarea preliminariilor de la Galați, ea a trebuit să-și recheme trupele din Principatele dunărene și să-și subordoneze politica ei orientală necesităților militare care o rețineau în Polonia. Aplicarea tratatului de la Iași a dat naștere la explicații, uneori vii, mai ales în legătură cu tariful vamal, demarcația liniei de frontieră și despăgubirile cuvenite negustorilor ruși lezați în timpul războiului, dar Rusia s-a ferit să forțeze nota pînă la a provoca o ruptură cu Poarta.

Sub influența lui Kociubei, ministrul său la Constantinopol, Pavel I a ridicat la rang de principiu ceea ce nu fusese pentru mama sa decît un expedient. Adoptînd ideea lui Montesquieu despre avantajul unui vecin slab, Rusia a renunțat la intenția de a-și extinde frontierele în detrimentul Imperiului otoman, considerînd că turcii erau vecinii cei mai comozi din pricina slăbiciunii lor[359]. Pe baza raportului contelui Kociubei, Alexandru I a adoptat de asemenea în 1802 acest principiu. Evenimentele nu au întîrziat să arate că închiderea strîmtorilor nu se acorda cu interesele Rusiei. Ușurința cu care sultanul se lăsa dominat de influențele străine răpea orice garanție principiului închiderii strîmtorilor și, în caz de conflict, expunea posesiunile ruse din Marea Neagră, ca în 1854, atacurilor flotei inamice. Totuși acest

---

[357] S. Goriainow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. XIX și 4.

[358] Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 197.

[359] „De cînd Rusia a abandonat intenția de a-și extinde frontierele în detrimentul posesiunilor otomane, Imperiul turc, slăbit de succesele precedente ale armatelor noastre și de tulburările interne, a devenit vecinul care convine cel mai bine Rusiei. Convins de incapacitatea sa de a întreprinde ceva împotriva noastră, nu numai că el nu va manifesta nici un act de ostilitate față de noi, dar, dimpotrivă, el așteaptă de la noi salvarea. Influența noastră asupra relațiilor sale cu alte puteri europene trebuie să fie în chip necesar în conformitate cu poziția reciprocă a celor două state" (Memoriul contelui A. Voroncov către Alexandru I din 24 nov. 1803 în „Sbornic", LXXVII, p. 410, trad. franc. Sturza, I², p. 417).

principiu nu a încetat să acționeze asupra guvernului rus, chiar în 1806, cînd el a revenit la politica de agresiune. Dificultățile cu care Rusia s-a găsit confruntată în tot cursul secolului al XIX-lea „provin, în primul rînd, din falsitatea acestui principiu"[360].

Devenit Prim consul, Bonaparte a încercat să salveze Egiptul printr-o vastă diversiune. După ce a încercat fără succes să se înțeleagă cu Anglia și Austria pe seama Rusiei, el s-a apropiat brusc de Pavel I și i-a propus un plan de schimbare generală a hărții Orientului. O armată franceză, sub comanda lui Masséna, urma să coboare pe Dunăre, să traverseze Marea Neagră și Marea Caspică, și, trecînd prin Persia și Herat, să se unească pe malurile Indusului cu armata rusă, venită, sub comanda amiralului Knorring, de la Orenburg, prin Turkestan, Khiva, Buhara. Această întreprindere gigantică, destinată să pună capăt dominației engleze în India și să dea țarului un imperiu asiatic, trebuia să fie însoțită de o a doua expediție în Egipt. Escadrele de la Brest și Rochefort erau deja în drum spre Mediterana, amiralul Knorring trecuse deja Volga, cînd asasinarea lui Pavel I (24 martie 1801) a ruinat toate aceste planuri[361]. Egiptul era definitiv pierdut. După asasinarea lui Kléber (14 iunie 1800), succesorul său, Menou, n-a mai fost în măsură să lupte cu dificultățile. Înfrînt la Canope (21 martie 1800), Menou a capitulat la 2 septembrie și a adus în Franța resturile armatei de ocupație. Pacea de la Amiens (27 martie 1802) a consacrat această stare de lucruri. Franța renunța la Egipt, restituia Insulele Ionice și se angaja să evacueze porturile Regatului celor Două Sicilii, în timp ce Anglia promitea să restituie Malta ordinului ioaniților. Pacea semnată cu Turcia la 26 iunie 1802 confirma stipulațiile păcii de la Amiens privitoare la Orient și garanta integritatea Imperiului otoman. La rîndul ei, Turcia reînnoia vechile capitulații ale Franței și restituia francezilor bunurile lor confiscate[362]. Această pace marchează în raporturile Franței cu Turcia o schimbare pe care instrucțiunile date generalului Brune, ambasadorul la Constantinopol, permit să fie mai bine precizate. Franța renunța de acum înainte la speranța de a întrebuința Turcia ca auxiliar împotriva Austriei. Imperiul otoman „nu o mai interesează decît sub raport comercial"[363]. Franța putea să se pronunțe, cu aceeași ușurință pentru o politică de împărțire sau de conservare a Imperiului otoman.

Pacea de la Amiens a durat abia un an. Pretextînd încălcările lui Bonaparte în Italia (anexarea Piemontului și a insulei Elba) și în Elveția, englezii refuzară să evacueze insula Malta, pe care ei o considerau indispensabilă pentru apărarea intereselor lor în Mediterana. La rîndul său, primul consul a înmulțit provocările. În septembrie 1802, el l-a însărcinat pe colonelul Sébastiani să inspecteze coasta Mediteranei orientale, de la Tripoli la Sfîntul-Ioan de Acra și „să noteze starea porturilor, resursele arsenalelor, să

[360] Goriainow, *op. cit.*, p. XXII.
[361] Driault, *La question d'Orient*, p. 78.
[362] Zinkeisen, VII, p. 132—139.
[363] Instrucțuni către generalul Brune, 18 oct. 1802, Sturza, I², p. 402—403.

viziteze și să-i cîștige pe șeicii din Cairo... să studieze fortificațiile de la Caffa, de la Sfîntul-Ioan de Acra și Ierusalim"[364].

El a furnizat arme mainoților și sulioților și a încercat să-l cîștige de partea sa pe prințul-episcop de Muntenegru. El a strîns forțe considerabile la Otranto și a activat pregătirile flotei în timp ce făcea ambasadorilor Austriei și Rusiei referiri semnificative la destrămarea Imperiului otoman[365]. Cabinetul de la Petersburg s-a alarmat. El prevedea că dacă pacea cu Anglia avea să fie ruptă, conflictul n-ar fi putut să se angajeze decît în zona orientală „cu atît mai mult cu cît în situația actuală a marinei franceze, Anglia nu putea fi atacată decît în chip indirect"[366]. Punctul de adunare fixat forțelor franceze îl făcea să creadă că primul consul își va îndrepta atacul spre Rumelia a cărei anarhie i-ar fi permis să dea lovitura decisivă. „Dacă francezii pătrund în această provincie, scria contele Voronțov împăratului, căderea Imperiului otoman este inevitabilă"[367].

Realizarea acestor proiecte ar fi însemnat ruina politicii de influență inaugurată de Rusia, în 1798. Stabilirea dominației sau a influenței franceze asupra provinciilor europene ale Turciei — guvernul rus credea că Napoleon intenționează să creeze „o republică democratică în Balcani" — n-ar fi făcut numai Rusia să piardă toate avantajele poziției ei, dar i-ar fi expus provinciile din sud „răului doctrinelor corupte" ale Revoluției[368]. Rusia s-a înarmat și în noiembrie 1804 a semnat un tratat de alianță defensivă cu Austria. Anglia o rupsese cu Franța din 1803; în luna august 1805, coaliția a treia era formată. Napoleon deschise campania și o duse cu o repeziciune fulgerătoare. La 30 octombrie, armata austriacă a fost încercuită la Ulm și silită să capituleze. Talleyrand ar fi voit să întemeieze pe această victorie o politică de înțelegere cu Austria, care să permită Franței să cucerească pacea continentală. Într-un memoriu celebru, el a propus împăratului să ofere Austriei ca despăgubire pentru pierderile din Italia și Germania, Principatele dunărene și Bulgaria și să o lege în fapt de Franța, deschizînd ambițiilor ei o nouă perspectivă în Orient. După calculele lui Talleyrand, Austria, ajunsă la Dunăre, n-ar fi putut să nu intre în conflict cu Rusia, căreia i-ar fi barat drumul spre Constantinopol. Împinsă în Asia, Rusia s-ar fi ciocnit cu Anglia în Indii. Prin această dublă deplasare, Talleyrand spera să pună în opoziție interesele adversarilor Franței și, făcînd astfel imposibilă o nouă coaliție, să asigure Franței securitatea cuceririlor sale și pacea cea mai durabilă pe care rațiunea umană o putea concepe[369].

---

[364] Driault, *La politique orientale de Napoleon*, p. 25; raportul lui Sébastiani publicat în „Moniteur" din 30 ian. 1803 conchidea că „6000 de francezi ar fi de ajuns să recucerească Egiptul".

[365] Depeșa lui Markov, ambasadorul Rusiei la Paris, către contele Kociubey, 9/21 aug. 1802 în Sturza, I², p. 402; Cf. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 368.

[366] Depeșa lui Markov către contele A. Voronțov, 5/17 martie 1807, în Sturza, I², p. 407.

[367] Memoriul contelui A. Voronțov prezentat țarului Alexandru I, 12/24. nov. 1803, în Sturza, I², p. 417.

[368] *Ibidem*, p. 417.

[369] P. Bertrand, *Lettres inédites de Talleyrand à Napoléon*, p. XXII; A. Vandal, *Napoleon et Alexandre I*, vol. I, p. 8—9.

Chiar dacă Napoleon ar fi urmat sugestiile ministrului său, este puțin probabil ca Austria să fi acceptat acest aranjament. Pentru ca ea să renunțe, fără gînduri ascunse, la visurile ei de hegemonie, ar fi trebuit ca ea să se vadă expulzată, fără speranță de întoarcere, din Italia și Germania. Abia înfrîngerile de la Solferino și Sadova o vor obliga să se resemneze la „vocația ei orientală". Pe lîngă aceasta, Napoleon nu ținea defel să arunce Austria spre Orient. Prin pacea de la Presburg (26 decembrie 1805) el s-a străduit dimpotrivă să-i închidă calea: el i-a luat tot ceea ce pacea de la Campo Formio îi lăsase: Veneția, Dalmația și Istria, în afară de Trieste.

Victoriile de la Austerlitz și de la Jena, ca și cele de la Arcole și Rivoli, l-au pus din nou pe Napoleon în contact cu Orientul. Prin folosul pe care îl putea trage din situația sa pentru a disloca coaliția adversarilor săi și prin speranțele pe care succesele sale le trezeau între popoarele căzute victime invaziilor Rusiei, „el punea în discuție Vistula și Dunărea, opera lui Petru cel Mare și a Ecaterinei a II-a"[370]. În vederea conflictului decisiv care se anunța pentru primăvară, el a dezvoltat toate mijloacele de război și de tratative. Ridicînd împotriva Rusiei popoarele supuse sau neliniștite de ea, el s-a străduit să constituie, de la Baltica la Marea Neagră, o linie de atac continuă. El a făcut avansuri Austriei și, trezindu-i bănuielile în privința ambițiilor ruse, i-a oferit un acord general asupra problemei orientale. Primit ca eliberator de polonezi, el le-a încurajat speranțele, le-a reînsuflețit patriotismul și a favorizat reorganizarea lor militară. În sfîrșit, pentru a întinde pînă la Dunăre și dincolo de ea aripa dreaptă a Marii Armate, a încercat să lege relații cu sîrbii răsculați și cu pașalele de Vidin și Silistra, s-a gîndit să transporte armata sa din Dalmația pe Dunăre, și să ridice popoarele din Caucaz, și chiar să încheie o alianță cu Persia.

Napoleon a dublat, mai ales, eforturile pentru a-l cîștiga pe sultan. În iulie 1806, el îl trimisese deja la Constantinopol pe generalul Sébastiani, unul din cei mai fideli interpreți ai gîndirii sale, cu ordinul de a face Poarta să semneze cu Franța un tratat de alianță ofensivă împotriva rușilor. În schimbul unei diversiuni la Dunăre, el se angajă să garanteze independența și integritatea Imperiului otoman și să ajute Poarta să-i respingă pe ruși în Marea Neagră. Selim al III-lea era în dispozițiile cele mai favorabile. Prin cîteva măsuri oportune, el își manifestase deja intenția de a se emancipa de sub influența rusă. El redusese privilegiile titularilor de brevete acordate de ambasadă și declarase închiderea strîmtorilor. La sosirea lui Sébastiani și încurajat de el, sultanul a vrut să-și marcheze independența printr-un gest mai semnificativ: i-a mazilit pe cei doi domni ai Țării Românești și Moldovei, Ipsilanti și Moruzi, fără să-l fi informat, în prealabil, pe țar. Ambasadorul rus, Italinski, a protestat, printr-o notă energică, împotriva acestei violări a hatișerifului din 1802 și a cerut, sub amenințarea plecării din

[370] A. Vandal, *op. cit.*, p. 2—3.

Constantinopol, revocarea firmanului de mizilire[371]. Ministrul Angliei, Sir Arbuthnot, asociindu-se demersului colegului său rus, Poarta a cedat și a restabilit pe cei doi domni mazilițI (15 octombrie 1806).

Cu toate acestea, guvernul rus, fără să mai aștepte efectul produs de demersurile ambasadorului său, a ordonat trupelor sale să treacă Nistrul și a justificat această măsură prin necesitatea de a exercita presiuni asupra Porții și de a o smulge influenței franceze. Victoriile de la Jena și Austerlitz dăduseră din nou curaj turcilor și restabiliseră creditul lui Sébastiani. Selim al III-lea i-a trimis lui Napoleon o scrisoare autografă pentru a-l felicita pentru victoriile sale și pentru a-l asigura de dispozițiile sale amicale, în timp ce reis-effendi a reluat conferințele cu ambasadorul Franței pentru a încheia un tratat de alianță.

Luînd drept pretext aceste negocieri, trupele ruse au înaintat pînă la București creînd astfel primejdia de a face joncțiunea cu răsculații sîrbi. Sub sancțiunea unei ocupații nelimitate a Principatelor române, Rusia a reclamat dreptul de trecere prin Bosfor pentru vasele ei de război și reînnoirea tratatului de alianță din 23 decembrie 1798. Ca răspuns la aceste cereri, Poarta a remis pașapoartele lui Italinski și, la 5 ianuarie 1807, a declarat război Rusiei[372].

Ambasadorul Angliei, după ce încercase zadarnic să evite ruptura dintre Poartă și Rusia, și-a părăsit postul și a plecat la escadra amiralului Duckworth, care naviga în fața Dardanelelor. La 19 februarie, flota engleză a forțat Dardanelele și a apărut în fața Constantinopolului la două bătăi de tun. Amiralul englez a somat Poarta să-l expulzeze pe Sébastiani și să declare război Franței, să reînnoiască tratatul de alianță cu Rusia și Anglia, să cedeze Rusiei Principatele și să-i remită drept gaj flota turcă și castelele din Strîmtori[373]. Constantinopolul era la discreția flotei engleze. Energia lui Sébastiani și indecizia lui Duckworth l-au salvat. În timp ce acesta din urmă se lasă angajat în negocieri fără rezultat, în care turcii erau întotdeauna maeștri, Sébastiani a insuflat curaj otomanilor și a pus orașul în stare de apărare. Cînd lucrările au fost terminate, turcii au rupt negocierile. Amenințată să fie izolată în Marea Marmara, flota engleză a trebuit să se retragă din nou prin Dardanele, sub focul încrucișat al bateriilor otomane (2 martie 1807)[374].

Pentru a compensa efectul acestui eșec, englezii au încercat să ocupe Egiptul. La 17 martie, o escadră de 17 vase de linie, pline de trupe, a apărut în fața Alexandriei și a ocupat orașul. Dar un detașament de 5000 de oameni care a încercat să pună mîna pe Rosetta a fost masacrat, iar un al

[371] Driault, *La politique orientale de Napoléon*, p. 62—67.
[372] Depeșele lui Ludolf din 20 iunie, 28 august, 10, 11 și 20 oct. 1806 (Anexa).
[373] Ed. Driault, *op. cit.*, p. 69—71; Depeșele lui Ludolf din 22 ian. 1807.
[374] W. Wilson, *The command of the sea*, în *Cambridge Modern History*, vol. IX, p. 235. Depeșele lui Ludolf din 7 febr. și 10 martie 1807.

doilea respins. La 15 septembrie, armata engleză a trebuit să evacueze complet Egiptul.

Urmarea imediată a acestor eșecuri a fost de a consolida înțelegerea dintre Franța și Turcia. Un ambasador turc a plecat să-l întîlnească pe Napoleon în Polonia pentru a trata o pace perpetuă și o alianță ofensivă cu Franța. Forțe considerabile au fost concentrate și îndreptate spre Dunăre. Sébastiani a întocmit un plan de campanie, întemeiat pe cooperarea trupelor otomane cu armata franceză din Dalmația. Dar acest plan nu a fost realizat și trupele turcești, ajunse la Dunăre, s-au împrăștiat pentru a jefui. Pașalele de Ianina și Rusciuk, ca și supușii creștini ai Porții, temîndu-se ca cooperarea dintre armatele franceze și otomane să nu consolideze în dauna lor autoritatea sultanului, au sabotat-o. Diversiunea pe care conta Napoleon nu s-a produs, iar depunerea lui Selim al III-lea, i-a dat lui Napoleon pretextul de care, după bătălia de la Friedland, avea nevoie pentru a se dezlega de angajamentele luate față de Poartă. La 7 iulie 1807, el s-a înțeles cu țarul la Tilsit. Totuși, această schimbare de front n-a fost nici bruscă, nici completă. Napoleon nu sacrifica Turcia decît în măsura în care îi era necesar pentru înțelegerea cu Rusia: el își rezerva libertatea de a-l reține pe unul prin celălalt și, mai ales, mijlocul de a închide rușilor drumul spre Constantinopol[375].

La întrevederea de la Tilsit, cei doi împărați au reglementat mai întîi soarta Prusiei. Prin tratatul semnat la 9 iulie și ratificat la 12 iulie, Frederic-Wilhelm al III-lea pierdea tot ceea ce stăpînea în Westfalia și în Polonia și nu-și recăpăta celelalte state, decît treptat și după plata unor contribuții de război, al căror cuantum nu era fixat și care putea depăși resursele țării[376].

Dar obiectul principal al întrevederii a fost de a determina raporturile celor două puteri cu Turcia și Anglia. Tratatele de pace prevedeau o dublă mediere față de Turcia și de Anglia. Franța se angaja să ofere Turciei medierea pentru restabilirea păcii între Turcia și Rusia. Dacă Poarta accepta această ofertă, un armistițiu urma să fie încheiat pe baza evacuării Principatelor dunărene, și negocieri pentru pace angajate într-un oraș care avea să fie fixat. Dacă, dimpotrivă, Poarta respingea oferta de mediere a Franței, aceasta va face cauză comună cu Rusia, „pentru a scoate toate provinciile Imperiului otoman din Europa cu excepția orașului Constantinopole și provinciei Rumelia, de sub jugul și vexațiunile turcilor" (art. 8 al tratatului de alianță).

La rîndul său, Alexandru I se obliga să ofere medierea sa Angliei și să folosească toate mijloacele pentru a o face să trateze cu Franța pe baza unei egale și perfecte independențe a tuturor puterilor pe mare și a restituirii

[375] Driault, *La politique orientale de Napoléon*, p. 203.
[376] Vandal, *Napoléon et Alexandre I*, I, p. 100.

tuturor cuceririlor făcute după 1805 pe seama Franței și a aliaților ei. În acest caz, Napoleon promitea să-i restituie Hanovra. Dacă, înainte de 1 decembrie, Anglia nu accepta aceste condiții, Rusia îi va declara război și va închide porturile ei comerțului englez.

Articolele publice au fost completate cu articole secrete și separate care acordau lui Napoleon gurile Cattaro-ului și cele Șapte-Insule, și, printr-un tratat de alianță secret, care stipula asistență mutuală „în orice război pe care Rusia sau Franța ar fi obligate să-l întreprindă sau să-l susțină împotriva oricărei puteri europene" (art. 1). Despărțindu-se, cei doi împărați erau sinceri convinși că au încheiat o mare alianță și că au reglementat toate problemele care pînă atunci le separaseră țările. Napoleon credea că are în sfîrșit mijlocul de a supune Anglia, în timp ce Alexandru I întrevedea posibilitatea de a încununa opera Ecaterinei a II-a prin anexarea Moldovei și Țării Românești, poate chiar prin dobîndirea Constantinopolului[377].

Conformîndu-se angajamentelor luate la Tilsit, Alexandru I a oferit imediat medierea sa Curților de la Paris și Londra. Anglia ceru să-i fie comunicate articolele secrete ale tratatului de la Tilsit, ceea ce echivala cu un refuz, și, luîndu-i înainte lui Napoleon care voia să închidă Sundul, ea obligă, prin bombardarea Copenhagei, guvernul danez să-i livreze flota, singura care conta în Baltica. Acest act de violență permise lui Napoleon să-i incite pe neutri împotriva Angliei și să grăbească ruptura acesteia cu Rusia. Declarația lui Canning că guvernul britanic nu va recunoaște niciodată un aranjament care ar sacrifica Poarta, a contribuit la strîngerea relațiilor dintre Franța și Rusia. Cea din urmă a înțeles că, neputînd de acum înainte să-și realizeze cuceririle în Orient fără să lupte împotriva Angliei, era mai bine să facă imediat războiul și să împartă Imperiul otoman cu Franța singură „împotriva Angliei și fără Austria"[378].

Prima consecință a acestei hotărîri a fost numirea în fruntea ministerului afacerilor străine a contelui Nikolai Rumiantev. Fiu al biruitorului de la Larga și de la Cahul, el era campionul cel mai înflăcărat al politicii de expansiune în Orient. Convingerea sa era că Rusia, în loc să-și sleiască forțele în lupta împotriva lui Napoleon, trebuie, folosind contextul de răsturnare generală, să încerce întregirea operei Ecaterinei a II-a. Sub influența lui, opiniile împăratului în privința Orientului s-au precizat și au devenit îndrăznețe. El nu se mai mulțumea cu Principatele dunărene: visa să cucerească Constantinopolul și, pentru a-și asigura sprijinul lui Napoleon, a venit în întîmpinarea dorinței sale: la 7 noiembrie a declarat război Angliei.

Paralel cu demersurile Rusiei pe lîngă guvernul de la Londra, Franța a intervenit pe lîngă Poartă pentru restabilirea păcii între Rusia și Turcia. Cu toate temerile pe care i le inspira alianța franco-rusă, Poarta a acceptat tratatul de la Tilsit și medierea Franței. În consecință, adjutantul-comandant Guilleminot a fost trimis în Țara Românească și la 24 august un armistițiu a fost încheiat între ruși și turci. El stipula evacuarea celor două

[377] Textele celor trei acorduri în Vandal, *op. cit.*, I, p. 499—507.
[378] *Ibidem*, p. 161.

Principate și restituirea materialului de război și a vaselor luate de la turci[379]. Durata armistițiului a fost prelungită pînă în mai. Nevoind să rămînă legat pînă la acea dată, nici să restituie trofeele, țarul a refuzat să ratifice armistițiul și a dat ordin armatelor sale, care începuseră să se retragă pe Nistru, să reocupe vechile lor poziții[380]. Dar motivele invocate de țar nu erau decît pure pretexte. Alexandru I se credea autorizat prin angajamentele verbale ale lui Napoleon să nu evacueze Principatele. La 18 noiembrie el formula direct această cerere aliatului său[381].

Pentru a da un sens național alianței franceze, Alexandru I lăsase să se acrediteze părerea că ea va aduce Rusiei o sporire teritorială considerabilă în Orient. Anexarea Principatelor române apărea drept gajul viitoarelor achiziții. Tocmai de aceea țarul a fost foarte surprins să afle că Napoleon lega evacuarea Prusiei de aceea a Moldovei și Țării Românești și că el cerea Silezia dacă Rusia voia să păstreze cele două principate. De fapt Napoleon nu putea renunța la Egipt și în 1807 momentul nu era propice reînnoirii expediției din Egipt. Stabilită în Malta și în Sicilia, prezentă la intrarea în Adriatica, Anglia era stăpîna Mediteranei. Napoleon era deci constrîns să amîne orice discuție asupra afacerilor Turciei pînă la pacea cu Anglia. Dar pentru a înlesni situația țarului și a partidului francofil, Napoleon considera prudent să le acorde unele satisfacții cu condiția totuși de a-și asigura compensații echivalente. Albania și Moreea, pe care Rusia i le oferea, nu puteau fi privite ca o compensație pentru achiziția Moldovei și Țării Românești. Primele urmau abia să fie cucerite, ultimele erau deja în stăpînirea Rusiei. Franța trebuia „să se bată pentru a cuceri și să se mai bată pentru a păstra" provincii sterile, fără comerț, departe de centrul Imperiului francez și locuite de o populație ostilă, în timp ce Rusia dobîndea țări bogate și limitrofe. Iată de ce Napoleon și-a cerut compensația sa în Prusia a cărei poziție față de Franța era aceeași ca a Turciei față de Rusia[382].

Împăratul Alexandru s-a arătat cu atît mai surprins de acest aranjament cu cît un astfel de acord nu fusese discutat la Tilsit, iar el — țarul — se credea angajat prin propria-i onoare să asigure eliberarea Prusiei. Prezentînd aceste propuneri ale lui Napoleon sub forma unei decizii definitiv luate, contele Tolstoi, ambasadorul Rusiei la Paris, a sporit neliniștea suveranului său. Cucerirea Sileziei i-a apărut ca preludiul reconstituirii Poloniei și indicele sigur al planului atribuit lui Napoleon de a arunca Rusia spre Persia și India și de a face din ea o putere asiatică[383].

În fața opoziției ridicate de problema Prusiei, Caulaincourt, ambasado-

[379] Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 425, 429—430; Instrucțiunile lui Alexandru I către contele Tolstoi, ambasador la Paris, 26 sept. 1807 „Sbornic", vol. LXXXIX, p. 97 și urm.

[380] Rapoartele lui Savary din 23 sept.; instrucțiunile lui Alexandru I către contele Tolstoi din 26 sept. 1807, *ibidem*.

[381] Raportul lui Savary din 18 nov. 1807 în Sturza, I², p. 669.

[382] Depeșa lui Tolstoi către Rumiantev din 26 oct.—7 nov. și raportul lui Caulaincourt către Napoleon din 23 dec. 1807 în Sturza, I², p. 639—644 și 692—697.

[383] Depeșa lui Caulaincourt către Napoleon, 17 febr. 1808, Sturza, I², p. 759—764.

rul Franței la Petersburg, a propus țarului să abandoneze cele două principate și să-l forțeze astfel pe Napoleon să renunțe la Silezia. În schimbul sacrificiilor pe care i le impunea ruptura cu Anglia, țarul dăduse națiunii mari speranțe, pe care era periculos să le înșele. Astfel, „cele două probleme, care timp de un secol împiedicaseră orice apropiere durabilă între Franța și Rusia, aceea a Orientului și cea a Poloniei, reapăreau astăzi, puse concomitent, iar Napoleon, încercînd să o rezolve pe prima prin cea de a doua, nu făcuse decît să o complice"[384].

De la sfîrșitul lui 1807, Napoleon a înțeles limpede că nu putea mulțumi Rusia decît împărțind cu ea Turcia. Dar prezența flotei engleze în Mediterana îl opri de la acest pas; el recomandă ambasadorului său la Petersburg să evite orice angajament în privința împărțirii Imperiului otoman „pentru că în împrejurările actuale ea nu se putea face în avantajul meu"[385]. În afară de aceasta, pentru a se apăra împotriva acțiunilor probabile ale Angliei ca și pentru a limita ambițiile excesive ale Rusiei, el s-a gîndit să asocieze Austria la împărțirea Imperiului otoman. La 22 ianuarie 1808, el a făcut propuneri precise privind această problemă contelui de Meternich[386].

Prevăzînd că momentul critic al alianței va fi în primăvară, cînd efectul întreruperii relațiilor comerciale cu Anglia va fi simțit cu cea mai mare vigoare, el a încercat să atenueze criza, ordonînd cumpărarea de mari cantități de lemn din Rusia și punînd în lucru în șantierele ruse trei vase de mare tonaj. Apoi, pentru a-l ocupa pe Alexandru, pînă la rezolvarea problemelor din Spania și Prusia, el l-a încurajat să ia Finlanda de la suedezi și i-a propus o expediție în India, care ar fi „îngenunchiat" Anglia „în fața continentului". În sfîrșit, el și-a autorizat ministrul să discute cu Alexandru dezmembrarea Turciei. În timp ce aceste discuții aveau să dureze, Napoleon spera să supună Spania și să-i izgonească pe englezi din Mediterana. Din ianuarie 1808, el a pregătit o expediție în Sicilia, a aprovizionat Insulele Ionice și a întărit Corfu. „În același timp, spunea el, voi avea la Corfu, la Tarent și la Neapole, pregătiri pentru o expediție în Sicilia sau în Egipt"[387]. Aceste pregătiri dovedeau îndeajuns că de această dată Napoleon intenționa să discute serios condițiile împărțirii.

Caulaincourt și Rumianțev au fost însărcinați să pregătească bazele acordului. În martie 1808, ei au ținut mai multe conferințe al căror rezultat a fost consemnat într-o notă redactată în comun[388]. Două ipoteze erau luate în considerație. În cazul unei împărțiri restrînse, care excludea Constantinopolul și împrejurimile sale, Rusia ar fi primit Principatele române și Bulgaria; Franța ar fi avut Albania, o parte a Bosniei, Moreea și Candia;

---

[384] A. Vandal, I, p. 218—219.

[385] *Ibidem*, p. 232.

[386] Sturza, I², p. 728—730 „Cînd vă veți stabili la Constantinopol, veți avea nevoie de Franța pentru a vă da ajutor împotriva Rusiei; Franța va avea nevoie de voi pentru a-i neutraliza".

[387] A. Vandal, I, p. 256.

[388] S. Tatistcheff, *Alexandre Ier et Napoléon*, Paris, 1891, p. 349—350.

Austria ar fi luat Croația turcă și o parte a Bosniei. Serbia urma să devină independentă sub un prinț din casa de Austria sau din orice altă casă străină, cu obligația de a se căsători cu o mare ducesă rusă. Constantinopolul cu Dardanelele și cu un teritoriu ce urma să fie delimitat avea să devină un principat autonom. — În cazul unei împărțiri totale, Rusia avea să primească în plus o parte a Rumeliei cu Constantinopolul și o porțiune a malului asiatic. Franța adăuga la posesiunile amintite mai sus Ciprul, Rhodos, insulele Arhipelagului, Salonic, Smirna, schelele Levantului, Siria și Egiptul. Austria ar fi avut Serbia în deplină stăpînire, Macedonia pînă la mare, cu excepția Salonicului. Napoleon nu consimțea totuși la anexarea Constantinopolului și a Bosforului de către ruși, decît cu condiția de a păstra el Dardanelele pe care le socotea necesare securității posesiunilor adjudecate Franței[389]. În fața acestui obstacol, totul s-a prăbușit. În zadar Caulaincourt a arătat ministrului rus Trebizonda și coasta meridională a Mării Negre: Rusia voia să aibă amîndouă cheile strîmtorilor. „Răstoarne-se lumea, scria Caulaincourt, dacă Rusia obține Constantinopolul și Dardanelele, ea va putea fi făcută să ia totul în considerație fără neliniște"[390].

Hotărîrea definitivă asupra problemei împărțirii a fost rezervată celor doi împărați care trebuiau să se întîlnească din nou la Erfurt. Revoluția care în iulie 1808 a costat viața sultanilor Selim al III-lea și Mustafa al IV-lea părea să justifice graba și calculele lui Alexandru I: „în septembrie, Erfurt, în octombrie acțiunea". Înaintea acestei date, Napoleon credea că-i va putea izgoni pe englezi din Peninsula Iberică și va deveni stăpînul absolut al Mediteranei. El făcuse deja pregătiri imense pe mare și pe uscat; se simțea în măsură să înlăture toate dificultățile și să-și impună punctul de vedere.

Cu toate acestea evenimentele din Spania au răsturnat brusc toate proiectele și l-au obligat să-și îndrepte eforturile spre sud. Prin repercusiunile în Germania și prin știrbirea prestigiului împăratului, capitularea de la Baylen a fost cu adevărat o „catastrofă". La aflarea acestor evenimente, Austria, care după pacea de la Presburg începuse să-și reorganizeze forțele militare, să-și întărească armata activă și să creeze o armată regională, a accelerat înarmarea și a decretat mobilizarea forțelor sale. Prusia, pe care Napoleon a trebuit să o evacueze pentru a supune Spania, era gata să se răscoale. Atît timp cît Austria amenința flancul său iar englezii erau instalați în Spania, nu putea fi vorba de „marea afacere". Ceea ce conta cel mai mult în ochii lui Napoleon era de a îngrădi Austria prin amenințarea unei intervenții ruse și de a avea mîinile libere la vest pentru a termina cu Spania. El a crezut că va izbuti în această privință, prevalîndu-se de evacuarea Prusiei și oferind cedarea Principatelor. Scopul negocierilor de la Erfurt era astfel cu deosebire limitat. Impasul de care se va lovi întrevederea de la

---

[389] Rusia avînd capătul Dardanelelor, va fi la porțile Toulonului, Neapolului și ale Corfului (Napoleon către Caulaincourt, 31 mai 1808, Sturza, I², p. 879—880).

[390] Caulaincourt către Napoleon, în A. Vandal, *op. cit.*, p. 307 și Sturza I², p. 832.

Erfurt nu avea să fie împărțirea Orientului, ci dezarmarea Austriei. Pentru a zdrobi Austria — iată de ce a alergat Napoleon la Erfurt în septembrie 1808.

Pentru aceleași motive care modificaseră intențiile lui Napoleon, țarul n-a stăruit asupra reglementării problemei orientale. Situația creată Franței de evenimentele din Spania nu mai justificau partea pe care el o rîvnea și Rusia prefera să-și rezerve viitorul. „Dobîndirea Moldovei și Țării Românești, scria Rumiantev suveranului său, singuri și fără cooperare, ne este cu mult mai avantajoasă[391]. Mai mult pentru a-și asigura sprijinul fără rezerve al Rusiei împotriva Austriei, Napoleon s-a declarat gata să abandoneze cetățile pe care le stăpînea încă pe Oder, să evacueze marele ducat al Varșoviei și să promită să nu-l mai ocupe sub nici un pretext. Dar cum el n-a izbutit să obțină de la Alexandru decît un angajament defensiv și secret împotriva Austriei, a revenit și a păstrat cetățile de pe Oder, care-i îngăduiseră să amenințe flancul Austriei[392].

Pe scurt, în ciuda unor eforturi extraordinare pentru a-l cîștiga și a și-l atașa pe Alexandru, Napoleon n-a obținut decît vagi promisiuni de sprijin împotriva Austriei, în caz de atac neprovocat[393], și prelungirea alianței împotriva Angliei. Dimpotrivă, Rusia s-a asigurat de evacuarea Prusiei și a marelui ducat al Varșoviei, de anexarea Finlandei și a Principatelor dunărene, adică, de securitatea frontierelor occidentale și nordice, și de două provincii, deopotrivă de importante pentru bogăția și poziția lor, a căror dobîndire îi permitea să marcheze „o etapă importantă, poate decisivă, în drumul spre Constantinopol". Erfurt a fost un Tilsit pe de-a-ndoaselea: promisiunile vagi au fost pentru Napoleon, achizițiile reale pentru Alexandru.

Consecința imediată a întrevederii de la Erfurt a fost apropierea Angliei de Poartă. Pacea, zisă de la Dardanele, semnată la 5 ianuarie 1809, stabilea relații amicale între Marea Britanie și Turcia și acorda comerțului englez cele mai largi privilegii, mai ales reducerea la 3% a taxelor vamale. Dar ceea ce conferea acestor tratate o importanță deosebită sînt dispozițiile articolului XI: „Deoarece a fost interzis din toate timpurile vaselor de război să intre în canalul Constantinopolului, adică în strîmtoarea Dardanelelor și în aceea a Mării Negre, și deoarece vechea regulă a Imperiului otoman trebuie să fie respectată de acum înainte în timp de pace față de orice putere, Curtea britanică promite să se conforme și ea acestui principiu". Întrucît incursiunea amiralului Duckworth demonstrase că nu se poate conta pe bateriile cetăților pentru a interzice vaselor de război străine accesul în Marea Marmara, Poarta a căutat să obțină, printr-un act internațional, garanția dreptului ei exclusiv de suveranitate asupra strîmtorilor.

---

[391] A. Vandal, *op. cit.*, I, p. 427.

[392] *Ibidem*, p. 439—440.

[393] „Alexandru nu mai poate fi atras împotriva Dvs." (Talleyrand către Metternich, 4 dec. 1808, în Beer, *Zehn Jahre österreichischer Politik*, p. 527).

Invocînd, pentru prima dată într-un act internațional, „vechea regulă a imperiului", adică dreptul de a deschide sau de a închide, după voia ei, strîmtorile unui pavilion de război străin, Poarta mărturisea implicit neputința ei de a asigura respectarea lor prin propriile ei mijloace și se expunea la ingerințe străine într-o problemă administrativă internă. Marea Britanie nu era obligată să respecte principiul închiderii decît în măsura în care era respectat de către celelalte puteri și ea putea să se opună prin forță la acordarea de către Poartă a dreptului de liberă trecere vaselor de război a unei alte puteri. Dar deoarece celelalte puteri au considerat că este în interesul lor să nu încalce această regulă, angajamentul contractual între Marea Britanie și Turcia se transforma într-o „obligație internațională indivizibilă și solidară"[394]. Restrîngînd drepturile sultanului, tratatul de la Dardanele îi închidea pe ruși în Marea Neagră și ruina privilegiile pe care și le asiguraseră prin tratatul din 23 decembrie 1798. Drumul spre Indii prin Mediterana, era astfel pus la adăpost de un atac prin suprindere venit din partea Rusiei.

Evoluția politicii lui Napoleon a condus la același rezultat.

La începutul lui 1809, după ce a reprimat pentru moment insurecția spaniolă și a restabilit pe fratele său pe tronul de la Madrid, Napoleon a considerat venit momentul pentru o acțiune decisivă în Orient. Întrucît o nouă revoluție avusese loc la Constantinopol la sfîrșitul lui 1808 (căderea și moartea marelui-vizir Bairaktar), Napoleon a putut să se teamă că rușii i-o vor lua înainte. Lăsîndu-i mareșalului Soult misiunea de a termina pacificarea Spaniei, el s-a întors la Paris și a dat dispoziții pentru o acțiune în Orient. Dar „înarmările ridicole ale Austriei au paralizat toate mijloacele lui"[395]. Pentru a o aduce la realitate, el și-a concentrat forțele pe Dunărea superioară și, după ce a bătut la Ratisbona și la Wagram armata archiducelui Carol, a impus Austriei tratatul de la Viena (14. oct. 1809). Austria pierdea toate provinciile ei maritime de la Adriatica (Fiume, Trieste și hinterlandul lor), din care Napoleon a constituit, pe lîngă Dalmația, Provinciile ilirice. Scutit acum de teama de a fi primejduit de flota engleză sau luat pe la spate de Austria, el se credea în stare de a pune în sfîrșit în practică proiectele sale privind Orientul.

Principalul avantaj pe care Napoleon voia să-l aibă prin tratatul de la Viena era restabilirea prieteniei lui cu țarul. Dar, în 1810, la fel ca în 1807 sau 1808, cei doi împărați n-au putut să se înțeleagă asupra planului de împărțire. Și de această dată, opoziția între ambițiile lor au salvat Imperiul otoman. Pierzînd speranța să mai obțină Constantinopolul, grație

[394] S. Goriainow, *op. cit.*, p. 19—22.
[395] Cuvintele lui Napoleon citate de E. Bourgeois, *op. cit.*, II, p. 414.

alianței cu Franța, țarul și-a limitat ambițiile la ceea ce își asigurase deja prin acordul de la Erfurt. Această moderație calculată prezenta pentru Rusia dublul avantaj de a-și asigura prietenia Austriei și de a contracara planurile lui Napoleon în privința Orientului.

Cu toate acestea, țarul preocupat înainte de toate de a smulge Porții cedarea Principatelor dunărene, a căror posesiune îi fusese garantată prin convenția de la Erfurt, a reluat, după un simulacru de conferință ținut la Iași, ostilitățile împotriva Turciei. Armata comandată de contele Prozorovski, apoi de prințul Bagration, a trecut Dunărea și a curerit Isaccea, Tulcea, Babadag, Măcin, Hîrșova și Constanța. La 18 august 1809, ea a ocupat Ismailul, iar la 2 noiembrie Brăila. În luna iunie 1810, rușii au luat Silistra; în septembrie cea mai mare parte a cetăților de la Dunăre, Nicopole, Șiștov, Rusciuk, Giurgiu și Turnu au căzut în mîinile lor. Dar după ce au pătruns pînă în Balcani, rușii au trebuit să părăsească malul stîng al Dunării. Amenințat de un război cu Franța, care era gata să izbucnească din aprilie 1811, țarul a fost obligat să ia trupe de pe frontul dunărean și să-și concentreze forțele pe Niemen. Turcii au profitat de situație și în septembrie au trecut pe malul stîng al fluviului, dar n-au putut să se mențină[396]. Ei au acceptat deci să trimită plenipotențiari la București pentru a trata pacea: ea a fost încheiată la 28 mai 1812.

Semnată aproape în momentul în care Napoleon trecea frontiera rusă, pacea de la București îl elibera pe țar de primejdia unei diversiuni turcești la Dunăre. Dacă Rusia nu a putut să obțină Principatele dunărene, ea a păstrat totuși Basarabia care, cu cetățile de la Hotin, Bender, Akkerman, Chilia și Ismail, îi conferea o poziție importantă la Dunărea de Jos (art. IV). Tratatul stipula un armistițiu total în favoarea sîrbilor și le prescria să restituie cetățile lor Porții care avea „să introducă artilerie, hrană și muniție ca și garnizoane după bunul ei plac"[397]. Era mai puțin decît ceea ce Poarta le oferise de mai multe ori mai înainte.

„Pentru români, cedarea Basarabiei a fost o grea lovitură", scrie istoricul englez W. Miller. [...][398].

Evenimentele nu au întîrziat să demonstreze că Poarta a comis o greșeală grăbind pacea cu Rusia. Dar o punere în discuție a condițiilor de pace

[396] Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 446—484. *Mémoires du général Langeron* în *Hurmuzaki, Supl.* I[3], p. 156. și urm. Depeșele lui Ludolf din lunile martie 1809—aug. 1812 (Anexa).

[397] Textul în Sturza, I[2], p. 296—302.

[398] W. Miller, *op. cit.*, p. 42—43; „Țara Românească este într-o stare de mizerie greu de descris. Șederea armatei ruse care apasă din plin asupra ei și rapacitatea lui Ipsilanti au adus-o în mizeria cea mai neagră, nemulțumirea boierilor și a poporului este mare, dar această nemulțumire nu poate avea nici o urmare. Decăzuți și obișnuiți să tremure în fața unui prinț care n-are alte trupe decît două sute de arnăuți, ei nu concep posibilitatea de a rezista autorității." (Raportul lui Sébastiani, Sturza I[2], p. 907; Cf. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 367—373, 382, 387, 446—447).

era imposibilă. Anglia, din nou influentă la Constantinopol, veghea ca Rusia să nu fie distrasă, printr-o diversiune turcă, de la lupta decisivă împotriva lui Napoleon.

Campania din Rusia a pus capăt politicii orientale a lui Napoleon. Ce-a rămas din vastele sale proiecte? Judecînd după actele Congresului de la Viena, nimic sau aproape nimic. Problema Orientului a fost abia atinsă acolo. Reprezentanții marilor puteri s-au temut pînă într-atît să vadă apărînd între ei noi motive de disensiune, încît ei au evitat acest subiect primejdios. De aceea Poarta care a încercat să recupereze Basarabia grație sprijinului lui Metternich, n-a găsit un ecou mai favorabil decît delegația sîrbă care a solicitat intervenția marilor puteri în favoarea „națiunii sîrbe". Austria și Rusia n-au avut mai mult succes cînd au încercat să obțină adoptarea de către congres a unei rezoluții conforme cu interesele lor orientale. Metternich ar fi vrut să insereze în protocolul de la Viena un articol care să garanteze integritatea teritorială a diverselor state europene inclusiv Turcia, ceea ce nu convenea Angliei și Rusiei. Dimpotrivă Rusia a încercat să-și facă recunoscute, printr-un act internațional și sub forma unui mandat, dreptul exclusiv de a proteja pe supușii creștini ai Porții și de a interveni împotriva deciziilor otomane care le aduceau prejudicii, ceea ce nu convenea Austriei și Angliei. Aceste chestiuni arzătoare au fost îndepărtate cu prudență.

Congresul de la Viena n-a lăsat Franței nimic din achizițiile ei în Orient. Provinciile illirice au fost atribuite Austriei. Insulele Ionice ocupate deja de englezi — Zante, Cefalonia, Ithaca și Cerigo din octombrie 1809, Santa-Maura din aprilie 1810, Corfu, această „cheie a Adriaticii" de la 24 iunie 1814 — au fost declarate republică și plasate sub protectoratul Marii Britanii.

Astfel pentru Franța n-a rezultat nici un profit material și direct din vastele acțiuni orientale ale lui Napoleon. Politica de împărțire s-a dovedit inaplicabilă Imperiului otoman din cauza imposibilității de a găsi părți echivalente. Împingînd pînă la ultimele limite consecințele acestui principiu, Napoleon a demonstrat prin eșecul său că soluția problemei orientale nu era de a căuta dezmembrarea Imperiului otoman în profitul celor mai puternici. Și această demonstrație va contribui să îndrepte problema orientală spre adevărata ei soluție: emanciparea creștinilor pe care Turcia se dovedise incapabilă să-i asimileze.

BCU IAȘI

Concluzie

Problema orientală a fost „marea afacere" a politicii europene în secolul al XVIII-lea. Ea a dominat nu numai preocupările diplomaţilor, dar ea a afectat profund raporturile dintre marile puteri şi dintre acestea şi Imperiul otoman. Intrarea Rusiei şi a Prusiei în concertul european a deplasat spre est centrul de greutate al sistemului politic european. Progresele puterii ruse pe ruinele auxiliarilor tradiţionali ai Franţei au pus în discuţie echilibrul european şi au determinat intervenţia altor puteri, fie pentru a opri cuceririle sale, fie pentru a reclama compensaţii.

Chestiunea orientală se prezintă ca o problemă de moştenire din ziua în care victoriile prinţului Eugeniu au revelat Europei decadenţa Imperiului otoman. Dar criza nu a luat o formă ascuţită decît în ziua cînd Rusia, după ce a eliminat pe suedezi şi polonezi, a aruncat toată forţa ei asupra Turciei. Puternică prin poziţia geografică, prin sprijinul poporului ei, pentru care războiul împotriva turcilor se confunda cu cruciada religioasă, şi prin complicitatea supuşilor ortodocşi ai Porţii, Rusia s-ar fi substituit neîndoielnic dominaţiei otomane în Peninsula Balcanică, dacă Turcia n-ar fi găsit întotdeauna, graţie rivalităţii dintre puterile europene, alianţe susceptibile de a o salva şi de a-i prelungi existenţa. Franţa, Prusia şi Anglia s-au declarat succesiv garantele integrităţii Imperiului otoman. După moartea Ecaterinei a II-a, Rusia şi-a însuşit ea însăşi principiul integrităţii Imperiului otoman.

În imposibilitate de a rezolva singură şi în folosul ei exclusiv problema orientală, Rusia a încercat să-şi asigure complicitatea rivalelor ei, inaugurînd astfel politica împărţirilor. Mai întîi împreună cu Austria, apoi cu Franţa, ea a visat să-i izgonească pe turci din Europa şi să încoroneze eforturile politicii ei perseverente prin dobîndirea Constantinopolului. „Dar politica de împărţire care-i servise atît de mult timp interesele, s-a dovedit inaplicabilă Imperiului otoman, prin dificultatea de a găsi părţi echivalente pentru toate ambiţiile"[399]. Rusia singură a obţinut unele avantaje, graţie superiorităţii politicii ei faţă de Imperiul otoman şi continuităţii politicii ei.

Sarcina ei a fost considerabil înlesnită de contradicţiile şi incoerenţele politicii austriece şi de rivalitatea dintre Curţile de la Viena şi de la Berlin.

---

[399] E. Bourgeois, *op. cit.*, II, p. 438.

După pierderea Sileziei, Austria a considerat restabilirea hegemoniei sale în Germania, prin redobîndirea teritoriilor pierdute și prin slăbirea Prusiei, drept scopul esențial al politicii ei. Ea a adoptat drept lozincă conservarea Imperiului otoman și și-a propus să nu intervină în afacerile orientale decît în cazul în care extinderea teritorială a altor puteri ar fi obligat-o să ceară compensații și să restabilească echilibrul. Slăbiciunea politicii austriece în Orient s-a manifestat de asemenea prin ezitările ei în ceea ce privește teritoriile pe care urma să le revendice. Preferințele ei s-au îndreptat cînd spre Principatele dunărene, cînd spre Serbia și Bosnia. Pe lîngă aceasta, compoziția eteroclită a imperiului lor și deosebirile de religie i-au împiedicat pe Habsburgi de a se prezenta drept apărătorii supușilor ortodocși din Turcia și de a dispune astfel de un mijloc constant de intervenție în afacerile interne ale Imperiului otoman. În sfîrșit, Austria n-a căpătat „vocația orientală" decît cînd, ca urmare a progresului principiului naționalităților, existența ei însăși a început să fie amenințată.

Incapabilă de o politică de cuceriri în Orient, Austria a jucat totuși un rol important acolo ca rivală a Rusiei. Opoziția ei față de ambițiile Ecaterinei a II-a în 1770, ca și cea a Angliei și a Prusiei în 1791 au salvat Principatele dunărene de anexarea la Rusia și Imperiul otoman de o dezmembrare sigură.

Sprijinul cel mai ferm a venit pentru Imperiul otoman din partea Franței. Pentru a păstra preponderența ei politică și comercială în Orient, Franța a devenit campionul integrității Imperiului otoman și a rămas fidelă acestei politici pînă la Revoluție. Bonaparte a rupt această tradiție și, prin expediția în Egipt, a inaugurat o politică de cucerire și de împărțire care a determinat intervenția Angliei și a dat rivalității anglo-franceze caracterul unei lupte pentru supremație în Orient. Imperiul otoman a ieșit aproape neatins din lupta gigantică a cărei miză a fost.

Începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, acest rol de păzitor al integrității Turciei va fi îndeplinit mai ales de Anglia. Trăgînd concluziile din înfrîngerea suferită în America, Anglia va veghea mai atent asupra imperiului ei colonial și la securitatea drumurilor care îl legau de metropolă. Constituirea Imperiului Indiilor i-a revelat însemnătatea excepțională a Dardanelelor și a Constantinopolului. Ca și proiectele lui Napoleon privind Orientul, ambițiile Rusiei se vor ciocni de obstacolele ridicate de Anglia pe drumul spre Constantinopol. Rivalitatea anglo-rusă va domina secolul al XIX-lea.

Această luptă a marilor puteri pentru hegemonie în Orient va fi de folos, mai ales națiunilor balcanice a căror emancipare o va favoriza. Propaganda religioasă inaugurată de Rusia, agitația revoluționară și națională întreținută de Franța, apelul la dreptul popoarelor de a se guverna singure și contactul cu armatele ruse, austriece și franceze au încurajat tendințele

naționale și au stimulat nevoia de independență a națiunilor creștine din Imperiul otoman. Istoria formării acestor națiuni și constituirea noilor state pe ruinele Imperiului otoman sînt inseparabile de istoria războaielor ruso-turce și de difuzarea ideilor Revoluției franceze în Balcani. Dar evenimentele care constituie această istorie marchează începutul unei noi perioade în problema orientală.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE

ABESCI (HABESCI), E. *État actuel de l'Empire, ottoman,* trad. de l'anglais par M. Fontenelle, 2. vol., Paris, 1792.

ADAIR, R., *The negociations for the peace of Dardanelles.* 1808, London, 1845.

ALBÈRI, E., *Relazioni degli ambasciatori veneti etc.,* 3e série. Florence, 1838—1859.

* * * *An authentic Narrative on the Russian expedition against the Turcs by sea and land...* Compiled from several authentic journals, by an officier on board the Russian fleet, London, 1772.

ARNETH, ALFRED et FLAMMERMONT, JULES, *Correspondance secrète du comte Mercy-Argenteau avec l'Empereur Joseph II et le Prince Kaunitz,* 2 vol., Paris, 1881, 1891.

ARNETH, ALFRED, *Joseph II. und Katharina von Rusland, Ihr Briefwechsel,* Wien, 1869.

— *Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel,* Wien, 1873.

— *Marie-Antoinette, Joseph II. und Leopold II. Ihr Briefwechsel,* Leipzig, 1866.

— *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz,* 3 vol. Wien, 1867—1868.

— *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Österreich im achtzehnten Jahrhundert,* Wien, 1863 (Fontes Rerum Austr. XXII).

B(AUER), F. G. de. *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie,* Frankfurt—Leipzig, 1778.

BEER, ADOLF, *Joseph II., Leopold II. und Kaunitz. Ihr Briefwechsel,* Wien, 1873.

— *Denkschriften des Fürsten Kaunitz,* Wien, 1872.

BEER et FIEDLER, *Joseph II. und Graf Ludwig Cobenzl. Ihr Briefwechsel,* în „Fontes Rerum Austriacarum", II, IV, (1901).

— *Leopold II. Franz II. und Katharina II. Ihre Correspondenz,* Wien, 1874.

BOPPE, A., *Documents inédits sur les relations de la Serbie avec Napoléon,* Belgrade, 1888.

BOUTARIC, E., *Correspondance secrète inédite de Louis XV sur la politique étrangère,* 2 vol., Paris, 1866.

BOUTOURLIN (Colonel), *Précis des événements militaires de la première guerre des Russes contre les Turcs sous le règne de l'Impératrice Catherine II,* St. Pétersbourg, 1822.

BREVERN de la GARDIE (Comtesse), *Un ambassadeur de Suède à la Cour de Catherine II, feld-maréchal comte de Stedingk, (1790—1796),* 2 vol., Stockholm, 1919.

BRUNNER, SÉBASTIEN, ED., *Correspondances intimes de l'empereur Joseph II avec le comte de Cobenzl et le prince de Kaunitz,* Mayence, 1871.

BUSINELLO, PIERRE, *Rapport sur le gouvernement, les moeurs et les usages des Ottomans,* Leipzig, 1788.

CARRA, J. L., *Histoire de la Moldavie et Valachie,* Iassy, 1777. Neufchâtel, 1781.

CASTÉRA, J., *Vie de Catherine II, Impératrice de Russie,* 2 vol., Paris, 1797.

CHARRIÈRE, E., *Négociations diplomtiques de la France dans le Levant,* 4 vol., Paris, 1844—1860.

* * * *Considerations sur la guerre présente entre les Russes et le Turcs (oct.-déc. 1769),* Turin, 1773.

CRAVEN, LADY ELISABETH, *A journey through the Crimea to Constantinople, in a serie of letters... to the margrave of Brandenburg* etc., London, 1789. Trad. fr. London—Paris, 1790.

DALLAWAY, *Constantinople ancienne et moderne,* Paris, an VII.

DOHM, CHRISTIAN WILHELM von, *Denkwürdigkeiten meiner Zeit,* 5 vol., Langs und Hannover, 1814—1819.

ETON, W., *Survey of the Turkish Empire, in which are considered... the cause of the decline of Turkey, with a developpement of the political system of the late Empress of Russia,* London, 1799. Trad. fr. *Tableau historique, politique et moral de l'Empire ottoman,* 2e éd., 2 vol., Paris, 1801.

FARGUES, L., *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France en Pologne,* 2 vol., Paris, 1888.

FERRAND, F. C., *Les trois démembrements de la Pologne, pour faire suite aux révolutions de Pologne de Rulhière,* 2 vol., Paris, 1820.

FRÉDERIC II. *Oeuvres historiques.,* vol. 3—4, Berlin, 1846—1857.

* * * *Geschichte des gegenwärtigen Krieges zwischen den vereinigten Heeren Österreichs und Russlands gegen die Ottomanische Pforte* etc., F. 35, Frankfurt am Main, 1788—1790.

GALL, J., *Letters from the Levant,* London, 1813.

GEFFROY, A., *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France en Suède,* Paris, 1885.

[GOERZ], *Mémoires et actes authentiques relatifs aux négociations qui ont précédé le partage de la Pologne,* 1810.

GÖRTZ, J., *Historische und politische Denkwürdigkeiten,* Stuttgart und Tübingen, 1827—1828.

GUGOMOS MAJOR von., *Reise v. Bukarest, d. Hauptstadt in d. Wallachei, über Giurgewo, Rustschuk, durch Oberbulgarien* etc.... im Jahre 1789, Landshut, 1812.

HAMILTON, W., *Remarks on several parts of Turkey,* London, 1809.

HAUWAY, *An historical account of the British trade over the Caspian sea,* London, 1762.

HERTZBERG, EWALD FRIEDRICH, GRAF von *Recueil des déductions, déclarations, traités et autres actes et écrits publics qui ont été rédigés et publiés pour la cour de Prusse par le ministre d'État Comte de Hertzberg depuis l'année 1756 jusqu'à l'année 1790,* 3 vol., Berlin, 1790—1795.

HOLLAND, H., *Travels into the Jonian Isles etc. (1812—1813),* London, 1815.

HURMUZAKI, E. de. *Documente privitoare la istoria Românilor,* București, 1876—1909 (vol. VII, X, XVI, Suppl. I[1—3]).

IORGA, N., *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor,* 2 vol., București, 1896. — *Documente privitoare la familia Callimachi,* 2 vol., București, 1902—1903.

JUCHEREAU de SAINT-DENYS, A., *Révolutions de Constantinople,* 2 vol., Paris. 1814.

KEITH, SIR ROBERT MURRAY, *Memoirs and Correspondence,* Ed. by Mrs. Gillespie Smyth, London, 1849, 2 vol.

[KÉRALIO], M., *Histoire de la guerre entre la Russie et la Turquie, et particulièrement de la campagne de 1769,* St. Pétersbourg, 1773.

LECHEVALIER, J. M., *Voyage en Moldavie et Valachie* etc., Paris, 1822.

MALMESBURY, JAMES HARRIS, first Earl of, *Diaries and correspondence,* London, 1845, 4 vol.

MARTENS, F., *Recueil des Traités et Conventions conclus par la Russie avec les Puissances étrangères,* 15 vol., St. Pétersbourg, 1874—1909.

MARTENS ET CUSSY, *Recueil des Traités des Puissances et États de l'Europe depuis 1761 jusqu'à présent,* 8 vol. Göttingen, 1817—1835.

MASSON, C. F. P., *Mémoires secrets sur la Russie et particulièrement sur la fin du règne de Catherine II, et sur celui de Paul Ier,* Paris, 1800.

MIRABEAU, Comte de, *Histoire secrète de la Cour de Berlin ou correspondance d'un voyageur français depuis le 5 juillet 1786 jusqu'au 19 janvier 1787,* 2 vol. (Alençons), 1787.

MORIER, I., *A journey through Persia etc. to Constantinople in 1808—1809,* London, 1812.

NORADOUNGHIAN, G. E., *Recueil d'actes internationaux de la Porte ottomane,* 2 vol., Paris, 1897—1900.

OHSSON, I. M. d'., *Tableau général de l'Empire ottoman,* 8 vols. Paris, 1788—1824.

OLIVIER, A. G., *Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Egypte et la Perse,* 3 vol., Paris, An. IX (1801).

PALLAS, S. P., *Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des russischen Reiches in den Jahren 1793 und 1794,* 2 vol., Leipzig, 1799.

PEYSSONNEL, *Traité sur le commerce de la Mer Noire,* 2 vol., Paris, 1787.

PORTER, *Observations on the religion, land, government and manners of the Turks,* Lyon, 1768. Trad. fr. Neufchâtel, 1770.

POSTEL, G., *De la république des Turcs,* 3 vol., Poitiers, 1560.

POUQUEVILLE, F., *Voyage en Morée* etc. Paris, 1805.

RAMBAUD, A., *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France en Rusie,* Paris, 1890.

REIMERS, H. von., *Reise der kaiserlich-russischen ausserordentlichen Gesandtschaft an die ottomanische Pforte im Jahre* 1793, T. 3, Petersburg, 1803.

RAICEVICH, IGN.-STEF., *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia,* Neapole, 1788.

RESMI ACHMED Efendi, *Wesentliche Betrachtungen oder Geschichte des Kriegs zwischen den Osmanen und Russen in den Jahren 1768 bis 1774.* Trad. fr. von Diez, Halle, 1813.

RULHIÈRE CL. de., *Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette République*, Paris, 1807, 4 vol.

* * * *Sbornik Imp. Rus. Ist. Obscestva.* (Culegerea Societății Imperiale Ruse de Istorie.)

SCHLITTER, HANS, *Kaunitz, Philippe Cobenzl und Spielmann. Ihr Briefwechsel (1779—1792)*, Wien, 1899.

SALABERRY, Comte Ch. de., *Essais sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1821.

SÉGUR, LOUIS PHILIPPE Comte de., *Mémoires*, vol. I—III din *Oeuvres*, Paris, 1824—27.

— *Politique de tous les cabinets de l'Europe pendant les règnes de Louis XV et de Louis XVI*, 3 vol., Paris, an. IX (1801).

STURZA, D. A. și COLESCU-VARTIC, C., *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I[1—2], București, 1900.

STRUVE, CHRISTIAN von., *Reise eines jungen Russen von Wien über Jassy in die Crimm und ausführliches Tagebuch der im Jahre 1793 von St. Petersburg nach Constantinopel geschichten Russich-Kaiserlichen Gesandtschaft*, Gotha, 1801.

TANNENBERG G., FREIHERR von, *Leben Katharina's II., Kaiserin und Selbstherrscherin aller Reussen*, Leipzig, 1797.

— *Vite e fasti di Catarina II. imperatrice e autocratice di tutte le Russie* etc., 6 vol., Lugano, 1797—1799.

THORNTON, PH., *The present State of Turkey*, 2 vol., London 1809.

TOOKE, W., *View of the Russian Empire during the reign of Catharina the second and to the close of the present century*, 3 vol., London, 1798. Trad. fr., 2 vol., Paris, 1801.

TOTT, Baron Fr. de, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, 4 vols., Amsterdam, 1784.

VASSIF-Efendi., *Précis historique de la guerre des Turcs contre les Russes (1769—1774)*, A. Caussin de Perceval, Paris, 1822.

VOLNEY, *Voyage en Syrie et en Egypte pendant les années 1783—1785*, 2 vols., Paris, 1787.

— *Considérations sur le guerre actuelle des Turcs*, Londres, 1788.

VIVENOT, ALFRED von., *Vertrauliche Briefe des Frhn. von Thugut*, 2 vol., Wien, 1871.

WILKINSON, W., *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, London, 1820.

LUCRĂRI GENERALE

ANDREESCU, C., *La France et la politique orientale de Catherine II.* (Mélanges de l'École roumaine en France, 1927).

ÅRNETH, ALFRED, *Bibliographie des Fürsten Kaunitz*, Wien, 1899 (Archiv für öst. Geschichte).

— *Geschichte Maria Theresias*, vol. VII—X, Wien, 1876.

AULARD, A., *La diplomatie du premier Comité de salut public* (Revue de la Révolution française, 1890, tom. XVIII et XIX).

— *Études et leçons sur la Révolution française*, 7 vol., Paris, 1893—1913.

— *Histoire politique de la Révolution française*, Paris, 1924.

AURELIAN, P. S., *Esquisses sur l'état économique de la Roumanie au XVIIIe siècle*, (en roumain), Bucarest, 1882.

BARRAL-MONTFERRAT, *Une tentative d'alliance franco-russe au XVIIIe siècle (1774—1787)*, in „Revue mensuelle du monde latin", Paris, 1892.

BEER, ADOLF, *Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II.* Wien, 1898. (Extras din „Arhiv für öst. Geschichte").

— *Die Zusammenkünfte Joseph II. und Friedrich II. zu Neisse und Neustadt*, Wien, 1871.

— *Die erste Theilung Polens*, Wien, 1873.

— *Die orientalische Politik Österreichs seit 1774.* Prag—Leipzig, 1883.

— *Zehn Jahre österreichischer Politik (1801—1810)*, Wien, 1877.

— *Zur Geschichte des bay. Erbfolgekrieges* (Hist. Zeitschrift, vol. 35, 1876).

BERTRAND, P. N., de, *Talleyrand, L'Autriche et la question d'Orient en 1805*, in „Revue historique", janvier 1889.

BILBASSOF, B., *Katharina II. im Urtheile der Weltlitteratur.* Berlin, 1897.

BONNEVILLE de MARSANGY, *Le chevalier de Vergennes*, 2 vol., Paris, 1894.

BOPPE, AUG., *La mission de l'adjudant-commandant Mériage à Widdin (1807—1809)* (Annales de l'École libre des Sciences politiques, 15 avril, 1886).

BOULAY de la MEURTHE, *Le Directoire et l'expédition d'Egypte*, Paris, 1885.

BOURGEOIS, E., *Manuel historique de politique étrangère*, vol. II, Paris, 1920.

BROGLIE, le duc de, *Le secret du roi*, 2 vol., Paris, 1878.

BROSCH, M., *The height of the Ottoman power* (Cambridge Modern History, vol. III).

BRÜCKNER, A., *Katharina II.*, Berlin, 1883 (Coll. Oncken).

CAHUN, L., *Introduction à l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols*, Paris, 1896.

COQUELLE, P., *La mission de Sébastiani à Constantinople en 1801* (Revue d'histoire diplomatique, juillet 1903).

CREUX, H. J., *Pitt et Fréderic-Guillaume II. L'Angleterre et la Prusse devant la question d'Orient en 1790*, Paris, 1886.

CUNIBERT, B. S., *Essai historique sur les Révolutions et l'Indépendance de la Serbie, 1804—1850*, Leipzig, 1855.

DAȘCOVICI, N., *La question du Bosphore et des Dardanelles*, Genève, 1915.

DE LARIVIÈRE, *Catherine II et la Révolution française*, Paris, 1895.

DRAPPEYRON, L., *Le grand dessein méditerraneén et l'expédition d'Egypte* („Revue de Géographie", mars. 1888).

— *Un projet de conquête de l'Empire ottoman au seizième et au dix-septième siècle* („Revue des Deux-Mondes", 1876).

DRIAULT, ED. *La politique orientale de Napoléon*, Paris, 1904.

— *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres.* 8e éd., Paris, 1921.

DUNCKER, C., *Aus der Zeit Friedrichs des Grossen*, Leipzig, 1876.

ENGEL, JOH. CHR., *Geschichte der Walachei*, Halle, 1804.

GHICA, D. J., *La France et les Principautés Danubiennes de 1789 à 1816* (in „Annales de l'École libre des Sciences politiques", 1896).

GIGAREV, *La politique russe dans la question d'Orient*, 2 vol., Moscou, 1896. Analysé par M. Reader dans „Bibliothèque universelle et Revue Suisse", Lausanne, 1897, VIII (octobre—décembre), p. 5—38 et p. 286—318; 495—521.

GORIAINOW, S., *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910.

GROSJEAN, G., *La mission de Sémonville,* Paris, 1887.
HAMMER, Jos., *Histoire de l'Empire ottoman.* Trad. Hellert, vol. XIII—XVII, Paris. 1837.
— *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung,* 2 vol., Wien, 1815.
HANISCH, E., *Geschichte Polens,* Bonn—Leipzig, 1923.
HAREA, V., *Mesianismul rus în secolele XV—XVI,* in „Minerva", Iași, 1927.
HERMANN, E., *Geschichte des russischen Staats,* vol. VII, Hamburg, 1853.
IMMICH, M., *Geschichte des europ. Staatensystems von 1559—1660.* München—Berlin, 1905.
IORGA, N., *Histoire des États balcaniques,* Paris, 1925.
— *Histoire des relations russo-roumaines,* Jassy, 1917.
— *Histoire des Roumains et de leur civilisation,* Bucarest, 1922.
— *Geschichte des osmanischen Reiches,* vol. IV și V, Gotha, 1911—1913.
— *Geschichte des rumänischen Volkes,* vol. II, Gotha, 1905.
— *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité,* 4 vol., Paris, 1926—1928.
KASSIMOFF (KASSIM), *La Russie et les Détroits.* Thèse de droit, Paris, 1926.
KLACZKO, J., *Les évolutions du problème oriental* („Revue des Deux-Mondes", 1878).
KLIUTSCHEWSKIJ, W., *Geschichte Russlands,* 4 vol., Leipzig—Berlin, 1925.
KOMAROWSKY, Comte de., *La question d'Orient.* („Revue générale de Droit International public", Paris, 1896).
KRANEL, R., *Graf Hertzberg als Minister Friedrich Wilhelm II.,* Berlin, 1899.
LA JONQUIÈRE; Vte A. de., *Histoire de l'Empire ottoman,* 2 vol., Paris, 1914.
LARIVIÈRE, Ch., *Catherine II et la Révolution française, d'après de nouveaux documents,* Paris, 1895.
LAVISSE-RAMBAUD, *Histoire générale,* vol. VI—IX, Paris, 1895.
LHÈRITIER, M., *Régions historiques: Europe centrale, Orient méditerranéen et question d'Orient* („Revue de synthèse historique", T. XIX, 1928).
LODGE, R., *The European Powers and the Eastern Question.* (Cambridge Modern History, vol. VIII).
LORD, H. R., *The second partition of Poland,* Cambridge, 1915.
LOZÉ, *La question des Détroits,* Paris, 1908.
LYBYER, A. H., *The governement of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent,* Cambridge, 1913.
MARCÈRE, E. de., *Une ambassade à Constantinople. La politique orientale de la Révolution française,* 2 vol., Paris, 1927.
MARCZALI, H., *Magyarország története II. József korában,* vol. III, Budapest, 1888.
MARIOTT, I. A. R., *A History of the Eastern question from the advent of the Ottomans to the outbreak of the European war. A Study in European diplomacy,* London, 1917.
— *The Eastern Question: An Historical Study,* Ed. 3, Oxford, 1924.
MARTENS, FR., de., *Etude historique sur la politique russe dans la question d'Orient* („Revue de droit international et de législation comparée", Paris, 1877).
MASSON, F., *Les diplomates de la Révolution,* Paris, 1882.
— *Le département des affaires étrangères pendant la Révolution,* Paris, 1877.

MASSON, P., *Le commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Paris, 1911.
MIGNET, M., *Notices et Mémoires historiques*, vol. I—II, Paris, 1843.
MILLER, W., *The Ottoman Empire and its successors, 1801—1927*, Cambridge, 1927.
MINEA, I., *Reforma lui Constantin vodă Mavrocordat*, extras din „Cercetări Istorice", Iași, 1928.
MISCHEF, *La Mer Noire et les Détroits de Constantinople*, Paris, 1899.
NISTOR, I., *Der nationale Kampf in der Bukowina*, Bukarest, 1919.
OȚETEA, A., *L'établissement de la Légation Napolitaine à Constantinople (1740)*, in „Bulletin de la Section historique", de l'Académie Roumaine, vol. XV, 1929.
PAUL, E., *Projekt einer Occupation Indiens im Jahre 1800* („Deutsche Revue", 1888).
PINGAUD, L., *Choiseul-Gouffier. La France en Orient sous Louis XVI.* Paris, 1887.
PIRENNE, H., *Histoire de la Belgique*, vol. V, Bruxelles, 1926.
PISANI, P., *L'expédition russo-turque aux îles Ioniennes* („Revue d'histoire diplomatique", Paris, 1888).
PLATONOV, S., *Histoire de la Russie*, Paris, 1929.
POLEK, JOH., *Joseph II. Reisen nach Galizien und der Bukowina.* Czernowitz, 1895.
RAMBAUD, A., *Histoire de Russie*, Paris, 1918.
RANKE, LEOPOLD von., *Denkwürdigkeiten des Staatskanzlers Fürsten von Hardenberg*, ad. a 2-a, 5 vol., Leipzig, 1880.
— *Die deutschen Mächte und der Fürstenbund*, 2 vol., Leipzig, 1871—2.
— *Die Osmanen u. die spanische Monarchie 16. u. 17. Jahrhundert*, Berlin, 1857.
RITTER, P., *Die Konvention von Reichenbach (27. Julie 1790)*, Berlin, 1898.
RODOCANACHI, E., *Bonaparte et les Îles Ioniennes (1791—1816)*, Paris, 1899.
ROUX, F. CH., *L'Angleterre et l'expédition française en Egypte*, Paris, 1927.
— *Les Échelles de Syrie et de Palestine au XVIIIe siècle*, Paris, 1907.
SAINT-PRIEST, A., de, *Études diplomatiques et littéraires*, 2 vol. Paris (f.d.).
SAX CARL RITTER, von., *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis zum Ende des XIX. Jahrhunderts u. die Phasen der orientalischen Frage bis auf die Gegenwart*, Wien, 1908.
SCHLECHTA—WSSEHRD, O. von., *Die Revolutionen in Constantinopol in den Jahren 1807 und 1808*, Wien, 1882.
SOREL, A., *La question d'Orient au XVIIIe siècle*, Paris, 1902.
— *L'Europe et la Révolution française*, 8 vol., Paris, 1885—1904.
— *Bonaparte et Hoche en 1797*, Paris, 1896.
STÄHLIN, K., *Geschichte Russlands*, Stuttgart—Berlin, vol. I, 1923.
SYBEL, H. v., *Histoire de l'Europe pendant la Révolution française*, trad. fr., Paris, 1869.
— *Katharina II. von Russland*, München, 1863.
— *Österreich u. Deutschland im Revolutionskrieg (1789—1795)*, Düsseldorf, 1868.
TATISTSCHEF, S., *Alexandre Ier et Napoléon*, Paris, 1892.
— *Paul Ier et Bonaparte* („Nouvelle Revue", 1887).
TEMPERLEY, H., *Frederic the Great and Kaiser Joseph. An Episode of War and Diplomacy in the Eighteenth Century*, London, 1915.
TRATSCHEWSKY, A., *Das russisch—österreichische Bündnis vom Jahre 1781.* (Hist. Zeitschrift, vol. 35, 1875).

ÜBERSBERGER, HANS, *Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jh.* vol. I. Wien, 1906.
ÜBERSBERGER, HANS, *Russlands Orientpolitik*, Stuttgart, 1913.
UNZER, ADOLF, *Der Friede von Teschen*, Kiel, 1903.
VANDAL, A., *Une ambassade française en Orient au XVIII*e *siècle: la mission du marquis de Villeneuve (1728—1741)*, Paris, 1887.
— *Napoleon et Alexandre I*er, 3 vol., Paris, 1906.
VIVENOT, AL., *Thugut und sein politisches System*, („Archiv für österr. Geschichte", XIII. (1780), p. 363—489).
WERENKA, *Bukowinas Entstehen und Aufblühen in Maria Theresias Zeit.* („Arch. für österr. Geschichte", 1892, p. 70—71, 106).
WOLF, A., *Österreich unter Maria Theresia. Josef II. u. Leopold II.* Berlin, 1883.
WOLFSGRUBER, C., *Franz I., Kaiser von Österreich*, 2. vol., Wien u. Leipzig, 1883.
WÜRM, CHR., *Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage*, Leipzig, 1858.
XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia traiană*, 6 vol. Iași, 1888—1893.
ZINKEISEN, JOH., *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, vol. V—VII, Gotha, 1863.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISTORIA ROMÂNIEI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ROMANITATEA ORIENTALĂ

Poporul român reprezintă ceea ce a rămas pînă în zilele noastre din romanitatea orientală care, în perioada de maximă întindere a Imperiului roman, cuprindea cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice, Panonia, Retia, Noricum şi Vindelicia. Formarea romanităţii orientale a început la sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n. cu campania pentru exterminarea piraţilor iliri, care infestau Marea Adriatică, şi a continuat cu lupta împotriva regatului macedonean. Prin două bătălii decisive — Kynoskephales (197 î.e.n.) şi Pydna (168 î.e.n.) — Roma a pus capăt hegemoniei macedonene în Peninsula Balcanică şi apoi înseşi existenţei statului macedonean.

Stăpînă pe spaţiul balcanic, Roma a luat asupra sa efortul macedonean de unificare şi a pus în slujba acestei politici superioritatea forţelor sale militare şi geniul său de organizare politică. În răstimp de două secole, ea a transformat în provincii romane întreg teritoriul situat în sudul cursului mijlociu şi superior al Dunării, iar la începutul secolului al doilea al e.n. un ultim elan a dus legiunile şi stăpînirea romană la nordul Dunării, în fortăreaţa Munţilor Carpaţi, unde se ridicase, ameninţătoare pentru Roma, puterea statului dac.

„Romania"

Prezenţa Romei în sud-estul Europei avea să depăşească stadiul unei cuceriri militare şi al unei dominaţii politice trecătoare. O masivă infiltraţie de populaţie italică, alungată de constituirea latifundiilor cultivate cu sclavi şi de importul de cereale din provinciile cucerite, a colonizat Iliria, Moesia, Panonia şi Dacia, înainte de cucerirea militară, căreia deseori i-a deschis calea, a modificat structura etnică şi civilizaţia unei întinse zone în această parte a Europei. Proces de lungă durată, a cărui acţiune decisivă a fost acoperită de răsunetul marilor evenimente politice şi militare — spre care se îndrepta cu precădere în antichitate solicitudinea scrierilor istorice — pulsaţiile demografice ale Italiei au îndrumat spre nordul Peninsulei Balcanice o masă considerabilă de populaţie agricolă şi pastorală, dislocată din locurile ei de origine de rapida dezvoltare a latifundiului. Transferul acestei mase de populaţie romană, înzestrată cu excepţională putere de asimilare, a

dat naștere în sud-estul Europei unei realități mult mai durabile decît însăși stăpînirea Romei: *romanitatea orientală*, atestată în termeni proprii de o inscripție greacă, descoperită la Sirmium: „Cristoase, Dumnezeul nostru, vino în ajutorul orașului, alungă pe avari, ocrotește *Romania* și cu ea pe acela care a scris aceasta".

Nu intră în intenția noastră să insistăm asupra vicisitudinilor — dealtminteri încă atît de puțin cunoscute — ale acestei mari reînnoiri de populație și civilizație, ale cărei origini sînt atestate încă la începutul secolului al II-lea î.e.n. și pe care erudiția contemporană se străduiește să le aducă la lumină, destrămînd astfel „miracolul", de atîtea ori invocat în lipsa unei viziuni științifice, pentru a explica fenomenul romanității orientale.

Cînd Titus Livius, referindu-se la evenimente petrecute în jurul anului 180 î.e.n., amintea existența în Dalmația a unor *cives romani* și a unor *socii latini nominis* primejduiți de ostilitatea elementelor locale, el surprindea faza inițială a penetrației coloniștilor romani în lumea balcanică, curent demografic care avea să se mențină constant timp de aproape trei secole. Din coloniile stabilite pe versantul răsăritean al Adriaticei — „cives romani fortissimi fidelissimique" —, Roma și-a constituit puncte de reazem solide pentru politica de cucerire a peninsulei.

Procesul de penetrație a elementului roman a cuprins treptat toate provinciile din nordul Peninsulei Balcanice; negustorii romani, organizați în comunități — „conventus civium Romanorum" — sînt semnalați pe valea Savei și a Dunării înainte de luarea în stăpînire a regiunii de către imperiu și prezența lor în Dacia, cu mai mult de un secol înainte de cucerirea provinciei, e amplu documentată de tezaurele monetare descoperite la nordul Dunării. Dar, decisivă pentru romanizarea provinciilor situate pe cursul mijlociu și inferior al Dunării a fost în primul rînd așezarea populației italice în mediul rural și luarea în stăpînire a pămîntului, cel mai sigur factor de continuitate în societățile agrare. Toponimia latină în Iliria divulgă prezența țăranilor italici — care au găsit în provincie terenuri agricole de compensație pentru cele părăsite în Italia — și a păstorilor, cărora Peninsula Balcanică le-a oferit condiții tot atît de favorabile pentru păstoritul transhumant ca și cele din zona Apeninilor. La nord-estul peninsulei, în Sciția Minor — actuala Dobroge — unde acțiunea civilizatoare a Romei fusese pregătită de cea multiseculară a orașelor grecești, inscripțiile revelă o întreagă civilizație rustică romană, transplantată în satele întemeiate în număr mare de veteranii eliberați de serviciul militar și de alți coloniști italici sau romanizați.

Raportul etnic modificat de acest masiv și îndelungat aflux de populație romană și superioritatea unei civilizații care reușise pentru prima oară să dea unitate lumii mediteraneene explică proporțiile și ritmul procesului de asimilare a autohtonilor. În fapt, cucerirea și organizarea de stat romană a desăvîrșit, în majoritatea cazurilor, o realitate anterioară. Numai astfel se poate explica constatarea istoricului Velleius Paterculus, care, la mai puțin de două decenii după cucerirea Panoniei de către August, afirma că toți lo-

cuitorii provinciei cunoşteau limba latină şi îşi însuşiseră în acelaşi timp cultura şi arta militară romană. Chiar dacă e riscată această generalizare foarte riguroasă, e evident că un proces atît de adînc nu putea fi rezultatul unei dominaţii politice atît de recente. Pentru a fi fost posibil, el a avut nevoie de o îndelungată pregătire; în Panonia, ca şi mai tîrziu în Dacia, acţiunea legiunilor şi a administraţiei romane a fost precedată de penetraţia paşnică a elementului roman şi de atracţia exercitată de civilizaţia Romei.

Romanizarea Daciei

Mai bine de trei secole de revărsare continuă în nordul Peninsulei Balcanice a elementului italic şi provincial romanizat, ca urmare a unui impuls demografic spontan sau a iniţiativei statului roman, au transformat romanitatea, în această regiune a Europei, într-un fenomen autohton de excepţională vitalitate, capabil să reziste tuturor vicisitudinilor istorice atunci cînd, sub presiunea asaltului necontenit reluat al stepei şi al masei popoarelor migratoare puse în mişcare de convulsiunile lumii asiatice, Imperiul a fost silit să renunţe la dominaţia sa politică la Dunărea de Jos. Mai mult decît din inscripţii, din rămăşiţele arheologice şi din textele narative, profunzimea şi proporţiile romanizării se înţeleg din cercetarea celui mai însemnat izvor istoric, istoria însăşi: zece secole de stăpînire a imperiului stepelor, permanent reînnoit în altă variantă, şi cea mai teribilă frămîntare de popoare pe care a cunoscut-o vreo regiune a Europei nu au putut distruge fundaţia răsăriteană a Romei. Deşi separată definitiv, din punct de vedere teritorial, de regiunile de unde îşi trăsese obîrşia, deşi fragmentată în mai multe unităţi şi restrînsă ca întindere în urma migraţiei şi aşezării popoarelor turanice şi slave în centrul şi sud-estul Europei, romanitatea orientală şi-a păstrat viabilitatea. La capătul unei îndelungate perioade de refugiu în anonimatul istoric, în care nu şi-a pierdut însă individualitatea, atît de puternic marcată de ceea ce Nicolae Iorga a numit *sigiliul Romei*, ea a reuşit chiar să se impună ca forţă politică de sine stătătoare şi să-şi creeze un stat propriu. Dacă acest fapt, în care unii eruditi ai vremurilor apropiate nouă au vrut să vadă un miracol istoric, a fost posibil, explicaţia se află în moştenirea lăsată de Roma celui mai tînăr vlăstar al ei.

Cînd legiunile şi administraţia au fost retrase din nordul Dunării sub Aurelian, cînd aşezarea, mai întîi cea trecătoare a germanilor, apoi cea definitivă a slavilor în Moesia şi Iliria şi a popoarelor de stepă în Panonia, a pus capăt şi în aceste provincii autorităţii exercitate de imperiu, locuitorii romani şi romanizaţi rămaşi fără protecţia politică a Romei au continuat în cadrul local formele de viaţă şi organizare socială tradiţionale, perpetuînd şi noţiunile cu care erau obişnuiţi să le desemneze; în ciuda unui însemnat adaos de termeni împrumutaţi de la migratori, de la slavi în pri-

mul rînd, limba pe care o foloseau și-a păstrat esența latină în lexic, morfologie și sintaxă. Termenii care exprimă realitățile fundamentale ale existenței — ale vieții economice, sociale și spirituale — sînt, cu excepții nesemnate, de origine latină; celula socială fundamentală — familia — și raporturile de înrudire și-au păstrat denumirile latine ca și viața rurală, în aspectele ei economice și în realitățile sociale pe care le cuprindea. „Țăranii" (terra), erau grupați în „sate" (fossatum) — rămase unicul tip de așezare umană după aproape totala dispariție a vieții urbane —, conduse de sfatul „*bătrînilor*", foștii *veterani* romani, care s-au menținut în tot evul mediu ca instituție a vieții sătești. „Dreptatea" era împărțită de *județ*, care a perpetuat amintirea *judex*-ului roman. Cînd micro-organismele sociale care erau satele s-au grupat în unități mai mari, de obicei așezate de-a lungul văilor, acestea au luat numele de *țară* (terra) și primul stat durabil pe care a reușit să-l creeze crîmpeiul nordic al romanității orientale a purtat numele de *Țara Românească* — *Terra romana* — condusă de un *domn* (dominus), care, fără pretenții imperiale, prelungea amintirea stăpînului de odinioară, împăratul roman.

Roma păgînă a lăsat Romaniei orientale noțiunile fundamentale ale vieții economice și ale organizării sociale; Roma metamorfozată — Roma creștină — i-a dat la rîndul ei pe cele ale vieții spirituale medievale. „Creștini" (*crestiani*) încă din vremea cînd Roma nu îi părăsise încă, membrii acestei comunități îmbrăcau în veșmînt latin noțiunile esențiale ale noii credințe. Ierarhia cerească în frunte cu *Dumnezeu* (*Dominus Deus*), asistat de *îngeri* (*angeli*), veghea asupra credincioșilor împotriva negatorului creației, *dracul* (*draco*), nu diabolul grecesc, care se străduia să-i tragă în *păcat* (*peccatum*). În *biserică* (*basilica*), în forma romanizată, în fața *altarului*, *preotul* înălța *rugăciuni* (*rogationem*) către cer în numele *crucii* (*crucem*) și săvîrșea taina fundamentală a *cuminecăturii* (*comunicatio*) și aceea a *botezului* (*baptismum*), Credincioșii se *închinau* (*înclinare*), păzeau *sărbătorile* (*servatoria*), atît cele care închideau ciclul mîntuirii — *Crăciunul*, *Paștele*, *Rusaliile* (*Rosalia*) și *Floriile* (*Floralia*, *florilia*), acestea din urmă reminiscențe ale cultelor păgîne travestite în haină creștină — cît și ziua de odihnă a *duminicii* (*dies dominica*).

Limba română s-a format și s-a dezvoltat direct din latina populară, fără să fi suferit influența latinei liturgice și literare ca în Occident. Ea a păstrat astfel forme arhaice pe care celelalte limbi romanice nu le cunosc.

Odată cu cadrele fundamentale ale vieții sociale și spirituale și mai presus decît aceasta, Roma a lăsat ramurii răsăritene dezvoltate din trunchiul romanității italice conștiința apartenenței la o comunitate de civilizație superioară. Afirmarea răspicată a descendenței din Roma, a apartenenței la marea unitate romanică, trăsătură esențială a conștiinței colective a tuturor ramurilor romanității orientale, a îndeplinit funcția de idee politică fundamentală, de substitut chiar pentru noțiunea de stat, în tot îndelungatul interval istoric în care succesiunea dominațiilor străine le-a interzis să-și creeze organizații statale proprii și le-a menținut într-un stadiu larvar de organi-

zare politică. Cea mai directă și categorică manifestare a acestei conștiințe a fost însuși *etnikon*-ul pe care și l-au dat, sau mai degrabă l-au păstrat, membrii romanității orientale; *români* cei din nordul Dunării, *aromâni*, *armâni*, cei din sudul fluviului, ambele denumiri fiind forme ușor alterate ale numelui de *roman*. Intrînd în contact cu ei, migratorii germani și slavi le-au recunoscut calitatea pe care ei singuri și-o revendicau, botezîndu-i *vlahi*, *valahi*, care nu înseamnă altceva decît *romanic* (v. Welches, walloni).

Transmisă oral din generație în generație, amintirea colonizării și a originii romane și-a croit drum în cele din urmă și în literatura scrisă; prima oară ea a fost surprinsă în veacul al XII-lea de cronicarul bizantin Kinnamos care, referindu-se la vlahii sud-dunăreni, îi caracteriza astfel: „cei despre care se spune că sînt din timpuri străvechi coloni ai locuitorilor din Italia". Tradiția, atît de sumar înregistrată de cronicarul bizantin, reapare într-o variantă mai largă două secole mai tîrziu în relatarea unui ierarh catolic din Orient, arhiepiscopul Ioan de Sultanyeh: „Ei se trag din romani, căci cîndva, cînd un împărat roman a cucerit acele teritorii, anume Macedonia, un grup de romani, văzînd că țara e bună, luîndu-și soțiile au rămas acolo... Ei înșiși afirmă cu mîndrie că sînt romani" („Ipsi ideo jactant se esse Romanos..."). Relatarea ierarhului catolic dezvăluie în același timp caracterul popular al tradiției și forța afectivă care i-a asigurat o extraordinară vitalitate.

Conștiința originii romane

Trăind atîtea secole în forme rudimentare de organizare socială, membrii diverselor fracțiuni ale romanității orientale nu puteau produce documente scrise pentru a-și justifica afirmația, iar vremea erudiției, care avea să așeze pe cercetarea izvoarelor antice temeinicia acestei pretenții, nu sosise încă pentru ei. În locul acestora însă, ei aveau un document cu valoare probatorie mai puternică decît toate argumentele erudiției: limba pe care o vorbeau. Originea și funcția acesteia nu le-a fost întunecată nici în perioada în care ei au adoptat slava ca limbă sacră, în biserică, și ca limbă de cancelarie. Referindu-se la românii nord-dunăreni, mai precis la cei din Țara Românească, legatul papal Nicolae de Modrussa semnala în veacul al XV-lea: „Românii invocă drept argument principal al originii lor faptul că, deși folosesc cu toții limba moezilor care este ilirică (adică slavă), vorbesc totuși de la origini (ab incunabulis) în limba proprie, latina, pe care au păstrat-o intactă; și cînd se întîlnesc cu străini, cu care încearcă să intre în vorbă, ei îi întreabă dacă știu să vorbească romana". În aceeași vreme, un umanist italian, stabilit în Ungaria, a avut prilejul să înțeleagă, desigur din contacte frecvente cu românii, cît de adînc era înrădăcinată în ei convingerea că limba latină pe care o vorbeau era nu numai semnul distinctiv în raport cu popoarele înconjurătoare de altă origine, dar și cel mai sigur reazem al

ființei lor colective: „Înconjurați de barbari — scrie Antonio Bonfini în *Rerum Hungaricarum Decades* — ei cultivă totuși limba romană și se îndîrjesc cu atîta străşnicie să nu o piardă, încît par a se lupta mai mult pentru păstrarea limbii decît chiar pentru existența lor".

În variante ușor deosebite, tradiția originii romane se regăsește în evul mediu pe întreaga suprafață a teritoriului locuit de români. Cîteva decenii după ce legatul papal Nicolae de Modrussa o surprinsese la românii din Țara Românească, un alt prelat catolic o semnala la cei din Moldova și o înfățișa astfel conciliului de la Lateran (1512); „Căci spun că sînt ostașii romanilor de odinioară, trimiși pentru apărarea Panoniei împotriva sciților". Și, o jumătate de secol mai tîrziu, un italian dintre aceia pe care Italia i-a revărsat în mare număr în Europa în epoca Renașterii, condotier în slujba principelui Transilvaniei, surprindea același fenomen de conștiință la reprezentanții poporului român din această provincie: „Mărturisesc că se trag din colonia romană adusă aici prima dată de Tiberiu împotriva regelui Decebal, apoi garnizoană lăsată acolo pentru paza țării; așa se face că folosesc și azi o limbă asemănătoare cu vechea limbă romană".

Împreună cu limba, conștiința descendenței romane a fost semnul de recunoaștere al tuturor membrilor romanității orientale, separați sub diferite dominații politice străine. Plămădită din amintirea și nostalgia pentru Roma și întreținută de cea mai puternică realitate afectivă, conștiința originii romane a devenit formula sufletească a rezistenței împotriva tuturor calamităților istorice și a conservării propriei individualități împotriva eforturilor perseverente de asimilare din partea dominațiilor străine, trecătoare sau stabile. Dînd expresie literară acestei realități istorice fundamentale pentru romanitatea orientală, cel mai de seamă istoric român, N. Iorga a spus: „... am rămas români pentru că nu ne puteam despărți de amintirea Romei".

Dar, fără un stat propriu, nici o colectivitate umană nu își poate păstra la nesfîrșit individualitatea. Evenimentul hotărîtor în această privință și pentru romanitatea orientală a fost întemeierea statelor românești în secolul al XIV-lea. Au trebuit peste o mie de ani de la retragerea Romei din Dacia pentru ca într-un moment prielnic, cînd dominația stepei în ultima ei ipostază — cea mongolă — era în reflux și regalitatea ungară, a cărei expansiune spre sud cuprinsese și spațiul carpato-dunărean, intrată într-o criză prelungită, această emersiune în istoria europeană a elementului românesc ca factor politic de sine stătător să se producă. *Tantae molis erat romanam condere gentem.*

Formarea statelor feudale române

Constituirea unui cadru politic propriu sub forma a două state — Țara Românească și Moldova — a deschis perspectiva împlinirii tuturor virtualităților pe care le cuprindea în sine existența romanității orientale. În pri-

mul rînd, ea a eliminat primejdia, inevitabilă altminteri, a dispariţiei elementului romanic în masa popoarelor dominante, soartă de la care nu s-au putut sustrage celelalte ramuri — sud-dunărene — ale romanităţii orientale, tocmai pentru că nu au fost în măsură să-şi creeze un stat propriu. În al doilea rînd, pentru că de acum înainte, energia şi forţa creatoare a românilor nu a mai fost pusă în slujba unor puteri şi interese care le erau străine, ci au fost consacrate afirmării propriei lor personalităţi. În sfîrşit — last but not least — crearea statelor româneşti a constituit un impuls decisiv pentru dezvoltarea culturii naţionale, pentru apariţia literaturii scrise şi în cele din urmă a făcut posibilă emanciparea ei.

Triumful limbii române în secolul al XVI-lea în literatura religioasă şi în cea laică nu a însemnat numai apariţia unei noi literaturi romanice, dar şi o etapă decisivă în formarea conştiinţei naţionale. Circulaţia cărţii româneşti tipărite pe toată suprafaţa locuită de românii din nordul Dunării a redus şi mai mult deosebirile dialectice, dealtminteri de însemnătate redusă în limba română. Cu istoriografia în limba română, care şi-a făcut apariţia în veacul al XVII-lea, conştiinţa romanităţii şi aceea a continuităţii se întregesc cu aceea a comunităţii tuturor ramurilor poporului român. Ajunşi în contact cu învăţămîntul umanist în Polonia, boierii cronicari moldoveni din veacul al XVII-lea — Grigore Ureche şi Miron Costin — au căutat în primul rînd să rezolve, cu mijloacele erudiţiei contemporane, problema originii poporului căruia îi aparţineau şi a cărui istorie îşi asumaseră sarcina să o scrie. În opera lor şi a continuatorilor lor în istoriografia românească — Dimitrie Cantemir în Moldova şi Constantin Cantacuzino în Ţara Românească — afirmarea originii romane şi a continuităţii se desprinde treptat din nebuloasa amintirii colective şi a legendei, pentru a intra în domeniul adevărurilor istoriceşte dovedite, potrivit regulilor disciplinei. Intemeiat pe cercetarea unei vaste documentaţii istorice, Constantin Cantacuzino putea relua, cu toată certitudinea pe care i-o confereau izvoarele cele mai demne de crezare, afirmaţia surprinsă de străini la români în veacurile anterioare: „noi, rumânii, sîntem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi în bărbăţie". Afirmat atît de categoric în timpul războaielor dintre puterile creştine şi Imperiul otoman, în timpul cărora avea să se producă una dintre cele mai de seamă mişcări de eliberare anti-otomană din istoria ţărilor române, acest adevăr depăşea limitele unei simple constatări erudite; el era în aceeaşi măsură un îndemn la acţiune. Şi acţiunea a urmat; unul din cei mai pasionaţi cercetători ai originii poporului român şi cel care a dat cea mai largă temelie ştiinţifică ideii de romanitate şi de continuitate, principele savant Dimitrie Cantemir, a ridicat drapelul insurecţiei împotriva dominaţiei otomane. Cum însă acţiunea lui anticipase mult asupra evoluţiei raportului de forţe în Europa răsăriteană, dominaţia otomană s-a menţinut şi s-a înăsprit chiar, fără a reuşi să suprime însă autonomia ţărilor române.

În Transilvania

În timpul în care, lovit de asprimea regimului de represiune instaurat de turci, spiritul care animase lupta pentru independență părea înăbușit, conștiința romanității avea să se exprime încă o dată într-o formă superioară, în lupta românilor din Transilvania pentru cîștigarea drepturilor naționale. Deși românii alcătuiau aici majoritatea covîrșitoare a populației, o constituție medievală întemeiată pe principiul națiunilor privilegiate îi exclusese cu totul, veacuri de-a rîndul, de la orice drept politic, închizîndu-i în condiția de „toleraţi". De îndată ce s-au instalat ca stăpîni în provincie, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, austriecii au căutat să cîștige la catolicism populația românească pentru a o transforma în instrument al absolutismului. Pentru noii stăpîni, catolicizarea masei românești însemna în același timp ruperea ei din marea comunitate românească pentru care legăturile bisericești neîntrerupte în ciuda apartenenței la dominații străine diferite fusese unul din mijloacele cele mai sigure de menținere a unității de neam. Eforturile politicii austriece au dat roade și o parte a populației românești, din Transilvania a acceptat Unirea cu biserica romană. S-a întîmplat însă atunci un lucru care nu intra în prevederile inițiatorilor austrieci ai Unirii: contactul cu Roma a dat cel mai puternic impuls afirmării conștiinței originii romane și a continuității devenită acum mijloc direct al luptei pentru cîștigarea drepturilor politice atît de dîrz refuzate poporului român de stăpînii provinciei. În numele originii și al vechimii lor pe pămîntul pe care cei dintîi l-au locuit, românii au revendicat acum participarea cu drepturi egale la viața publică a Transilvaniei. În lupta deschisă de episcopul unit Ioan Inochentie Micu Clain și reluată la sfîrșitul secolului de reprezentanții Școlii Ardelene — Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu — conștiința romanității, sprijinită pe cea mai solidă fundamentare istorică și filologică, a devenit argumentul în jurul căruia românii din Transilvania și-au grupat întreg programul de revendicări naționale.

1821, 1848, 1859... Tot atîtea puncte luminoase în istoria modernă a romanității orientale.

Unirea Principatelor și consolidarea statului național, sub numele de România, au constituit o nouă etapă în afirmarea romanității orientale și un impuls decisiv în procesul de desăvîrșire a unității naționale.

(„Contemporanul", 27 dec. 1968 (nr. 52/1159), p. 13).

BCU IAȘI

INFLUENȚA MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI ASUPRA POLITICII PORȚII

Prin poziția lor geografică și prin relațiile lor cu Turcia și cu Rusia, Moldova și Țara Românească au dobîndit în secolul al XVIII-lea o importanță politică, care le-a permis să exercite o influență considerabilă asupra deciziilor Porții și a atras asupra lor atenția puterilor maritime.

Amenințate în interesele lor comerciale și maritime de înaintarea Rusiei spre Constantinopol, Franța și Anglia încep să vadă în țările române ultimele bastioane ale Imperiului otoman spre nord și est. Faptul că victoriile Rusiei asupra turcilor au creat condițiile obiective de eliberare ale acestor țări de sub dominația otomană și au favorizat mișcarea de independență națională a popoarelor creștine din Imperiul otoman n-a cîntărit nimic în calculele acestor puteri „liberale". Franța și Anglia au făcut din menținerea integrității Imperiului otoman principiul de bază al politicii lor orientale.

După prăbușirea Suediei lui Carol al XII-lea și după dezmembrarea Poloniei, auxiliarele tradiționale ale politicii franceze în Orient, Moldova și Țara Românească, trebuiau să formeze scut la granița de nord a Imperiului otoman și să îndepărteze Austria și Rusia de la gurile Dunării.

Războaiele Revoluției și Imperiului napoleonian au făcut din țările române posturi de observație de mare importanță. Rechemarea ambasadorilor francezi de la Viena, Varșovia și Petersburg a impus Directoratului obligația de a-și procura pe altă cale informațiile de care avea nevoie cu privire la situația din Orient.

Încă înainte de înființarea consulatelor ruse în 1782 și a celor austriece în 1783, agenții francezi în Orient propuseseră guvernului lor să creeze la Iași un consulat care să înlesnească corespondența politică între Varșovia, Crimeea și Constantinopol, și să procure ambasadorilor francezi informații politice. În 1793, Verninac[1] reia această propunere. „Soseşte un curier din Țara Românească... prin care Poarta e informată înainte de toți despre evenimentele din Europa"[2]. Datorită domnului Moldovei, Poarta a aflat vestea morții Ecaterinei a II-a cu cinci zile înainte de ambasadorul Rusiei[3].

Acestor motive se datorește înființarea consulatelor franceze de la București și Iași. La 8 februarie 1796, Directoratul a numit consul general al

---

[1] Trimis de Comitetul Salvării publice ca ambasador la Constantinopol.
[2] Hurmuzaki, *Supl.* I/2, p. 95.
[3] Idem, XVI, p. 666.

Republicii franceze pe Contantin Stamaty, fost vice-consul al Franței la Hamburg. Decretul de numire relevă caracterul adevărat al misiunii sale. El avea să se considere „un adevărat agent politic, iar titlul său de consul general nu trebuia să servească decît pentru a acoperi adevărata lui destinație", care era de a procura guvernului francez informații despre efectivele și mișcările forțelor ruse și despre starea fortificațiilor și să organizeze propaganda revoluționară în provinciile limitrofe ale Austriei și Rusiei.

Dar cum Stamaty era supus otoman, Poarta a refuzat să-i dea agrementul său. Generalul Aubert-Dubayet, noul ambasador al Franței la Constantinopol, a delegat, pînă la rezolvarea diferendului, pe generalul St. Cyr, primul secretar al ambasadei și camaradul său de arme, să îndeplinească funcția de „însărcinat cu afaceri" pe lîngă domnul Munteniei. Sosirea generalului St. Cyr la București (octombrie 1796), cu o echipă de ingineri însărcinați să repare cetățile turcești, a inspirat consulului Austriei cea mai vie îngrijorare: „Exaltații care vin și trec pe aici caută să răscoale și în Țara Românească poporul asuprit împotriva guvernanților săi".

În decembrie 1796, Directoratul a numit pe Charles Flury consul general la București, iar pe Louis Parrant vice-consul la Iași. Hatișeriful din martie 1798 recunoaște consulului general al Franței preeminența asupra celorlalți consuli, creindu-i la București aceeași situație de care se bucura ambasadorul francez la Constantinopol.

În noiembrie 1806, Napoleon a numit pe Reinhardt „comisar general al relațiilor comerciale" la Iași. Numirea lui Reinhardt, care era ministru plenipotențiar și îndeplinise importante misiuni diplomatice în Germania, și cererea guvernului francez de a i se recunoaște titlul de rezident, care nu se acorda de obicei decît agenților pe lîngă un stat independent, a produs o enormă senzație în Imperiul otoman. La București, i se atribuia misiunea de a uni Moldova și Țara Românească sub ocîrmuirea lui Alexandru Moruzi[4]. Poarta a refuzat, și Napoleon a cedat cu atît mai ușor cu cît el nu urmărea nici unirea țărilor române, nici independența Moldovei. Scopul misiunii lui Reinhardt era să sprijine acțiunea generalului Sébastiani, trimis la Constantinopol să încheie un tratat de alianță cu Poarta[5]. Ideea guvernului francez de a exercita o presiune asupra Porții prin mijlocirea țărilor române se întemeia pe influența pe care domnii acestor țări o aveau în adevăr asupra politicii otomane.

Poarta numea rar reprezentanți oficiali pe lîngă curțile străine. Pentru a se informa asupra politicii europene, ea recurgea la serviciile domnilor Moldovei și Țării Românești, care întreținеau agenți în principalele centre politice europene. Mihalache Suțu s-a servit de secretarul ambasadei prusiene la Viena, de Caesar, care căpătase pentru aceasta autorizația guvernului său și care a continuat corespondența și cu Constantin Ipsilanti, după ce s-a întors la Berlin. Constantin Ipsilanti mai avea un corespondent la Viena,

[4] Idem, XII, p. 687—725.

[5] A. Oțetea, *Înființarea consulatelor franceze în țările românești*, în „Revista Istorică", 1932, nr. 101/2.

pe Picquot, Alexandru Moruzi primea informații de la contele Finckenstein, care, înainte de a ajunge ministru al Prusiei, fusese secretar al ambasadei de la Viena. Dar cel mai de seamă dintre informatorii domnilor țărilor române, prin talentele, cunoștințele și poziția sa politică, a fost cavalerul de Gentz, „pana lui Metternich" și îndrumătorul politic al domnilor Ioan Caragea, Alecu Suțu și Grigore Ghica[6]. Prin corespondența sa, Gentz făcea o dublă afacere: el primea de la domnii Moldovei și ai Țării Românești onorarii princiare și în același timp influența politica Porții în sensul intereselor Austriei. Este de la sine înțeles că el lucra cu știrea și aprobarea cabinetului de la Viena.

Domnii se informau asupra tuturor evenimentelor politice și, în afară de corespondența mandatarilor lor, își procurau gazetele mai importante, rezumau toate informațiile și pe baza lor își întocmeau rapoartele pe care le trimiteau de patru sau cinci ori pe săptămînă la Constantinopol. Acesta era principalul serviciu pe care-l aduceau Porții, și acela care-i costa mai scump. Cum scaunul țărilor române ajunsese un mijloc de răsplată a dragomanilor Porții, domnii aduceau în general o mare experiență diplomatică și o cunoaștere temeinică a politicii Imperiului otoman. Ei știau ce probleme interesează Poarta și nu cruțau nimic pentru a se informa exact și repede.

Prin aceste servicii domnii țărilor române au ajuns să exercite o influență puternică asupra deliberărilor Divanului otoman. Un agent francez îi numește „factotum ai diplomației turcești". „Acești domnitori sînt ochii guvernului otoman, scrie ambasadorul Franței și formează opinia guvernului otoman. Influența acestor Principate e atît de mare, încît toată politica Imperiului otoman și aceea a puterilor străine sfîrșesc totdeauna prin a se întîlni aici"[7]. Creditul lor la Poartă și durata domniei depindeau în mare parte de serviciul lor de informații. Caragea a excelat și aici, asigurîndu-și corespondența cavalerului de Gentz, unul din secretarii cancelariei prințului Metternich.

Cum corespondența lui Gentz nu putea influența politica Imperiului otoman decît în sens austriac și antirus, diplomația rusă, care știa de existența ei, n-a cruțat nimic să și-o procure și să-i contracareze efectele. Actele consulatelor ruse de la București și Iași confirmă importanța deosebită pe care diplomația rusă a atribuit-o acestei corespondențe.

Caragea a comunicat consulului general al Rusiei, Alexandru Pini, unele piese ale corespondenței sale cu Gentz, care erau apoi expediate ambasadorului rus de la Constantinopol. Dar o întîmplare a relevat că o piesă foarte importantă a fost ascunsă.

Al. Pini și-a procurat în 1819, prin C. Samurcaș, textul unui lung memoriu trimis de Gentz lui Caragea și intitulat: *Essai historique et politi-*

[6] N. Iorga, *Prefața la vol. X, Hurmuzaki*, p. XLVIII—XLIX.
[7] Hurmuzaki, *Supl.* 1/2, p. 256, 449 și 739.

que sur les rapports entre la Porte ottomane et les principales puissances de l'Europe, rédigé au commencement de l'année 1815 et continué en 1816[8].

Ambasadorul Rusiei la Constantinopol, baronul de Stroganov, luînd cunoștință de acest memoriu, a fost izbit de „ciudata asemănare (*la singulière similitude*) dintre sfaturile oferite Porții de autorul memoriului și de întorsătura pe care ea (Poarta) a dat-o negocierii prin ultimul său răspuns la scrisoarea de cabinet a M.S.I. și la nota generală care o însoțea"[9].

Negocierea de care este vorba se referă la aplicarea unor articole din tratatul de la București, care a creat între Rusia și Turcia o situație extrem de încordată. Tocmai pentru caracterul delicat și grav al acestor negocieri a fost trimis în 1817 la Constantinopol unul din cei mai buni diplomați ai Rusiei și care se bucura de încrederea deplină a țarului Alexandru I. Or, politica pe care Gentz o recomanda Porții era de natură să creeze enorme dificultăți ambasadorului rus.

Printr-o serie de considerații generale asupra relațiilor dintre Rusia și Turcia, Gentz căuta mai întîi, în memoriul său, să demonstreze că „nici o putere nu unește, unor intenții atît de sistematic ostile, atîtea mijloace reale de a dăuna Porții ca Rusia . . .".

„Dar dacă Rusia a fost todeauna un vecin primejdios pentru Poartă, ea trebuie să fie cu atît mai mult azi, cu cît marele război care s-a terminat[10] a făcut din ea cea mai temută dintre puterile continentale".

În consecință, el recomandă Porții:

1. Să evite războiul cît va putea, ferindu-se de tot ce ar putea stîrni îngrijorare și neîncredere și afectînd calmul și securitatea cele mai desăvîrșite. „Dar să nu cedeze niciodată asupra articolelor esențiale".

2. Să se folosească de răgazul pe care i-l asigură această tactică spre a-și consolida și mări forțele militare și navale și spre a strînge bani, pentru a putea face față unei necesități irezistibile.

3. Să cultive între timp prietenia puterilor al căror interes politic se acordă sau coincide cu al său.

4. Atunci cînd războiul ar deveni inevitabil, ea îl va începe cu hotărîrea de a nu ieși din el, oricît ar costa, în condiții umilitoare sau apăsătoare.

Nimic nu putea încuraja mai mult intransigența Porții decît insinuarea, confirmată de altfel de acțiunea ambasadorilor Angliei și Austriei la Constantinopol, că această politică ar fi fost susceptibilă să-i asigure sprijinul acestor două puteri.

Gentz trece apoi la negocierile în curs, ceea ce-l face pe Stroganov să formuleze îndoieli cu privire la data memoriului, care ar fi fost redactat nu „la începutul anului 1815 și continuat în 1816", ci mai tîrziu, către 1819 în partea finală mai ales. Așa se explică și senzația pe care a produs-o.

---

[8] Arh. M.A.E., *Moscova*, dos. 282/1819, fol. 432—487: *Studiu istoric și politic asupra raporturilor dintre Poarta otomană și principalele puteri ale Europei, redactat la începutul anului 1815 și continuat în 1816.*

[9] Ibidem, dos. 2328/1819, f. 102.

[10] Este vorba de războiul împotriva lui Napoleon, care se încheiase cu tratatele de la Viena, în 1815.

Negocierile dintre Rusia și Turcia aveau ca obiect aplicarea art. VI și XI și a unui articol separat și secret din tratatul de la București. După art. VI, „frontierele din partea Asiei sînt restabilite complet, cum au fost înainte de război". După art. XI „evacuarea teritoriilor trebuie să aibă loc în termen de trei luni de la data schimbului de ratificări".

Un articol secret adaugă la aceste stipulații: „coasta maritimă situată la două ore de țărmul drept al Fasului și la patru ore de Ankara și unde nu există nici fortăreață, nici metereze (*palanque*), va fi destinată întrebuințării curții imperiale a Rusiei, pentru a asigura și înlesni transportul munițiilor de război și al altor lucrări necesare și că ea va păstra posesiunea depozitului fortificat pe care l-a construit pe acest teritoriu înainte de război, dar că proprietatea acestui litoral va aparține Sublimei Porți și că nu se vor construi, nici dintr-o parte nici din alta, noi fortificații".

Poarta a refuzat să ratifice acest articol, iar Rusia a rămas în posesiunea tuturor locurilor pe care le ocupase.

Gentz recomandă Porții să urmeze, în cursul negocierilor, următoarele principii:

1. „Cu privire la articolul secret, care asigură Rusiei o linie de comunicație între Marea Neagră și Marea Caspică, și asupra căruia Rusia nu va ceda, nu face ca Poarta să provoace război".

2. „Cu privire la clauza care prevede restituirea locurilor ocupate de Rusia, Gentz recomandă Porții să suspende negocierile și să-și pregătească șansa unor negocieri reluate sub auspicii mai bune. Pînă atunci, ea și-ar păstra plenitudinea drepturilor sale".

3. „Ar fi totuși posibil ca Rusia să considere suspendarea negocierilor ca o declarație de ostilitate de fapt (*par le fait*). În acest caz, nu rămîne decît să accepte războiul, făcînd apel la principalele cabinete ale Europei împotriva Rusiei".

4. „În tot cursul negocierilor, dispozițiile acestor cabinete, și anume ale celor de la Viena și de la Londra, trebuie să cîntărească greu în hotărîrile Porții"[11].

Cînd astfel de sfaturi vin de la un exponent oficial al politicii austriece, cînd ele sînt susceptibile de a modifica cursul unor negocieri, cînd ele afectează interese care pot provoca un război între Rusia și Turcia, cînd ele sînt procurate Porții de domnii Țării Românești, înțelegem că ambasadorii Franței la Constantinopol n-au exagerat deloc cînd au făcut din domnii Țării Românești „ochii guvernului otoman", care determină toată politica Imperiului otoman. Dintre toate serviciile pe care domnii le puteau aduce Porții nici unul nu era mai prețuit, nici unul căruia ei să-i acorde o atenție mai mare. Pini enumeră cheltuielile domnilor pentru corespondența politică printre cele mai grele, pe lîngă acelea „absorbite de lacomii lor protectori" de la Poartă[12].

[11] Arh. M.A.E., Moscova, dos. 282/1819, p. 432—487.
[12] Ibidem, fond III. dos. 326, g. 3, f. 306—307.

De aceea diplomația rusă a făcut totul pentru a-și procura corespondența domnilor cu sfetnicii lor din străinătate și cu Poarta. Caragea le comunica ambasadorului rus fie direct, fie prin consulul de la București. Memoriul relevat de C. Samurcaș dovedea că existau piese pe care Caragea nu găsea oportun să le comunice, sau pasaje pe care socotea prudent să le suprime.

Pentru a evita acest risc, s-a constituit la consulatul de la București un cabinet pentru „perlustrarea" corespondenței destinate Constantinopolului, care de obicei era încredințată poștei ruse. Dar nu numai domnul Țării Românești, ci și consulii celorlalte puteri se serveau de poșta rusă pentru corespondența lor cu Constantinopolul și cu Moldova[13]. Alexe Spiridov, conducătorul cabinetului, era consilier de curte, ceea ce denotă importanța atribuită serviciilor sale. Și în adevăr, el a permis consulatului de la București și ambasadei de la Constantinopol să controleze corespondența domnilor cu Poarta.

Domnii nu trimiteau corespondența lui Gentz și a celorlalți informatori ai lor la Poartă, ci se serveau de ea pentru a-și întocmi rapoartele lor. Pentru diplomația rusă era deci important să cunoască nu numai „corespondența de la Viena", cum i se spunea în termeni convenționali, ci și interpretarea pe care domnii i-o dădeau în rapoartele lor. Alecu Suțu, care continuă după fuga lui Caragea corespondența cu Gentz, promisese lui Pini „că în rapoartele sale către Poartă, nu va face nici o mențiune despre obiectele conținute în corespondența secretă și relative la Rusia, decît sub un unghi care n-ar aduce nici un prejudiciu intereselor acestei puteri".

O scrisoare adresată la 5 februarie 1820 de Alecu Suțu agentului său la Constantinopol și interceptată de Spiridov, a dovedit lui Pini „perfidia lui Al. Suțu"[14].

Tot prin Spiridov, Pini a aflat că o piesă relativă la negocierea de la Constantinopol nu i-a fost comunicată. El s-a plîns imediat lui C. Samurcaș și a informat pe Stroganov, „dat fiind angajamentul luat [de domn] de a comunica toate piesele corespondenței de la Viena, atît curții imperiale, cît și excelenței voastre"[15].

Piesa prezenta în adevăr o importanță deosebită pentru continuarea corespondenței și releva îngrijorarea lui Gentz cu privire la păstrarea secretului ei. Autorul va fi avut motive serioase de îngrijorare. Agentul Austriei la București, Fleischhackl, s-a plîns nu odată că corespondența lui purta urme de „perlustrare" și Stroganov a confirmat, în raportul său din 5 aprilie 1819, starea proastă a unor pachete ieșite din mîna lui Spiridov, „mai ales a unui pachet adresat internunțiului"[16]. Pini însuși a putut să reproducă în rapoartele sale diverse informații ale colegului său către Metternich, pe care i le-a comunicat Spiridov.

[13] Ibidem, Cancelaria, 1818, dos. 2321.
[14] Ibidem, dos 834/1820, f. 56—59.
[15] Ibidem, dos. 285/1820, f. 595.
[16] Ibidem, dos. 282/1819, f. 225.

În consecință, Gentz cerea cel mai mare secret. „Dacă printr-un accident nenorocit, un rus, oricare ar fi el, ar fi instruit, eu nu zic de conținutul, ci numai de existența unui memoriu ca acela pe care-l ofer aici alteței voastre, nu numai că raporturile mele personale ar fi compromise și afectate în modul cel mai fatal, dar aș compromite indirect și curtea mea, căreia i s-ar atribui fără îndoială o parte esențială în această lucrare și, ceea ce e și mai mult, n-aș mai fi în stare să continui această corespondență cu alteța voastră"[17].

Lucrul de care Gentz se temea cel mai mult era ca nu cumva curtea de la Viena să fie compromisă. Gentz nu era un simplu mercenar care-și vindea talentele cui oferea mai mult. El apăra „ordinea socială" salvată de victoria puterilor aliate asupra revoluției și de politica de „imobilitate" a lui Metternich. El nu era sistematic ostil Rusiei, fiindcă considera Rusia țaristă și Austria ca stavilele cele mai puternice împotriva mișcărilor revoluționare care amenințau toată Europa.

Într-un raport din 28 iulie 1820, care n-a fost anexat la corespondența sa din 30 august, Gentz scrisese, bazîndu-se pe revoluția de la Neapole: „În scurt timp se vor produce lucruri mari în Europa. Noi am ajuns, în sfîrșit, la o epocă care nu ne lasă altă alternativă decît aceea de a ne înțelege asupra unor mari măsuri comune, sau de a lăsa Europa pradă torentului unei devastări generale. Împăratul Austriei e hotărît să nu recunoască nici revoluția care s-a produs la Neapole, nici pretinsa constituție care trebuie să fie produsul ei".

Motivul care-i determină politica este primejdia de care toate guvernele ar fi amenințate, „dacă ar admite principiul că o mînă de ofițeri și de soldați, împinși înainte de o societate de conspiratori, pot înlătura și răsturna nepedepsiți toate autoritățile publice și dispune după bunul lor plac de tron și de stat"[18].

Într-un alt raport, din 8 august 1820, către Alecu Suțu, Gentz avertizează Poarta asupra carbonarismului care, după ce a inundat Italia, amenință să revoluționeze toată Europa, „cu excepția Rusiei".

„Este deci imposibil de a-ți ascunde că nu mai există decît două puteri, destul de sănătoase, destul de libere și de tari, pentru a se opune subvertirii finale a Europei, adică *Austria și Rusia*. Linia de conduită pe care o vor urma aceste două puteri, unite sau fiecare în parte, va decide de soarta viitoare a ordinei sociale".

„Dar, în aceste conjuncturi grave, ar fi de cel mai mare interes să aflăm impresia pe care evenimentele din Italia au produs-o asupra împăratului Alexandru. După felul energic în care acest suveran s-a pronunțat asupra revoluției din Spania, sîntem îndreptățiți să credem că el a fost și mai puternic izbit de cea de la Neapole. În adevăr, chiar și tronul unui împărat al Rusiei, oricît de vastă și de solidă i-ar fi baza, n-ar mai fi la adăpostul

[17] Ibidem, dos. 285/1820, f. 596.
[18] Ibidem, dos. 287/1820, f. 61.

tuturor primejdiilor, dacă soldații ar putea să-și pună în gînd să dea legi și constituții"[19].

Austria conta deci pe Rusia pentru a combate mișcarea revoluționară din Europa și, pentru a impresiona pe țarul Alexandru I, agita spectrul carbonarismului și al societăților secrete care se puteau servi de „o mînă de soldați și de ofițeri" pentru „a înlătura și răsturna nepedepsiți toate autoritățile publice, a dispune după bunul lor plac de tron și de stat" și a da „legi și constituții".

Dar dacă Austria conta pe țarul Alexandru I pentru a înăbuși mișcarea revoluționară, împotriva politicii orientale a Rusiei, Austria se întemeia pe concursul Angliei „liberale". Principiul de bază al acestei politici era păstrarea integrității Imperiului otoman, de la care ea nu admitea vreo derogare decît în favoarea sa. Turcia era sfătuită să evite orice incident care ar putea provoca un conflict cu Rusia. Tactica Austriei în chestiunea orientală era de a lua Rusiei orice motiv de intervenție în Imperiul otoman, și interesul ei coincidea cu cel al Angliei. Astfel, în sfaturile oferite Porții de Gentz prin domnii țărilor române — Mihai Suțu a stabilit și el o corespondență cu Gentz și primul memoriu primit de el a fost remis lui Pini la 29 martie 1820 — găsim prefigurate liniile mari ale politicii pe care marile puteri o vor urma în 1821 față de mișcarea antiotomană și antifeudală din țările române.

Actele diplomatice de la Arhivele din Moscova ne-au arătat, prin exemple decisive, influența pe care domnii țărilor române au exercitat-o asupra politicii guvernului otoman și interesul deosebit pe care diplomația rusă l-a manifestat față de corespondența lui Gentz și față de rapoartele elaborate de domni, pe baza acestei corespondențe. Pentru a și le procura, ei au trebuit să facă domnilor unele concesii și să închidă ochii asupra unor abuzuri. Astfel, ei n-au putut împinge pînă la capăt politica de îngrădire a monopolului turcesc și de combatere a impozitelor și prelevărilor ilegale.

Importanța corespondenței domnilor cu Poarta explică și marile sacrificii impuse țării pentru întreținerea unei poște care nu servea economiei țării, dar era cea mai rapidă din lume, ușura mersul administrației și permitea domnilor să împiedice, prin controlul corespondenței în interior, reclamațiile către Poartă și să-și procure în timpul cel mai scurt informațiile care interesau guvernul otoman.

(Extras din „Revista arhivelor", III (1960), 1, p. 49—56.)

[19] Ibidem, f. 55—59.

UN CARTEL FANARIOT PENTRU EXPLOATAREA ȚĂRILOR ROMÂNE

La începutul anului 1819, Poarta a promulgat un „Regulament privind eligibilitatea la Principatele Moldovei și Țării Românești și la posturile de dragoman al Porții și al Amiralității". Originalul acestui regulament imperial a fost depus la biroul Divanului imperial și întărit cu un hatișerif. Regulamentul reducea la patru numărul familiilor fanariote care puteau ocupa scaunul domniei în țările române. Deși T. Codrescu a publicat în *Uricariul* său o traducere din greceşte (vol. I, ed. II, p. 126—131), iar N. Iorga a dat în *Acte și fragmente* (vol. II, p. 545—549) o ediție în franțuzește, identică cu aceea pe care noi am găsit-o în Arhivele Ministerului de Externe de la Moscova, istoricii noștri, afară de N. Iorga care-i consacră o pagină în *Istoria Românilor* (vol. VIII, p. 236), nu-i acordă nici o atenție. A. D. Xenopol și C. C. Giurescu nici nu-l pomenesc.

De altfel, importanța acestui act, anulat prin însăși restabilirea domniilor pământene, nu putea fi bănuită decît în urma revelației sarcinilor pe care le impunea țărilor române. Or, din datele cunoscute pînă acum, acele sarcini nu puteau fi stabilite. Abia din actele consulatului rus de la București, care ne-au păstrat tabloul amănunțit al veniturilor și cheltuielilor Moldovei și Țării Românești, am putut stabili aceste sarcini și determina adevărata semnificație a Regulamentului.

I

Cuprinsul Regulamentului

Poarta recunoaște că domnii Țării Românești și Moldovei au fost la început aleși dintre pământeni, „prin voința deplină și întreagă" a țării. Înlocuirea domnilor pământeni cu fanarioți trimiși de la Constantinopol se justifică „printr-o stare de lucruri neplăcută", care s-ar fi produs între ei și care ar fi consistat în „procedee blamabile". Sistemul fanariot a funcționat „pînă acum cîtva timp" spre satisfacția Porții. Conduita fanarioților trimiși să guverneze țările române a fost „înțeleaptă și regulată". Dar dat fiind — se precizează în regulament — că în vremea din urmă s-au întețit în jurul scaunelor domniei intrigile și uneltirile contrare voinței guvernului otoman, și prin astfel de cabale au ajuns la domnie și dragomanat oameni

nedestoinici şi chiar intruşi, Poarta a simţit necesitatea de a schimba sistemul şi de a întocmi un regulament care să curme intrigile şi vrajba dintre pretendenţi.

Examinînd de aproape conduita tuturor persoanelor care au domnit sau puteau aspira la domnia ţărilor române, Poarta s-a putut convinge de meritul, de capacitatea şi de incapacitatea fiecăruia. În lumina ultimelor evenimente (fuga lui Caragea), cercetarea a scos în evidenţă caracterul şi purtarea unor intriganţi şi a dovedit că posturi atît de importante ca scaunele celor două ţări române nu mai pot fi încredinţate primilor veniţi.

În consecinţă, Poarta a hotărît ca aceste înalte posturi să nu mai fie conferite în viitor decît unor persoane integre, încercate şi nesuspecte de intrigi şi aparţinînd următoarelor patru familii: familia lui Scarlat Callimachi, a lui Alecu Suţu, a lui Mihail Suţu şi a defunctului (Dimitrie) Moruzi, compusă din trei fraţi. Acestor patru familii vor fi rezervate şi cele două dragomanate: al Divanului imperial şi al Amiralităţii.

Ordinea de succesiune e stabilită astfel: „Cînd domnii actuali vor ajunge să fie depuşi cei doi domni rămaşi în urmă (*les deux voïvodes restés en arrière*) îi vor înlocui alternîndu-se şi permutîndu-se, adică principatul Ţării Româneşti va fi conferit domnului destituit din Moldova, iar principatul Moldovei domnului destituit din Ţara Românească". S-ar părea că după expirarea mandatului său, domnul Moldovei trece în scaunul Ţării Româneşti, şi vice-versa. O notă identică şi în textul ministrului Prusiei la Constantinopol, von Schladen şi în acela al baronului Stroganov, ne avertizează că pentru diplomaţii de la Constantinopol, „cei doi domni rămaşi în urmă", care aveau deci să ia succesiunea, erau „predecesorii mediaţi sau imediaţi" ai celor depuşi. Că acesta e sensul frazei o dovedeşte faptul că Scarlat Callimachi, care şi-a terminat septenatul normal şi spre satisfacţia Porţii, n-a fost trecut în Ţara Românească decît după moartea lui Alecu Suţu, adică după a doua vacanţă.

Regulamentul prevede că, dacă un domn ales în acest mod s-ar face vinovat de necredinţă, ar fugi în străinătate sau ar comite vreun alt act asemănător, familia lui va fi ştearsă şi membrii ei vor fi excluşi pentru totdeauna din orice serviciu. Dacă vreuna din cele patru familii s-ar stinge, Poarta va însărcina pe cel mai capabil şi mai devotat dintre membrii familiilor fanariote pentru a forma o nouă familie care să ia locul celei stinse.

Postul de dragoman al Divanului imperial, care prin tradiţie ducea la scaunul domnesc, va fi de asemenea rezervat celor patru familii, ca şi acela de dragoman al Amiralităţii. Dar titularul acestui din urmă post nu va putea ajunge la domnia ţărilor române decît trecînd pin dragomanatul Divanului imperial. Regulamentul admite ca un domn în funcţiune să se poată desista în favoarea fiului său, dragoman al Divanului imperial.

Aceste dispoziţii înlăturau de la domnie pe cei doi candidaţi, care prin diferite mijloace se puseseră în situaţia de a lua succesiunea lui Caragea şi Scarlat Callimachi, anume pe Alexandru Hangerli şi pe Iacovache Arghiropol. Dar, din consideraţie pentru serviciile lor din trecut şi pentru a nu

rămîne în lipsă de mijloace de subzistenţă, Regulamentul le asigură o pensiune, lui Hangerli de 60.000 de piaştri pe an, iar lui Arghiropol de 40.000 de piaştri. Aceste sume aveau să fie plătite lunar din veniturile particulare ale domnilor celor două ţări române şi anume două treimi de domnul Ţării Româneşti, iar o treime de domnul Moldovei. Plata era garantată prin „titluri valabile", adică prin poliţe, pe care cei doi domni aveau să le remită imediat.

Acest aranjament impunea Principatelor o sarcină anuală de 100.000 piaştri. Pe lîngă aceasta, cele patru familii privilegiate trebuiau să ia asupra lor „întreţinerea suficientă a celorlalte familii fanariote care aveau nevoie de ajutor". Ele trebuiau să-şi împartă între ele „clasa tuturor boierilor (fanarioţi) şi să-şi aţaşeze fiecare un anumit număr din aceste familii". Acestea vor trebui, la rîndul lor, să respecte riguros sistemul familiei la care vor fi ataşaţi şi „să se abţină de la orice demers contrar voinţei suverane".

Un buiurildiu adresat patriarhului invita, sub cele mai aspre sancţiuni, pe „boierii" Fanarului să se conformeze Regulamentului şi să considere dispoziţiile lui ca reguli de conduită pentru viitor.

Acest Regulament, pe care răscoala din 1821 avea să-l abroge, n-a fost aplicat decît timp de doi ani, din 5/14 ianuarie 1819[1] şi pînă la moartea lui Alecu Suţu, la 19 ianuarie 1821.

Într-o notă adresată ambasadorului Rusiei, care relevase agravarea condiţiei locuitorilor din Principate, în urma sarcinii care li se impunea de a pensiona familiile nobile din Fanar, Poarta justifică Regulamentul prin „avantajele considerabile" care ar rezulta pentru Principate din restrîngerea numărului pretendenţilor la domnie.

Poarta găseşte că pensiunile atribuite unor indivizi din Fanar, „care au drept la aceasta" (!) pentru a asigura liniştea domnilor, nu constituie o împovărare a celor două principate, întrucît ele vor fi achitate din veniturile particulare ale domnilor, care sînt destul de largi, pentru ca domnii să nu fie siliţi a năpăstui şi asupri locuitorii. Iar dacă o vor face, vor fi aspru pedepsiţi.

II

Analiza Regulamentului

Cercurile diplomatice de la Constantinopol au fost surprinse mai ales de excluderea lui Alexandru Hangerli şi Iacovache Arghiropol, care pregătiseră terenul pentru a lua succesiunea lui Caragea şi Scarlat Callimachi, al căror septenat se împlinea la mijlocul anului 1819.

[1] Data de 5/14 ianuarie, care e în ambele exemplare ale versiunii franceze. N. Iorga o declară falsă şi propune: „18/28 ianuarie". Dar, dacă 5/14 corespunde stilului iulian, data gregoriană ar fi 17/26 ianuarie.

Alexandru Hangerli era încă din 1807 candidat la domnie, iar Iacovache Arghiropol fusese dragoman al Porții (1812—1817). Atribuindu-le o pensie considerabilă, Regulamentul le recunoștea prioritatea și o declara în termeni expliciți: „prin diferite mijloace, ei se puseseră mai înainte în ranguri". Prin efectul Regulamentului, „ei erau excluși, din rîndul celor patru familii, gradele lor anulate și amîndoi puși în retragere de guvern".

Stroganov regretă mai ales excluderea lui Hangerli care adusese mari servicii misiunii ruse și avea să fi răsplătit împărătește de Alexandru I sub forma achiziției colecției sale de medalii.

Dacă familia lui Dimitrie Moruzi, negociatorul păcii de la București, și „acela care, dintre toți grecii, spune Stroganov, e cel mai demn de protecția Majestății Sale și cel mai devotat Rusiei", a fost cuprinsă între cele patru familii privilegiate, meritul a fost pe nedrept, cum vom vedea, atribuit lui Stroganov. Familia lui Alecu Suțu, numit recent domn al Țării Românești, își datora elevațiunea sa fidelității încercate față de Poartă, iar aceea a lui Mihail Suțu, actual dragoman al Porții, se explica prin protecția lui Halet-Efendi, favoritul sultanului.

Scarlat Callimachi, domnul Moldovei, a fost extrem de măgulit de a fi fost nu numai ales, dar de a fi fost pus în fruntea celor patru familii privilegiate. În fața lui se deschideau „perspectivele cele mai strălucite"[2]. În adevăr, la expirarea septenatului său, a primit un hatișerif elogios, iar la întoarcerea sa la Constantinopol a fost îmbrăcat din ordinul sultanului cu o blană de zibelină, iar, după ridicarea lui Mihai Suțu în scaunul Moldovei, fratele său Iancu a fost numit dragoman al Porții, iar el a fost însărcinat cu conducerea spinoaselor negocieri ale Porții cu Rusia; apoi, după moartea lui Al. Șuțu, a fost numit, conform Regulamentului, domn al Țării Românești. Izbucnirea răscoalei din 1821 a curmat brusc această ascensiune și a transformat existența familiei într-o zguduitoare tragedie.

Bănuiți de a fi afiliați la Eterie, și în adevăr erau, ei au fost printre primele victime ale răzbunării turcești. Tatăl lor, Alexandru, a fost aruncat în închisoare, Iancu exilat la Bali, în Asia Mică, apoi decapitat, iar Scarlat, aflînd această știre, a fost lovit de apoplexie (sau, după zvonul public, otrăvit).

Consulul Austriei la București, Fleischhackl von Hakenau, a cunoscut de la 1 februarie 1819 Regulamentul și l-a rezumat exact, dar i-a adăugat un pasaj care nu se află în original: „Acela care, în afară de cele patru familii, ar îndrăzni să ridice pretenții la unul din cele două Principate, să fie pedepsit cu moartea și capul lui să fie expus înaintea *Babi humaiun*-ului" (Înaltei porți)[3].

În ceea ce privește semnificația actului, Fleischhackl o consideră ca o dovadă a slăbiciunii Imperiului otoman. „În starea de slăbiciune actuală a Imperiului otoman, e în adevăr curios că o dispoziție asemănătoare, cu repercusiuni profunde în viitor, a putut fi dată publicității, de vreme ce cu

[2] Hurmuzaki, vol. XX, p. 455.
[3] Ibidem, p. 454.

greu se poate prevedea dacă aceste Principate vor mai rămîne şapte ani sub stăpînire turcească sau nu"[4].

Ioseph Raab, consulul Austriei la Iaşi, consideră noul sistem favorabil şi pentru domni şi pentru Principate, „căci, pe deoparte intrigile grecilor vor cădea de la sine, domnii nu vor mai fi nevoiţi să-şi cumpere scaunul la Constantinopol şi să se cufunde în datorii şi să stoarcă ţara, iar pe de alta, ţara va cîştiga prin faptul că domnii vor putea să creeze lucruri bune, să introducă ameliorări şi să culeagă ei înşişi roadele acestor ameliorări sau să le lase moştenire copiilor lor"[5]. Perspicacitatea lui Raab a fost ilustrată de intrigile lui Hangerli şi Arghiropol care s-au pornit imediat după plecarea lui Alecu Suţu de la Constantinopol.

Consulul Franţei, Pagé, crede că Regulamentul „n-a fost făcut decît la cererea Rusiei, pentru a ameliora soarta nenorociţilor locuitori ai acestor provincii"[6]. Pagé se înşela de două ori: ambasadorul Rusiei n-a ştiut nimic, şi Regulamentul nu era în favoarea „nenorociţilor locuitori" ai ţărilor române.

Baronul Stroganov a semnalat abia la 1/13 februarie cabinetului rus existenţa acestui Regulament, două săptămîni mai tîrziu decît Fleischhackl. El n-a fost numai complet străin de elaborarea acestui act, dar Reis-Efendi a refuzat să comunice textul, chiar şi confidenţial, primului interpret al ambasadei ruse. Stroganov şi-a procurat textul, pe care-l anexează în copie, „de la una din familiile interesate".

Comentariile cu care Stroganov însoţeşte actul sînt deosebit de interesante şi dovedesc, nu numai experienţa, ci şi clarviziunea sa. Mai întîi, el nu-l crede durabil: „nici interesul popoarelor, nici justiţia nu l-au dictat". Persoanele excluse din numărul candidaţilor, şi mai ales Hangerli, nu sînt lipsite de talent, de perseverenţă şi chiar de protecţie[7]. După o retragere simulată şi puţin îndelungată din centrul intrigilor, ei se vor întoarce cu o nouă înfocare (*ardeur*). Moartea sultanului, căderea favoritului (Halet-Efendi) le vor oferi şanse sigure, iar exemplul trecutului le va servi totdeauna şi de exemplu şi de imbold. Un lucru n-a prevăzut Stroganov: moartea lui Alecu Suţu şi rezultatul mişcării eteriste în ţările române. Al doilea domn numit în virtutea Regulamentului, Scarlat Callimachi, nici n-a mai ajuns să se urce în scaun. Cu el şi cu Mihai Suţu s-a încheiat seria domniilor fanariote.

„De altfel, continuă Stroganov, acest Regulament îmi pare tot atît de rău combinat sub raportul utilităţii publice, cît şi sub acela al intereselor particulare ale Porţii. Avantajul pe care-l oferă nenorociţilor de moldoveni şi munteni, limitînd la patru case numărul asupritorilor lor, e larg compensat prin întreţinerea indivizilor excluşi, a candidaţilor şi a boierilor (notabi-

[4] Ibidem, p. 454.
[5] Ibidem, p. 455.
[6] Ibidem, vol. XVI, p. 1029.
[7] Hangerli avea în adevăr, prin serviciile aduse ambasadei, cele mai solide titluri la protecţia Rusiei.

lilor) care le sînt ataşaţi". Deşi Regulamentul precizează că sumele necesare întreţinerii candidaţilor excluşi şi clientelei lor vor trebui plătite din veniturile particulare ale celor doi domni în funcţiune, în proporţie de două treimi de domnul Ţării Româneşti şi de o treime de acela al Moldovei, el a prevăzut că domnii „nu vor lipsi să se despăgubească imediat asupra locuitorilor de sacrificiile pe care guvernul lor lacom şi nesocotit li le impune — afară numai dacă nu vor fi autorizaţi de tăcerea noastră. Făcînd presiuni asupra Porţii, în această privinţă, noi ne vom rezerva mijloacele de a preveni şi de a urmări redresarea unei infinităţi de abuzuri, noi o vom sili tacit să convină că domnii au venituri destul de considerabile pentru a lua asupra lor această sarcină fără a sucomba sub o povară atît de copleşitoare".

După completarea vacanţei din Ţara Românească prin numirea lui Alecu Suţu în iulie 1819, avea să se deschidă succesiunea lui Scarlat Callimachi. Stroganov ştie că scaunul Moldovei era deja asigurat lui Mihai Suţu, „ginerele lui Caragea, chiar şi numele căruia îi face pe turci să se cutremure". Se exprimă de asemenea regretul că fiul fostului dragoman Dimitrie Moruzi, Constantin, „considerat ca un trădător" de către turci, nu e printre candidaţi.

Într-o scrisoare către Capodistria, din 16/28 februarie 1820, în care vorbeşte cu înţelegere şi simpatie despre aspiraţiile la libertate şi independenţă ale grecilor, Stroganov face următoarea apreciere judicioasă asupra grecilor din Fanar: „Ei sînt aproape străini de restul compatrioţilor lor. Cele două Principate sînt obiectul lăcomiei lor, singura aureolă la care aspiră şi spre care năzuiesc. Această castă privilegiată, care se reduce de altfel la vreo 50 indivizi (evident capi de familie), a avut pretenţia ridicolă de a crede că misiunea Rusiei[8] putea servi de instrument şi de sprijin uneltirilor lor".

După promulgarea Regulamentului, reprezentanţii celor patru familii s-au întrunit pentru a forma *un plan de conduită*. Ei şi-au împărţit familiile notabile din Fanar şi au format patru facţiuni distincte. Singura legătură care-i unea era împărţirea prăzii. „Un guvern luminat — observă cu dreptate Stroganov — n-ar fi îngăduit un astfel de aranjament, cu atît mai puţin l-ar fi ordonat. El ar fi simţit că propriul său interes se opunea la aceasta, *chiar şi sub raportul fidelităţii grecilor*[9], *deja atît de suspectată*. Ambiţia lor lacomă e singura legătură care-i ţine sub jugul turcilor; dorinţa de a fi preferaţi pentru scaunele de domni şi teama de a nu fi, îi făceau să-şi înteţească şi mai mult protestările de fidelitate şi de devotament. Acum alegerile fiind fixate de mai înainte, ei ar putea fi liniştiţi, mai independenţi. Dea dumnezeu, pentru fericirea acelor nenorociţi, să preţuiască caracterul noii lor situaţii şi, abandonînd unui mic număr dintre ei cariera funestă a Principatelor, să se dedice altor ocupaţii utile. Regenerarea Greciei ar fi atunci mai curînd realizată".

[8] Înţelege: ambasada rusă de la Constantinopol.
[9] Prin aceştia, documentul înţelege pe dregătorii fanarioţi ai Imperiului otoman.

Consideraţiile pesimiste ale lui Stroganov aveau să fie confirmate fără întîrziere de fapte. Regulamentul n-a pus capăt intrigilor şi uneltirilor fanarioţilor; el n-avea decît să agraveze sarcinile, şi aşa insuportabile, ale Principatelor în folosul Porţii şi al fanarioţilor.

III

Efectul Regulamentului

Se pune acum întrebarea: dacă Rusia a fost străină de crearea Regulamentului şi dacă el era contrar intereselor Porţii, cine e adevăratul lui autor? Cine avea interes să-l smulgă Porţii? Evident, fanarioţii înşişi. Concurenţa pentru domnie ajunse atît de aprigă încît preţul pe care candidaţii au trebuit să-l plătească dregătorilor turci influenţi a atins sume enorme; văduva lui Alecu Suţu ar fi oferit Porţii, spre a obţine scaunul Ţării Româneşti pentru fiul său Nicolae, treisprezece milioane de lei[10], de două ori bugetul ţării pe un an. Cel mai fericit dintre candidaţi, acela care dobîndea scaunul domniei, venea deci atît de împovărat de datorii încît îi trebuiau ani pentru a se achita şi pentru a-şi constitui o rezervă, şi nici unul n-avea certitudinea de a ajunge la capătul septenatului. De la hatişeriful din 1802 care a instituit domnia de şapte ani, Scarlat Callimachi a fost singurul care s-a aflat în această fericită situaţie. Dar, dacă candidatul ales avea cel puţin şansa de a se achita şi de a face avere, pentru ceilalţi concurenţi era ruina.

De aici nevoia unei înţelegeri care să curme sau să îngrădească concurenţa, pentru a asigura membrilor maximum de avantaj cu minimum de risc. Înţelegerea întărită prin Regulamentul din ianuarie 1819 are toate caracterele unui cartel, ai cărui membri se unesc pentru exploatarea unui izvor de venit şi repartizarea beneficiilor.

Ceea ce a permis interesaţilor să convingă Poarta a promulga un act atît de contrar intereselor ei adevărate a fost consternarea şi indignarea provocată de fuga lui Caragea. Regulamentul o mărturiseşte deschis vorbind de intrigile şi de lipsa de lealitate „constatate de anume evenimente supărătoare survenite în ultimul timp“[11].

---

[10] Raportul ambasadorului englez, Strangford (*Rapoarte consulare engleze*, vol. I, p. 427—428) şi Raportul lui Kreuchely către von Miltitz (Hurmuzaki, vol. X, p. 103).

[11] Nicolae Suţu, fiul lui Alecu, ultimul domn fanariot al Ţării Româneşti, pretinde că tatăl său ar fi fost autorul Regulamentului: „C'est alors (avant de quitter Constantinople) qu'il fit décréter par la Porte le fameux Canoun-namé ou règlement qui n'était pas destiné à obtenir la consécration du temps“ ... („Atunci (înainte de a pleca de la Constantinopol) pentru a se urca în scaunul Ţării Româneşti, el a făcut ca Poarta să decreteze faimosul Canun-name sau Regulament, care nu era destinat să obţină consacrarea timpului“). În *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo, grand logothète de Moldavie (1798—1871), publiés par Panaïoti Rizos.*

Bugetul țărilor române pe 1820 reoglindește fidel efectele nefaste ale acestui cartel asupra populațiilor noastre. Așa cum a prevăzut Stroganov, pensiile care, după Regulament, trebuiau plătite din veniturile particulare ale domnilor, adică din veniturile cămării, au fost trecute în sarcina vistieriei și au fost acoperite din impozite. În bugetul Țării Românești, ele figurează sub denumirea: „Salarii (*traitements*) vechi și noi ale diverselor persoane de la Constantinopol", 500.000 piaștri. Această indicație, pe care am găsit-o în *Tabloul veniturilor și cheltuielilor publice ale Țării Românești*, anexat la raportul consulatului rus din 10 august 1820[12], ne-a părut cu atît mai surprinzătoare cu cît ea figura alături de aceasta: „cheltuieli pentru agenții de la Constantinopol", alte 500.000 piaștri. Pînă n-am dat de Regulamentul din 1819 și de discuțiile din jurul lui, nu ne-am putut explica rostul acestor sume.

Suma de 500.000 piaștri din bugetul anului 1820 nu era în 1819, primul an al domniei lui Alecu Suțu, decît de 200.000 piaștri. Creșterea de la un an la altul era deci de 150%. Perspectivele pe care aplicarea Regulamentului le deschidea țărilor române erau deci cît se poate de întunecate.

Cheltuielile Moldovei pentru agenții din Constantinopol și pentru „cheltuielile făcute cu prilejul numirii miniștrilor și funcționarilor Înaltei Porți, inclusiv chiria și alte cheltuieli ale casei numite *„capuconac"*: 394.426 piaștri; „Salariile agenților Principatului la Constantinopol și ale funcționarilor agenției": 288.000 piaștri; „cheltuielile pentru pensiile acordate diferitelor familii nobile puțin avute de la Constantinopol, inclusiv cîteva alte pensii plătite de asemenea la Constantinopol: 129.000 piaștri". Moldova plătea deci și ea, sub diferite forme, grecilor din Fanar: 811.426 piaștri. Ele erau înscrise în bugetul particular al domnului. În fond, erau plătite tot de țară.

Alecu Suțu, după evaluările lui Kreuchely, ar fi strîns în doi ani 28.657.000 piaștri, prin vînzări de slujbe și de licențe de export, de caftane și de alte favoruri, în afară de veniturile cămării și de taxele judiciare. El a venit în țară cu o datorie de 4—5 milioane și cu o suită de 820 persoane, între care nouă copii și vreo 80 de rude, care toți trebuiau căpătuiți.

Exploatarea țării de turci prin regimul fanariot părea a fi atins sub domnia lui vodă Caragea limita extremă. Domnia lui Alecu Suțu a dovedit că mecanismul creat de Regulamentul din 1819, care asocia la lăcomia domnului și a boierilor pămînteni, *marile familii din Fanar*, a permis să se treacă și această limită. *Regimul fanariot a ajuns un sistem de guvernare care storcea pînă la sînge o țărănime fără nici o apărare și secătuia însești izvoarele de producție ale țării.*

ANEXE

Baronul de Stroganov, Ambasadorul Rusiei la Constantinopol, către subsecretarul de Stat, Contele de Nesselrode

Buyukdéré, ce 1/13 février 1819

No. 17 117

[12] Arhivele Ministerului de Externe, Moscova nr. 286/1820, f. 212—213.

Monsieur le Comte,

Un Règlement particulier vient d'être publié sur la manière dont les vacances des Principautés seront désormais remplies et les individus qui seuls pourront y prétendre. Le Reïs-Effendi, persistant dans le système de son Gouvernement, a encore refusé de communiquer cette Ordonnance à Franchini, même confidentiellement. Mais, comme elle est entre les mains de tous les intéressés il ne m'a pas été trop difficile de m'en procurer une traduction fidèle. J'ai l'honneur de la transmettre ci-joint à Votre excellence[13].

Il est impossible de calculer d'avance l'influence que ce nouvel état de choses pourrait avoir à la longue sur le bienêtre des deux Provinces. Il ne saurait d'ailleurs être considéré, comme stable; ce n'est ni l'intérêt des peuples, ni la justice qui l'ont dicté, et les passions parviendront sans doute sous bien peu de temps à renverser leur propre ouvrage. Les personnes exclues du nombre des candidats, et surtout Hangerli, ne manquent point de talents, de persévérance, et même de protection[14]. Après une retraite simulée et peu durable du centre des intrigues, ils y reviendront avec une nouvelle ardeur. La mort du Sultan, la chute du favori[15] leur offriront des chances certaines, et l'exemple du passé leur servira toujours et d'aiguillon et d'excuse.

D'ailleurs ce Règlement me paraît aussi mal combiné sous le rapport de l'utilité politique que sous celui des intérêts particuliers de la Porte. L'avantage qu'il offre aux malhereux Moldaves et Valaques, en bornant à quatre maisons le nombre de leurs oppresseurs, est bien compensé par l'entretien des individus exclus, des candidats et des boyards[16] qui leur sont attachés. Le Sultan fixe lui-même la pension d'Arghiropoulo[17] à 60.000 piastres, celle de Hangerli à 40.000 et les assigne arbitrairement sur les deux Voïvodes, à proportion de leur revenu. Il charge aussi les quatre familles d'aviser aux moyens d'existence des boyards de chaque parti. C'est sur les Principautés que ce nouveau poids va peser, et je me crois obligé de demander là-dessus des explications à la Porte. Le reste du Règlement, quoique froissant indirectement la prérogative protectrice de la Russie ne saurait être relevé dans notre système actuel. Mais nous pouvons, nous devons faire la distinction officielle entre la caisse du Hospodar et celle des Provinces. Il est évident que le premiers ne manqueront pas aussitôt de se dédommager sur leurs peuples des sacrifices que leur Gouvernement avide et inconsidéré leur impose, à moins qu'ils n'y soient pas autorisés par notre silence. En pressant la Porte sur ce point, nous nous réserverons les moyens de prévenir et de

[13] Ea e identică cu aceea publicată de N. Iorga în *Acte și fragmente*, vol. II, p. 545—549. De aceea n-o mai reproducem aici.

[14] E vorba de protecția Rusiei, pe care Hangerli o avea în adevăr.

[15] Halet-Efendi.

[16] E vorba de notabilii greci din Fanar, și nu de boierii români.

[17] Iacovache Arghiropol, resident turc la Berlin din 1804, dragoman al Porții (1812—1817), candidat la domnie în 1818, după fuga lui Caragea. Mort în 1850 (N. Iorga, în Hurmuzaki, vol. X, p. 258, n. 2).

poursuivre le redressement d'une infinité d'abus, nous la forcerons tacitement de convenir que les Hospodars ont des revenus assez considérables pour être surchargés, sans y succomber, d'un fardeau aussi pesant. Tel sera l'esprit de l'Instruction ostensible que je vais donner à Franchini[18] pour servir de texte à mes explications, et qui accompagnera la Note protestative, dont ma dépêche sub no. 10 a montré la nécessité.

En conséquence du Règlement, les représentants des quatre familles choisies se sont rassemblés dernièrement pour former un *plan de conduite.* Ils ont partagé entre eux et selon leur bon plaisir tous les boyards du Fanar; ils ont formé quatre factions bien distinctes. Un Gouvernement éclairé n'eût pas souffert sans doute un pareil arrangement, loin de l'ordonner. Il eut senti que son propre avantage s'y oppose, même sous le rapport de la fidélité des Grecs, qui est déjà si suspectée. Leur avide ambition est le seul lien qui les attache au joug des Ottomans; le désir d'être préféré pour les places d'Hospodars et la crainte de ne pas l'être, les faisaient redoubler de protestations et d'ardeur. Maintenant, les choix étant fixés d'avance, ils pourraient être plus tranquilles, plus indépendants. Plût au Ciel, pour le bonheur de ces infortunés, qu'ils prissent le caractère de leur nouvelle situation, qu'en abandonnant à un petit nombre d'entre eux la carrière funeste des Principautés, ils se livrassent à d'autres occupations utiles! La régénération de la Grèce serait alors bien plutôt effectuée.

La famille du feu Dragoman Démétrius Mourousi, celui qui s'est montré le plus sincèrement attaché à la Russie, n'est point au nombre des candidats élus. Cette exclusion et son motif évident doivent nous donner des regrets. Son fils est considéré comme le fils d'un traître; et le Drogman actuel, Soutzo, le beau-fils de Caradja dont le nom seul fait frémir les Turcs, est choisi pour régner, par la seule volonté du favori.

J'ai l'honneur d'être avec une haute considération etc.

Baron de Stroganoff

(Extras din „Studii. Revistă de istorie", XII (1959), nr. 3, p. 111—121.)

[18] Primul interpret al ambasadei ruse.

BCU IAȘI / CENTRUL DE CARTE VECHE ROMÂNEASCĂ

VALOAREA DOCUMENTARĂ A MEMORIILOR LUI I. P. LIPRANDI

Sub titlul „O lucrare inedită despre mişcarea revoluţionară de la 1821 din ţările române", Al. Vianu şi S. Iancovici au publicat, în numărul 1 al acestei reviste, un articol asupra manuscriselor locotenent-colonelului I. P. Liprandi, „şeful serviciului de informaţii şi contrainformaţii al diviziei a XVI-a de infanterie cu sediul la Chişinău". Institutul de istorie al Academiei R.P.R. a obţinut prin bunăvoinţa direcţiei Arhivei istorice centrale din Leningrad fotocopiile manuscriselor privitoare la răscoala din 1821, şi colectivul însărcinat cu strîngerea materialului referitor la această răscoală, colectiv din care fac parte şi Al. Vianu şi S. Iancovici, a pregătit lucrarea lui Liprandi pentru tipar.

În prezentarea pe care au făcut-o prin articolul lor, autorii şi-au însuşit o seamă din aprecierile şi concluziile lui Liprandi şi pe baza lor au pus din nou în discuţie unele din problemele fundamentale, în primul rînd geneza şi desfăşurarea mişcării din 1821, caracterul antiotoman şi antifeudal al răscoalei, poziţia diferitelor clase şi raporturile lor cu Tudor şi în sfîrşit, atitudinea acestuia faţă de eterişti şi negocierile sale cu turcii. Astfel, ei au adoptat părerea lui Liprandi că Tudor n-a aflat „despre Eterie decît la 25 februarie 1821", că boierii care l-au însărcinat pe Tudor să provoace răscoala în Oltenia, „deşi erau iniţiaţi sau în curent cu treburile Eteriei", „au acţionat independent de Eterie, urmărind ca prin această mişcare separată să scape de concurenţa fanariotă; Tudor Vladimirescu n-a fost eterist şi de la prima zi a răscoalei şi pînă la sfîrşitul său tragic, s-a menţinut pe poziţia de a lupta pentru înlăturarea fanarioţilor, îngrădirea abuzurilor şi arbitrariului" (p. 71). Aceste teze ale lui Al. Vianu şi S. Iancovici prezintă însă o dificultate: e legămîntul lui Tudor cu Eteria, pe care noi l-am descoperit în Arhivele Statului din Budapesta şi l-am datat din prima jumătate a lunii ianuarie 1821. Al. Vianu şi S. Iancovici rezolvă dificultatea afirmînd că legămîntul „nu este un legămînt faţă de Eterie, ci un acord militar încheiat între nişte căpitani de oşti, într-un moment cînd criza de încredere dintre ei a ajuns la culme, adică la 18 mai 1821. Data stabilită de noi nu ar fi decît rezultatul „unei analize nu îndestul de critice" (p. 88), şi autorii conchid că lucrarea lui I. P. Liprandi deschide „o nouă perspectivă mişcării revoluţionare româneşti din 1821 şi legăturilor ei cu acţiunea Eteriei", care „permite o explicaţie organică a întregii mişcări" şi „astfel contradicţiile de astă dată sînt înlăturate".

Nu e vorba deci de o simplă prezentare obiectivă a tezelor lui Liprandi. Exponenții săi și le însușesc și, pe baza lor, susțin că pot da o nouă explicație, de astă dată adevărată și „organică" a întregii mișcări. Fiind vorba de o răsturnare de poziții atît de radicală, problema trebuie discutată serios și valoarea documentară a memoriilor lui Liprandi stabilită în mod critic, pentru a feri cercetătorii mai puțin experți de a se angaja într-o discuție fără ieșire.

Memoriile lui Liprandi sînt foarte importante, dar ele, ca toate memoriile, nu pot fi utilizate fără a fi sever analizate și confruntate cu sursele contemporane evenimentelor relatate. După însești constatările lui Al. Vianu și S. Iancovici, ele au fost redactate în anii 1828—1830 și au fost completate cu note dintre care cele mai multe datează din anii 1842—1847, iar ultimele chiar din 1864—1868.

Sursele informației sale sînt de valoare foarte inegală. Unele știri se întemeiază pe observații personale, datînd chiar de la începutul răscoalei; cele mai multe provin de la persoane care au participat sau au fost martore la evenimentele relatate. Mărturiile lor au fost însă culese cu mulți ani după săvîrșirea evenimentelor. Astfel și Liprandi, și informatorii săi, dintre care unii, ca frații Macedonschi, erau chiar agenții lui, au transformat în mod natural și inevitabil amintirile lor pentru a le potrivi cu rezultatele, care nu puteau fi prevăzute în momentul cînd s-au produs evenimentele — fără să vorbim de tendința lui Liprandi de a arunca un văl asupra rolului politicii țariste în mișcarea eteristă. Astfel, Liprandi nu atribuie dezavuării țarului, amintită doar în treacăt, influența pe care a avut-o asupra mersului evenimentelor și asupra atitudinii lui Tudor. Această încercare, pentru lămurirea căreia Liprandi aduce o seamă de dovezi noi și veridice, explică conflictul lui Tudor cu eteriștii și îndeosebi cu cel mai consecvent și mai ferm partizan al lor, cu Iordache Olimpiotul.

Trecînd sub tăcere efectele dezavuării țarului, Liprandi a fost redus să explice evenimentele prin ambiții și intrigi personale și prin neîncrederea dintre șefii mișcării eteriste: ostilitatea veche, încă din 1818, între Tudor și Iordache, rivalitate între Tudor și Sava, suspiciune între Ipsilanti, pe de o parte, și Tudor și Sava, pe de alta etc.

Iată un exemplu caracteristic și pentru valoarea informației lui Liprandi și pentru modul în care e utilizat de comentatorii săi. Al. Vianu și S. Iancovici ne informează, pe baza mărturiei lui Liprandi, că la 24 februarie 1821, detașamentul lui Iordache, trimis de la București să reprime mișcarea lui Tudor, a atacat trupele lui Dimitrie Macedonschi. Apoi reproduc acest pasaj din Liprandi:

„A doua zi seara 25 februarie, Iordache a primit de la Bimbașa Sava o scrisoare din București, prin care i se făcea cunoscută sosirea la Iași a prințului Ipsilanti.

Iordache a început în aceeași noapte tratative cu Tudor, care abia atunci sosise la Țînțăreni de la Motru... Aici, pentru prima oară, Iordache a făcut cunoscută lui Tudor răscoala eteriștilor și intenția lor, căutînd prin

toate mijloacele să-l convingă să colaboreze cu ei, fără să-i dea cîtuşi de puţin să înţeleagă că el, Iordache, era deja implicat în această taină. El a întîmpinat din partea lui Tudor o împotrivire netă cu privire la o atare unire a forţelor lui cu eteriştii care urmăreau un scop total opus. Atunci şiretul Iordache şi-a luat angajamentul să acţioneze de comun acord cu Tudor. I-a jurat credinţă şi, în urma hotărîrii luate la o consfătuire comună, a plecat îndată la Bucureşti pentru a reţine acolo pe boieri pînă la sosirea lui Tudor şi pentru a comunica lui Ipsilanti ca acesta să nu ocupe Ţara Românească. Iordache a împrumutat de la Tudor şi de la Macedonschi bani pe poliţă pentru a înrola oameni şi a căutat totodată, prin toate mijloacele, să îndemne pe Tudor la jaf; în adevăr, numai din acest moment, Vladimirescu, şi-a permis unele violenţe în favoarea sa" (Caietul, B.f 27—28).

Din acest pasaj, Al. Vianu şi S. Iancovici trag mai întîi concluzia că abia la 25 februarie „a aflat Tudor despre Eterie". Or, Liprandi susţine cu totul altceva, anume că Iordache, informat prin Sava de sosirea lui Alexandru Ipsilanti la Iaşi, a căutat să-l convingă pe Tudor să-şi unească forţele cu acelea ale lui Ipsilanti. Sub forma aceasta, informaţia e verosimilă. Ea cadrează perfect cu toată acţiunea lui Iordache în mişcarea eteristă şi cu tendinţele de independenţă pe care, în urma creşterii „Adunării" sale, a început să le manifeste Tudor. Dar scena n-a putut avea loc la 25 februarie. Curierul extraordinar, trimis la Constantinopol de Al. Ipsilanti, îndată după sosirea sa la Iaşi, pentru a-şi informa rudele să fugă înainte ca turcii să afle de acţiunea sa, n-a sosit la Bucureşti decît la 25 februarie. Chiar presupunînd că curierul lui Ipsilanti a sosit la Bucureşti dimineaţa, e puţin probabil ca Pini să fi făcut imediat cunoscută ştirea şi ca Sava să fi putut trimite ştirea încă în aceeaşi zi lui Iordache.

În depeşa sa către baronul de Stroganov, din 25 februarie, care însoţeşte pachetul lui Ipsilanti, Pini adaugă: „Dacă pînă mîine această ştire se răspîndeşte la Bucureşti, va fi cu siguranţă o revoluţie în toată forma şi eu mă voi vedea poate silit să părăsesc oraşul".

Dar chiar admiţînd că Pini l-a informat imediat pe Sava, curierul acestuia nu putea ajunge, în nici un caz, în seara aceleiaşi zile la Ţînţăreni, la aproape 300 km. de Bucureşti. Data de 25 februarie, la care Tudor „ar fi aflat despre Eterie", trebuie deci respinsă.

Liprandi adaugă apoi că Iordache s-a ferit cu acest prilej să-i dea lui Tudor „să înţeleagă că el (Iordache) era deja implicat în această taină". Ce înseamnă aceasta? Că Tudor nu ştia că Iordache era eterist? Dar Tudor a fost iniţiat în Eterie de Iordache, şi vom dovedi mai jos că legămîntul lui faţă de Eterie a avut într-adevăr loc în prima jumătate a lui ianuarie 1821. Mai mult, succesorul lui Pini, M. Minciaky, după o minuţioasă cercetare a arhivei consulatului, a afirmat în 1823 că „Tudor primea ordinele Eteriei prin Iordache".

Dacă acestea erau raporturile dintre Tudor şi Iordache, cel puţin pînă la dezavuarea ţarului, ce temei se poate pune pe afirmaţia extraordinară a lui Liprandi că Iordache a jurat credinţă lui Tudor şi a plecat la Bucureşti

pentru a reține acolo pe boieri pînă la sosirea lui Tudor și pentru a comunica lui Ipsilanti să nu ocupe Țara Românească. De altfel, Liprandi adaugă el însuși mai tîrziu că Iordache a scris lui Ipsilanti, care era în drum spre București, să se grăbească a ocupa orașul înainte de sosirea lui Tudor „care și-a călcat făgăduiala și șovăie".

În adevăr, Iordache s-a dus la Mizil întru întîmpinarea lui Ipsilanti și s-a dovedit pînă la urmă cel mai fidel și mai devotat membru al Eteriei. Apoi, se poate admite ca el să fi căutat, la 25 februarie, „prin toate mijloacele să îndemne pe Tudor la jaf", adică la destrămarea premeditată a oștirii sale, cînd se știe cu cîtă severitate a reprimat Tudor orice act de această natură, consecvent cu declarația de la Padeș, care interzicea partizanilor săi să se atingă, „măcar cu un grăunț de binele sau de casa vreunui negustător, orășan sau țăran sau de al vreunui [alt] locuitor". Jertfirea averii rău agonisite a tiranilor boieri, care nu se vor alătura mișcării, avea să se facă nu anarhic, prin inițiative particulare, ci organizat prin hotărîrea comandantului, dovadă atitudinea lui Tudor față de cazul de la Benești, cînd a pedepsit cu moartea pe arnăuții prădalnici. Numai așa a putut Tudor să mențină în armata sa o disciplină care forma un contrast izbitor cu anarhia din cetele eteriste.

O altă afirmație surprinzătoare a lui Liprandi e că Leventis, dragomanul consulatului rus din București, cel mai activ membru al Eteriei, a aflat ca și Al. Ipsilanti și Rizo Narulos, de la Iordache despre izbucnirea răscoalei în Oltenia. E admisibil ca Leventis, care a fost unul din principalii organizatori ai Eteriei din București, care a luat parte directă la toate pregătirile mișcării și era în corespondență directă cu Al. Ipsilanti, să fi ignorat plecarea lui Tudor din București, cînd arnăuții din garda domnească, cu care Tudor a plecat în Oltenia, au fost luați din detașamentul comandat de Iordache?

O altă idee ciudată a lui Liprandi e că boierii care aderaseră la Eterie — printre ei era și Grigore Brîncoveanu, pentru a cărui „minte chibzuită" Liprandi avea o deosebită considerație — erau de mai înainte convinși de insuccesul mișcării și nu voiau decît „să profite de nenorocirile care trebuiau negreșit să lovească pe eteriști și care erau pregătite întrucîtva în chip viclean chiar de boierii care nutreau speranțe de a trage foloase pentru dînșii din aceasta".

Avem în aceste considerații dovada neîndoielnică că Liprandi în memoriile sale adoptă opinia boierilor care, după eșecul mișcării, au pretins că acțiunea lui Tudor Vladimirescu n-a urmărit decît planul să înlocuiască stăpînirea fanarioților cu aceea a domnilor pămînteni și să pună capăt exploatării economice și fiscale legate de regimul fanariot. Numirea domnilor pămînteni venea să dea o aparență de justificare acestei teze. Liprandi, ca și boierii și istoricii care au adoptat această teză, nu făcea decît să ia rezultatul drept cauza inițială a mișcării.

Or, mișcarea lui Tudor nu se putea mulțumi cu înlocuirea unor exploatatori la fel de rapaci ca și domnii greci. Mișcarea lui Tudor voia desfiin-

ţarea relaţiilor feudale şi răsturnarea stăpînirii otomane care le apăra şi le agrava. Adevărul e că, atît timp cît au putut spera în intervenţia Rusiei, şi Tudor, şi boierii eterişti au rămas credincioşi Eteriei. Unii boieri, refugiaţi în Ardeal după dezavuarea ţarului, s-au întors la Bucureşti determinaţi de aceeaşi nădejde.

Primul dragoman al consulatului general rus din Bucureşti, Kotov, care a rămas la Bucureşti după plecarea lui Pini la Sibiu, confirmă această stare de spirit. Iată ce scrie el la 7 aprilie 1821 consulului Pini: „Poporul român nu pare încă convins că întreprinderea acestui general [Al. Ipsilanti] nu e autorizată de Rusia şi că trupele ruse nu vor intra curînd în Ţara Românească". El îşi întemeiază convingerea pe următorul raţionament: un ofiţer care a dobîndit prin serviciile sale gradul de general şi se bucură de o consideraţie deosebită în Rusia, care, în sfîrşit, în timpul lungii sale petreceri la Chişinău, se ocupa public de realizarea planului său, n-ar fi putut îndrăzni nici măcar să conceapă asemenea plan, dacă n-ar fi avut nădejdea întemeiată de a fi ajutat generos de Rusia. Aceste consideraţii şi trecerea neîntreruptă a unui număr considerabil de greci din Rusia, „au exaltat spiritul locuitorilor de diferite stări din Principate şi le-a insuflat nădejdea de a-şi vedea patria eliberată de sub jugul tiranului".

O altă idee a lui Liprandi, susţinută şi de Naum Rîmniceanu şi de Scarlat Dăscălescu, care a dat loc la concluzii greşite cu privire la legăturile lui Tudor cu Eteria, e aceea că eteriştii au ascuns lui Tudor scopul adevărat al mişcării lor.

Părerea aceasta îşi are originea în insinuările şi în aerele de mister din care eteriştii au făcut un mijloc de propagandă. Încă înainte de alegerea lui Alexandru Ipsilanti ca epitrop general, Eteria avea o conducere colectivă, ai cărei membri nu erau cunoscuţi decît de puţini iniţiaţi. În afară de aceasta, se lăsa să se înţeleagă că ar fi existat şi un „epitrop general", pe care unii îl identificau cu Capodistria, alţii chiar cu ţarul Alexandru I. Cum toată acţiunea Eteriei se baza pe sprijinul Rusiei, tot ce putea întări credinţa în acest sprijin servea cauza Eteriei.

Al. Ipsilanti a făcut sistem din acest mijloc de propagandă. Într-o scrisoare din 24 octombrie 1820, adresată „generalissimilor" săi din Bucureşti, lui Iordache Olimpiotul şi lui Bimbaşa Sava, prin care le dă ordin ca, la 14 noiembrie, să pună în aplicare cele stabilite, adică să răstoarne cîrmuirea, să aresteze pe domn şi să constituie un guvern provizoriu, format din boieri pămînteni, Al. Ipsilanti adaugă: „Aceste planuri sînt cunoscute numai de D-stră doi şi de mine, deci păstraţi secretul pînă la ultimul moment al executării. Sînteţi inteligenţi şi prudenţi şi vă puteţi uşor da seama că, dacă *poate cineva să ştie şi alte lucruri mai secrete, acela sînt eu* şi cînd ne vom întîlni . . . le veţi afla".

Secretarul lui Ipsilanti, Gh. Lassanis, a împins sistemul pînă la cinism. Membrii Eteriei de la Iaşi aveau încă din ianuarie 1821 cunoştinţă de o proclamaţie care anunţa că „ceasul se apropie". Întrebat asupra sensului acestor cuvinte, Lassanis mărturiseşte lui Ipsilanti că a răspuns: „Pentru

acele părți care sînt organizate le-am spus adevărul, iar pentru părțile care nu sînt organizate am inventat și le-am spus unele lucruri. Ei au rămas mulțumiți, spunînd toți: «Acum da, sîntem hotărîți să ne sacrificăm». Să nu vă pară rău, altfel nu se prinde iepurele. Aici nu are trecere așa-zisul «nu știu», fiindcă ei ar lăsa totul baltă. Astfel, cînd am venit, i-am găsit pe toți amărîți. Este necesară zicala lui Aristide: *Oamenii doresc să fie înșelați!* Așadar, să-i înșelăm, dar totdeauna fără paguba lor".

Fără îndoială, Tudor Vladimirescu n-a avut de unde să cunoască toate subtilitățile șefilor eteriști. Dar fondul chestiunii l-a cunoscut de la început. El știa, cum avea s-o declare el însuși pandurilor după cazul de la Benești: „Nu de la mine singur am ridicat armele, ci în înțelegere cu mai marii noștri... Pornirea aceasta este din porunca țarului Alexandru al Rusiei și privește nu numai mîntuirea noastră, ci a întregului neam creștinesc... Noi vom înlesni prințului Ipsilanti trecerea peste Dunăre ca să meargă spre mîntuirea patriei sale. Rușii ne vor ajuta ca să cuprindem cetățile turcești de pe marginea Dunării... și apoi ne vor lăsa a ne cîrmui singuri cu legile noastre".

Evident, prin legile noastre, Tudor nu înțelegea păstrarea vechii stări de lucruri, ci instaurarea unei ordini noi, întemeiate pe noi relații de producție, mai înaintate, care să pună capăt orînduirii feudale.

Acesta era și fondul programului Eteriei și pe acest program s-au angajat în acțiune și Tudor și boierii, atît timp cît au fost încredințați de intervenția Rusiei. A presupune cu Liprandi, că Tudor și boierii eteriști ar fi urmărit, înainte de dezavuarea țarului, nu scopul de a răsturna stăpînirea otomană și a cuceri indepedența țării, ci nenorocirea eteriștilor pentru a trage folos pentru dînșii, înseamnă a încurca din nou totul și a semăna numai confuzie.

Trebuie oare să tragem din toate aceste constatări concluzia că memoriile lui Liprandi sînt lipsite de valoare? Nicidecum. Informațiile lui cu privire la intrarea lui Al. Ipsilanti în Iași, la relațiile acestuia cu Mihai Suțu și cu boierii sînt de prima mînă și perfect credibile. Interesantă e afirmația că pasajul din proclamația în care Ipsilanti asigura locuitorii Moldovei împotriva unei incursiuni a turcilor, „căci o putere strașnică e gata să pedepsească îndrăzneala lor", a fost adăugată la Iași, evident pentru a liniști opinia publică. Trebuie reținută și informația că Tudor a fost introdus la viitorii săi mandatari — Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu — de episcopul Ilarion. Afirmația că Tudor ar fi cerut lui C. Samurcaș, trimis de comitetul de ocîrmuire în Oltenia să potolească mișcarea insurecțională, capul lui Gh. Filipescu, al tuturor membrilor familiei Belu, al vornicului Const. Bălăceanu, al mitropolitului Dionisie Lupu și al altor boieri, se găsește și în rapoartele consulare ruse. Astfel se confirmă și tradiția orală care atribuie lui Tudor explozii ca acestea: „De-oi trăi, voi face douăsprezece perechi de opinci din pielea a doisprezece veliți din Divan"; sau: „Îi voi scurta de-o palmă pe cîți sînt boieri divaniți; îi voi umplea apoi cu paie și-i voi trimite plocon din partea țării la curțile împără-

teşti, unde or să fie negreşti puşi la muzeu, căci acolo e locul lor, lîngă hiarele sălbatece". Severitatea lui Liprandi faţă de eterişti, îndeosebi faţă de Al. Ipsilanti, Iordache Olimpiotul, fraţii Macedonschi şi Hagi Prodan, se manifestă cu deosebită tărie cu prilejul ridicării şi uciderii lui Tudor. Acuzaţiile de trădare care i s-au adus „erau numai o născocire criminală a căpitanului Iordache". „Astfel, — adaugă Liprandi — printr-o trădare [a lui Iordache, Ipsilanti, Macedonschi şi Hagi Prodan] şi-a încheiat Tudor viaţa, fără nici o cercetare şi fără nici o umbră de forme legale. Chiar dacă ar fi avut intenţia să lupte împotriva eteriştilor, în asemenea caz nu trebuia oare să se procedeze cu el aşa cum se procedează de obicei cu prizonierii?"

Informaţiile amănunţite şi precise cu privire la ridicarea şi uciderea lui Tudor se întemeiază pe declaraţiile arnăuţilor lui Caravia şi pe acelea ale doctorului Charles Barot, care se afla atunci în tabăra lui Al. Ipsilanti, la Tîrgovişte. Ele sînt de reţinut.

În sprijinul relaţiunii lui Liprandi, vin precauţiunile prin care duşmanii lui Tudor au căutat să-şi ascundă intenţiile şi să înşele masa pandurilor: toţi au declarat că lui Tudor nu i se va întîmpla nimic şi că îl duc în faţa Divanului ţării care s-ar fi aflat la Tîrgovişte. După ce au hotărît moartea comandantului lor, Dimitrie Macedonschi şi Hagi Prodan au dat lui Iordache în scris asigurarea că lui Tudor nu i se va întîmpla nimic la Goleşti, iar Iordache s-a angajat tot în scris faţă de ei că-l va preda pe Tudor teafăr Divanului. Aşa capătă consistenţă şi zvonul răspîndit de Al. Ipsilanti, după uciderea lui Tudor, că acesta ar fi plecat în Rusia.

Pe lîngă aceste ştiri demne de crezămînt, Liprandi ridică o seamă de probleme a căror cercetare duce la o mai bună cunoaştere a mişcării din 1821. Astfel, el confirmă inducţiunea noastră că atît arzul către Poartă, cît şi proclamaţia de la Padiş au fost redactate la Bucureşti, înainte de începutul răscoalei: că Grigore Brîncoveanu „ştia de răscoala grecilor încă din 1820", că marii boieri aderaseră la Eterie, că Grigore Brîncoveanu, Barbu Văcărescu, Scarlat Grădişteanu şi Alecu Filipescu-Vulpe au tratat cu Dimitrie Macedonschi încă din iunie 1820, că în decembrie 1820 Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica şi Barbu Văcărescu au propus lui Tudor să ridice pe panduri şi adaugă preciziunea de mare importanţă, că „Tudor a consimţit, dar numai cu condiţia ca ei să-i dea un act scris, prin care să fie împuternicit să provoace răscoală"; că boierii i-au dat, pe lîngă actul cerut, promisiunea să-i trimită ulterior un alt act, iscălit de toţi boierii. Acest act iscălit de 77 boieri, i-a fost înmînat lui Tudor la Ciorogîrla, de către Dinicu Golescu. Interesante amănunte cu privire la misiunea lui Pavel Macedonschi, care lipise la Bucureşti, în noaptea de 21—22 ianuarie, proclamaţia lui Tudor Vladimirescu, şi mai ales asupra întrevederii lui Tudor cu Al. Ipsilanti şi asupra negocierilor lui cu turcii.

Deosebit de bogate şi de precise sînt informaţiile cu privire la negocierile lui Tudor cu seraschierul din Silistra, informaţii pe care Liprandi le deţinea direct de la Nuri aga, emisarul paşei din Silistra. Acestea concordă în general cu acelea ale lui Thomas Gordon.

Negocierile cu turcii, duse la început prin mijlocirea boierilor ocîrmuitori, deci oficial, au fost întrerupte la sfîrșitul lui aprilie, în urma refuzului Porții de a trata mai înainte ca rebelii să fi depus armele.

Dar după ruperea negocierilor oficiale, Tudor a continuat tratativele pe cont propriu cu pașii serhaturilor, în primul rînd cu pașa din Silistra. După Liprandi, turcii au cerut ca preț al înțelegerii, capul lui Ipsilanti, și Ilarion ar fi insistat ca Tudor să accepte. Propunerea turcilor ar fi fost discutată chiar și cu Dimitrie Macedonschi, care ar fi socotit necesar, ca mai întîi să fie nimiciți „prin viclenie Iordache și Sava" ceea ce e absurd, dat fiind rolul pe care l-a jucat Dimitrie Macedonschi în arestarea lui Tudor.

Negocierile au continuat pînă ce turcii au ajuns la Dudești. Faptul că Tudor a putut, în seara zilei de 15 mai, să-și ridice tabăra „chiar sub ochii turcilor" ar dovedi că a ajuns la înțelegere cu ei. Semnificativ e și faptul că turcii, fără să fi întîmpinat vreo rezistență, au făcut nouă zile de la Călărași la București. După Liprandi, turcii ar fi promis să înceapă, imediat după nimicirea eteriștilor, tratative cu Tudor și cu Divanul țării, „pentru a introduce în Principate un nou așezămînt, mai ales în favoarea sătenilor". Iacovenco confirmă versiunea, arătînd că pașa din Giurgiu a asigurat pe Tudor că „Sultanul a dispus a dezrădăcina abuzurile din Țara Românească și a lua în seamă toate dreptele sale cereri", în schimbul cooperării lui Tudor la izgonirea lui Ipsilanti din țară. Evident, acestea nu erau decît amăgiri.

Thomas Gordon afirmă că pașa din Silistra s-a servit în negocierile sale cu Tudor de C. Negri, caimacamul lui Scarlat Callimachi, despre care știm acum că era eterist, ca și Callimachi de altfel. Informați, probabil de Negri, eteriștii au trimis un detașament care a prins la Fălăștoaca doi curieri, unul turc și altul român, care purtau corespondența între Tudor și pașa din Silistra. Depeșele confiscate au fost trimise la Tîrgoviște lui Ipsilanti care a ordonat lui Iordache să urmărească mișcările lui Tudor.

Evenimentele acestea sînt povestite și de Liprandi, dar cu unele amănunte deosebite. Liprandi nu vorbește de prinderea corespondenței lui Tudor și de rolul lui C. Negri. De aceea el presupune că N. Ipsilanti, Iordache și Farmache, care i-au ieșit înainte la Golești, își făceau încă iluzii asupra intențiilor lui Tudor și au căutat să-l convingă să-și unească forțele cu ale lor. Tudor a rămas neclintit și n-a consimțit decît să încheie o înțelegere cu ei „prin care se angajau reciproc, ca, în cazul unui atac din partea turcilor împotriva unuia dintre ei, să se ajute unul pe altul". Înțelegerea a fost apoi sărbătorită printr-un ospăț. Cu toate acestea, adaugă Liprandi, Tudor era hotărît să nu lupte împotriva turcilor, ci să se retragă în Oltenia și să aștepte acolo sfîrșitul acțiunii.

Pe baza mărturiei lui Liprandi și „în lumina datelor din arhivele din Budapesta, care completează datele de mai sus" (de unde au cunoscut ei datele din arhivele din Budapesta, care încă nu s-au tipărit?), Al. Vianu și S. Iancovici conchid că acordul de la Golești este „acela denumit de A. Oțe-

tea „Legămîntul lui Tudor Vladimirescu [cu Eteria]" şi datat de noi la începutul răscoalei.

Problema astfel pusă este de importanţă covîrşitoare, atît pentru aprecierea întregii acţiuni a lui Tudor Vladimirescu şi a mişcării conduse de el, cît şi pentru relaţiile sale cu Eteria.

Dacă Tudor n-a pornit la luptă în înţelegere cu Eteria, se neagă caracterul antiotoman al mişcării şi toată răscoala se reduce la o intrigă boierească. Se pierde, în acelaşi timp, din vedere acţiunea şi forţa intervenţiei maselor populare, care au văzut în Tudor un „chivernisitor pentru binele şi folosul tuturor", adică un conducător în lupta lor pentru „pămînt şi slobozenie". Împotriva acestei interpretări, care este de acord cu toate documentele cele mai sigure şi cu însăşi desfăşurarea evenimentelor, autorii caută să demonstreze că actul de la Goleşti este primul „legămînt" al lui Tudor cu Eteria, că Tudor n-a fost eterist şi că acţiunea lui n-a pornit în cadrul Eteriei şi n-a urmărit independenţa ţării de sub stăpînirea otomană, ci, aşa cum pretinde Liprandi, a fost o intrigă boierească pentru înlăturarea domniei fanariote. Teza noastră, căreia totuşi autorii îi dau la începutul articolului lor, cea mai completă adeziune, se află deci complet răsturnată.

Noi am stabilit data „Legămîntului lui Tudor Vladimirescu faţă de Eterie", în prima jumătate a lunii ianuarie 1821, pe baza mărturiei generalului Schustekh, comandantul suprem al trupelor austriece cu sediul la Sibiu. Legămîntul ni s-a păstrat, în traducere germană, ca anexă la raportul generalului Schustekh către contele Gh. Bánffy, guvernatorul Transilvaniei, din 16 iunie. Schustekh însoţeşte actul cu observaţia: „În acelaşi timp, anexez copia acordului, prin care Tudor s-a asociat, *încă la începutul insurecţiei*, cu eteriştii în vederea scopului final". Titlul legămîntului cuprinde de altfel aceeaşi idee: „Traducerea acordului încheiat, în limba română, între persoanele subsemnate *pentru promovarea* (*zur Beförderung*) acţiunii revoluţionare în Ţara Românească". *Beförderung* înseamnă favorizare, înlesnire, sprijinire a unei acţiuni plănuite sau începute. Termenul este incompatibil cu ideea aplanării unui conflict, ca acela de la Goleşti.

Afirmaţia lui Schustekh se întemeia, fără îndoială, pe indicaţiile corespondenţilor săi din Ţara Românească. În calitatea sa de comandant al forţelor armate austriece din Transilvania, el a urmărit de aproape mişcarea insurecţională din Ţara Românească şi a luat, împreună cu autorităţile civile, măsurile necesare pentru a o împiedica să se răspîndească şi în Transilvania. El primea rapoarte regulate de la personalul Agenţiei austriece din Bucureşti, de la consulul de la Iaşi, Iosif Raab, care se refugiase la Cernăuţi, şi de la starostii din provincie.

Legămîntul şi o scrisoare datată din Piteşti, 24 mai/5 iunie 1821 şi semnată de Iordache, Farmache, Hagi Prodan şi Dim. Macedonschi, traduse în limba germană şi transcrise de aceeaşi mînă, au ajuns la Sibiu în acelaşi timp şi au fost amîndouă anexate la raportul lui Schustekh din 5/16 iunie. Al. Vianu şi S. Iancovici conchid de aici, că ambele acte au fost trimise la

24 mai de la Pitești și că legămîntul publicat de noi ar fi acordul de la Goleşti din 18 mai.

Nu este mai natural să presupunem că personalul agenției, în special Udritzki, care a fost amestecat în toate negocierile, și-a procurat copiile actelor după uciderea lui Tudor și că, după ce le-a tradus la agenție, le-a expediat lui Schustekh?

Dar iată o probă materială, suficientă să infirme toată teoria lui Al. Vianu și S. Iancovici: Legămîntul lui Tudor este semnat de Tudor, de Iordache și de Farmache și întărit de „arhimandritul Veniamin", iar acordul de la Goleşti, după însăși mărturia lui Liprandi, a fost semnat, „pe de o parte de Tudor, D. Macedonschi și Hagi Prodan, iar pe de alta, de prințul N. Ipsilanti, de căpitanul Iordache Olimpiotul și de Ioan Farmache" (caietul W, fol. 106). Se mai poate susține identitatea celor două acte, semnate de persoane deosebite?

În afară de aceasta, Thomas Gordon, care a publicat în 1832 „O istorie a revoluției greceşti",[1] bazată pe informații directe (el era curier al ambasadei engleze de la Constantinopol în timpul mișcării eteriste) și pe acte originale, cum o dovedesc documentele publicate în apendicele vol. I, dă o descriere mai precisă și mai veridică despre evenimentele de la Goleşti. El spune că, după prinderea corespondenței lui Tudor cu pașa din Silistra, eteriștii urziseră o conspirație în armata lui Tudor. „Principalii lui ofițeri, Hagi Prodan, Macedonschi și mai mulți căpitani de panduri erau inițiați în complot, dar pînă atunci n-au putut să-i dea lovitura, deoarece Vladimirescu era deosebit de vigilent și pedepsise cu moartea, în mod sumar, pe unii din partizanii săi, a căror credință o suspecta".

Cînd, în drum spre Pitești, Tudor a ajuns cu cetele sale la Goleşti, a aflat că podul peste Argeș este păzit de trupele lui Iordache, întărite de 400 de oameni sub comanda lui Nicolae Ipsilanti, venit de la Cîmpulung; Tudor i-a trimis lui Iordache cuvînt să-i lase trecerea liberă. Iordache i-a răspuns, cerîndu-i să se oprească în ziua aceea, 18/30 mai, fiindcă avea de gînd să-l viziteze a doua zi dimineața. „În adevăr, continuă Gordon, în ziua de 31 mai, el s-a prezentat, însoțit de 50 de arnăuți, dintre cei mai viteji, în tabăra lui Tudor, și, după complimentele obișnuite, a cerut să fie convocați toți căpitanii, căci avea să facă în prezența lor o comunicare importantă. De îndată ce s-au adunat, Iordache a arătat un acord (*agreement*), scris între el și Theodor, redactat în limba română, semnat la 27 decembrie și atestat de secretarul consulului general. Actul stipula că Vladimirescu va fi credincios Eteriei, că va provoca o răscoală în Oltenia, în care scop Iordache avea să-i furnizeze soldați, dar, pentru a adormi bănuielile turcilor, și pentru a preveni intervenția lor imediată, răscoala trebuie să apară îndreptată nu împotriva sultanului, ci împotriva domnilor fanarioți și a boierilor mari; și, în sfîrșit, el [Tudor] nu trebuia să ia nici o măsură fără participarea lui Iordache și să nu pedepsească pe nici unul din partizanii săi fără o cercetare regulată. După ce a citit hîrtia, articol cu articol, accen-

[1] Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution*, 2 vol., Edinburgh—London, 1832.

tuînd în chip deosebit ultimul paragraf, Iordache, adresîndu-se adunării, a spus: „După acestea, mai puteţi răbda ca unii din voi să fie zilnic jertfiţi tiraniei lui"?

La aceasta, Hagi Prodan, Macedonschi şi mai mulţi căpitani de panduri, intraţi în complot, au răspuns „că nu vor mai asculta un conducător atît de sîngeros (*so sanguinary a leader*), că ei credeau să fie judecat de legea marţială şi că doresc să servească sub Olimpiotul".

Tudor a încercat să le trezească simpatia şi era gata să tragă sabia, dar glasul lui a fost acoperit de strigătul: „Afară cu ticălosul!" — Iordache porunci să fie dezarmat şi legat de arnăuţii din escorta sa, îl duse la Piteşti, de unde Nicolae Ipsilanti l-a condus sub pază străşnică la Tîrgovişte.

Iordache Olimpiotul s-a prevalat deci de un acord prealabil prin care Tudor jurase să respecte legea Eteriei şi în caz de abatere acceptase să fie judecat de legea marţială (*The martial law*). În adevăr, art. 6 al Legămîntului spune: „Nimeni dintre noi să nu cuteze a se abate oricît de puţin de la punctele de mai sus sau a le călca, fiindcă acela se va expune să fie deferit tribunalelor politice, militare şi ecleziastice, amintirea lui va fi ştearsă din lista membrilor naţiunii, averea lui va fi confiscată şi va fi afurisit să aibă soarta lui Iuda".

Or, după însăşi afirmaţia lui Al. Vianu şi S. Iancovici întrevederea de la Goleşti avea ca scop: „Semnatarii să se ajute unii pe alţii, *să nu mai existe nici o bănuială reciprocă*, să se lupte împotriva duşmanului comun".

Dacă Tudor nu era legat de nici o învoială anterioară, dacă n-a existat nici un acord între el şi Eterie, care să-i fi impus obligaţia de a face front comun cu eteriştii împotriva duşmanului comun, turcii, ce sens avea bănuiala şi cu ce drept îi cerea socoteală Iordache?

De altfel, Al. Vianu şi S. Iancovici reproduc din Liprandi un pasaj dintr-o scrisoare din 7 martie, prin care Iordache îl îndeamnă pe Al. Ipsilanti „să se grăbească să ocupe Bucureştii înainte de sosirea lui Tudor, care şi-a *călcat făgăduiala şi şovăie*" (p. 84). De altfel, Liprandi relatează că şi Macedonschi i-a reproşat lui Tudor la Goleşti „că şi-a călcat jurămîntul şi angajamentul scris, care exista între ei, potrivit căruia nu putea să facă nimic fără celălalt". Deci şi Liprandi ştia că a existat între Tudor şi Eterie un legămînt anterior. Dar iată o probă şi mai concludentă. În scrisoarea sa din 23 februarie 1821, în care-l ruga pe Pini să trimită pachetul destinat lui Stroganov printr-un curier extraordinar, încît să ajungă la Constantinopol înainte de orice altă ştire despre sosirea sa la Iaşi şi să permită fruntaşilor greci să se salveze de furia turcilor, Ipsilanti adaugă: „Eu trimit un curier M. Sale Împăratului, iar prinţul Suţu şi boierii de aici [de la Iaşi] îi trimit o cerere spre a-l ruga să facă ca trupele sale să intre în Moldova. D-ta ai face foarte bine să răspîndeşti această ştire printre boieri. *Ai lucra astfel în interesul Rusiei fără a fi cîtuşi de puţin compromis* [Pe marginea acestor cuvinte: *Foarte secret!*] Nu lua nici o măsură împotriva lui Vladimirescu şi spune totdeauna că nu ştii nimic din ce fac eu."

Pentru ca Ipsilanti să poarte astfel grija lui Tudor Vladimirescu, acesta trebuie să fi fost membru al Eteriei înainte de 28 februarie 1821. Și inițierea în Eterie se făcea pe baza unui angajament scris, întărit prin jurămînt. Afirmația lui Al. Vianu și S. Iancovici că Tudor a aflat abia la 25 februarie de Eterie, ca și data de 18 mai propusă de ei pentru semnarea legămîntului, cade deci.

Acordul de la Goleşti n-a avut nimic din caracterul solemn şi precis al „Legămîntului". A fost o simplă încercare de acomodare, de împăcare, între doi foşti aliaţi, ale căror drumuri s-au despărţit, în mod iremediabil. Dealtfel, Ipsilanti însuşi nu se îndoieşte că, semnîndu-l de nevoie, „Tudor avea cu totul altă intenţie". El era hotărît să nu lupte cu turcii — dimpotrivă, singurul mijloc de a cruţa ţara de grozăviile unei ocupaţii turceşti era de a se împăca cu turcii şi de a-i face să creadă că, aşa cum susţinuse totdeauna, acţiunea lui n-a fost îndreptată decît împotriva domnilor fanarioţi şi a boierilor mari şi n-a urmărit decît stîrpirea abuzurilor.

1. Deosebirea radicală între acordul de la Goleşti şi „Legămîntul lui Tudor faţă de Eterie" reiese şi mai puternic din analiza conţinutului lor. Mai întîi, tonul legămîntului nu este acela al unui act încheiat între două căpetenii de oşti, care se aflau „pe picior de război". Tudor a intrat în Eterie nu ca subordonat, ci ca aliat. El nu s-a comportat niciodată faţă de Al. Ipsilanti ca inferior în rang, ci ca un comandant independent care înţelege să coopereze cu grecii pentru răsturnarea stăpînirii turceşti, dar care, în acelaşi timp, nu uita niciodată că „se află cu sabia lui în patria sa".

În aceste condiţii, legămîntul nu prevede nici o măsură menită să înlăture neîncrederea. Dimpotrivă, semnatarii — Tudor, Iordache şi Farmache — se obligă că „în caz că unuia dintre noi i s-ar întîmpla (doamne fereşte!) vreo nenorocire, să-i sară numaidecît în ajutor şi să contribuie din toată inima să-l scape sau să-l ferească de neorocire". Evident, nu aceasta era starea de spirit a lui Tudor şi Iordache la Goleşti. Într-o scrisoare, datată din Piteşti la 23 mai, imediat după uciderea lui Tudor, Iordache scria unui necunoscut: „Văd că-mi scrii cu privire la slugerul Theodor. Frate, un jurămînt e o chestiune gravă, şi mînia divină pedepseşte totdeauna violarea lui... Frate, ştiţi că noi l-am susţinut şi totdeauna l-am favorizat şi ocrotit. Cum s-a putut ca un om care a primit atîtea servicii să fie atît de nerecunoscător faţă de binefăcătorul său?" (Th. Gordon, *op. cit.*, p. 139—140).

Şi în această scrisoare se invocă un angajament, pecetluit prin jurămînt, exact ca în legămîntul nostru. Putea fi încheiat acest angajament la Goleşti, călcat şi sancţionat în aceeaşi zi?

2. Legămîntul nu vorbeşte de o simplă împăcare, ci de un *Bund*, care în limba germană înseamnă ligă, alianţă, „o formă de asociere întemeiată pe un sentiment de iubire, ură şi însufleţire. *In Bund* domnesc prietenie şi spirit de sacrificiu mutual", exact cum spune şi art. 2 al legămîntului: „Unindu-ne pentru realizarea fericită a planului nostru greu de înfăptuit ne-am hotărît să încordăm toate puterile noastre trupeşti şi sufleteşti şi să

facem tot ce stă în puterile noastre pentru atingerea scopului propus şi pentru aceasta să nu jertfim numai averea, onoarea, armele şi tot ce va fi necesar iscusinţei (*zu den Kunstgriffen*) unor astfel de întreprinderi, ci şi scumpa noastră viaţă pînă la ultima picătură de sînge".

Conţinutul acestui articol este întărit şi precizat de art. 4: „Întrucît această alianţă sacră a noastră (*dieser unsere heilige Bund*) tinde în esenţă să ridice strălucirea credinţei şi este obligatorie *pe toată durata acţiunii noastre pînă la realizarea desăvîrşită a operei începute*", iar scopul acestei acţiuni era, după art. 1, „ca prin puterea armelor noastre să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor".

Pe aceste angajamente s-a întemeiat Iordache pentru a-i cere socoteală lui Tudor şi pentru a-l ridica din mijlocul taberei lui.

3. Art. 4. al legămîntului mai vorbeşte de hotărîri care, pentru a fi valabile, trebuiau luate „în urma unei înţelegeri şi deliberări comune *a tuturor membrilor asociaţiei* întruniţi în şedinţă". Al. Vianu şi S. Iancovici cred că „această prevedere nu era posibilă în ianuarie, fiindcă nu urmau să plece toţi semnatarii în Oltenia". Ea era posibilă la Goleşti, unde oştile erau „în poziţie de război" şi unde Iordache s-a prezentat la consfătuire însoţit de „50 de arnăuţi dintre cei mai viteji ai săi". În al doilea rînd, nu este vorba în acest articol de prezenţa la consfătuire a celor trei semnatari ai „Legămîntului", ci de deliberarea în comun „a tuturor membrilor asociaţiei" (*aller versammelten Bundesglieder*), deci a tuturor membrilor Eteriei de la Bucureşti, cum s-a întîmplat efectiv înainte de pornirea acţiunii.

4. Legămîntul a fost încheiat în prezenţa şi cu binecuvîntarea arhimandritului Veniamin, de care nu vorbeşte nici o mărturie a evenimentelor de la Goleşti, şi a fost întărit de secretarul consulatului general al Rusiei la Bucureşti, care în momentul întîmplărilor de la Goleşti se afla la Sibiu, refugiat cu Pini încă din luna martie. Apoi, cum am arătat, semnatarii înţelegerii de la Goleşti sînt cu totul alţii decît aceia ai legămîntului.

5. În sfîrşit, legămîntul mai conţine un art. 3, despre care Al. Vianu şi S. Iancovici nu pomenesc nimic. El sună aşa:

> „Pentru a mări numărul nostru şi pentru a cîtşiga prin acţiuni destoinice, o mulţime de aderenţi (*uns einen starken Anhang zu verschaffen*), fiecare dintre noi trebuie să fie volnic a urmări şi a ordona, după împrejurări, ceea ce i se pare că ar contribui la binele general al acestui acord (*Bund*), întărit cu jurămînt, adică să fie autorizat să se prefacă a provoca tulburări, a stîrni temeri interne şi externe şi a se folosi de toate şiretlicurile care pot duce la atingerea scopului nostru comun ... *er sey befugt sich zu verstellen Unruhen zu stiften in — und auswärtige Besorgnisse zu erregen und sich Überhaupt aller möglichen List zu bedienen, die er zur Erreichnung dieser gemeinsamen Absicht dienlich findet*".

În starea de război în care se aflau cele două tabere la Goleşti nici Tudor, nici Iordache şi Farmache nu puteau avea, după Al. Vianu şi S. Iancovici, o dorinţă mai fierbinte decît aceea de a întări ceata adversarului său

și de a-i recunoaște dreptul „de a urmări și a ordona ceea ce i se pare că ar contribui la binele general al acestui acord întărit prin jurămînt!".

Dar ceea ce este mai straniu, este partea a doua a acestui articol care autoriza pe semnatari „să se prefacă a provoca tulburări și a stîrni temeri înlăuntru și în afară". În momentul în care am publicat Legămîntul lui Tudor nu puteam bănui sensul și importanța acestei stipulații. Abia actele cunoscute după aceea ne-au dat cheia care dezleagă înțelesul tainic al acestui pasaj și rostul adevărat al Eteriei.

Oricine a pătruns în amănuntele mișcării eteriste știe că țarul Alexandru I era la curent cu toate planurile Eteriei, a încurajat-o și a subvenționat-o. Capodistria, care era sufletul întregii mișcări, era ministrul și sfetnicul cel mai influent al țarului. Baronul de Stroganov, ambasador la Constantinopol, era inițiat în toate secretele, iar personalul consulatelor ruse din Imperiul otoman era compus în cea mai mare parte din greci, agenți înfocați ai Eteriei. Pentru a pregăti pornirea mișcării în toate provinciile Turciei, un membru al ambasadei de la Constantinopol, Dașkov, a întreprins în vara anului 1821, un turneu la toate consulatele din Orient, sub pretextul reorganizării consulatelor. În sfîrșit, epitropul general al Eteriei, Alexandru Ipsilanti era general în armata rusă și aghiotant al țarului.

Și totuși, cînd a izbucnit răscoala, toți, în frunte cu țarul Alexandru I și cu Capodistria, au fost consternați, Stroganov a dezavuat mișcarea spontan, fără să aștepte instrucțiunile guvernului său, și țarul l-a felicitat pentru exactitatea cu care i-a interpretat sentimentele. Țarul a condamnat apoi în termenii cei mai categorici mișcarea lui Tudor și acțiunea lui Al. Ipsilanti.

Spontaneitatea și unanimitatea cu care factorii responsabili ai politicii țariste au reacționat în momentul critic, fără să se fi putut consulta, a deconcertat pe toți istoricii Eteriei. Explicația cu care contemporanii s-au mulțumit, și care a fost adoptată și de istoricii de mai tîrziu, a fost că eteriștii au dezlănțuit mișcarea la moment nepotrivit, cînd țarul și Capodistria se aflau la Laibach, sub influența lui Metternich. Este posibil ca o mare putere ca Rusia să fie redusă astfel la remorca Austriei?

Cheia misterului se află în declarațiile ignorate sau nesocotite ale unora dintre exponenții autorizați ai politicii țariste. Pini a vorbit în legătură cu mișcarea eteristă de o *situație ireparabilă*, iar Capodistria, într-o scrisoare din iulie 1821, către fostul mitropolit al Ungro-Vlahiei, Ignatie, confidentul său, care trăia retras la Pisa, a arătat limpede că Rusia nu putea interveni în favoarea eteriștilor decît dacă s-ar fi creat în Imperiul otoman o situație imperioasă și ireparabilă. Cu alte cuvinte, țarul Alexandru I nu putea interveni decît „dacă ar fi silit de o *necesitate imperioasă*, de o *necesitate irezistibilă*"[2]. Atunci țarul Alexandru I ar fi intervenit nu în postura de spriji-

[2] Arhiva centrală din Moscova, fond 111/83, fol. 103: „La Russie a improuvé la révolution; et la révolution a éclaté de manière à ce que la Russie ne pouvait et ne devait ni se taire, ni la sanctionner. Peut-elle s'occuper de ses conséquences dans le but de les faire prospérer? Elle ne le peut assurément que lorsqu'elle y sera forcée par une *impérieuse nécessité*, par une *nécessité irrésistible*.

Cette nécessité *sera impérieuse et irrésistible* lorsqu'il sera prouvé qu'il n'est plus

nitor al unei mişcări revoluţionare, cît ca restaurator al ordinii, investit cu această misiune chiar de Sfînta Alianţă, după cum Austria a fost investită de congresul de la Laibach cu misiunea de a înăbuşi mişcarea revoluţionară din Italia. Legal investită de celelalte puteri sau solicitată chiar de Poartă, ca în 1833, Rusia ar fi putut să ridice atunci problema soartei popoarelor creştine din Imperiul otoman.

Or, Alexandru Ipsilanti n-a înţeles că ţarul autocrat nu se putea pune în fruntea unei mişcări revoluţionare şi a făcut totul pentru a compromite Rusia şi a paraliza acţiunea diplomaţiei ei în favoarea victimelor furiei deslănţuite a turcilor. De aceea, pe cît de mult a apreciat diplomaţia rusă prudenţa şi înţelepciunea lui Tudor Vladimirescu, pe atît de sever a condamnat „nebunia" lui Al. Ipsilanti. Iată ce scrie Stroganov lui Nesselrode, la 10/22 aprilie 1821:

> „În proclamaţiile sale, Vladimirescu vorbeşte de suveranitatea Sultanului şi se declară exclusiv îndreptătorul năpăstuirilor pe care Ţara Românească le-a suferit din partea administraţiei nedrepte a boierilor uniţi cu domnii.
>
> Ipsilanti, dimpotrivă, printr-o imprudenţă fatală care a compromis naţiunea întreagă şi a întins un văl de doliu asupra Constantinopolului, a dat semnalul unui război de religie şi a jurat să moară sau să extermine tiranii care au asuprit Grecia de patru secole. Poarta, speriată în cel mai înalt grad de această întreprindere, a profitat de ea pentru a înflăcăra fanatismul turcilor".

Obligaţii ca acelea cuprinse în art. 3 puteau avea vreun sens după aceste evenimente şi după ce turcii au intrat în ţările române?

Dar, mi s-ar putea răspunde că chiar admiţînd că acţiunea lui Tudor a pornit din iniţiativa şi în cadrul Eteriei, el a urmărit scopuri deosebite de ale Eteriei. Această teză a fost susţinută şi de contemporani şi de unii istorici. În parte, este şi versiunea lui Al. Vianu şi S. Iancovici. Nici această teză nu rezistă faptelor. Chiar şi după dezavuarea ţarului, atîta timp cît a putut spera că provocările turcilor şi încălcarea teritoriului ţării vor determina intervenţia Rusiei, Tudor s-a abţinut de la orice act de ostilitate faţă de eterişti. Iată ce scrie Pini ministrului de externe, Nesselrode, la 3 aprilie:

> „Cei doi şefi ai insurgenţilor au împlîntat fiecare de partea sa drapele diferite şi păreau sau făceau să pară că sînt de opinie deosebită şi mînaţi de interese contrare. Vladimirescu pretinde mai ales — după cîte se spun — să nu participe la nici unul din proiectele prinţului Ipsilanti, căruia nu-i îngăduie decît o trecere

possible de ramener en Turquie, *par les moyens du gouvernement turc*, un état de choses compatible avec le maintien de la paix.

En plaçant ainsi la question ce ne sera plus pour favoriser l'insurrection qu'on combattra les Turcs. On les combattra pour faire terminer le désordre que la Porte provoque en suivant, contre les chrétiens, un système de destruction et de sang". (Sublinierile sînt ale autorului).

— lui și armatei lui, — pe teritoriul român. El persistă să declare că nu urmărește alt scop decît să garanteze pe compatrioții săi împotriva năpăstuirilor săvîrșite pînă acum de domni și de boieri, fără să pretindă a sustrage patria sa de sub stăpînirea otomană. Astfel pentru a da un aer de verosimilitate sentimentelor ce manifestă, Vladimirescu, aflînd că Ipsilanti se apropia de București, s-a retras cu ai săi la Cotroceni, mănăstire situată la o jumătate de leghe de această capitală.

Eu sînt cu atît mai mult înclinat să cred puțin probabilă o deosebire de opinie între șefii insurgenților, cu cît printre ei domnește o intimitate constantă. Pretinsa lor disensiune îmi pare prin urmare o șiretenie inventată pentru a face Poarta să creadă că vor sfîrși prin a se distruge unii pe alții și, întîrziind prin aceasta un atac din partea turcilor, să cîștige timp și să-și organizeze, în acest interval, armata".

În măsură să cunoască fondul lucrurilor, nu credem că Pini ar fi putut scrie ministrului său altceva decît ceea ce știa că e adevărul.

În concluzie, socotim că relațiile lui Liprandi sînt foarte importante, că ele conțin o serie de știri prețioase, care permit să pătrundem mai adînc în cunoașterea evenimentelor din 1821, dar ele trebuie utilizate cu discernămînt și prudență, fiindcă unele sînt tendențioase, iar altele provin din surse incerte sau greșit informate.

Dată fiind preocuparea sistematică de a arunca un văl asupra legăturilor politicii țariste cu eteriștii și de a susține punctul de vedere al boierilor de după înfrîngerea mișcării, Liprandi nu putea admite nici caracterul antiotoman, nici caracterul antifeudal al mișcării lui Tudor Vladimirescu. De aceea, însemnările lui, afară de unele fraze generale asupra arbitrarului și stoarcerilor domnilor greci, uniți cu boierii, nu conțin nimic din care să se vadă ura țăranilor, care „alergau orbi" în oastea lui Tudor, la luptă împotriva boierilor și uneltelor lor. Marea mișcare țărănească pentru pămînt și slobozenie, adică lupta împotriva stăpînirii turcești și exploatării feudale, care constituie resortul acțiunii lui Tudor, n-a trezit nici un ecou în povestirea lui Liprandi. Aceasta este principala lipsă a însemnărilor lui, și din acest punct de vedere trebuie apreciate știrile, în atîtea alte privințe interesante, pe care ni le-a lăsat.

Iar în ceea ce privește „Legămîntul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie" data pe care am fixat-o la începutul mișcării insurecționale, rămîne ferm stabilită, așa cum am arătat noi. În ipoteza lui Al. Vianu și S. Iancovici, acțiunea lui Tudor Vladimirescu rămîne ininteligibilă, în contradicție cu cele mai sigure dovezi documentare și susceptibilă de a ne cufunda din nou în confuzie și mister.

(Extras din „Studii". Revistă de istorie, nr. 3/1958, p. 77—92).

GENEZA REGULAMENTULUI ORGANIC

Regulamentul organic, în care revoluționarii din 1848 n-au văzut decît un instrument de împilare și de umilire, a fost un factor de progres, o adevărată Constituție, care a pus baza instituțiilor României moderne. Regulamentul a creat serviciile publice, a determinat compunerea și competența lor, a început organizarea unui corp de funcționari permanenți, a fixat condițiile de numire, salarizare și pensionare, a instituit miliția națională, a simplificat și regularizat sistemul fiscal, a constituit o Adunare legislativă, a introdus domnia pe viață și a reglementat raporturile dintre proprietari și clăcași.

Într-un cuvînt, Regulamentul organic a dotat țările românești cu instituții susceptibile de a favoriza dezvoltarea capitalismului și, constituindu-le într-o formă aproape identică în ambele Principate, a pregătit formarea statului român modern, unificat și centralizat. Regulamentul le-a pus în situația de a profita de toate avantajele pe care li le oferea Tratatul de la Adrianopol, în primul rînd de libertatea comerțului. Dar, în același timp, a pus la dispoziția claselor stăpînitoare, instrumentul de represiune indispensabil pentru a menține în stare de supunere masele țărănești, din ce în ce mai nemulțumite de înăsprirea exploatării la care erau supuse.

Inițiativa reformei aparține incontestabil Rusiei care, încă din 1826, a inserat în actul adițional al Convenției de la Akkerman un articol prevăzînd întocmirea unui „Regulament general", care să amelioreze organizarea și situația Principatelor române. Pentru executarea acestei clauze s-au constituit în anul următor două comisiuni, dar ele nu și-au îndeplinit misiunea, fiindcă nici Poarta, nici boierii nu înțelegeau să contribuie de bună voie la realizarea unei reforme, căreia aceștia îi atribuiau scopul de a le îngrădi drepturile și privilegiile, iar Poarta pe acela de a mări prestigiul și influența Rusiei.

Chestiunea a fost reluată în timpul războiului din 1828—1829 și dusă la capăt în anii următori. Consilierul de stat D. B. Dașkov a fost însărcinat, în 1828, să întreprindă o anchetă în țară și, pe baza informațiilor culese, s-au întocmit în iarna următoare instrucțiunile care aveau să călăuzească comisia de redactare a proiectului de Regulament.

Comisia de reformă, compusă din patru boieri munteni și patru moldoveni, desemnați în părți egale de Prezidentul Plenipotențiar și de Înaltele Divane, funcționînd ca două subcomisiuni, a lucrat sub președinția consulului general rus M. L. Minciaky, care se conforma „literal" instrucțiunilor

primite de la St. Petersburg. Pe măsură ce un capitol era redactat, el era supus președintelui plenipotențiar. Proiectul elaborat de comitet era amendat la St. Petersburg și numai după aceea supus aprobării unei Adunări extraordinare de revizie[1].

Agenții consulari ai Austriei, care au urmărit elaborarea și introducerea Regulamentului organic cu cea mai vie îngrijorare și ostilitate, nu vedeau în Reformă decît „opera rușilor": *Une charte octroyée par la Russie!* — Comparînd Regulamentul cu Charta Constituțională a lui Ludovic XVIII, Fleischhackl voia să stigmatizeze Regulamentul atît prin conținutul revoluționar al Chartei constituționale, cît și prin faptul că a fost impus de Alexandru I.

Definiția aceasta, inspirată de clarviziunea urii, merită să fie reținută. Inovațiile întemeiate pe principiile revoluției franceze și inițiativa decisivă a Rusiei sînt efectiv cele două surse principale ale Regulamentului organic, ca și ale Chartei constituționale.

Citind instrucțiunile guvernului rus pentru elaborarea Regulamentului organic, St. Marc de Girardin a declarat: „Adesea aveam impresia că citesc unele din referatele mărețe și solemne pe care le făceau Adunării Constituante Dupont, Lally—Tollendal, Talleyrand, Barnave. Sînt aceleași idei, aceleași vederi". Instrucțiunile urmăreau să introducă „instituțiile noastre civile, judiciare și administrative, tot ceea ce datorăm Adunării Constituante."

Aceste idei se găsesc în toate memoriile pe care, tot la cererea Rusiei de altfel, le-au elaborat principalii boieri din 1821 încoace. Ele erau răspîndite de tinerii care, după ce și-au făcut studiile la Paris, s-au întors în țară cu capul plin de idei liberale și voiau, după mărturia lui Fleischhackl, „să introducă în Țara Românească administrația, legile și obiceiurile franceze". Unul din aceștia, Barbu Știrbey, era secretarul comitetului de reformă pentru Muntenia.

În sfîrșit, printr-o extraordinară coincidență, omul însărcinat de guvernul rus să prezideze la reorganizarea țărilor române, contele Paul Kisseleff, era, prin educația și prin poziția sa socială, el însuși produsul autentic și superior al acestei faze de trecere la regimul capitalist, cînd nobilimea proprietară de iobagi caută să evite revoluția printr-o reglementare a sistemului iobag. Ea urmărea, după expresia lui Kisseleff, „să ia unor moșieri răi posibilitatea de a abuza de drepturile lor". Inițiativa rusă a ținut seama de diferite proiecte de reformă, elaborate de boieri după răscoala din 1821.

[1] Moldova era reprezentată în comitetul de reformă prin vornicul Mihail Sturdza și vistiernicul Constantin Pașcanu-Cantacuzino, numiți de Minciaky, și prin vistiernicul Alexandru Sturdza și Constantin Conachi, desemnați de Divan.

Țara Românească a fost reprezentată prin Al. Vilara și Iordache Filipescu, propuși de Minciaky, și de Emanoil Băleanu și Ștefan Bălăceanu desemnați de Divan. Secretari au fost: Aga Gh. Asachi pentru Moldova și Barbu Știrbey pentru Muntenia.

Comitetul și-a început lucrările la București, la 29 iulie 1829.

I

Memoriile boierilor

Sub efectul zaverei şi al ocupaţiei turceşti care au ruinat ţara şi au distrus în popor „sfiala prin care-şi cunoştea datoriile de supunere", memoriile nu vedeau altă nădejde de îndreptare decît într-un nou război, prin care „ar scăpa de guvernul său anarhic şi arbitrar, primind un alt sistem de guvernămînt, ordonat, care i-ar da o organizare stabilă şi legală". Ele prevăd chiar, pentru a putea statornici o astfel de reformă, „o regulată ocupaţiune militară, pe un timp determinat".

Bazele unui astfel de sistem de guvernămînt erau următoarele:

Desfiinţarea raialelor dunărene, întinderea hotarului ţării pînă la thalwegul Dunării, libertatea comerţului pe uscat şi pe apă, pentru toate produsele ţării; navigaţia liberă în toate apele Imperiului otoman şi vase de comerţ româneşti sub pavilionul ţării; revizuirea tarifului vamal şi încorporarea meseriaşilor şi negustorilor străini în breslele ţării şi supunerea lor la dăjdii, adică abolirea sistemului capitulaţiilor.

Memoriul prevede o adevărată reformă constituţională care să asigure boierilor mari toată puterea politică, economică şi socială. Domnul ar fi ales de cler şi de boieri, pe viaţă, dintre boierii mari. Cele două Divane superioare, unul administrativ şi altul judecătoresc, ar fi compuse exclusiv din membrii clerului înalt şi din marii boieri. În această discriminare apare deja principiul separării administraţiei de justiţie, care va fi aplicat de Regulamentul organic. Reforma va garanta boierilor privilegiile nobiliare şi le va rezerva toate slujbele înalte. Ei vor avea astfel mijlocul de a-şi întări stăpînirea asupra clăcaşilor, a căror prestaţie se va ridica de la 12 la 14 zile de clacă pe an. Subsolul va putea fi exploatat de proprietari, cu singura rezervă de a da statului cuvenita zeciuială.

Slujbaşii ţării vor primi lefuri fixe şi vor renunţa la havaeturi. Mitropolia şi episcopiile vor întreţine din veniturile lor şcoli pentru limba naţională. Chiar şi mănăstirile închinate vor fi puse la o contribuţie.

Liudele se desfiinţează şi se înlocuiesc cu o capitaţie fixă, la plata căreia vor fi supuşi şi străini. Pentru a reţine banii în ţară se vor înfiinţa fabrici ale căror produse vor fi ferite de concurenţa străină prin taxe prohibitive.

Nu lipsesc din acest proiect de reforme nici miliţia naţională, nici carantinele de-a lungul Dunării.

Marii boieri nu se mulţumesc să îngrădească şi să anuleze prin reformele preconizate efectele suzeranităţii turceşti. Ei atacă însuşi principiul şi legitimitatea acestei suzeranităţi, pe motiv că înăbuşe viaţa economică şi pricinuiesc scoaterea banilor din ţară. Ei arată că prin domnii străini şi prin sateliţii lor trimişi de la Constantinopol, prin dreptul de stăpînire exercitat

și de străini asupra mănăstirilor închinate, prin îngrădirea comerțului în favoarea domnului și capanului imperial, prin „vicioasa organizare a sistemului administrativ și prin lipsa meseriilor pentru obiectele de neapărată trebuință" s-a ajuns la „slăbirea de bani a țării", la paralizarea comerțului particular, la deprecierea tuturor produselor țării și la perpetuarea regimului de „nedreptăți și jafuri", din pricina cărora națiunea, „în loc să se cultive pentru fericirea sa, cade în demoralizare... și poporul se ruinează în tot felul".

Aceste considerații, formulate de cei mai mari boieri ai țării, dovedesc că stăpînirea otomană devenise incompatibilă cu gradul de dezvoltare a condițiilor de existență materială. Pentru satisfacerea nevoilor pe care dezvoltarea relațiilor noastre de schimb le trezise în pătura superioară a societății, boierii se străduiesc să-și valorizeze mai bine produsele agricole. Dar tendința lor se izbește de restricțiile impuse comerțului de regimul capitulațiilor și de obligațiile capanului.

Programul acesta, pe care l-ar fi putut semna orice partid liberal, a fost formulat de doi mari boieri, Grigore Brîncoveanu și Alexandru Villara. El dovedește că producția pentru piață a modificat situația agrară și a antrenat marea proprietate în relațiile de producție capitalistă, în singura formă accesibilă țărilor înapoiate economicește, în aceea a iobăgiei a doua, caracteristică țărilor situate la est de Elba. Așa au fost determinate și Principatele a realiza reformele, fără care nu mai puteau face față nici cheltuielilor statului, nici nevoilor lor sporite. Așa se explică rolul unei clase de mari proprietari feudali care luptă pentru introducerea unui regim, a cărui funcțiune era tocmai de a dezvolta raporturile capitaliste de producție și care la noi a dus la constituirea regimului burghezo-moșieresc.

Aceleași idei le regăsim într-un memoriu al lui Mihail Sturdza, din 28 februarie 1829. El prevede desființarea raialelor de pe Dunăre și instituirea pe cheltuiala ambelor Principate, a unui cordon sanitar pe Dunăre, care ar face din cele două Principate, o singură unitate economică; miliție națională, libertatea comerțului întreagă și deplină, desființarea capanului, domni pe viață, chiar ereditari, Adunarea obștească formată din persoane „avînd interese colective, indispensabele păstrării ordinei", adică din boieri mari, impozit unic, listă civilă, salarizarea slujbașilor, abolirea havaieturilor și desființarea scutelnicilor. Aceste deziderate formulate de doi boieri mari, Alexandru și Mihail Sturdza, care au fost și membri ai comisiei de reformă, nu fac decît să rezume punctele esențiale ale instrucțiunilor de la Petersburg și principiile de bază ale Regulamentului organic.

Împotriva proiectului boierilor mari se ridică, și în Moldova și în Țara Românească, boierii mici. Rapoartele consulare austriece vorbesc necontenit, din 1821 pînă în 1826, de spiritul de dușmănie care domnește între cele două stări boierești. În timpul refugiului din 1821—1822, boierii mici complotează împotriva boierilor mari și caută să cîștige și pe cei rămași în țară pentru a transforma regimul politic în sensul vederilor lor. Boierii de starea a doua și a treia au format un adevărat partid, care, la Iași, ținea

noaptea întruniri, unde se discutau proiecte de reformă şi se făceau legăminte pentru realizarea lor. Scopul acestei agitaţii era să deschidă boierilor mici accesul la slujbele şi onorurile care, pînă atunci, formaseră privilegiul boierilor mari. Ei cer ca şi ei să fie consultaţi şi să li se asigure şi lor o parte în conducerea afacerilor obşteşti. Ei propun ca din toate judeţele ţării să se trimită la scaunul stăpînirii cîte un deputat ales de obştea judeţului şi investit de ea cu depline puteri. Aceşti deputaţi să fie chemaţi la toate „sfaturile pentru pricini obşteşti", şi fără aprobarea lor, nici o măsură a guvernului să nu fie valabilă. Ei cer acces liber la toate slujbele şi la toate întreprinderile care nu ating interesele obşteşti.

Tendinţe asemănătoare exprimă şi „proiectul de organizare al ciocoilor şi cărvunarilor moldoveni", atribuit lui Ioniţă Tăutu. Proiectul prevede autonomia ţării, toleranţa religioasă, libertatea individuală, exproprierea pentru utilitate publică, „cu despăgubire potrivită", slujbă în serviciul obştesc, „nu de clironomie sau de chiverniseală", libertatea activităţii comerciale şi industriale, înfiinţarea de şcoli şi de spitale, „o tipografie obştească" şi pravile „în limba patriei". Acest program e vădit inspirat de „Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului". Dar ideile revoluţiei franceze nu sînt invocate nici împotriva clăcii, nici împotriva imunităţilor fiscale, nici împotriva privilegiilor nobiliare, ci numai pentru a justifica pretenţiile „ciocoilor" la egalitatea de drepturi cu boierii mari. Manifestaţia acestor idei, în mijlocul micii nobilimi, e interesantă ca indiciul unui început de diferenţiere înăuntrul boierimii. Dar, practic, revendicările şi agitaţia micii nobilimi n-au avut asupra Regulamentului organic alt efect decît să-i asigure o reprezentare în Adunarea obştească.

II

Instrucţiunile de la Petersburg

Importanţa propunerilor boierilor apare şi mai clar, dacă le comparăm cu instrucţiunile de la Petersburg.

Instrucţiunile guvernului rus prescriu ca alegerea domnului să fie făcută de o Adunare extraordinară, „calificată să exprime dorinţa naţiunii". În compunerea ei trebuiau să intre, pe lîngă membrii clerului înalt şi boierii de primul rang, deputaţii judeţelor, oraşelor şi breslelor. Poate şi alţi notabili ai ţării, ca „patricii ocoalelor etc.". Comitetul de reformă avea să stabilească numai proporţia între diferitele categorii de reprezentanţi, fără ca numărul deputaţilor oraşelor şi breslelor să fie mai mic de 1/4 din numărul total al deputaţilor.

Textul definitiv n-a admis decît 27 deputaţi ai isnafurilor pe lîngă 163 deputaţi ai boierilor, deci abia 14%, în loc de 25%. E un incontestabil suc-

ces al boierilor asupra instrucțiilor. În intenția marilor boieri, Obișnuita obștească Adunare trebuia să fie compusă din boieri de prima clasă, care nu luau parte la sarcinile statului și nu-i cunoșteau adevăratele nevoi. Instrucțiunilor le reproșează că nu erau decît instrumente docile, și, adăugăm noi, interesate în mîinile domnului și ale Porții. „Cu această stare de lucruri . . ., tratatele și hatișerifele deveneau iluzorii și aceste două provincii se vedeau despoiate de privilegiile care le erau garantate de Curtea imperială". Pentru a remedia aceste inconveniente, Instrucțiunile recomandă ca Adunarea să fie completată cu deputați ai județelor. Regulamentul organic constituie Adunarea din membrii clerului superior, 20 boieri de rangul întîi și 19 deputați ai județelor (în Muntenia). Împreună cu episcopii, boierii mari aveau majoritatea asigurată și eludau și în acest punct spiritul instrucțiunilor imperiale.

În materie fiscală, guvernul rus propune o serie de măsuri radicale, menite să îngrădească abuzurile intolerabile care au împins la desnădejde masele țărănești și au secătuit „adevăratele surse ale proprietății", paralizînd industria și comerțul.

Cămara particulară a domnului va fi suprimată și el va trebui să se mulțumească cu o listă civilă, fără să-și mai poată însuși vreo altă sursă de venit. Toate veniturile statului aveau să fie vărsate în casa vistieriei publice, și pe baza lor să se stabilească cheltuielile statului.

Pentru repartizarea echitabilă a sarcinilor publice, se recomandă efectuarea unui recensămînt al contribuabililor. El s-a făcut sub administrația lui Kisseleff și rezultatele lui au produs uimire generală. Populația Moldovei și Munteniei era pînă atunci evaluată la 1.500.000 locuitori. Recensămîntul din 1831 a dat 2.200.000 locuitori.

Guvernul rus admite scutirea personală a boierilor, dar nu și a proprietăților boierești. „Ar fi desigur de dorit să se obțină de la ei, în interesul concetățenilor lor, o renunțare de bună voie la drepturi atît de exagerate". Dar cum autorii Instrucțiunilor nu-și fac iluzia că acest caz se va produce, ei recomandă să se arunce asupra boierilor măcar partea ce le revine din impozitele indirecte și să se pună capăt abuzului cu hrisoavele de căftănire. Toate scutirile vor fi revizuite și privilegiații abuzivi vor fi trecuți în rîndul contribuabililor.

Boierii au respins impozitul funciar, propus de Instrucțiile de la Petersburg, și crearea unui timbru care ar fi lovit mai ales pe cei bogați.

Comitetul de reformă s-a opus impozitului funciar pe motiv că ar fi atins „dreptul sfînt al proprietății, de care atîrnă agricultura și industria acestor țări și care este în același timp izvorul productiv al principalelor venituri ale statului. Proprietatea ar fi astfel de două ori lovită de impozit . . . căci a impune proprietarului obligațiuni față de sătean (sub forma de concesiune de pămînt) și a pune, în același timp, impozit asupra proprietății funciare, ar fi a arunca asupra proprietarului un impozit îndoit, fără a-i lăsa vreunul din foloasele de care se bucura aiurea". Boierii respingeau

deci impozitul funciar, pe motiv că proprietatea era grevată de dreptul de folosință al sătenilor.

În aceeași ordine de idei, boierii justifică privilegiul care le conferă scutelnici, breslași și slugi, prin faptul că acesta ar fi fost o compensație pentru desrobirea țăranilor sub Constantin Mavrocordat. Instrucțiile imperiale nu-l consideră decît ca un drept afectat marilor slujbe ale statului, ca gratificații și salarii. Prin urmare, abolirea lui, contra unei despăgubiri, n-ar fi constituit o violare a dreptului „sacru" de proprietate.

Instrucțiile propun, ca despăgubire, mărirea salariului dregătorilor, pensiuni pentru boierii care obținuseră scutelnici prin servicii efectiv prestate, sau ridicarea numărului zilelor de clacă de la 12 la 20 sau la 24. Costache Conachi răspunde că în Moldova sătenii prestau deja 24 zile de clacă și că, prin urmare, sporul de zile ce li se oferea pentru desființarea scutelnicilor și poslușnicilor nu constituia o despăgubire. Kisseleff a curmat controversa suprimînd printr-un act administrativ ceea ce boierii se complăceau a numi „cel mai frumos privilegiu" al lor.

În privința modului de a așeza și percepe impozitele, Instrucțiunile se ridică atît împotriva cislei, cît împotriva sistemului liudelor, și lasă în seama comitetului alegerea unui mod simplu și rațional, aplicabil simultan în ambele Principate. Comitetul a adoptat capitația pe cap de familie preconizată de memoriile boierilor.

Pentru a pune capăt abuzurilor și silniciilor la care se dedau colectorii dărilor și ispravnicii, guvernul rus recomandă ca rolurile contribuabililor să fie întocmite cu cea mai mare preciziune și să li se acorde toată publicitatea.

Anticipînd asupra Tratatului de la Adrianopol, Instrucțiunile prevăd suprimarea tuturor restricțiilor din calea comerțului prin desființarea capanului și a vămilor interne. Boierii mari erau de acord cu aceste dispoziții de care erau cei dintîi a profita. Erau de asemenea de acord cu restrîngerea dreptului domnului de a conferi titluri onorifice, cu instituirea liniei de carantine de-a lungul Dunării, cu crearea miliției, cu necesitatea de a se pune mai multă ordine și regularitate în administrarea justiției și cu impunerea proprietăților eclesiastice. Aceste măsuri nu atingeau direct interesele boierilor.

Instrucțiunile de la St. Petersburg se încheie cu o serie de măsuri menite să pregătească unirea între cele două Principate. Ele recomandă ca instituțiile cu care Regulamentul organic le va înzestra să fie cît mai uniforme. Curtea imperială crede că „această uniformitate poate apropia două popoare pe care identitatea de religie, de origine și de poziție ar trebui să le țină strîns unite în orice împrejurare". Locuitorii celor două Principate se vor bucura reciproc, în fiecare țară, de aceleași drepturi civile ca și băștinașii, vor putea dobîndi proprietăți și ocupa slujbe, vor poseda un fel de *concetățenie*. Cele două Principate vor încheia un acord pentru întreținerea carantinelor și paza frontierelor și pentru extrădarea delicvenților, vor sta-

bili un tarif vamal comun cu celelalte țări, vor suprima orice barieră vamală între dînsele și vor fixa, de comun acord, cursul monedelor. Unitatea economică și administrativă avea să creeze astfel condiția prealabilă a unirii politice. Atît Regulamentul organic al Munteniei, cît și al Moldovei au inserat în articolele lor finale, în termeni aproape identici, aceste deziderate. Ele corespundeau gradului de dezvoltare a relațiilor de schimb de la noi.

Boierii, mai ales cei din Moldova, voiau să desăvîrșească ideea unirii, cu aceea a independenței. Ideea capitalizării tributului, care în 1854 avea să seducă și pe marele vizir Reșid pașa, e clar formulată încă din 1834 de boierii moldoveni.

„Noi am împinge sacrificiul (pecuniar pentru a răscumpăra independența față de Poartă) atît de departe cît ar trebui, mărturisesc ei lui Bois le Comte, pînă la cincizeci de milioane de piaștri de fiecare Principat, chiar mai mult".

III

Regulamentul organic

În discursul ținut în fața Obștești Extraordinare Adunări de Revizie, Kisseleff a prezentat Regulamentul organic ca o restaurare a guvernului național de care s-au bucurat strămoșii noștri. A lega o reformă, oricît de radicală, de trecut, era un procedeu tipic al romantismului politic. Mult mai adevărată e această observație: „În mijlocul prefacerilor îmbunătățitoare ce înviorează marea familie europeană, noroadele locuitoare ale acestor țări rămaseră înțelenite; chemate la civilizație, ele nu mai puteau să rămînă străine destinului lor".

La începutul secolului al XIX-lea, țările românești își păstraseră structura politică și socială din veacurile trecute, cu toate viciile unei feudalități fără frîu și fără răspundere. Ea se caracteriza printr-o dezordine indescriptibilă în administrarea finanțelor, lipsa oricăror garanții în fața instanțelor judecătorești, incapacitatea și corupția organelor polițienești care, în loc să urmărească pe tîlhari, se asocia la tîlhăriile și jafurile lor, o administrație pusă pe procopseală și mereu reînnoită, interesată să perpetueze abuzurile și să se împotrivească oricăror reforme.

La aceste vicii, care țineau de esența regimului, s-au adăugat calamitățile pricinuite de slăbiciunea și anarhia Imperiului otoman, cum au fost ocupațiile militare prelungite și repetate, incursiunile bandelor lui Pasvanoglu, care au distrus orașele și satele și au tîrît în robie o parte din locuitorii țării, epidemiile, foametea și emigrația în masă.

Tratatul de la Adrianopol, desființînd raialele de pe malul stîng al Dunării și acordînd Principatelor libertatea comerțului, domnia pe viață, miliția națională și dreptul de a înființa o linie de carantină pe Dunăre a creat o situație nouă și a făcut și mai imperioasă necesitatea unor reforme care să pună în armonie instituțiile țării cu noua ei poziție.

Regulamentul organic fixează mai întîi condițiile și modalitatea alegerii domnului, care se face de către o Adunare obștească extraordinară compusă în Muntenia din 190, în Moldova din 132 membri, toți boieri, afară de — respectiv — 27 și 21 reprezentanți ai breslelor de meseriași și negustori.

Puterea legislativă aparținea unei obișnuite Adunări, compusă din 42 membri în Muntenia și 35 în Moldova. Convocată în fiecare an, ea exercita timp de cinci ani o funcțiune pur legislativă, și avea dreptul de a supune domnului prin anaforale cererile și dezideratele țării.

Inițiativa legilor aparținea domnului. Proiectele de lege supuse Adunării prin pitac domnesc puteau fi modificate sau respinse. Hotărîrile Adunării, nu dobîndeau putere de lege decît sancționate de domn, care putea refuza sancționarea fără arătare de motive.

Ca șef al puterii executive, domnul sancționa și promulga legile, numea și revoca miniștrii, era șeful suprem al miliției și paznic al ordinei publice. El era ajutat de șase miniștri (Interne, Finanțe, Secretariatul de Stat, Justiție, Culte, Război), dintre care trei: ministrul de interne, ministrul de finanțe și secretarul de stat, constituiau *Sfatul Administrativ*, care rezolva afacerile curente relative la ordinea publică, finanțe și comerț.

În virtutea principiului separării puterilor, înscris în ambele Regulamente, justiția se separă de administrație și primește o organizare independentă. Regulamentul a creat în fiecare județ tribunale de primă instanță, apoi divanuri judecătorești de apel la București și Craiova, și unul la Iași pentru Moldova, în sfîrșit, ca supremă instanță, Inaltul Divan, care judeca apeluri împotriva divanurilor judecătorești și a tribunalelor de comerț. Pentru judecarea afacerilor de comerț s-au creat tribunale de comerț la Iași, București și Craiova.

Regulamentul organic conferă cauzei hotărîte de Inaltul Divan și întărite de domn autoritatea de lucru judecat. Prin aceasta se pune capăt nestatorniciei care rezulta din dreptul justițiabilului care pierduse sub un domn să redeschidă procesul la revenirea altui domn. Reforma era menită să consolideze proprietatea și să favorizeze dezvoltarea capitalismului.

Judecătorii erau numiți pe trei ani, dar cei ce s-au dovedit capabili puteau fi reconfirmați din trei în trei ani. Fără să proclame inamovibilitatea magistraților, Regulamentul o prezintă ca un lucru deziderabil, care ar putea fi realizat după zece ani de la intrarea în vigoare a Regulamentului.

Capitolul III pentru reglementarea finanțelor desființează rusumaturile (impozite indirecte), corvezile de tot felul, furniturile și rechizițiile în natură, vămile interne, iraturile abuzive ale dregătorilor, scutelnicii și poslușnicii.

Impozitele indirecte sînt înlocuite cu o capitație unică, la care se adaugă taxa impusă mazililor, patenta negustorilor și meseriașilor, parte din venitul net al mănăstirilor și din produsul ocnelor, vămilor și pescăriilor. Tot acest capitol prevede efectuarea unei catagrafii septenale a tuturor claselor de contribuabili, măsuri de contabilitate și, în sfîrșit, determină drepturile și îndatoririle sătenilor și proprietarilor.

Dezvoltarea capitalismului la noi era îngreuiată de instabilitatea legislativă, de regimul fiscal arbitrar și extrem de variabil, de incertitudinea în materie de proprietate imobiliară de sistemul capanului și de multiplele îngrădiri ale libertății comerțului. Tratatul de la Adrianopol garantează libertatea comerțului și deschide comerțului extern schelele și porturile Dunării. Regulamentul organic desființează vămile interne, prevede crearea unei Bănci Naționale, instituie o secție de notariat pe lîngă tribunale, organizează oficiul stării civile, stabilește hotărnicia tuturor moșiilor pentru a pune capăt nenumăratelor conflicte mereu redeschise și ia măsuri pentru înființarea unor arhive de stat și pentru păstrarea actelor de stare civilă. Pentru dezvoltarea industriei se preconizează un regim de protecție a industriei naționale și premii de încurajare. Proprietarii pot exploata minele de pe moșia lor, dînd statului 10% din produsul net; dacă proprietarul nu le poate exploata el, statul, i se substituie, asigurîndu-i 10% din venit.

Regulamentul organic se îngrijește și de starea sanitară și de dezvoltarea culturală. El instituie și la București și la Iași un comitet al sănătății pentru a supraveghea carantinele și starea sanitară a întregii populații, pentru a se îngriji de vaccinarea copiilor și a controla spitalele și farmaciile.

Regulamentul organic, menține Epitropia școlilor, care funcționa încă din secolul al XVIII-lea sub președinția mitropolitului, și dispune să se înființeze școli primare în capitala fiecărui județ. Un colegiu se va institui la București pentru a forma, în limba țării, cadrele noii administrații.

Prin organizarea unei miliții naționale, capitolul VII a pus baza formării unor forțe armate, indispensabile pentru serviciul carantinelor, menținerea ordinei interne, ca și pentru strîngerea dărilor și executarea ordinelor guvernului.

Pentru întreținerea aparatului administrativ, judiciar, militar, sanitar și cultural, creat de Regulament, era nevoie de venituri regulate și permanente.

Regulamentul organic înlocuiește toate dările existente atunci prin capitația sau birul personal de 30 lei de fiecare familie de plugari și muncitori. Mazilii plăteau o capitație de 45 lei anual. Negustorii și meseriașii, organizați în bresle, erau supuși la patentă.

Pe lîngă capitație, statul mai dispunea de venitul ocnelor care prezentau 32% din totalul bugetului, și de taxele vamale care produceau în Muntenia 11% din venitul bugetului.

Capitolul IX și ultim se referă la titlurile și drepturile nobiliare, la modul de a le dobîndi și la numirea în diferite slujbe, la principiile naturalizării și la regia mănăstirilor închinate.

Distrugînd vechiul aparat administrativ, judiciar şi fiscal al ţărilor române, Regulamentul organic a lovit în interese multiple şi în obiceiuri adînc înrădăcinate. Dispoziţiile lui n-ar fi fost niciodată aplicate dacă ar fi depins de bunul plac al celor interesaţi. Am văzut ce dîrză rezistenţă au opus boierii impozitului teritorial şi legii timbrului propuse de Instrucţiile ruseşti.

De aceea Kisseleff a stăruit ca Regulamentul organic să fie pus în aplicare pe timpul administraţiei ruseşti. Unele dispoziţii au fost aplicate chiar înainte de votarea Regulamentului, cum a fost aceea privitoare la desfiinţarea scutelnicilor. Multe expediente au fost introduse în Regulament, fiindcă experienţa le-a dovedit prielnice. Pentru a combate epidemia de ciumă, administraţia rusă crease *ocoalele sanitare*. Fiindcă au dat bune rezultate, ele au fost legiferate. Dar, mai ales, Administraţia rusă a căutat să completeze lipsurile şi să creeze organele fără de care noul regim nu putea fi pus în stare de funcţionare. Astfel, în 1831, s-a efectuat un recensămînt general, fără de care nu se putea repartiza capitaţia şi întocmi bugetul.

În acelaşi scop, s-au pus şi bazele urbanismului la noi. Administraţia rusă a introdus două regulamente municipale, la Brăila şi la Galaţi, şi un al treilea pentru înfrumuseţarea capitalei. A luat măsuri pentru pavarea, iluminarea şi sistematizarea oraşelor noastre. A instituit comisii speciale pentru cercetări arheologice şi mineralogice şi pentru analiza apelor minerale. Ofiţeri de geniu ruşi au fost însărcinaţi cu ridicarea planurilor şi cu întocmirea unei hărţi complete a Ţării Româneşti.

Pentru a combate abuzurile care consumau veniturile statului, preşedintele plenipotenţiar a constituit comisii de revizuire, alcătuite din boieri şi asistate de un procuror rus, care au străbătut ţara şi au restabilit în rîndul contribuabililor 3.877 evazionişti şi 873 liude, necunoscuţi vistieriei. Ele au mai constatat 534.328 piaştri reversibili tezaurului şi 1.360.277 piaştri percepuţi ilegal, care au fost restituiţi ţăranilor. Otcupul (ferma) ocnelor şi vămilor, arendate pentru 1.600.000 piaştri, a fost scos din nou la licitaţie şi adjudecat pentru suma de 5.400.000 piaştri.

Recrutarea, organizarea şi instrucţia miliţiei s-a făcut sub conducerea unor ofiţeri ruşi, după legi şi regulamente traduse din rusește. Pentru a înfrînge rezistenţa unei populaţii care pierduse deprinderea serviciului militar a fost nevoie de mijloace de constrîngere pe care ţara nu le avea. Fără concursul direct al autorităţilor ruseşti, miliţia naţională nu s-ar fi putut constitui într-un timp atît de scurt.

Dar măsurile Administraţiei ruseşti au avut urmări şi mai însemnate. Pentru a combate haosul monetar şi agiotagiul care făcea ravagii, Administraţia rusă a scos monedele turceşti din circulaţie şi a dispus ca toate plăţile către vistierie să se facă în ducaţi austrieci.

Evident, măsura era un simplu expedient impus de necesităţile momentului. Ea nu lovea mai puţin într-unul din privilegiile suzeranităţii turceşti. De o semnificaţie şi mai precisă sînt delimitarea graniţelor Munteniei spre

Turcia și instituirea liniei de carantine de-a lungul Dunării. Încă în cursul lunii august 1830, comisia turcă de delimitare a sosit în țară și a început, împreună cu o comisie ruso-română, fixarea graniței pe linia talwegului Dunării. Operația a atribuit Țării Românești 88 de insule, dintre care unele locuite, cu o suprafață totală de peste 2.000 km.p. Înainte de evacuarea Principatelor, linia de carantine era organizată și carantine de piatră zidite la Brăila, Piua Pietrii, Zimnicea și Izvoarele.

Aceste măsuri n-au avut ca efect numai să pună stavilă răspîndirii bolilor molipsitoare și incursiunii cetelor prădalnice din dreapta Dunării. Ele au ridicat o barieră efectivă între țările române și Imperiul otoman, și au subliniat poziția de independență aproape completă pe care tratatul de la Adrianopol și Regulamentul organic le asigurau Principatelor unite de acum prin aceleași instituții și aceeași soartă.

IV

Raporturile dintre proprietari și țărani

Înaintea Regulamentului organic, raporturile dintre proprietari și clăcași erau reglementate de obiceiul pămîntului și urbariile domnilor fanarioți. În virtutea obiceiului, țăranii aveau un drept de folosință nelimitat asupra terenurilor necultivate. Urbariul lui Grigore Ghica, din 1766, confirmă acest drept, statuînd că „locuitorii ce se vor afla ori pe a cui moșie cu șederea să aibă voie a-și face toată trebuința pe acea moșie și neoprindu-se de către stăpînii moșiilor". În 1821, acest drept era încă necontestat. Un bun observator străin remarcă atunci că țăranul român „poate considera toată țara ca fiind la dispoziția sa. El poate să semene și să secere unde îi place, numai cu condiția de a lăsa stăpînului de moșie a zecea parte din recoltă". Ei puteau crește atîtea vite cîte le permiteau furajele disponibile pentru iarnă. Ei aveau voie să pescuiască în apele moșiei și să se folosească de păduri nu numai pentru trebuințele lor, ci și pentru vînzare.

La aceste înlesniri se adaugă condițiunile relativ benigne ale șerbiei. Claca e de douăsprezece zile pe an. Clăcașii beneficiau de raritatea mîinii de lucru și de ușurința de a evada în țările vecine. De aceea, în județele de margine, claca e redusă la jumătate. Terenurile necultivate și libere, siliștele pustii, erau atît de numeroase încît nici stăpînii de moșie nu le știau de rost. Pămîntul nu valora decît în măsura brațelor în stare să-l cultive. Astfel, cînd agricultura noastră devine producătoare de cereale pentru export, boierii caută să atragă pe țărani, oferindu-le, printre alte avantaje, reducerea zilelor de clacă. Concurența între boieri trebuie să fi luat forme destul de alar-

mante pentru a smulge lui Caragea hotărîrea ca „nici un stăpîn să nu poată acorda mai puţin de 12 zile de clacă".

De la reforma lui Constantin Mavrocordat, raporturile dintre moşieri şi săteni sînt reglementate prin ordonanţe administrative, care caută uneori să limiteze arbitrarul stăpînilor de moşie. Efectul lor nu trebuie să fi fost prea satisfăcător, deoarece pitacul lui Alexandru Ipsilanti, din 1780, recunoaşte că locuitorii aplicau cînd pravilele împărăteşti, cînd obiceiul pămîntului, sau mai exact, „cînd cu pravilele strica obiceiurile, cînd cu obiceiurile se împotrivea pravilelor".

Alexandru Ipsilanti acordă proprietarului, dar nu şi săteanului, facultatea de a converti claca în bani. În afară de clacă, ţăranul e obligat să dea zeciuială din produsele pămîntului luat de la proprietar şi din peştele scos din bălţile Dunării. Heleşteele şi iazurile moşiei sînt rezervate proprietarului.

Aşezămîntul lui Ipsilanti a rămas în vigoare pînă la 1818, cînd Vodă Caragea îl modifică, adăugînd încă două zile de clacă la celelalte 12.

În Moldova exploatarea ţăranilor e mai sistematică şi mai aspră. În 1742 se interzice clăcaşilor de a se muta de pe o moşie pe alta, iar în 1766, Grigore Ghica introduce *nartul* sau norma, care măreşte ziua de lucru cu jumătate. Numărul zilelor de clacă se ridică deci la 18. În 1777 boierii obţin încă 2 zile de clacă, o podvadă şi două cărăuşii, încît în 1829 Constantin Conachi recunoaşte că în Moldova claca era de 24 zile cu nart.

Hrisovul lui Alexandru Moruzi din 1805 înăspreşte nartul, limitează întinderea de pămînt ce se dădea locuitorilor pentru fîneaţă şi păşune şi rezervă stăpînului un sfert din fîneaţă. Locuitorii nu mai pot scoate la islaz decît un număr limitat de vite. Boierii îşi însuşesc o parte din fînaţ şi restrîng dreptul ţăranilor la islaz.

Boierii îşi constituie astfel un „domeniu rezervat", care înseamnă o gravă atingere a dreptului de folosinţă pe care sătenii îl aveau asupra locurilor libere şi primul pas spre formarea proprietăţii absolute, în sens capitalist-burghez.

Restrîngerea dreptului la islaz a lovit ţărănimea în principalul ei mijloc de cîştig. Din vînzarea vitelor îşi acopereau nevoile şi îşi plăteau dăjdiile. „Ţăranii îşi hrănesc vitele pe moşiile noastre, spun boierii în hrisovul lui Al. Moruzi, şi le vînd pe preţuri bune, printr-însele săvîrşind toate dobîndirile lor".

Numai la Constantinopol se trimiteau anual între 250—300.000 de oi şi 3.000 de cai, din Ţara Românească, iar în Austria 61—70.000 de boi şi 3.000 porci. Moldova exporta în Polonia şi Austria 60.000 boi pe an. Un număr egal se tăia pe loc şi se exporta sub formă de seu, pastramă şi piei. La exportul legal trebuie să adăugăm contrabanda, care mai ales în Austria se practica pe o scară întinsă. După evaluările lui Pertusier, Ţara Românească exporta produse de 9 milioane şi jumătate şi importa mărfuri de 5 milioane. Pentru Moldova cifrele erau, respectiv, de 6.500.000 şi de 4.500.000 lei.

Concomitent cu restrîngerea suprafețelor de fînețe și pășuni se obține întinderea terenurilor însămînțate cu grîu. Sub imboldul cererii tot mai imperioase de cereale pentru export, boierii caută să restrîngă dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului, să-și rezerve pentru folosul lor exclusiv a treia parte din terenurile cultivabile, să-și rotunjească moșia, s-o libereze de drepturile colective și să transforme dreptul de stăpînire în drept de proprietate quiritară.

În același timp boierii tind să-și asigure mîna de lucru necesară exploatării domeniului rezervat și să-și creeze un drept de monopol din vînzarea băuturilor spirtoase și a colonialelor.

Dreptul la „domeniul rezervat" a fost lărgit prin hrisovul lui Ioniță Sandu Sturdza, care împarte terenul arabil și fînețele în trei părți, „intrînd în măsură și curăturile care se vor fi făcut din codri, și două părți loc de hrană și fîneț se vor da locuitorilor, iar a treia parte să rămîie neapărat veșnicului stăpîn".

Acesta e primul document care aplică moșierilor termenul de „proprietari". Pînă aici ei fuseseră numai „stăpîni de moșie", ceea ce exprimă mai mult o legătură personală între ei și țărani, decît un raport juridic real între ei și moșie.

Toate aceste fenomene sunt semnele caracteristice ale descompunerii structurii feudale. Ele au provocat și la noi, ca și în Rusia, aceleași măsuri de stăvilire prin lege a abuzurilor moșierești, de determinare precisă a obligațiilor feudale, de crearea unei baze legale de apărare împotriva exceselor regimului, de simplificare a sarcinilor fiscale și de ameliorare a modului de percepere. Scopul acestor măsuri era nu de a răsturna ordinea existentă, ci de a întări bazele economice și sociale ale boierilor.

Regulamentul organic stabilește raporturile dintre proprietari și săteni printr-o serie de drepturi și îndatoriri reciproce. El recunoaște stăpînilor de moșie dreptul de proprietate deplin și absolut, dar numai asupra unei treimi din moșie. Celelalte două treimi aparțin sătenilor, cărora legea le asigură o posesiune perpetuă asupra acestei porțiuni. Proprietarii n-au dreptul să alunge în masă pe sătenii de pe o moșie. Îndepărtarea rămîne o pedeapsă individuală, subordonată autorizației statului și unui preaviz de 6 sau 12 luni. În sfîrșit, legea asigură săteanului alungat dreptul la o despăgubire pentru casa, curtea, grădina și pometul său.

Proprietarul se obligă să dea fiecărui sătean loc de casă și de grădină, pămînt de arat și fînaț, islaz pentru patru boi și o vacă cu lupte, adică ceva mai puțin de 7 pogoane în Muntenia și trei fălci și jumătate în Moldova. Această cantitate era cu 1 1/2—3 1/2 mai mică decît pămîntul aflat în posesiunea sătenilor înainte de Regulament. Locuitorul care avea mai mult de cinci vite mari sau voia să cultive mai mult pămînt decît era obligat proprietarul să-i dea, era silit să se învoiască „cu bună tocmeală cu proprietarul", dator în asemenea împrejurări să prefere întotdeauna pe locuitorii de pe moșia sa.

În schimbul acestor concesiuni, săteanul e obligat la o dublă prestaţie, în muncă şi în produse naturale. În primul rînd, el e dator să lucreze, pe moşia proprietarului „după vechiul obicei, 12 zile pe an" şi anume: cîte 4 primăvara, vara şi toamna la data fixată de proprietar. Cele mai bune zile din an vor fi deci pentru proprietar. În timpul acesta porumbul lui putea fi năpădit de buruieni şi grîul lui se putea scutura: şi, în adevăr, aceasta avea să fie regula generală.

Proprietarii s-au mulţumit în aparenţă cu cele 12 zile tradiţionale de dinainte de Regulament. Dar numai în aparenţă, fiindcă Regulamentul introduce şi în Muntenia *nartul*, care înmulţeşte de fapt de trei sau patru ori numărul zilelor de lucru. Kisseleff, care avea moşii în Ucraina, a arătat că o zi de nart era egală cu o zi şi jumătate normală.

În afară de aceasta, ţăranii aveau să facă transporturi pînă la 12 ore depărtare, să aducă cîte un car de lemne şi să ajute la repararea acareturilor şi la întreţinerea iazurilor boiereşti. Nicolae Bălcescu nu putea fi departe de adevăr, cînd evalua numărul real al zilelor de muncă pe care proprietarii le storceau efectiv de la săteni la 56 în Muntenia şi la 84 în Moldova. Zilele de clacă neîmplinite puteau fi convertite în bani la un tarif stabilit de Obştească Adunare.

Pe lîngă prestaţiile în muncă, săteanul trebuia să mai dea pentru pămîntul primit a zecea parte din produse şi să le care la curtea moşierului.

Pentru a despăgubi pe proprietari de pierderea scutelnicilor, breslaşilor şi slugilor, Regulamentul acordă fiecărui proprietar de moşie dreptul de a lua, în folosul gospodăriei sale, un om la zece familii în Moldova şi patru oameni la 100 în Muntenia, şi de a-i întrebuinţa sub numele de „slujbaşi volnici", ca argaţi, vătăşei, intendenţi, paznici etc. Scutelnicii şi poslušnicii, pentru desfiinţarea cărora Regulamentul acordase proprietarilor o pensie viageră, reapăreau deci sub forma „slujbaşilor volnici".

Prin aceste dispoziţii, stăpînii de moşie şi-au eliberat o treime din moşie de orice servitute feudală, au transformat-o în proprietate quiritară şi şi-au asigurat mîna de lucru pentru exploatarea ei. Şi, pentru ca sătenii să nu poată utiliza în folosul lor nici raritatea mîinii de lucru, nici concurenţa proprietarilor, libertatea lor de mişcare a fost atît de riguros îngrădită, încît au fost transformaţi în adevăraţi şerbi, legaţi pămîntului.

Un deputat ţăran în comisia proprietăţii în 1848 caracterizează astfel regimul impus ţărănimii „prin înfricoşatul şi sperietorul Regulament, care i-a înfricoşat ca un bici de foc". „Mari au fost suferinţele locuitorilor la care îi înjugase robia Regulamentului. El îngrădise pe fiecare locuitor, în proprietatea fiecărui proprietar ca într-o cetate de zid cu porţile de fer, de nu mai avea pe unde ieşi. Şi chiar dacă fugeau în altă parte, nu erau scăpaţi nicăieri, măcar că ne lăsam munca, casele, pometurile şi viile, munca părinţilor noştri şi a noastră, pentru a scăpa de nevoi... În chiar ceasul în care ne aflau, trimiteau ispravnicii, şi veneau şi arendaşii cu gonaci, şi ne luau legaţi, aducîndu-ne iarăşi la urmă, întocmai ca pe nişte robi, închizîndu-ne prin beciurile şi coşarele dumnealor pe vreme de iarnă, fără foc, aruncînd

și apă pe noi ca să înghețăm... Și mulți au rămas betegi de nu se mai pot hrăni nici astăzi... Dumnealor spun că n-a fost robie, dar această suferință ce-a fi oare?"

*

Simplul zvon al sarcinilor cuprinse în Regulament a provocat la țară o nemulțumire și o agitație atît de mare, încît guvernul nici n-a îndrăznit să publice Regulamentul. Kisseleff își dă seama că legiuirea țărănească nu se va putea impune fără tulburări. De aceea, încă din martie 1832, se preocupă de modificarea dispozițiilor, care „apasă asupra clasei celei mai muncitoare, mai numeroase a țării".

Avînd în vedere „lipsa de orice dreaptă cumpănă între îndatoririle și folosurile țăranilor", Kisseleff recomandă guvernelor din Moldova și Muntenia să aplice cu moderație Regulamentul și să „favorizeze prin mijloace împăciuitoare orice învoire între părțile care n-ar vrea să se țină de Regulament". În adevăr, pentru a opri emigrația peste Prut, proprietarii de la graniță au fost siliți să admită prelungirea pe șase ani a vechilor raporturi cu clăcașii. Kisseleff s-a străduit să obțină ușurări prin mărirea întinderii de pămînt, prin îmblînzirea dispozițiilor relative la cărături, prin simplificarea formelor de strămutare și prin reconfirmarea actului de dezrobire al lui Constantin Mavrocordat, din care voia să deducă dreptul la strămutare al sătenilor. El n-a obținut decît reducerea la jumătate a distanțelor la care puteau fi trimiși clăcașii cu boi. Boierii nu numai că și-au menținut poziția, dar au întărit-o. Țăranul a rămas, după expresia unuia din ei, „capitalul boierului".

Concluzie

Însemnătatea reformei administrative, judiciare și fiscale realizată de Regulamentul organic nu mai are nevoie să fie subliniată. Ea a introdus la noi organele esențiale ale statului capitalist modern. Nu tot așa de simplă e întrebarea dacă reglementarea raporturilor dintre proprietari și clăcași a însemnat un progres față de regimul iobăgist de mai înainte. Procesul de descompunere a acestui regim e evident la noi, ca și în tot estul Europei. El e atestat de semnele tipice ale dezagregării structurii feudale: reducerea considerabilă a posesiunilor țărănești, restrîngerea dreptului de folosință a țăranilor asupra izlazului, pădurii și apelor comunale, înăsprirea exploatării țărănești prin înmulțirea zilelor de clacă și a corvezilor, pătrunderea relațiilor capitaliste la țară și rezistența tot mai dîrză a exploatașilor împotriva exploatatorilor.

Încercarea de a stăvili întinderea abuzurilor, de a fixa prin lege obligațiile clăcașilor față de moșieri și de a crea instanțe judecătorești pentru

a tranșa conflictele de muncă nu putea duce la nici un rezultat, atîta vreme cît toată puterea era concentrată în mîinile moșierilor.

Mai mult, Regulamentul organic a întărit bazele economice ale stăpînirii moșierești, sancționînd normele exagerate de muncă și liberînd a treia parte din moșie de toate servituțile feudale. Această porțiune devenea o marfă liberă pe care moșierii o puteau exploata. Astfel Regulamentul organic realiza obiectivul, în aparență paradoxal, de a consolida baza economică și socială a statului feudal și de a asigura în același timp evoluția rapidă spre capitalism.

Singurul aspect progresist al acestui proces a fost că legiferarea sarcinilor feudale a materializat, într-un anumit sens, grozăvia regimului și a oferit țăranilor și intelectualilor o bază precisă de atac împotriva sistemului feudal. Faptul acesta s-a relevat cu deosebită claritate în dezbaterile comisiei proprietății din 1848.

Reglementînd, așa cum a făcut-o, raporturile dintre țărani și proprietari, Regulamentul organic urmărea să asigure o adaptare treptată și lentă a intereselor clasei moșierești la procesul de dezvoltare a capitalismului. El n-a făcut decît să stîrnească convulsiunile care aveau să zguduie necontenit societatea românească și să clatine regimul însuși, pînă la definitiva rezolvare a problemei în zilele noastre prin desființarea moșierilor ca clasă.

(Extras din volumul *Studii și articole de istorie*, II, 1975, p. 387—402).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RISORGIMENTUL ŞI UNIREA PRINCIPATELOR

La 26 mai st.v. (6 iunie st.n.) 1861, data morţii lui Cavour, Adunarea legislativă a Ţării Româneşti a votat în unanimitate o moţiune, în care se spune:

„Adunarea naţională a României uneşte a ei durere cu cea a Italiei pentru pierderea contelui Cavour, a cărui memorie va fi totdeauna vie printre noi, pentru solicitudinea ce acest bărbat de stat a avut pentru cauza românească".

Moldova, a cărei Adunare era dizolvată, s-a asociat acestei moţiuni prin declaraţia guvernului său, iar reprezentanţii poporului român din Transilvania şi-au exprimat prin presă adeziunea la omagiul suprem pe care Adunarea Ţării Româneşti — expresie a întregii naţiuni şi prin urmare îndreptăţită a se intitula „Adunarea naţională a României" — îl aducea aceluia care a fost un elocvent şi ferm apărător al Unirii Principatelor.

Adunarea naţională a României a exprimat în cuvinte atît de potrivite durerea adîncă a poporului român pentru moartea prematură a contelui Cavour, fiindcă ea survenea într-un moment, cînd popoarele român şi italian îşi vedeau încununate, parţial dar decisiv, eforturile lor spre unitate şi independenţă.

Contemporanii au avut, şi în Italia şi în România, conştiinţa limpede a analogiei scopului şi a comunităţii de interese care uneau popoarele noastre.

Expansiunea Austriei în Orient şi năzuinţa ei de a transforma ocupaţia militară a Principatelor în anexiune definitivă nu ameninţau numai viitorul poporului român, ci constituiau şi o atingere directă a intereselor Italiei. Întinzîndu-şi dominaţia asupra întregii regiuni situate la graniţa septentrională a Imperiului otoman, de la Brăila la Ancona, Austria ar fi dobîndit o influenţă hotărîtoare la Constantinopol şi şi-ar fi consolidat supremaţia exercitată asupra Germaniei şi Italiei. Ca toate puterile interesate să îndepărteze Austria de la gurile Dunării, ca Rusia, Franţa şi Prusia, regatul Sardiniei era favorabil unirii Principatelor.

În afară de aceasta, libertatea navigaţiei pe Marea Neagră şi pe Dunăre interesa în gradul cel mai înalt comerţul sard, care făcuse necontenite progrese în Principate după tratatul de la Adrianopol. În 1855, Sardinia înfiinţă la Galaţi un consulat, care fu salutat de „Steaua Dunării" lui M. Kogălniceanu ca un mijloc de a strînge şi de a întări legăturile de sînge între ramurile răzleţe ale tulpinei latine. Sardinia nu putea deci să fie indiferentă la

soarta acestor ţări nici din punct de vedere economic, nici din punct de vedere politic.

Identitatea ţelului de urmărit şi a căilor de realizare, ca şi perspectiva de a organiza din Principate, cu ajutorul emigraţiei maghiare, o diversiune în spatele Austriei, a conferit luptei pentru unitate şi independenţă a popoarelor noastre o forţă care şi-a găsit expresia în comunitatea originii latine şi în ideea de fraternitate.

Din această comunitate de interese şi de sentimente frăţeşti, Cavour a făcut un principiu de acţiune politică. După îndoita alegere a lui Cuza, Cavour declară lui V. Alecsandri:

„Unirea Principatelor şi consultarea votului popular e începutul unei noi ere în sistemul politic al Europei. Aceste idei vor pregăti prin triumful lor unitatea tuturor italienilor într-un singur corp politic, fiindcă azi nimeni nu se va putea opune ca acel fapt uimitor — quel fatto stupendo — care s-a realizat la poalele Carpaţilor, să nu se realizeze şi la poalele Alpilor".

În afară de simpatia spontană a italienilor pentru năzuinţele unui popor, care se declară de aceeaşi origine cu el, Cavour a văzut de la început în lupta poporului român pentru unitate afirmarea principiului autodeterminării popoarelor, al cărui triumf însemna condamnarea vechiului principiu al echilibrului pe care îl invoca politica statelor reacţionare după 1815. Unirea Principatelor împotriva voinţei Austriei şi Turciei însemna efectiv „începutul unei noi ere", era autodeterminării popoarelor, de care avea să se prevaleze şi poporul italian.

Unirea Principatelor şi formarea unităţii italiene s-au realizat în acelaşi timp, sub acţiunea aceloraşi cauze generale — triumful capitalismului asupra feudalismului — şi prin înfrîngerea pe plan extern a aceloraşi forţe, în primul rînd prin înfrîngerea Austriei.

După înăbuşirea revoluţiei din 1848, emigraţii români şi italieni şi-au pus toată nădejdea pentru realizarea revendicărilor lor naţionale şi sociale într-o nouă revoluţie europeană, o revoluţie populară, care avea să fie mai radicală şi mai generală decît cea din 1848, şi care era prezentată ca „un drept legitim al popoarelor chinuite".

Această poziţie a democraţilor revoluţionari români a fost limpede formulată de N. Bălcescu, la 3/15 mai 1851, cu prilejul sărbătoririi aniversării revoluţiei din Transilvania.

„Astăzi este învederat pentru tot românul cu minte şi cu inimă că libertatea naţionalităţilor nu poate veni de la curţile împărăteşti şi din mila împăraţilor şi despoţilor, ci dintr-o unire strînsă între toţi românii şi dintr-o ridicare a tuturor împreună şi în solidaritate cu toate popoarele împilate" (*Mişcarea românilor din Ardeal la 1848*, în N. Bălcescu, *Opere*, 1953, vol. II, p. 335).

Ca şi Giuseppe Mazzini, emigraţii români erau convinşi că unitatea şi independenţa poporului român nu pot fi realizate decît prin revoluţia generală a popoarelor asuprite împotriva puterilor absolutiste, contrarevoluţionare. Comitetul revoluţionar român de la Paris a aderat la „Comitetul cen-

tral democrat european" organizat la Londra de Mazzini, și la manifestul adresat poporului român de a se alătura la lupta revoluționară contra tiranilor. Organul emigrației române, „Republica", susține unirea tuturor românilor „într-o republică democrată, solidară cu toate republicile națiilor Europei".[1]

Dar revoluția generală europeană, care trebuie să transforme Europa într-o confederație de republici democrate, nu s-a produs. Germania, în care și Marx își pusese toată nădejdea, nu s-a mișcat; de teama proletariatului, pretutindeni burghezia s-a aruncat în brațele reacțiunii monarhiste, iar lovitura de stat a lui Ludovic Napoleon Bonaparte a asigurat marii burghezii franceze puterea politică. Acest eveniment a arătat că „perioada revoluțiilor de jos era pentru moment încheiată" și că, înainte de explozia unei noi crize mondiale, nu era nimic de așteptat. După 1848, arăta K. Marx, „a urmat o perioadă a revoluțiilor de sus"[2].

Atunci emigranții caută să obțină sprijinul claselor conducătoare ale țărilor occidentale. Prin memorii, broșuri, articole de presă, ei se străduiesc să atragă atenția cercurilor financiare asupra beneficiilor pe care capitalul le-ar putea trage din echiparea și organizarea noului stat român. În timpul războiului Crimeii, mai ales după ocuparea Principatelor de către trupele austriece, Unirea Principatelor a devenit astfel o problemă europeană.

Cavour a văzut imediat importanța acestei probleme pentru cauza unității italiene. După proiectele himerice de a rezolva pe Dunăre chestiunea deschisă pe Pad, adică de a oferi Austriei Principatele române în schimbul unor ducate italiene care aveau să fie anexate la Piemont, Cavour a rămas apărătorul ferm și consecvent al Unirii și a pus toată autoritatea sa în cumpănă pentru a o ajuta să triumfe. El a folosit prestigiul de care se bucura în cercurile guvernamentale engleze, pentru a asigura românilor sprijinul Angliei. La 6 martie 1856, după ce a informat pe Emanuel d'Azeglio, ministrul Piemontului la Londra, că ministrul de externe englez, lord Clarendon e foarte nesigur și nehotărît, că pare mai degrabă să încline spre „statu quo", îi ordonă: „Pour l'amour du ciel, persuadez à Palmerston, que ce serait un crime de lèse-civilisation s'il soutenait la statu-quo et s'opposait aux justes désirs de l'entière population roumaine". (Pentru dumnezeu, convinge-l pe Palmerston că ar fi o crimă împotriva civilizației, dacă ar susține statu-quo și s-ar opune dreptelor aspirații ale întregii populații române).

În intervenția sa la Congresul de la Paris, Cavour arată că dorința populațiilor de a se uni nu e o improvizație a diplomației, ci o năzuință veche care a fost înscrisă în Regulamentul organic, redactat în timpul administrației lui Kisseleff. În instrucțiunile sale către Emanuel d'Azeglio, el dă frîu liber indignării pe care atitudinea engleză i-o inspiră: „Le Congrès se couvrirait d'infamie s'il maintenait le hospodarat et l'état actuel des Prin-

[1] V. Maciu și T. Bugnariu, *Lupta poporului român și unirea Italiei*, în „Studii", nr. 1/1961, p. 135.

[2] K. Marx-Fr. Engels, *Opere alese*, vol. I, București, 1949, p. 107.

cipautés". (Congresul s-ar acoperi de infamie, dacă ar menţine sistemul celor doi domni şi starea actuală a Principatelor).

Pentru a-i cîştiga pe Clarendon şi Palmerston, el trimite lui d'Azeglio o lucrare asupra Principatelor, care după părerea lui cuprindea toate argumentele în favoarea Unirii şi îi recomandă: „Faites-le avaler à Palmerston"! El conjură guvernul englez să nu părăsească cauza libertăţii pentru ranchiune meschine şi să nu se transforme într-un instrument al pasiunilor austriece, ceea ce l-ar face să-şi piardă încrederea naţiunilor.

Cînd a fost informat de ambasadorul englez la Torino despre hotărîrea guvernului de la Londra de a părăsi cauza Unirii, Cavour a trimis o depeşă lui Clarendon în care arăta că părăsirea Unirii Principatelor ar avea consecinţele cele mai funeste nu numai în Orient, dar şi pentru Occident.

Cavour rămîne credincios politicii unioniste chiar şi după întrevederea de la Osborne, din octombrie 1857, unde, după versiunea engleză, Napoleon al III-lea s-ar fi angajat să renunţe la ideea Unirii, în schimbul sprijinului englez pentru anularea alegerilor antiunioniste din Moldova. La 26 noiembrie, el scrie: „Dacă nu voi obţine mare lucru în favoarea Principatelor, voi avea cel puţin conştiinţa de a fi făcut tot ceea ce a depins de mine în favoarea populaţiilor care sînt tratate cu o indiferenţă atît de vinovată".

La Constantinopol, reprezentantul Sardiniei, Durando, a susţinut energic pe ambasadorii Franţei şi Rusiei care combăteau politica Porţii de a restrînge competenţa divanurilor, de a exclude din dezbaterile lor chestiunea Unirii, de a falsifica rezultatul alegerilor. Prin instrucţiunile sale, Cavour caută să convingă Poarta că Unirea nu e contrară intereselor ei, că Austria vrea să pună mîinile pe gurile Dunării şi să anexeze Principatele. Unirea va avea ca rezultat stabilirea unui stat naţional român, care nu poate fi ostilă Porţii, fiindcă ea nu va căuta să se întindă în sudul Dunării, unde n-ar întîlni decît naţiuni străine, ci spre nord, spre Transilvania locuită în majoritate de români.

Congresul de la Paris alcătuise o comisie europeană, formată din reprezentanţii celor şapte puteri semnatare ale tratatului de la Paris, cu mandatul de a întocmi un raport asupra situaţiei Principatelor şi a revendicărilor populaţiei lor. Din această comisie Piemontul fusese exclus. Cavour a făcut ca şi Piemontul să fie reprezentat şi astfel a asigurat partizanilor Unirii majoritatea voturilor în comisie. Reprezentantul Sardiniei avea să fie un fidel interpret al politicii lui Cavour.

Cînd au sosit la Bucureşti, membrii comisiunii au fost primiţi cu entuziasm. Cavalerul Raffaele Benzi, comisar al Sardiniei, care adoptase o atitudine făţişă în favoarea Unirii şi a încurajat pe români de a o desăvîrşi cu Transilvania, a fost primit cu aclamaţii de locuitorii din Bucureşti, Iaşi şi din alte oraşe vizitate de el. În adresa pe care i-o prezintă unioniştii din Bucureşti, Benzi este prezentat ca „reprezentantul unui popor de aceeaşi rasă cu noi şi care, cu preţul vieţii sale, s-a făcut unul din apărătorii cei mai energici ai noştri". Răspunzînd la această adresă, Benzi vorbeşte de „nobila şi cordiala ospitalitate" care i se acordase şi se declară „descendent

din aceeași rasă". „Eu primesc cu mîndrie — spune el — numele de frate pe care mi-l dați. Eu voi munci deci ca un frate, din tot sufletul și cu toată inima, împreună cu colegii mei, pentru fericirea țării voastre".

Atunci cînd caimacamul Moldovei, Vogoride, însărcinat de Poartă să împiedice exprimarea unui vot favorabil Unirii, a falsificat alegerile, Benzi împreună cu comisarii Franței, Rusiei și Prusiei, a protestat și i-a îndemnat pe unioniștii moldoveni la rezistență. Și după înapoierea sa la Torino, el a continuat să întrețină raporturi cu conducătorii mișcării unioniste și să-i susțină pe lîngă Cavour.

Alegerile pentru Divanuri au fost un impresionant plebiscit unionist și cele două Divanuri au votat în unanimitate Unirea Principatelor și formarea unui guvern reprezentativ.

Conferința de la Paris din 1858 nu a respectat dorințele poporului român și a impus o Constituție hibridă care, sub numele de *Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești*, menținea separația între cele două principate sub stăpînirea Porții.

Încă înainte de încheierea Conferinței, Cavour a rostit asupra ei o judecată pe care istoria a confirmat-o pe deplin. „E o operă care nu va avea nici o valoare. Regimul pe care Europa îl impune acestor nenorocite țări, pe care își dă aerul că le ia sub protecția sa, nu e viabil. Eu nu cred că se va ajunge a-l organiza; în tot cazul el nu va dura cinci ani... Prea slabi pentru a împiedica jertfirea bieților români, prea prudenți pentru a crea dificultăți aliaților noștri, cel puțin noi nu trebuie să lăsăm pe nimeni să ignoreze că noi dezaprobăm complet tot ceea ce Conferința a făcut și va face. Eu am spus-o deschis Impăratului (Napoleon al III-lea), fără să-i ascund că am fost foarte surprins că Franța și-a luat răspunderea unei opere care era în opoziție cu principiile a căror promotoare se făcuse".

De acord cu poporul român, care nu s-a resemnat la situația creată de Conferința de la Paris, Cavour a sprijinit toate eforturile care tindeau s-o răstoarne. El a încurajat acțiunea emigraților italieni care, ca Marco Antonio Canini, susțineau lupta pentru unire a poporului român.

Marco Antonio Canini, un mazzinian exilat din Veneția, — „unul dintre modeștii făuritori ai viitorului", cum l-a caracterizat N. Iorga — a venit în 1858 la București și și-a oferit serviciile pentru realizarea Unirii Principatelor, pe care el o considera ca o grea lovitură pentru Austria și Turcia.

El publică în presă articole de propagandă unionistă și o lucrare cu titlul *Studi storici sull'origine della nazione romena*. În sfîrșit, el a adunat 100.000 de franci pentru întemeierea unui colegiu italian, unde vroia să invite ca profesori pe cei mai învățați emigrați italieni.

Pe lîngă acest institut, el vroia să creeze la București un centru mazzinian pentru Orient, care să provoace în această parte a Europei „revoluția simultană a popoarelor oprimate".

Cele două Camere constituite pe baza Convenției de la Paris din 1858 au ales, în ianuarie 1859, același principe în persoana lui Alexandru Ioan

Cuza, un exilat din 1848. Canini se face interpretul entuziasmului general, publicînd un poem dedicat *Alla Romania.*

Indoita alegere a lui Cuza a constituit un pas decisiv spre întemeierea statului naţional român. Ea a fost opera maselor populare care au considerat-o ca o victorie asupra moşierilor reacţionari, cărora conferinţa de la Paris le dăduse preponderenţa politică.

Patrioţii italieni, prieteni ai României, erau de aceeaşi părere. „Nu vă pot exprima întreaga plăcere pe care am simţit-o aici cînd am aflat dubla alegere a lui Cuza ca principe al Moldovei şi al Ţării Româneşti", scrie Benzi unui prieten. „Era cel mai înţelept şi mai bun răspuns care se putea da tuturor intrigilor din afară şi dinăuntru pentru a face să triumfe candidaturi odioase ţării. Pe de altă parte, cu această dublă numire moldo-valahii şi-au exprimat încă o dată voinţa lor în favoarea Unirii, care acum e aproape un fapt împlinit". Şi Benzi încheie urînd românilor „independenţa întregii Românii".

Dubla alegere a lui Cuza a fost pentru Cavour „un imens eveniment", perfect conciliabil cu prescripţiile convenţiei de la Paris. El porunceşte contelui Nigra, ministrul Sardiniei la Paris, s-o susţină din răsputeri, „à outrance", pe lîngă cabinetul imperial. El a aflat cu plăcere că Napoleon al III-lea a amînat conferinţa, care trebuia să se pronunţe asupra dublei alegeri, pentru a lăsa noului regim timpul de a se consolida. Contele Nigra ar fi voit chiar ca puterile să recunoască nu numai *faptul împlinit,* ci şi *legalitatea dublei alegeri.*

În sensul acesta s-a pronunţat contenciosul diplomatic italian, la 6/18 februarie 1859, deci abia 13 zile după alegerea de la Bucureşti. În unanimitate, contenciosul a dovedit că nici termenii tratatului de la Paris, nici prescripţiile Convenţiei de la 19 august 1858, nu spun că demnitatea principară nu poate fi încredinţată aceleiaşi persoane. „Funcţiunile sînt separate, dar ele pot fi exercitate de aceeaşi persoană", — declară juriştii italieni. În al doilea rînd, ei constată că „art. 46 al Convenţiei de la Paris proclamă că moldovenii şi muntenii sînt egali în faţa legilor şi a impozitelor şi, deopotrivă, admisibili la funcţiile publice dintr-unul şi celălalt principat". Contenciosul consideră că acest articol tranşează problema; nici Convenţia de la Paris nu exclude facultatea de a conferi separat aceleiaşi persoane demnitatea şi funcţiile unuia şi celuilalt Principat. Mai mult, convenţia care a menţinut separarea celor două principate a creat ea însăşi instituţii menite a le asimila: Comisia centrală, curtea supremă de justiţie şi de casaţie şi armata. În sfîrşit, contenciosul invocă principiul fundamental al noului sistem politic european: votul pentru unire al Divanelor. În consecinţă, contenciosul diplomatic italian a susţinut că în „termenii tratatului de la Paris din 30 martie 1856 şi ai convenţiei din 19 august 1858, cele două principate dunărene pot conferi unei singure persoane funcţiile dublei domnii".

Argumentele şi concluziile contenciosului italian, comunicate imediat reprezentanţilor români, au servit în negocierile lor cu Poarta pentru recunoaşterea dublei alegeri.

În primăvara anului 1859, cinci puteri europene, între care și Piemontul, au recunoscut îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, dar Austria și Turcia au continuat să refuze recunoașterea votului de la 24 ianuarie 1859. Opoziția Austriei, și în consecință a Turciei, avea să fie frîntă în urma războiului din Italia. De aceea, poporul român a întîmpinat cu entuziasm războiul sardo-franco-austriac, menit să asigure înfăptuirea unității Italiei.

Presa română a urmărit și a comentat cu pasiune succesele armatelor aliate și în primul rînd acelea ale corpului condus de Garibaldi. Ziarul „Românul" scrie la 7 iunie: „Victoriile lui Garibaldi, au depășit toate previziunile acelora care credeau în valoarea omului, dar nu în forța drapelului său". El îl numește pe Garibaldi „stindardul libertății și al independenței italiene". „Buletinul războiului din Italia", publicat de Canini la București, expune principalele evenimente ale războiului și schițează o biografie a lui Garibaldi. Numele lui Garibaldi era atît de popular și iubit în masele populare, încît a devenit simbolul luptei revoluționare pentru libertatea și independența popoarelor asuprite.

Dubla alegere a lui Cuza, prin care poporul român realizase Unirea Principatelor, răsturnînd toate combinațiile diplomaților, a fost considerată în Italia ca un „eveniment imens", atît prin efectele lui imediate, cît și prin perspectivele pe care le deschidea. În actul de la 24 ianuarie 1859, patrioții italieni au văzut prima etapă a procesului de unificare politică a națiunii române, „Unirea Principatelor, *deocamdată*", cum spusese Bălcescu.

Întrucît desăvîrșirea unirii — prin eliberarea Transilvaniei — nu se putea face decît prin dezmembrarea monarhiei austro-ungare, ca și unitatea și independența Italiei, italienii au văzut în Principatele Unite și în emigrația maghiară posibilitatea unei diversiuni în spatele Austriei. De aceea, la felicitările lor pentru dubla alegere ei au adăugat „urările lor pentru o Românie netrunchiată", cuprinzînd Transilvania.

G. Vegezzi-Ruscalla, socrul ministrului Piemontului la Paris, C. Nigra și colaborator apropiat al lui Cavour, în scrisoarea de felicitare pentru dubla alegere a lui Cuza, schițează un întreg plan de luptă împotriva Austriei: „A sosit momentul să agitați la rîndul vostru cele trei milioane de români (de sub stăpînirea Austriei) și să îndemnați pe cneazul Milan să agite și el pe sîrbii din Voivodina. Trebuie să hărțuim Austria din toate părțile pentru a face posibilă constituirea naționalităților... Pentru voi și pentru noi e o chestiune de viață și de moarte. Dacă la cele două extremități ale Imperiului (habsburgic) popoarele se vor mișca, guvernul imperial nu va avea destui soldați pentru a le oprima. Spuneți românilor din Ardeal că trebuie să ceară unirea, într-un cuvînt să hărțuim Austria".

Planul a și avut un început de executare. În februarie 1859, generalul Klapka fu trimis de cabinetul imperial francez, cu știrea lui Cavour, în Principate și, la 25 martie, fu primit de Cuza, căruia i-a comunicat planul de a provoca, cu sprijinul Principatelor, o revoluție maghiară în Austria, în momentul cînd franco-piemontezii aveau s-o atace în Italia. Napoleon al III-lea avea să trimită în acest scop 20.000 de puști.

Cuza, căruia i se promitea Bucovina şi anume avantaje pentru românii din Transilvania, primi propunerea şi trimise pe I. Bălăceanu în Italia să semneze acordul. Dar acesta sosi după bătălia de la Solferino şi în ajunul armistiţiului de la Villafranca. Planul nu mai avea obiect. De acord cu Cavour, Bălăceanu se mărgini să încheie cu Kossuth şi cu Teleki, şefii emigraţiei maghiare, o convenţie pe baza planului mazzinian al unei Confederaţii dunărene, deschisă tuturor statelor dunărene care ar fi voit să adere.

Armistiţiul de la Villafranca şi pacea de la Zürich, care nu aduceau Piemontului decît Lombardia, n-au întrerupt lupta poporului italian pentru unitate. Mai mult, mişcarea a devenit populară şi a fost însoţită de sprijinul şi de simpatiile maselor populare de pretutindeni. Voluntari din toate părţile au alergat să se înscrie în cetele lui Garibaldi care în mai 1860 pornise lupta pentru eliberarea celor Două-Sicilii. Printre foştii revoluţionari care luptaseră sub comanda lui Bem au fost mulţi români. Unul dintre ei, Pavel Papp, fiul unui învăţător din părţile Bihorului, după ce din simplu soldat în armata revoluţionară maghiară se ridicase la gradul de locotenent, a trecut o dată cu rămăşiţele armatei lui Bem în Turcia, de unde în 1859 s-a dus în Italia şi, între 1859—1870, a luat parte la toate campaniile pentru unitatea şi independenţa Italiei. Naturalizat italian, şi-a încheiat glorioasa carieră cu gradul de general-maior[3].

Ofiţerii români, trimişi după Unire la Academia militară din Torino, au luat parte la campania din Italia centrală, în 1860, şi s-au distins la asediul Gaetei. Pentru bravura de care au dat dovadă au fost citaţi pe ordinul de zi al generalului Cialdini.

În toamna aceluiaşi an, 1860, în înţelegere cu „republicanul socialist" spaniol Garrido, Canini propuse lui Garibaldi formarea unui corp de voluntari româno-spanioli, care să continue lupta revoluţionară în Italia. Dar, hotărît la acea dată să treacă puterile sale guvernului sard, Garibaldi a declinat oferta lui Canini şi a lui Garrido.

Paralel cu procesul unificării Italiei, s-a desfăşurat lupta poporului român pentru desăvîrşirea Unirii. Recunoaşterea îndoitei alegeri de către toate puterile europene (septembrie 1859) nu rezolvase problema unificării puterilor legislative şi administrative ale noului stat naţional român. Diplomaţia Principatelor Unite, bucurîndu-se de acelaşi sprijin al Piemontului, ca şi al altor cîtorva puteri în frunte cu Franţa şi Rusia, luptă pentru transformarea uniunii personale din 1859 într-o uniune reală, adică pentru unirea completă a celor două Principate într-un singur stat, România, cu un singur guvern, o singură adunare legislativă, o singură capitală, Bucureşti.

Anul 1861 a marcat încununarea luptei pentru unitate a acelor două popoare. În martie a fost proclamat regatul Italiei, eveniment care însemna unificarea peninsulei, cu excepţia Romei şi a Veneţiei. La primirea veştii, Alexandru Ioan Cuza a scris lui Victor Emanuel al II-lea: „Italienii, care sînt fraţii mai mari ai noştri, şi-au atins ţinta înaintea noastră şi, departe de a fi invidioşi, noi, dimpotrivă, salutăm succesul lor ca un gaj de speranţă

[3] I. Sabău, *Din viaţa generalului Pavel Papp*, în „Studii", 1/1961, p. 151—156.

pentru viitorul nostru". „România întreagă — scrie tot acum ministrul de externe al Moldovei consulului general al Italiei — resimte și o bucurie cu atît mai adîncă, cu cît ea s-a asociat în mod constant în inimă și în gînd cu fiecare nou succes obținut de brava națiune italiană în drumul glorios pe care l-a parcurs". Ministrul de externe al Țării Românești adresează și el o notă de felicitări consulatului general italian, vorbind de eforturile glorioase „ale națiunii italiene", cu care — scria el — „România se găsește din ce în ce mai mîndră de a avea o comunitate de origine și o reciprocitate de simpatie". Această simpatie a fost mai ales rezultatul luptei și izbînzii comune. Popoarele român și italian s-au sprijinit unul pe altul în lupta lor pentru unire și și-au adus servicii reciproce.

Dacă Unirea Principatelor a creat un precedent util pentru unitatea Italiei, înfrîngerea Austriei în Italia în 1859 și succesele poporului italian din anii 1860—1861 au silit Austria să cedeze și în chestiunea Unirii Principatelor și au contribuit astfel la înfăptuirea României.

Amintirile acestor lupte și succese comune, întărite de afinitățile culturale, au creat între popoarele noastre legături de prietenie pe care nici o neînțelegere dintre guvernele trecute nu le-a putut rupe și pe care sîntem bucuroși să le amintim în aceste momente solemne de comemorare a evenimentelor care le-au produs.

(Extras din „Analele Academiei Republicii Populare Române", vol XI, 1961, p. 367—375).

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NOTE ŞI COMENTARII

UN EXPONENT AL RENAŞTERII ITALIENE: FRANCESCO GUICCIARDINI

Studiul, apărut în revista „Italica", I, 1942, p. 12—27, înfăţişează rezumativ unele din principalele rezultate ale cercetărilor autorului asupra activităţii politice şi operei de gînditor a lui Francesco Guicciardini, întregind datele pe care autorul le adusese cu ani în urmă la cunoştinţa cititorilor români cu privire la umanistul italian (A. Oţetea, *Omul ideal al Renaşterii în opera lui Francesco Guicciardini* „Minerva", II, 1928, 1, p. 64—79). De la data cînd au apărut lucrările lui Andrei Oţetea asupra lui Francesco Guicciardini, literatura universală asupra acestei teme s-a lărgit simţitor, prin noi publicaţii de izvoare şi studii de interpretare, care însă nu au făcut caducă opera istoricului român. Pentru cercetările mai recente asupra acestei teme, vezi. Vincenzo Luciani, *Francesco Guicciardini e la fortuna dell'opera sua*, Florenţa, 1949; Roberto Ridolfi, *Vita di Francesco Guicciardini*, Roma, 1960.

AGONIA VECHIULUI REGIM ŞI FORMAREA SPIRITULUI REVOLUŢIONAR

Studiul, publicat în revista „Minerva", 1930, nr. 2—3, p. 29—70 este o analiză clară a acţiunii cîtorva din factorii principali care au subminat vechiul regim în Franţa încă cu mult timp înainte de evenimentele din 1789 şi care au pregătit revoluţia. Pornind de la ideea că decisivă pentru cunoaşterea revoluţiei şi a locului ei în istoria Franţei este înţelegerea factorilor de lungă durată care au pregătit-o, idee exprimată strălucit de motto-ul „Revoluţia era împlinită cînd a izbucnit", extrasă de autor din opera lui Chateaubriand —, Andrei Oţetea cercetează în expunerea sa cîteva din marile transformări petrecute în societatea franceză cu mult timp înainte de izbucnirea revoluţiei şi în raport cu care evenimentele revoluţionare din anul 1789 şi din anii următori nu mai apar decît o punere de acord a formei cu fondul. Eroziunea puterii monarhiei absolute, care, după ce atinsese maximum de afirmare sub Ludovic al XIV-lea, se izbeşte de piedici pe care nu se mai arată capabilă să le înlăture, sub Ludovic al XV-lea şi Ludovic al XVI-lea,

dezagregarea claselor privilegiate, clerul și nobilimea, a căror poziție privilegiată devine din ce în ce mai anacronică, ascensiunea burgheziei, care înțelegea să pună de acord statutul ei politic cu forța sa economică, în sfîrșit mișcarea de idei și apariția unei noi ideologii, ostilă privilegiilor și absolutismului care le acoperea, sînt factorii luați în considerare în acest studiu consacrat preistoriei revoluției din 1789.

Evident, astăzi, în urma vastelor cercetări întreprinse în ultimele decenii, viziunea istoriografiei asupra genezei revoluției și a factorilor care au declanșat-o s-a lărgit foarte mult, cîmpul de investigație s-a extins considerabil cuprinzînd tot mai numeroase domenii, ignorate cu desăvîrșire sau puțin explorate înainte.

Astăzi, pe lîngă rolul decisiv al burgheziei și al noilor forme de viață economică pe care le-a promovat, cercetarea epocii de pregătire a revoluției se concentrează cu tot mai mare insistență asupra transformărilor demografice petrecute în societatea franceză în secolul al XVIII-lea, îndeosebi masivul spor de populație înregistrat în această vreme, raportul dintre acest spor și evoluția alimentației și în general a nivelului de trai, impactul demografiei asupra evoluției sociale în ansamblul ei, modificarea structurilor și a conjuncturilor economice — în cadrul căreia istoriografia franceză mai recentă, formată în spiritul școlii de la revista „Annales", rezervă un loc de căpetenie evoluției prețurilor urmărită atît în tendințele ei de lungă durată cît și în marile oscilații pe care le acuză în ajunul evenimentelor revoluționare —, în sfîrșit mișcarea revoluționară ca fenomen de ansamblu, din America de Nord pînă în Europa centrală, cu variații de intensitate de la țară la țară. Explorarea acestor noi direcții de investigație precum și adîncirea cercetării factorilor încă dinainte indentificați au lărgit simțitor viziunea istoriografică asupra antecedentelor Revoluției din 1789, față de stadiul cunoștințelor din vremea cînd și-a redactat studiul A. Oțetea asupra agoniei vechiului regim. Analiza factorilor pe care i-a luat în considerare expunerea sa își păstrează însă în liniile ei generale valoarea.

Pentru noile direcții de cercetare asupra antecedentelor revoluției din 1789 și pentru bibliografia mai recentă cu privire la realitățile deosebit de complexe care au declanșat revoluția, v. următoarele lucrări de referință: Jacques Godechot, *Les révolution (1770—1799)*, Paris, 1970 (Nouvelle Clio, 36); Denis Richet și François Furet, *La Révolution française*, Paris, 1971.

CONTRIBUȚIE LA CHESTIUNEA ORIENTALĂ

Studiul introductiv — intitulat modest *Schița istorică* (Esquisse historique) — la ediția corespondenței trimișilor la Constantinopol ai regatului celor două Sicilii *(Contribution à la question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinople (1741—1821)*, Bucarest, 1930, XII + 366 p.), constituie o contribuție remarcabilă la cercetarea unei probleme cu o bibliografie de dimensiuni impunătoare, mai puțin prin informațiile oferite de raportele diplomaților italieni, editate de Andrei Oțetea, cît prin ceea ce autorul însuși numește „planul" lucrării sale.

Stăpîn perfect al izvoarelor și literaturii despre Problema orientală, Andrei Oțetea a fixat cu limpezime factorii generatori ai crizei Imperiului otoman și mobilurile care au acționat marile puteri europene angajate în lupta pentru împărțirea moștenirii „omului

bolnav" al Europei sau pentru salvarea lui. Supravieţuirea Imperiului s-a datorat, în primul rînd, imposibilităţii de a găsi o formulă care să concilieze interesele divergente ale pretendenţilor la succesiunea stăpînirii otomane.

La data apariţiei studiului lui Andrei Oţetea, Problema orientală era privită, în genere, în chip unilateral, adică numai din unghiul de vedere al conflictului dintre marile puteri europene pentru împărţirea sau asigurarea integrităţii Imperiului otoman. De atunci încoace, la acest aspect s-a adăugat un altul, nu mai puţin important: lupta pentru emancipare naţională a popoarelor din sud-estul Europei. Puţinele lucrări existente în 1930 asupra acestei de a doua laturi a Problemei orientale nu i-au îngăduit lui Andrei Oţetea să trateze în chip amănunţit momentele efortului de eliberare naţională a popoarelor supuse Porţii. În concluzia studiului său, el sublinia însă ponderea acestui factor în destrămarea stăpînirii turceşti în Peninsula balcanică.

O privire succintă asupra istoricului Problemei orientale, însoţită de o examinare critică a istoriografiei problemei se găseşte în articolul lui A. S. Silin, *Vostočnîi vopros* în *Sovetskaja istoričeskaja enţiklopedija*, vol. 3, Moscova, 1963, col. 743—748. Pentru criza Imperiului otoman sînt de consultat lucrările lui B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1965; A. F. Miller, *Mustapha Pacha Baïraktar*, Bucarest, 1975 şi Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Bucureşti, 1976. Stadiul actual al cercetărilor privind Problema orientală se degajă din cartea lui M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774—1923*, New York, 1963.

ROMANITATEA ORIENTALĂ

Articolul, publicat de Andrei Oţetea în „Contemporanul" din 27 decembrie 1968, e textul conferinţei pe care a ţinut-o în acelaşi an la Paris, la *Academia Lumii Latine*. Fără a avea pretenţia de a aduce elemente de informaţie noi, articolul e o viguroasă expunere sintetică asupra romanităţii şi conştiinţei romanităţii în istoria poporului român, de la origini pînă la realizarea unităţii naţionale. Pentru vasta bibliografie a problemei, vezi V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1975 şi A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972.

INFLUENŢA MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÂNEŞTI ASUPRA POLITICII PORŢII

Studiul, apărut în „Revista arhivelor", III (1960), nr. 1, p. 49—56, constituie o revenire a autorului la vechile preocupări privind Problema orientală. Scopul articolului este de a înlătura imaginea eronată, generată de limitarea statutului de autonomie al Moldovei şi Ţării Româneşti în epoca fanariotă, imagine potrivit căreia cele două Principate ar fi fost lipsite de mijloace de a influenţa în vreun fel politica externă a Imperiului otoman. Faptele citate de autor demonstrează că domnii fanarioţi n-au fost simpli executori

ai poruncilor sultanului, ci, prin situația lor de observatori și informatori ai Porții asupra desfășurărilor internaționale, au jucat un rol important în fixarea atitudinii și luarea deciziilor de către factorii de conducere ai Imperiului otoman. Pentru acțiunile diplomatice românești din secolul al XVIII-lea, de văzut privirea sintetică dată de Vasile Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", IX (1970), p. 43—62.

UN CARTEL FANARIOT PENTRU EXPLOATAREA ȚĂRILOR ROMÂNE

Articolul publicat în revista „Studii", XII (1959), nr. 3, p. 111—121, analizează un text care, cunoscut de la sfîrșitul secolului trecut (a fost publicat de Th. Codrescu și N. Iorga) nu făcuse obiectul unei cercetări speciale. Concluzia autorului este că regulamentul de numire și succesiune a domnilor fanarioți, promulgat de Poartă în 1819, a fost o tentativă de a asigura familiilor fanariote, amenințate de ruină, ca urmare a sumelor uriașe cheltuite pentru obținerea domniei, o stabilitate financiară, beneficiarii scaunelor de la Iași și București urmînd să plătească sume însemnate familiilor fanariote, rămase în afara grupului celor patru familii, fixat de regulament.

Cercetarea coroborată a documentelor publicate cu cele inedite, urmînd a fi tipărite în noua serie a colecției *Hurmuzaki*, pare să indice mai degrabă un efort al Porții — alarmată de stăruința Rusiei de a ancheta împrejurările fugii lui Ioan Caragea, prilej excelent de a interveni în afacerile Țării Românești — de a limita imixtiunea curții de la Petersburg. Rostul regulamentului este definit corect de reprezentantul Prusiei, care vedea în el o măsură destinată „de a lua grecilor mijloacele de intrigi și Rusiei (mijloacele) de a contribui la ele" (N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 552).

VALOAREA DOCUMENTARĂ A MEMORIILOR LUI I. P. LIPRANDI

Studiul, apărut în revista „Studii", XI (1958) nr. 3, p. 77—92, a constituit răspunsul la prima încercare — întreprinsă de Al. Vianu și S. Iancovici — de a revizui în datele ei esențiale interpretarea dată de Andrei Oțetea evenimentelor din 1821, pe baza știrilor oferite de ofițerul rus. Argumentele aduse de Andrei Oțetea în favoarea opiniei sale dovedesc convingător că încercarea de a înlocui soluția sa printr-alta, sprijinită pe textul lui I. P. Liprandi, a eșuat.

O altă tentativă de revizuire totală, întreprinsă de istoricul grec Al. Despotopulos („Balkan Studies", VII (1976), p. 379—394), care contestă rolul Rusiei în pregătirea acțiunii lui Al. Ipsilanti și a Eteriei, a fost supusă criticii de Andrei Oțetea în prefața lucrării sale *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971, p. 10—12.

Nici voluminoasa cercetare a lui Mircea T. Radu, *1821, Tudor Vladimirescu şi revoluţia din Ţara Românească,* Craiova, 1978 nu aduce, după opinia noastră, o explicaţie în măsură să se substituie celei date de Andrei Oţetea.

GENEZA REGULAMENTULUI ORGANIC

Articolul publicat în „Studii şi articole de istorie", II (1957), p. 387—402, se înscrie deopotrivă în sfera cercetărilor lui Andrei Oţetea privind evoluţia relaţiilor dintre ţărani şi stăpînii de moşii ca şi în acelea consacrate începuturilor societăţii moderne româneşti. Autorul utilizează informaţia cunoscută, demersul său înnoitor îndreptîndu-se cu precădere asupra examinării dialectice a conţinutului Regulamentului organic, adică a relevării caracterului său contradictoriu.

Născut din conjugarea revendicărilor reformiste ale boierimii româneşti cu interesul Rusiei de a-şi consolida influenţa în Principatele române după victoria în războiul împotriva Imperiului otoman, încheiat prin pacea de la Adrianopole (1829), Regulamentul organic reflectă curentul de modernizare a structurilor instituţionale în condiţiile menţinerii atotputerniciei marii boierimi. Autorul însuşi vorbeşte de „paradoxul" reprezentat de încercarea de a întări controlul marilor stăpîni de pămînt asupra aparatului de stat şi de a agrava dependenţa reală a ţăranilor clăcaşi şi de a pregăti, în acelaşi timp, condiţiile favorabile dezvoltării relaţiilor capitaliste.

Această contradicţie a fost generată de condiţiile istorice în care s-a născut societatea modernă românească. Dominaţia otomană a întîrziat procesul de apariţie şi dezvoltare a relaţiilor capitaliste şi de formare a burgheziei, astfel că integrarea economică a Moldovei şi Ţării Româneşti în circuitul economic european a găsit societatea românească cu o burghezie firavă şi o boierime decisă să tragă foloase din valorificarea pe piaţa externă a producţiei cerealiere a moşiilor ei şi să-şi asigure controlul deplin al vieţii de stat.

Analizînd geneza Regulamentului organic, Andrei Oţetea a ajuns la concluzia că teza lui F. Engels, potrivit căreia, la răsărit de Elba, apariţia capitalismului în agricultură a fost anunţată de marea gospodărie agricolă întemeiată pe clacă, este valabilă şi pentru Principatele române.

Studiul aprofundat al acestor probleme necesită lărgirea informaţiei prin publicarea volumelor de documente privind relaţiile agrare în epoca regulamentară în Ţara Românească, pregătită, sub responsabilitatea lui Ilie Corfus, la Institutul de Istorie „N. Iorga".

Pentru epoca regulamentară vezi şi K. Marx, *Insemnări despre români,* Buc., 1964, p. 117—121.

RISORGIMENTUL ŞI UNIREA PRINCIPATELOR

Scriere ocazională, legată de aniversarea morţii lui Cavour, articolul *Risorgimentul şi Unirea Principatelor,* publicat în „Analele Academiei Republicii Populare Române", XI, 1961, p. 367—375 oferă o privire de ansamblu asupra concursului acordat mişcării unio-

niste din Principate de către oamenii politici italieni angajați ei înșiși în lupta pentru unificarea țării lor.

Pentru documentația și viziunea nouă asupra mișcării de unitate națională în Italia și pentru legăturile externe ale revoluționarilor italieni vezi Jacques Godechot, *Histoire de l'Italie moderne 1770—1870. Le Risorgimento*, Paris, 1971. Pentru legăturile dintre Italia și România în această perioadă, vezi: Angelo Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Torino, 1958; Carlo Santonocito, *Il contributo della diplomazia e del governo piemontese alla causa dell'unità rumena*, Napoli, 1964.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INDICE DE LOCURI ŞI PERSOANE

A

Abbeville 52
Abdi-paşa de Caramania 90
Abdul-Hamid 113
Abdurrisak 111, 113
Abukir 159
Acra 90, 91, 161, 162
Adrianopol 17, 109, 156, 229, 235, 237, 238, 240, 246
Africa 86, 91
Aguesseau, Henri François d' ~ 39
Ahmet I, 84
Ahmet-paşa 90
Aidin 98
Ainali-Kavak 122, 123, 125
Akhiska 132, 133
Akkerman 100, 104, 142, 172, 229
Alais 45
Albania 91, 92, 149, 156, 157, 167, 168
Alberi 88
Alberti, Leon-Battista 32
Alecsandri, Vasile 247
Alembert, Jean de Rond d' ~ 65
Alexandria 134, 159, 164
Alexandru I, ţarul Rusiei 16, 149, 151, 160—162, 165—171, 198, 201, 202, 206, 217, 218, 226, 230
Algeria 133
Ali-bei 91, 109, 112, 133
Ali-paşa de Ianina 156
Ali-paşa de Ismail 139
Ali-paşa, seraschier de Rumelia 146
Alpi, munţii 159, 247
Althusius, Johannes 60
America 158, 175, 256
Amiens 161
Amsterdam 129
Anapa 146
Ancel, Jacques 70
Ancona 246
Anderson, M. S. 257
Andreescu, Constantin 96, 104
Andrei, Petre 35
Andrussovo 118
Anglia (Marea Britanie) 14, 15, 38, 50, 51, 52, 66, 70, 72, 74, 75, 80—82, 95, 98, 103, 105, 106, 118, 123, 128, 129, 131, 141—146, 148, 149, 150, 158, 159, 161, 162, 164—168, 170—175, 195, 198, 202, 248
Ankara 199
Antile 51, 52
Apenini, munţii 188
Arabat 108
Arabia 90
Arbuthnot, Charles 164
Arcole 16
Ardeal, vezi Transilvania
Argenson, marchizul de ~
Argeş, arhimandritul de ~ 102, 222
Arghiropol, Iacovache 204—207, 211
Aristide 218
Armbruster, Adolf 257
Arneth, Alfred von ~ 106, 118—120, 125—130, 134, 138, 139, 141
Artois, Charles, conte de ~ 40, 45, 46, 55
Asachi, Gheorghe 230
Asia 71, 77, 78, 85, 99, 146, 155, 199
Asia Mică 146, 206
Astrahan 137
Atena 71
Athos 77
Aubert-Dubayet, Jean Baptiste Annibal 154, 158, 196
Aubertin, Charles 57
August, Octavian 188
August al III-lea 82, 96, 107
Aulard, Alphonse 35, 42, 50, 152
Aurelian, împărat roman 189
Austerlitz 163, 164
Austria 14, 15, 70, 72, 75—77, 79—82, 95, 100, 105—108, 110, 119, 120, 123—131, 133, 136, 139, 141—145, 147—154, 157—159, 161—163, 166, 168—175, 195—198, 200—202, 206, 207, 226, 230, 241, 246—250, 252, 254.
Azeglio, Emanuel d' ~ 248, 249
Azov, cetate 79, 80, 106, 107, 111, 113

B

Babadag 90, 100, 104, 146, 172.
Babeau, Albert, 42
Bagration, Piotr Ivanovici 172

Bahcisarai 108, 131
Balcani (Peninsula Balcanică) 16, 75, 76, 78, 141, 148, 162, 172, 174, 176, 187—189, 257
Bali 206
Ballot, Charles 50
Balta 98
Banat 75, 137, 139, 141
Bánffy, Gheorghe 221
Bar 96, 97, 105
Barco, Vincenzo, baron de ~ 120
Barnave, Antoine 230
Barot, Charles 219
Barrère de Vienzac, Bertrand 158
Basarabia 126, 141, 172, 173
Basel 154, 157
Bassora 90
Bavaria 123, 129, 130
Baylen 169
Bazargic 113
Bălăceanu, Constantin 218
Bălăceanu, Ioan 253
Bălăceanu, Ștefan 230
Bălcescu, Nicolae 243, 247, 252
Băleanu, Emanoil 230
Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de ~ 46
Beer, Adolf 105, 106, 109, 123, 131, 135, 137, 138, 170
Belgia (statele belgiene unite) 141, 142, 144, 145, 151, 152, 157
Belgrad 74, 75, 76, 80, 94, 119, 125, 126, 137, 138, 142, 147, 157
Belu, familie 218
Bem, Iosif 253
Bender 97, 99, 100, 104, 111, 138, 142, 172
Beneşti 216, 218
Beni Ali 90
Beni Safer 90
Benzi, Rafaele 249—251,
Bérard, Victor 84
Berlin 105—107, 119, 141, 142, 151, 174, 196, 211
Berry 39, 46, 60
Bertrand, Pierre 162
Besançon 63
Bihor 253
Bilbassoff (Bilbasov), Vasili A. 140
Bithinia 155
Bîrlad 142
Bloch, Camille 50
Boemia 123, 143, 144
Bois-le-Comte, Charles-Joseph-Edmond 236
Bologna 23
Bonaparte, vezi Napoleon I şi Napoleon III
Bonfini, Antonio 192
Bonnafé, l'Hereux 52
Bonneval, Claude-Alexandre, conte de ~ 73, 87
Bordeaux 51
Bosfor 71, 74, 122, 146, 164, 169
Bosnia 91, 92, 153, 168, 175
Botoşani 101
Boulainvilliers, Henri, conte de ~ 58, 59
Bouligni, cavalerul de ~ 146
Boulonnais 46
Bourgeois, Emile 151, 157, 171, 174
Bourgin, Georges 50
Bourgin, Hubert 50
Brabant 135, 142
Braşov 9, 18
Brăila 104, 142, 172, 235, 245, 246
Brătianu, Gheorghe 71, 114
Brentano, Lujo 35
Brest 161
Bretagne 46, 60
Briansk 80
Brienne 43
Brive 55
Brîncoveanu, Grigore 16, 214, 216, 218, 219, 232
Broglie, Albert, duce de ~ 96, 98
Brognard, Franz Anton von ~, 100
Brosch, M. 87, 88
Brune, Guillaume-Marie-Anne 161
Brutus, Marcus Iunius 27
Bruxelles 134, 145
Brückner, Alexander 98
Bucovina 100, 119, 120, 125, 253
Bucureşti 9, 16, 92, 101, 102, 104, 108, 111—113, 116, 134, 145, 150, 164, 172, 195—200, 203, 206, 215—217, 219—221, 223, 225, 228, 230, 237, 238, 249—253
Budapesta (Buda) 16, 75, 213, 220
Bug 113, 125, 139
Bugeac 121, 122, 137
Bugnariu, Tudor 248
Buhara 161
Bulgakov, Iakov 132, 133
Bulgaria 92, 156, 162, 168
Buondelmonti, Zanobi 26
Burckhardt, Jacob 30
Burgundia 55
Butrinto 157
Buyukdéré 159—210

C

Cabardia 97, 106, 107, 113
Caesar, de ~ 196
Caffa 109, 122, 162

Cahul 104, 116, 166
Cahun, L. 82
Cairo 84, 91, 159, 162
Callimachi, Grigore 101
Callimachi, Scarlat 204—209, 220
Calonne, Charles Alexandre de ~ 40, 46, 65
Campo Formio 157, 163
Candia 126, 168
Canini, Marco Antonio 250—253
Canning, George 166
Canope 162
Cantacuzino, Constantin 193
Cantacuzino, (fraţii) ~ 102
Cantacuzino-Paşcanu, Constantin 230
Cantemir, Dimitrie 79, 193
Capodistria 208, 217, 226
Caragea, Ioan 197, 200, 204, 205, 208—212, 241, 258
Caramania 90, 155
Cara-Mustafa 142
Caransebeş 139
Caravia 219
Carelia 140
Carlowitz 72, 75
Carlyle, Thomas 35
Carol al V-lea (Quintul) 27, 28, 72
Carol al VI-lea 76
Carol al VIII-lea, 7, 11
Carol al XII-lea 72, 79, 195
Carol, arhiduce austriac 171
Carol de Lichtenstein 137
Carol-Theodor, prinţ bavarez 123, 129
Carpaţi, munţii 17, 76, 78, 119, 187, 247
Cartalul 100, 104
Cassius, Caius Longinus 27
Castellane, contele de ~ 74
Castéra, J. 95
Cattaro 166
Caucaz 78, 90, 99, 102, 132, 137, 163
Caulaincourt, Armand-Augustin-Louis 167—170
Causin de Perceval, P. A. 116
Cavour, Camille Benso, conte de ~ 246—253, 259
Călăraşi 220
Cefalonia 157, 159, 173
Cele-Şapte Insule 160, 166
Cerigo 159, 173
Cernăuţi 221
Cernîşev 108
Ceşme 103, 105, 106, 139
Chamfort, Nicolas 43, 46
Charrière, E. 88
Chartres, duce de ~ 45
Chateaubriand, François René 35, 255
Chatham, lord 75
Chauvelin 70
Chérest, Aimé 37
Cherson 127, 130, 131, 133
Chilia 104, 146, 172
Chios 90, 103
Chiper, Ioan 10
Chişinău 104, 213, 217
Choiseul, duce de ~ 65, 103
Choiseul-Gouffier, Marie-Gabriel-Florent, conte de ~ 152, 153, 158
Cialdini, Enrico 253
Ciorogîrla 219
Cipru 90, 126, 169
Cîmpulung 222
Clarendon, Georges 248, 249
Clemente al VII-lea 23, 26—29
Clemente al XI-lea 59
Clugny de Nuis, J. 51
Cobenzl, L. 131, 133, 137, 142
Coburg, Frederic Josias, prinţ de ~ 137, 139, 142
Codrescu, T. 203, 258
Cognac, Liga de la ~ 23, 28
Colbert, Jean-Baptiste 44, 64
Conachi, Constantin 230, 235, 241,
Condé Louis Antoine Henri de ~ 46
Condorcet, Marie-Jean-Antoine-Nicolas de ~ 64
Constantin, vezi Ludolf
Constantin, mare duce 124, 126, 146
Constantinopol (Istanbul) 15, 69, 71, 72, 74, 75, 77, 80, 81, 96—98, 100, 101, 105, 107, 108, 110, 112, 114, 117, 120—123, 127, 128, 131—133, 141, 149, 152—156, 159—161, 163—166, 168—172, 174, 175, 195—200, 203—208, 210, 215, 222, 223, 226, 227, 231, 241, 246, 249, 256
Constanţa 172
Contarini, ambasador veneţian 119
Copenhaga 99, 166
Coray, Adamantios 156
Corfu 149, 157, 159, 168, 169, 173
Corfus, Ilie 259
Coron 103
Cosimo il Vecchio v. Medici, Cosimo
Costin, Miron 193
Cotroceni 228
Craiova 237
Craven, Elisabeth 93
Creuzot 52
Crimeea 78, 96, 101, 106, 108, 109, 111—113, 115, 121, 122, 125, 127, 128, 131—135, 137, 139, 195, 248
Croaţia 169
Cuban 113, 122
Cussy, vezi Martens
Cuza, Alexandru Ioan 247, 250—253

D

Dacia 126, 187, 188, 189
Daghestan 132
Dahir, șeic din Acra 90, 91
Dalmația 126, 157, 163, 165, 171, 188
Damasc 90, 91
Danemarca 95, 98, 140
Danielewski, N. 71
Danton, Georges Jacques 151
Danzig 141, 144
Dardanele 71, 84, 90, 134, 164, 169, 170, 175
Daşkov, D. B. 226, 229
Dauphiné 43, 52, 60
Dăscălescu, Scarlat 217
Dedieu, I. 57
Descartes, René 51
Descorches, Marie Louis Henri de ~ 150, 153—154
Despotopulos, Al. 258
Devlet, vezi Ghirai
Diderot, Denis 64, 65
Diehl, Charles 9
Diez, Heinrich Friedrich von ~ 134, 141
Dillon, Arthur Richard 43
Djezzar-paşa 156
Dobrogea 188
Dolgoruki, Iurii V. 108, 109, 112
Don 151
Doniol, H. 42
Drako, Nicolae 101
Drapeyron, M. L. 73
Driault, Eduard 156, 161, 162, 164—166
Dubovița 137
Duckworth, John Thomas 164, 170
Dudești 220
Dumouriez, Charles François du Périer 150, 152
Dunărea 75, 76, 80, 91, 101, 103, 105, 108, 110, 112, 113, 120, 126, 133, 136, 139, 141, 143, 146, 161, 163, 165, 171, 172, 187, 189, 191, 193, 195, 218, 231, 232, 235, 238, 241, 246, 248, 249
Duncker, Max 105, 108
Dupont de Nemours, Pierre Samuel 39, 230, 249
Dvina 126

E

Ecaterina a II-a 14, 71, 80—82, 92, 95, 96, 98, 99, 102, 106—108, 111, 112, 118, 123, 124, 126—128, 130, 133, 134, 150, 152, 160, 163, 166, 174, 175, 195
Edicule (Șapte Turnuri) 98, 134
Egipt 74, 90—92, 109, 112, 116, 117, 126, 133, 149, 156—159, 161, 164, 165, 167—169, 175
Elba 17, 161, 232, 259
Elbeuf 52
Elena 124
Elisabeta I 74
Elmpt 101
Elphinstone, ofițer englez 103
Elveția 161
Engel, Johann Christian 102
Engels, Friedrich 248, 259
Epir 156
Erasm din Rotterdam (Erasmus Desiderius Rotterdamus) 30
Erfurt 169, 170, 172
Erzerum 136
Escaut 129
Espinas, A. 57
Eton, cavalerul de ~ 82, 84, 86, 93, 140, 146
Eugeniu de Savoia 72, 75, 174
Eupatoria, vezi Koslov
Europa 13—17, 36, 37, 50, 70—72, 77—79, 94, 95, 104, 124, 126, 127, 130, 145, 149, 150, 155—157, 165, 174, 187—189, 192, 193, 195, 198, 199, 201, 202, 244, 247, 248, 250, 256, 257

F

Fabri, general austriac 137
Fanar 205, 208, 210—212
Falkenstein, conte de ~ 131
Farmache, Ioan 220—222, 224, 225
Fas 199
Favier, Jean Louis 75, 103, 150
Fălăștoaca 220
Fălciu 104
Fénelon, François de Salignac de la Mothe 58
Filangieri di Candida, R. 69
Filipescu, Gh. 218
Filipescu, Iordache 230
Filipescu-Vulpe, Alecu 219
Finckenstein, conte de ~ 109, 197
Finlanda 110, 140, 141, 151, 168, 170
Fiume 171
Flandra 55
Fleischhackl von Hakenau 200, 206, 207, 230
Florența 10, 11, 23—34

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Flury, Charles 196
Focşani 110, 113, 142
Fontainbleau 48, 129
Fonton, Antoine 153
Franche-Comté 46
Franchini 211, 212
Francisc I 28, 72
Franţa 9, 11, 14, 15, 23, 28, 37, 54, 55, 58, 59, 66, 70—75, 78, 80—82, 95—97, 105, 106, 110, 120, 123, 125, 126, 128, 129, 131, 133, 136, 140, 141, 143, 144, 146, 148—154, 157—159, 162—170, 172—174, 175, 195, 197, 199, 207, 246, 249, 250, 253
Frascati 43
Frederic al II-lea 81, 87, 95, 96, 98, 105, 107, 109, 112, 125, 129, 130, 148
Frederic-Wilhelm al II-lea 135, 136, 141, 144
Frederic-Wilhelm al III-lea 165
Friedland 165
Furet, François 256

G

Gaeta 253
Gaffron, diplomat 114, 117
Galata 114
Galaţi 101, 142, 146, 155, 160, 239, 246
Galilei, Galileo 31
Galiţia 137, 141, 144
Galiţin (Goliţin), Alexandru Mihailovici 99—101, 146
Garibaldi, Giuseppe 252, 253
Garrido 253
Gaudin, Martin Michel Charles 157
Genova 29
Gentz, Friedrich von ~ 197, 199—202
Georgia 90, 112, 114, 132—134, 146
Germania 17, 43, 51, 76, 81, 106, 122, 123, 129, 130, 148, 157, 162, 163, 169, 175, 196, 246, 248
Germigny 89
Ghica, Grigore, domn 16, 102, 120, 121, 197, 218, 219, 240, 241
Ghirai, Behadir 127
Ghirai, Devlet 121, 122
Ghirai, Kaplan 104
Ghirai, Krim 99
Ghirai, Sahib 111
Ghirai, Selim 108, 122
Ghirai, Şahin 109, 121, 122, 127, 128
Gibraltar 102
Gigarev 78, 106
Ginghis-han 111, 114, 121
Girardin, St. Marc de ~ 230
Giurescu, Constantin C. 79, 203
Giurgiu 104, 108, 110, 142, 144, 172, 220
Godechot, Jacques 256, 260
Golescu, Dinicu 219
Goleşti 219—225
Gorce, Pierre de la ~ 42
Gordon, Thomas 219—222, 224
Goriainov, Serghei 71, 160, 161, 171
Grădişteanu, Scarlat 219
Grecescu, Constant 16
Grecia 71, 77, 92, 114, 156, 208, 212, 227
Greig, Alexis S. 103
Grenoble 40
Grodzka 76
Grosjean, G. 153
Grotius, Hugo 60
Guadelupa 51
Guicciardini, Francesco 10, 11, 13, 23—34, 88, 255
Guilleminot, Armand Charles 166
Guineea 52
Gustav Adolf 87
Gustav al III-lea 110, 124, 140
Guyenne 60
Guyot, R. 35

H

Habsburg, casa de ~ 29, 75, 76, 81, 129, 175
Hadji Ali Jeniki 90
Haemus (Balcani), munţii 112
Haenisch, E. 96
Haga 142, 145
Hagi Prodan 219, 221—223
Hainault 142
Halet-effendi 206, 207, 211
Halil-paşa 104
Hamburg 196
Hammer-Purgstall, Joseph von ~ 82, 90, 92, 97, 98, 101, 102, 104, 109, 112, 114, 116, 117
Hamza-paşa 98
Han Tepesi (Movila Răbîi) 100, 101
Hangerli, Alexandru 204—207, 211
Hanovra 129, 166
Harborne, William 74
Harris 126
Harsin, P. 50
Hassan, ciauş-oglu 90
Hauser, Henri 9, 50, 77, 83
Haute-Guyenne 39
Hautefontaine 43
Hauvette, Henri 5
Havre (Le) 51, 52

Helvétius, Claude-Adrien 54, 64
Henric, fratele lui Frederic al II-lea 106, 108
Heraclius 132, 133
Herat 161
Hertzberg 141, 143, 144
Herțegovina 91, 92
Hîrșova 172
Hogland 140
Holbach, Paul Henri Dietrich, baron d' ~ 64
Holland, Rose 159
Horea 17
Hotin 97, 99—101, 116, 120, 126, 137, 139, 172
Howard, R. 143, 146, 149, 152, 153
Hurmuzaki 101, 102, 104, 107, 110, 113, 116, 117, 119—121, 132, 134, 136, 137, 143, 146, 150, 152, 155, 157, 160, 172, 192, 195, 206, 209, 211, 258

I

Iacovenco 220
Iancovici, S. 213—215, 220—225, 227, 228, 258
Ianina 150, 165
Iassy-depe 100
Iași 9, 80, 92, 101, 102, 132, 134, 142, 146, 147, 150, 154, 160, 172, 195—197, 207, 214, 215, 217, 218, 221, 223, 232, 237, 238, 249
Iberică, peninsula 169
Ibrahim-bei 91, 159
Ierusalim 162
Ignatie, mitropolit 226
Ilarion, episcop 218
Ile-de-France 48
Iliria (Provinciile ilirice) 171, 187, 188, 189
Imam-Mansur 132, 137
Imbros 104
Immich, M. 123, 125, 129
Imperiul bizantin (Bizanț, Imperiul de Răsărit) 77, 78, 124, 131
Imperiul otoman 14, 15, 69—73, 76, 77, 79—82, 87, 93, 97, 106, 109, 111, 114—116, 120, 124, 126, 130, 134, 139, 141, 147—150, 157, 158, 161—163, 165, 166, 168, 170, 171, 173—176, 193, 195, 197, 202, 206, 208, 226, 227, 236, 240, 246, 257, 259 (vezi și Poarta și Turcia)
Imperiul roman 187
India (Imperiul Indiilor, Indii) 74, 149, 158, 159, 161, 162, 167, 168, 171, 175
Indus 161
Insulele britanice 29
Ioan de Sultanyeh 191
Ionic, arhipelagul (Republica Ionică) 102, 104, 106, 107, 109, 113, 114, 125, 127, 134, 139, 157, 159, 161, 168, 169, 173
Iordache Olimpiotul 214—217, 219—225
Iorga, Nicolae 13, 35, 69, 76—78, 92, 97—102, 104, 110, 114, 116, 118, 120—122, 128, 132, 136, 141, 143, 154—157, 167, 172, 189, 192, 197, 203, 205, 211, 250, 258
Iosif al II-lea 77, 105, 106, 108, 123—131, 134, 135, 137—139, 141, 142, 144, 145
Ipsilanti, Alexandru 16, 121, 132, 214—220, 223, 224, 226—228, 241, 258
Ipsilanti, Constantin 156, 163, 196
Ipsilanti, Nicolae 220, 222, 223
Isaccea 100, 104, 108, 146, 172
Ismail 104, 139, 146, 172
Istanbul, vezi Constantinopol
Isindjizade 110
Istria 126, 157, 163
Italia 11, 23, 25, 28—31, 33, 34, 51, 76, 104, 125, 130, 148, 157, 159, 161—163, 187, 188, 191, 201, 227, 246, 252—254, 260
Italinski, Andrei Iacovlevici 163, 164
Ithaca 173
Iusuf-pașa 133, 138
Izvoarele 240

J

Jaurès, Jean 35, 50
Jemmapes 151
Jena 144, 163
Jones, Paul 139, 140
Joubert 156
Jura 55
Jurieu, P. 58, 59

K

Kadi-pașa de Caramania 155
Kamenski-Rusciuk 113
Kamenski, Mihail F. 113
Karasu 113
Karazin, locot-col. 102

Kars 136
Kasi, Murat 103
Kaunitz, Wenzel Anton von ~ 81, 106, 108, 119, 130, 131, 133, 135, 137—139, 141
Kautsky, Karl 35
Kéralio, M. 98, 100
Kerci 109, 111—113, 117
Khiva 161
Kiev 78, 79
Kinburn 109, 111, 113, 122, 137, 139, 140
Kinnamos, Ioan 191
Kisseleff (Kiselev), Pavel 230, 234—236, 239, 243, 244, 248
Klaczko, Julian 72
Klapka, György 252
Kléber, Jean Baptiste 159, 162
Kliutschewskij (Kliucevski), Vasili O. 79, 80
Knobelsdorff, Georg Wenzeslaus von ~ 155
Knolles, Richard 84
Knorring, Bogdan F. 161
Koch, E. 57
Kociubei, Victor P. 160, 162
Kogălniceanu, Mihail 19, 246
Koslige 13, 116
Koslov (Eupatoria) 108
Kossuth, Lajos 253
Kotov, diplomat rus 217
Kovalewsky, Maxim M. 50
Köprülü, familia 83
Kranel, R. 141
Kreuchely, Ludwig von ~ 209, 210
Kropotkin, Piotr Alekseevici 35
Kuban 99, 127, 128, 133, 137, 146, 151
Kuciuk-Kainargi 112, 113, 114, 116—118, 122, 123, 125, 134, 140, 142
Kurdistan 90
Kutuzov, Mihail I. 146
Kynoskephales 187

L

Laibach 226, 227
Lally-Tollendal, Thomas de ~ 67, 230
Lanfrey, P. 57
Langeron, Andrault de ~ 172
Languedoc 45, 52
Lanson, Gustave 57
Larga 104, 166
Larta 157
Lascy, Franz Moritz von ~ 137, 138
Lassanis, Gh. 217
Lassource 151
Lateran 192
Laudon, Gideon von ~ 138, 139, 142
Laurenţiu cel Măreţ (de Medici) 26, 28
Lavassor, Michael 58
Lavisse, E. 35, 37, 75, 84, 131, 140
Lavoisier, Antoine Laurent de ~ 54
Lebrun, Charles François 150, 151
Lefebvre, Georges 35, 45
Leibnitz, Gottfried Wilhelm 158
Leningrad 213
Leon al X-lea 23, 25—26, 29
Leopold al II-lea 143—145
Leopold de Toscana 126, 138
Lerigo 157
Levant 71—74, 157, 158, 169
Levasseur, E. 50
Leventis, Gheorghe 216
Lewis, Bernard 257
Lhéritier, Michel 71
Liban 90
Lichtenberger, A. 57
Ligne, Charles Joseph de ~ 138
Limburg 142
Liprandi, Ivan P. 213—224, 228, 258
Lituania 96
Locke, John 60, 61
Lodge, R. 72, 124, 127, 131, 135, 136, 143, 145, 146
Logrogno 25
Lombardia 28, 157, 253
Londra 52, 129, 166, 199, 248, 249
Loo 136, 141, 144
Lorena 43
Loutschitsky (Luciţki), Ivan V. 50
Louvain 134, 135
Luciani, Vincenzo 11, 255
Ludolf, Constantin de ~ 91
Ludolf, Wihelm de ~ 73, 83, 89—92, 100, 102, 104—106, 109—113, 118—121, 123, 132, 146, 155, 164, 172
Ludovic al XI-lea 59
Ludovic al XIV-lea 37, 38, 50, 52, 59, 61, 71, 80, 158, 255
Ludovic al XV-lea, 38, 41, 46, 66, 255
Ludovic al XVI-lea 41, 45, 46, 54, 150, 255
Ludovic al XVIII-lea 230
Ludrino 157
Lugoj 139
Lupu, Dionisie 218
Luther, Martin 30, 31
Luxemburg 65, 142
Lybyer, A. H. 83, 88, 94
Lynar, planul 107

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

M

Mably, Gabriel Bonnot de ~ 64
Macedonia 75, 92, 169, 191
Macedonschi (fraţii) 214, 219
Macedonschi, Dimitrie 214, 215, 219—223
Macedonschi, Pavel 16, 219
Machault d'Arnouville, Jean-Baptiste 45
Machiavelli, Niccolò 23, 25, 26, 29, 31
Maciu, Vasile 248
Madrid 28, 171
Maëstricht 129
Mahmud 84
Mainz 129, 154
Maior, Petru 194
Malesherbes, Chrétien Guillaume de Lamoignon de ~ 66
Malines 135
Malta 45, 159, 161, 167
Marcère, E. de ~ 150, 153, 154, 156, 159
Marczali, H. 76, 130, 137, 139, 143
Mardin 90
Marea Adriatică 137, 138, 157, 159, 167, 171, 173, 187, 188
Marea Albă, vezi Marea Egee
Marea Azov 108
Marea Baltică 72, 75, 78, 79, 81, 102, 141, 146, 151, 163
Marea Caspică 161, 199
Marea Egee (Marea Albă) 71, 78, 114, 121, 128
Marea Marmara 164, 170
Marea Mediterană 29, 72, 75, 102, 103, 126, 141, 149, 157, 158, 160, 161, 167—169, 171
Marea Neagră (Pontul Euxin) 71, 75, 78, 79, 90, 99, 106—108, 110, 113, 114, 117, 128, 130, 137, 147, 160, 161, 163, 169, 170, 171, 199, 246
Marea Roşie 159
Maria Antoaneta 46
Maria Tereza 77, 81, 108, 123, 144
Marion, M. 35
Markov, Arkadii Ivanovici 162
Maroc 133
Marsangy, Bonneville de ~ 98
Marsilia 51, 52, 73
Martens, Fiodor F. 143
Martens, Georg Friedrich 114, 123, 128
Martin, G. 50
Martinica 51
Marx, Karl 9, 18, 19, 36, 248
Masséna, André, duce de Rivoli 161
Masivul Central 52
Masson, Frédéric 75, 90, 91, 92, 103, 128
Matapan, capul 103
Mathiez, Albert 35, 50, 151, 152
Mavrocordat, Alexandru 132
Mavrocordat, Constantin 17, 52, 101, 235, 241, 244
Mavrogheni, Nicolae 132
Maximilian-Iosif, principe elector 123
Mazzini, Giuseppe 247, 248
Măcin 108, 142, 172
Mărtineşti 142
Măxineni 142
Mecca 90
Medem, general 99, 102
Medici, familia de ~ 25, 27
Medici, Alexandru de ~ 23, 27
Medici, Cosimo de ~ 23, 24, 26, 27
Medici, Giulio de ~ 26
Medina 90
Mehmet-Ali 156
Mehmed, Mustafa Ali 257
Melun 40
Menou, Jacques François de ~ 161
Mériage, diplomat francez 156
Mesopotamia 117
Metternich, Klemens von ~ 155, 168, 170, 173, 197, 200, 201, 226
Metz 43
Micu Clain, Ioan Inochentie 194
Micu, Samuil 194
Mignet, M. 77
Mihordea, Vasile 258
Milan, cneaz 252
Milano 28, 29
Miller, A. F. 257
Miller, W. 70, 75, 156, 172
Miltitz, von ~, diplomat 201
Minciaki, Matei Liovevici 215, 229, 230
Minea, I. 91
Mingrelia 114
Mirabeau, Honoré Gabriel Riqueti, conte de ~ 40, 49
Mitrovsky, conte 137
Mizil 216
Modena 23
Modon 103
Modrussa 191, 192
Moesia 187, 189
Moghilev 125
Mohamed al II-lea 84
Mohammed Emin-paşa 100, 101
Moldova 17, 18, 80, 91, 97, 100—102, 104, 107, 109, 114, 116, 118—121, 126, 128, 132—134, 139, 141, 142, 163, 166, 167, 170, 192, 193, 195, 197, 200, 203—206, 208, 210, 218, 223, 232, 234, 235, 236, 237, 241—244, 246, 249, 250, 251, 254, 257, 259
Moldovandji Ali-paşa 101
Montague, F. C. 37

Montesquieu, Charles Secondat, baron de ~ 61—63, 160
Montmorency-Laval, Louis-Joseph de ~ 43
Montpellier 43, 45
Moravia 106, 143
Moreea 103, 112, 123, 126, 127, 156, 167, 168
Morosini, G. F. 88
Moruzi, Alexandru 163, 196, 197, 241
Moruzi, Constantin 208
Moruzi, Dimitrie 204, 206, 208, 212
Moscova 77, 79, 109, 198, 199, 202, 203, 210, 226
Motru 214
Mounier, Emanuel 155
Muhsinzade, vizir 98
Münich, Burchard Cristoph 80
Muntenegru 92, 156, 162
Muntenia 196, 230, 234, 236—239, 242—244 (vezi şi Ţara Românească)
Murad al IV-lea 79
Murad-bei 159
Murray, John 105, 135
Mustafa I 84
Mustafa al III-lea 113
Mustafa al IV-lea 169
Mustafa Bairaktar 171

N

Nadir-Şah 132
Nantes 51, 52, 58
Napoleon I (Bonaparte) 71, 74, 149, 150, 155—173, 175, 196, 198
Napoleon al II-lea 19
Napoleon al III-lea 248—252
Narbonne 43
Nassau-Siegen, prinţul de ~ 139
Naumurois 142
Neapole, (Napoli) 13, 29, 69, 146, 168, 169, 201
Necker, Jacques 39, 40, 46, 50, 54, 66
Neerwinden 152
Negri, Costache 220
Neisse 105, 106
Nelson, Horatio, viconte, duce de Brönte 159
Nemirow 70
Nesselrode, Karl Vasilievici 210, 227
Neustadt 106
Neva 78
Newton, Isaac 31
Nicolae de Modrussa 191, 192
Nicopole 126, 172
Niemen 172
Nigra, C. 251, 252
Nil 91
Nipru 78, 80, 113, 131, 139
Nisa 151
Nistor, Ioan 92, 120
Nistru 98, 99, 101, 104, 113, 120, 125, 133, 142, 144, 146, 164, 167
Niš 75
Nivernais 55, 65
Noailles, conţii de ~ 46
Noradounghian, G. E. 145, 146, 148
Noricum 187
Normandia 43, 48, 52, 55
Nuri-aga 219
Nussbaum, L. 50

O

Obrescov, Alexei M. 97, 98, 110, 111
Oceakov 80, 109, 111, 125, 131, 133, 134, 137—139, 141, 146, 147
Oceanul Atlantic 29
Oder 170
Olanda 69, 72, 129, 135, 136, 141, 143, 145, 152
Olt 108, 118, 126
Oltenia 75, 102, 107, 118, 119, 126, 156, 213, 216, 218, 220, 222, 225
Oncken, Werner 35
Orania, familia de ~ 135
Orel 99
Orenburg 161
Orléans, ducele de ~ 59, 60
Orlov, Alexei 103
Orlov, Grigore 104—106, 110
Orlov, Teodor 103
Orşova 126, 138
Orşova-Veche 145
Osborne 19, 249
Osman 83
Osman al II-lea 84
Osman al III-lea 83, 90
Osman Effendi 110
Osman Pasvan-Oglu 156, 236
Osman-paşa (din Damasc) 90, 91
Ostermann, Henrich Johann 80
Otranto 162
Oţetea, Andrei 9—20, 196, 220, 255—259

P

Pad 248
Padeş 216, 219
Pagé, diplomat francez 207

Pagès, G. 37
Palatinatul de Sus 123, 129
Palestina 156
Palmerston, Henry John Temple 248, 249
Panin, Nikita Ivanovici 111
Panonia 187—189, 192
Papp, Pavel 253
Paris 9, 10, 23, 43, 51—55, 60, 150, 156, 166, 167, 171, 230, 247—252, 257
Paros 104
Parrant, Louis 156, 196
Passarowitz 75, 76, 125, 142, 144
Pasvanoglu, v. Osman Pasvan-Oglu
Pavel I 149, 160, 161
Pavia 28
Pazzi, Alessandro 26
Pârvan, Vasile 257
Perekop 80, 108, 122, 127
Persia 80, 159, 161, 163, 167
Pertusier, Ch. 241
Petersburg (St. Petersburg) 78, 89, 102, 104, 106, 107, 109, 110, 119, 124, 125, 140, 162, 167, 168, 195, 230, 232—235, 258
Peterson, diplomat rus 120
Peterwardein 75, 137
Petrovsk 127
Petru I 71, 77, 79, 80, 95, 100, 128, 163
Petru al II-lea 81
Petru al III-lea 95
Petru cel Mare, vezi Petru I
Peyssonnel, Charles de ~ 114
Picardia 55
Picquot, agent diplomatic 197
Piemont 162, 248, 249, 252, 253
Pingaud, L. 153
Pini, Alexandru 197, 200, 215, 217, 223, 225—228
Pirenne, Henri 135, 142
Pisa 226
Pisani, P. 157—159
Pitești 221—224
Pitt, William 143, 146
Piua Pietrii 240
Platonov, S. 79, 95
Poarta (Înalta Poartă, Sublima Poartă, Poarta otomană) 18, 70, 73, 74, 77, 82, 90, 92, 96—98, 101—107, 109, 110—112, 114, 116, 132—134, 138—141, 143—145, 148, 149, 153—155, 159, 160, 163, 164, 166, 170, 173, 195, 197, 199—201, 203, 204, 206—211, 219, 220, 227, 230, 234, 249—252, 254, 257, 258 (vezi și Imperiul otoman și Turcia)
Pocuția 118, 119
Podolia 96, 99, 101
Podula, Antonio 69
Poitou 46
Polignac, conții de ~ 46
Polonia 17, 72, 74, 77, 79—82, 96—99, 104, 107, 108, 110, 115, 118, 120, 124, 141, 147, 149—154, 160, 165, 167, 168, 193, 195
Poltava 79, 108
Pomerania 141, 151
Poniatowski, Stanislas 80, 82, 96, 97
Pop, Constantin Hagi 18
Porter, M. 83, 85, 88, 89
Postel, G. 88
Potemkin, Grigori Aleksandrovici 108, 113, 124, 131, 136—139, 142, 146
Potocki, Felix 152
Pressburg (Bratislava) 145, 163, 169
Pressensé, E. de ~ 42
Principatele române (Principatele dunărene, Principatele unite) 17, 19, 76, 91, 97, 107, 109, 112, 114, 117, 121, 123, 124, 128, 132, 134, 136, 137, 155—157, 160, 162, 164—170, 172, 175, 197, 205, 207—209, 211, 212, 217, 220, 229, 232, 235—237, 240, 246—250, 252, 253, 257, 259, 260
Provense 45
Prozorowski, Alexandr Aleksandrovici 172
Prusia 72, 79—82, 95, 97, 98, 105—110, 118, 123—126, 130, 131, 134, 136, 141—145, 148, 150—152, 154, 157, 165, 167—170, 174, 175, 197, 204, 246—250, 258
Prut 79, 101, 104, 113, 118, 119, 244
Pugaciov, Emelian Ivanovici 113, 152
Pydna 187

Q

Quesnel, Pasquier 59

R

Raab, Joseph von ~ 207, 221
Radom 96
Radu, Mircea T. 259
Raghib, familie de viziri otomani 83
Ralea, Mihai 35, 61
Rambaud, Alfred 75, 79, 84, 96, 131, 140
Ranke, Leopold von ~ 83, 84, 86, 93, 94, 106, 124, 125, 129—136, 139
Ratisbona (Regensburg) 171
Razumovski, Andrei Kirilovici 140

Reader, M. 71, 78, 106
Regatul napolitan 28
Reggio 23
Reichenbach 144
Reims 42
Reinhardt, Charles Frédéric 156, 157, 196
Renaudet, A. 77
Renaudet, R. 83
Rennes 40
Repnin Nicolai Vasilievici 96, 104, 108, 120, 121, 146
Republica belgiană 143
Republica florentină 23 (vezi şi Florenţa)
Republica franceză, vezi Franţa
Republica olandeză 62
Republica veneţiană 23 (vezi şi Veneţia)
Reşid-paşa 236
Retia 187
Rhigas, Velestinliu 156
Rhodos 84, 169
Richelieu, Armand Jean Du Plessis de ~ 38
Richet, Denis 256
Ridolfi, Roberto 255
Rin 82, 151, 157, 159
Rivoli 163
Rizo, Iacovaki 120
Rizo-Nerulos 216
Rîmnic 142
Rîmniceanu, Naum 217
Robespierre, Maximilien de ~ 154
Rochefort 161
Rochefoucauld, ducii de ~ 65
Rochelle 40
Rocquain, F. 57, 60
Rodet, A. 57
Rodocanachi, E. 157
Rohan, Louis de ~ 43
Roma 28, 29, 77, 187—190, 192, 194, 253
Romagna 23
Romanescu, Marcel 16
Romania 188, 190
România 9, 194, 229, 246, 251, 253, 254, 260
Rosetta 164
Rouen 60
Rouergue 46
Rousseau, Jean Jacques 63, 64
Rousset 70
Ruffin, diplomat 159
Rulhière, Claude de ~ 84, 86, 93, 99, 100, 101, 104
Rumelia 121, 122, 146, 162, 165, 169
Rumianţev, Nicolai 99, 101, 104, 106, 108, 109, 112, 113, 119, 137, 138, 166—168, 170.
Rusciuk 165, 172
Rusia 14—16, 51, 71, 72, 74—82, 90, 91, 93, 95—99, 102, 105—111, 113—116, 118, 120—132, 134, 136, 137, 140, 141, 143, 146—148, 150—153, 157—175, 195, 196, 198—202, 205—212, 217—219, 223, 225—227, 229, 230, 246, 249, 250, 253, 258, 259

S

Sabácz (Sabač) 138
Sabău I. 253
Sadova 163
Sagnac, Philippe 35, 37, 50
Saint Cyr, agent diplomatic francez 157, 196
Saint Luce, diplomat francez 88, 157
Saint-Priest, A. de ~ 96, 97, 119, 122, 153
Saint-Simon, Louis de Roubroy duce de ~ 58
Salonic 75, 76, 90, 169
Samurcaş, C. 197, 200, 218
San Domingo 51
San Martino 31
Santa Felicità 31
Santa Maria del Fiore, catedrala ~ 31
Santa-Maura 157, 159, 173
Santonocito, Carlo 260
Sardinia 246, 249, 251
Sartine, Antoine de ~ 38
Sava, rîul 76, 138
Sava, Bimbaşa 80, 137, 139, 188, 214, 215, 217, 220
Savary, Anne de ~ 167
Saverna 43
Savoia 151
Savoia, Eugeniu de ~ 14
Savonarola, Girolamo 26
Saxonia 96
Scheel, Christian 99
Schipa, Michelangelo 69
Schladen, von ~, diplomat prusian 204
Schupanek 138
Schustekh, Emmanuel von ~ 221, 222
Sciţia Minor 188
Sébastiani, Horace François 155, 161—165, 172, 175, 196
Sedan 52
Sée, Henri 35, 50, 57
Ségur, L. P. 97, 103, 129, 131, 133, 140
Selim 109
Selim I 91
Selim al II-lea 83, 84
Selim al III-lea 142, 155, 163—165, 169

Semendria 142
Semlin 107, 139
Sémonville 153
Sena 53
Serbia (Noua Serbie) 91, 97, 99, 102, 104, 121, 156, 169, 175
Sevastopol 131, 133
Sfînta Sofia 77
Sfîntul Ioan de Acra 161, 162
Siberia 96
Sibiel 9, 19
Sibiu 9, 18, 217, 221, 222, 225
Sicard, A. 42
Sicilia, (Cele două Sicilii) 13, 15, 161, 167, 168, 253, 256
Siegfried, André 9
Siéyès, Emmanuel Joseph 57
Silezia 81, 143, 167, 168, 175
Silin, A. 257
Silistra 112, 113, 116, 163, 172, 219, 220, 222
Sinope 133
Siret 101, 118, 119
Siria 84, 90, 91, 112, 116, 117, 156, 159, 169
Sirmium 188
Slatina 139
Slovenia, (Sclavonia) 137
Sluck 96
Smirna 74, 90, 133, 155, 169
Sofia 138
Soissons 55
Sokoli, Mohamed 83
Solferino 163, 253
Soliman al II-lea Magnificul 73, 82—84, 87, 88
Soloviov, Serghei M. 71, 78
Soltikov 112
Sombart, W. 35
Sorbona 9, 10
Sorel, A. 35, 57, 71, 74, 82, 98, 108, 114, 115, 119, 144, 145, 152, 158
Soult, Nicolas-Jean-de-Dieu 171
Spania 23, 28, 29, 71, 72, 80, 146, 168, 171, 201
Spiridov, Alexe 200
Stakiev, Alexandru 121
Stamaty, Constantin 154, 156, 196
Statele pontificale (Sfîntul Scaun) 23, 134
Statele Unite ale Americii 51, 66
Stählin, K. 78
Stăuceni 80
Stockholm 140
Stoffeln, Cristofor F. 101, 104
Strangford 209
Strasbourg 43
Stroganov, Grigorii Alexandrovici 198, 200, 204, 206—210, 212, 215, 223, 226, 227
Sturdza, Alexandru 230, 232
Sturdza, Dimitrie A. 128, 132, 150, 155, 156, 161, 162, 167, 168, 169, 172
Sturdza, Ioniță Sandu 242
Sturdza, Mihail 230, 232
Suedia 14, 72, 74, 77, 79, 82, 96, 98, 110, 111, 124, 125, 140, 141, 143, 147, 149, 150, 195
Sultanyeh 191
Sund 166
Suțu, Alexandru (Alecu) 197, 200, 204—210
Suțu, Iancu 206
Suțu, Mihai, domn al Țării Românești și al Moldovei 132, 196
Suțu, Mihai, domn al Moldovei, eterist 202, 204, 206, 207, 218, 223
Suțu, Mihai, ginerele domnului Ioan Caragea 206, 208, 212
Suțu, Nicolae 209
Suțu, Scarlat 206
Suvorov, Aleksandr Vasilievici 113, 137, 140, 142, 146
Svensk-Sund 140
Sybel, Heinrich von ~ 35

Ș

Șcerbinin, general 111
Șincai, Gheorghe 194
Șiștov 172
Ștefan cel Mic, călugăr 92
Știrbey, Barbu 230
Șumla 113

T

Taganrog 79
Tahir-aga 120
Taine, Hippolyte Adolphe 35, 44, 48, 50
Talleyrand-Périgord, Charles Maurice de ~ 43, 44, 148, 150, 154, 158, 162, 164, 170, 230
Taman 109, 122, 127, 128
Tambora, Angelo 260
Tarent 168
Tassos 104
Tatistcheff, (Tatișcev) S. 168
Taulès, Jean de ~ 96
Taurida 131
Tăutu, Ioniță 233

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ

Teleki, Samuel 253
Teschen 123
Thorn (Toruń) 96, 141, 144
Thugut, Franz de ~ 105, 106, 118—120
Thurzó, Ferenc 9
Tiberiu 192
Tilsit 165—167, 170
Timişoara 75, 139
Titus Livius 188
Tîrgovişte 219, 220, 223
Tocqueville, Alexis de ~ 35
Tolstoi, Piotr Aleksandrovici 167
Torino 249, 250, 253
Toscana 126, 138, 144
Tott, François de ~ 86, 87, 89, 90, 92, 93, 96, 99, 103
Tottleben, Gottlob Heinrich 99, 102
Toulon 159, 169
Toulouse 43, 45
Tournon 45
Transilvania 16, 91, 105, 107, 118, 119, 134, 135, 137, 192, 194, 217, 221, 246, 247, 249, 252, 253
Trapezunt (Trebizonda) 90, 169
Tratschewsky, A. 125
Travnik 153
Trieste 163, 171
Tripoli 161
Tripoliţa 103
Troyes 52
Trudaine, Daniel Charles 54
Tulcea 108, 146, 172
Turcia 14, 74, 77, 79—82, 84, 89, 93, 95, 96, 98, 105—107, 110, 111, 118, 121, 124, 125, 128, 132, 140, 141, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 152—154, 156, 158, 162, 165, 167, 168, 170—175, 195, 199, 202, 226, 239, 247, 250, 252, 253 (vezi şi Imperiul otoman şi Poarta)
Turenne, Henri de ~ 87
Turgot, Anne Robert Jacques, baron de l'Aulne 39, 44, 51, 52, 56
Turkestan 161
Turnu 172
Turnu Roşu 118

Ţ

Ţara Românească (Ungro-Vlahia, Valahia) 16—18, 91, 92, 102, 104, 105, 107, 109, 114, 118, 119, 121, 126, 128, 132, 133, 141, 142, 146, 147, 163, 166, 167, 170, 175, 190—193, 195, 197, 199, 200, 203—206, 208—210, 215, 217, 220, 221, 226, 230, 232, 239, 240, 241, 246, 251, 254, 257—259
Ţarigrad 16
Ţările de Jos 29, 69, 71, 129, 130, 131, 134, 135, 137, 142, 143, 145
Ţările române 204, 236
Ţările scandinave 51
Ţînţăreni 214, 215

U

Übersberger, Hans 77, 107, 111, 113, 121, 122
Ucraina 99, 146, 243
Udritzki, Karl 222
Ulm 162
Ungaria 72, 75, 102, 105, 134, 135, 137, 141, 142, 143, 191
Ungern, Karl Karlovici 112
Unna 141
Ungro-Vlahia, vezi Ţara Românească
Urali, munţii 78
Urbino, Lorenzo de ~ 26
Ureche, Grigore 193
Uskub 75
Uşakov, Fiodor Fiodorovici 159

V

Valahia v. Ţara Românească, Ţările române
Valmy 151
Vandal, Albert 70, 71, 73, 75, 76, 77, 79, 87, 151, 163, 165—170
Varennes 152
Varna 112, 113
Varşovia 96, 170, 195
Vassif-Effendi 116
Vauban, Sébastien Le Prestre de ~ 40, 155
Vaux 48
Văcărescu, Barbu 10, 218, 219
Vegezzi-Ruscallà, G. 152
Velleius Paterculus 188
Vendeea 152
Veneţia 27, 119, 226, 157, 163, 250, 253
Veniamin, arhimandrit 222, 225
Verelä 140
Vergennes, Charles Gravier ~ 96, 97, 119, 123, 136
Versailles 49, 80, 96, 119, 123, 127, 142
Verninac Saint Maur, Raymond de ~ 154, 195
Vianu, Alexandru 213—215, 220—225, 227, 228, 258
Viborg 140

II 269484

Victor Emanuel al II-lea 253
Victoria I 19
Vidin 126, 138, 156, 163
Viena 70, 75, 76, 81, 95, 96, 105—107, 109, 118, 119, 123—125, 130, 135, 137, 139, 143, 145, 150, 171, 173, 174, 195—201
Villafranca 253
Villara, Alexandru 230, 232
Villeneuve, marchiz de ~ 74, 76
Vindelicia 187
Viollet, P. 37
Vistula 99, 143, 163
Vladimirescu, Tudor 15, 16, 17, 20, 213—228, 258, 259
Vogoride, Nicolae 250
Voivodina 252
Volga 78, 161
Volney, Constantin François Chasseboeuf, conte de ~ 87, 92
Voltaire, François Marie Arouet 62, 63
Vonitza 157
Voronțov, Alexandr, conte 160, 162

W

Wagram 171
Wahl, A. 35
Walser, Ernst 30
Warmia 108
Wartensleben, general austriac 137
Weissmann, general rus 108, 112, 113
Westfalia 129, 151, 165
Wilhelm al V-lea 136
Wilkinson, William 121
Wilson, W. 164
Wurm, Chr. 70

X

Xenopol, Alexandru D. 203

Y

Yeni Kale 106, 109, 111—113, 117
Young, Arthur 40, 51, 52

Z

Zante 157, 159, 173
Zegelin 105, 118, 121
Zimnicea 240
Zinkeisen, Johann Wilhelm 70, 97, 98, 102—104, 106, 109, 116—118, 120, 122, 125, 128, 132, 134, 136, 139, 140, 144, 146, 156, 157, 162
Zips 108
Zürich 253

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ÎN ACEEAȘI COLECȚIE AU MAI APĂRUT:

Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice* — 1971

Ioan Moga, *Scrieri istorice 1926—1946* — 1973

Ioan Lupaș, *Scrieri alese, Vol. I* — 1977

Mihail Macrea, *De la Burebista la Dacia postromană* — 1979

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

930.9 (081) = 59
949.8 (081) = 59
BIBL. CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
28/1980 24 cm L 27

Redactor: S. POLVEREJAN. Tehnoredactor: L. HLAVATHY. Apărut: 1980. Bun de tipar: 6.V.1980. Comanda nr.: 1956. Coli de tipar: 17,25+2 pag. planşe. Hîrtie: Scris I A 80 g/mp. Format: 16/70×100. Tiparul executat sub comanda nr.: 678/1980 la Întreprinderea Poligrafică Cluj, Municipiul Cluj-Napoca, B-dul Lenin nr. 146. Republica Socialistă România.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

EDITURA
DACIA